
AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Yadigar CƏFƏRLİ

**AZƏRBAYCAN DİLİNİN
ONOMASTİKASI
MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ**

“Elm və təhsil”
Bakı-2014

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Elmi Şurasının 25 oktyabr 2006-cı il tarixli iclasının qərarı ilə nəşr edilir.

Elmi redaktoru: **Qara Məşədiyev**
filologiya elmləri doktoru,
professor

Rəyçilər: **Rübabə Əliyeva**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Etibar İnanç
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Yadigar Mikayıl oğlu Cəfəri
Azərbaycan dilinin onomastikası
müstəqillik dövründə
Bakı, "Elm və təhsil", 2014, 386 səh.

İSBN 978-9952-8142-7-9

Monoqrafiyada dövlət müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində və müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin xüsusi adlar qatında baş verən dəyişikliklər haqqında söhbət açılmış, dilin onomastikasında gedən proseslər müxtəlif mənbələrdən toplanmış faktlar əsasında izlənərək ətraflı təhlil edilmişdir.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

BİR NEÇƏ SÖZ

*Ömrünü insan tərbiyəsinə həsr etmiş
anam Şükufə müəllimənin
əziz xatirəsinə ithafla...*

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN xüsusi adlar sistemində baş verən köklü dəyişikliklər onomastik vahidlərin dövrün ictimai-siyasi reallıqlarına qarşı son dərəcə həssaslığından irəli gəlir. Xüsusi adlar ekstralinqvistik amillər tərəfindən ən çox idarə olunan, bu amillərin diqtəsi ilə zamanın şərtlərinə uyğunlaşan dil vahidləridir. Təsadüfi deyil ki, tarixin izləri dilin lüğət tərkibinə aid leksik vahidlərdən ən çox xüsusi adlar qrupunda özünü göstərir.

Cəmiyyət həyatı üçün mühüm ictimai-tarixi əhəmiyyətə malik hadisələrin dilin onomastikasına hər hansı formada təsiri təbii bir qanunauyğunluqdur. Azərbaycan dili onomastikasının görkəmli tədqiqatçılarından olan A.M.Qurbanov xüsusi adlarla dilxarici amillər arasındakı qırılmaz bağlılığı əsas tutaraq yazmışdır: “Dildəki hər bir xüsusi ad – onomastik vahid ictimai-tarixi inkişafın məhsuludur” {100, s. 3}.

XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə sirayət etmiş müstəqillik meyllərinin məntiqi yekunu kimi 1991-ci ilin 18 oktyabrında müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycanın

dövlət suverenliyini bərpa etməsi XX əsrin sonlarına doğru ölkəmizin həyatında baş vermiş ən mühüm tarixi nailiyyətdir. Bu əlamətdar hadisə Azərbaycan ədəbi dil tarixində də yeni bir inkişaf mərhələsinə çevrilmiş, bu prosesdə dilin ən çox dəyişikliyə məruz qalan sahələrindən biri də elə məhz xüsusi adlar qatı olmuşdur.

Müstəqillik illərində Azərbaycan dili onomastikasında baş verən proseslər çoxşaxəlidir. Bu proseslər dilimizin xüsusi adlar sisteminin ictimai həyatla daha yaxından bağlı olan bütün kateqoriyalarını əhatələyir və hər kateqoriya üzrə spesifik əlamətlərlə təzahür edir.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra cəmiyyət həyatında başlanan yeni mərhələ dilimizin xüsusi adlar sistemində özləşmə meyllərinin güclənməsi ilə xarakterikdir. Nəzərdən keçirdiyimiz tarixi məqam, onomastik vahidlərin hər bir xalqın tarixi-mədəni həyatındakı önəmini bu dövrdə daha aydın şəkildə dərk edən ictimaiyyət nümayəndələrinin sosial sifarişindən irəli gələrək dilimizin toponimlər, antroponimlər fondunun yad superstratlardan təmizlənməsi cəhdləri, qədim adların bərpası, yeni adların yaradılması istiqamətində atılan ardıcıl addımlar, xüsusi adların dəyişdirilməsi prosesində qarşıya çıxan problemlərin həllinə yönəlmiş axtarışlar və s. bu kimi hallarla səciyyəvidir.

Dil sferasında həyata keçirilən ən kiçik dəyişikliklərin belə, böyük ziddiyyətlər yaratması dil və cəmiyyət arasındakı bağlılığın təbiətindən irəli gəlir. Eyni ziddiyyətlər Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sistemində aparılan dəyişikliklər prosesində də özünü göstər-

mişdir ki, bunun da müxtəlif səbəbləri vardır. Müstəqillik dövrünə keçidin qısa müddət ərzində, kəskin şəkildə baş verdiyi Azərbaycan kimi ölkələrdə inkişafın ilkin dönəmində ümumi emosionallıq qərarlara təsirsiz ötüşmur. Azərbaycan dili onomastikasına dair proseslərdə də bəzi hallarda emosionallıq elmiliyi arxa plana keçirmiş, ələxüsus, coğrafi adların dəyişdirilməsi zamanı uğurlu nəticələrlə yanaşı, nöqsanlı hallara da yol verilmişdir.

Xüsusi adlar hər bir dilin və xalqın özünəməxsusluğunu, milli ənənələrini əks etdirən ən tipik dil vahidləridir. Xüsusi adlarla bağlı həyata keçirilən dəyişikliklər zamanı yol verilmiş ən kiçik qüsurlar da böyük problemlər yarada bilər. Bu baxımdan, müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında baş verən proseslərin öyrənilməsi, həyata keçirilmiş dəyişikliklərin ümumi xarakterinin, bu dəyişikliklərə əsas verən amillərin, addəyişmə və advermədə istinad edilən prinsiplərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, işin uğurlu və qüsurlu cəhətlərinin üzə çıxarılması bu gün mühüm aktualığa malikdir.

Azərbaycan xüsusi adlarının, xüsusilə, toponimlərin toplanaraq tarixi mənbələr üzrə dəqiqləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, nizama salınması, linqvistik təhlili, bu qiymətli mədəniyyət abidələrinin gələcək nəsillər üçün qorunması, habelə onomastikanın ayrı-ayrı qolları üzrə advermə və addəyişmənin elmi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi müasir dövrdə qarşıda dayanan ən mühüm vəzifələrdən biridir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında baş verən proseslərin tarixi-linqvistik

aspektdə tədqiqat predmeti kimi seçilməsi də elə bu zərurətdən irəli gəlmişdir.

Tədqiqat işində əsas məqsəd müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında baş vermiş proseslərin araşdırılması, toplanmış faktların təhlilindən ibarətdir. Azərbaycanın xüsusi adlar sistemindəki mövcud mühitin elmi aspektdən təsviri və qiymətləndirilməsi də əsas məqsədlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş vəzifələrin tərkib hissəsi kimi, monoqrafiyada XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sistemində köklü dəyişikliklərə əsas yaradan amillər müəyyən edilmişdir, toplanmış faktlar təsnif edilir.

Adlandırma və addəyişmənin elmi prinsipləri nəzəri mənbələr əsasında müəyyən edilir, müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında baş vermiş proseslər məhz bu prizmadan qiymətləndirilir.

İxtiyari seçilmiş Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Dövlət Qeydiyyatı İdarəsinin (VVAQ) qeydiyyat sənədlərindən, habelə Azərbaycanın müvafiq icra orqanında qeydə alınmış hüquqi və fiziki şəxslərin adlarının toplandığı məlumat kataloqlarından götürülən nümunələr əsasında müasir antroponimlərin, ktematonimlərin ən xarakterik xüsusiyyətləri üzə çıxarılır, bu sahədəki mövcud mənzərə təsvir edilir, eyni zamanda milli soyad sonluqları probleminin həlli istiqamətində axtarışlar aparılır, bu sahədə irəli sürülən müddəalar, təkliflər ümumiləşdirilir.

Bütün bunlardan əlavə, 1989-2012-ci illər ərzində Azərbaycan ərazisində dəyişdirilmiş yer adları, Bakı şəhərində dəyişdirilmiş küçə adları, indiki Ermənistan və Gürcüstan ərazilərində məqsədli şəkildə dəyişdirilmiş türk mənşəli yer adları toplanmış, dəyişikliyə məruz qalan adların keçmiş və mövcud variantları əsasında onomastikon (onomastik lüğət) hazırlanmış və lüğət kitaba daxil edilmişdir. Burada, həmçinin, xüsusi adların verilməsi, adların dəyişdirilməsi, uçotu, nizamə salınması və s. sahəsində hüquqi münasibətləri tənzimləyən bir sıra normativ-hüquqi aktlar da öz əksini tapmışdır.

Monoqrafiyanın nöqsanlardan xali olmadığını bəri başdan etiraf edirik. Oxuculardan yeganə ricamız kitabı sona qədər vərəqləməkdən, onları qane etməyən məqamlar haqqında fikirlərini bizimlə bölüşməkdən və nöqsanları aradan qaldırmaqda öz faydalı təklifləri ilə yardımçı olmaqdan ibarətdir.

Əgər oxucu nəşrdə hansısa sualına cavab taparsa, bu, kitabın ərsəyə gəlməsinə çəkilməmiş bir neçə illik zəhmətə heyfslənməmək üçün yetər.

Kitabın müəlləsinə vaxt ayıran hər kəsə əvvəlcədən öz minnətdarlığımızı çatdırırıq...

GİRİŞ

DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNİN BƏRPASI DÖVRÜ AZƏRBAYCANIN XX əsr tarixinin elə əhəmiyyətli bir məqamıdır ki, cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahələrində bu gün də davam edən ardıcıl inkişaf proseslərinin ümumi məzmununun düzgün müəyyənləşdirilməsi məhz bu dövrün ətraflı tədqiqindən keçir. Müstəqillik meylləri Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sisteminə baş verən köklü dəyişikliklərin də əsas səbəbinə çevrilmiş, bu dövr Azərbaycan dili onomastikasının inkişafı tarixinə yeni bir mərhələ kimi daxil olmuşdur. Baş verən proseslər Azərbaycan dili onomastikasının bütün qollarını əhatə etmədiyindən tədqiqat işində əsasən, ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən ana dilimizin coğrafi adlar, antroponimlər, ktematonimlər fondunda nəzərə çarpan yeniliklər izlənəcəkdir. Bütün bunlardan əvvəl, ümumilikdə, Azərbaycan dili onomastikasının tədqiqi tarixi ilə bağlı ümumi məlumat verməyi məqsədəuyğun sayırıq.

Türkologiyada xüsusi adların izahına dair ilk nümunələrə M.Kaşğarının “Divani-lüğət-it türk” əsərin-

də və orta əsrlərə aid bəzi elmi mənbələrdə təsadüf edilir. XIII-XIV əsr müəlliflərindən olan F.Rəşidəddin də “Cami ət-təvarix” və “Oğuznamə” əsərlərində ad vermə, habelə addəyişmə ənənələri barədə söhbət açmışdır.

Azərbaycanda xüsusi adların ilk dəfə elmi şəkildə izahı A.Bakıxanovun adı ilə bağlıdır. O, “Gülüstan-İrəm” əsərində Azərbaycan, Quba, Şəmkir, Alpan, Zıx, Kaspi və s. bu kimi ayrı-ayrı yer və tayfa adlarının etimologiyasını açıqlamağa çalışmışdır {33.} “Adlar və titullar haqqında” əsərində isə A.Bakıxanov şəxs adlarının və sonradan köməkçi ad kateqoriyası üzrə təsnif edilən titulların izahını verərək təkcə Azərbaycanda deyil, Rusiyada və ümumilikdə türko-logiyada antroponimika elminin əsasını qoymuşdur {167, s. 136-141}.

Azərbaycanda coğrafi adların öyrənilməsi sahəsində görkəmli mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun da böyük xidmətləri vardır. XIX əsrin ortalarında Cənubi Qafqaz ərazisindəki coğrafi obyekt adlarının transkripsiyası üzərində çalışanlardan biri də məhz M.F.Axundov olmuşdur {162, s. 35-36}.

XX əsrdə Azərbaycanda xüsusi adlarla bağlı ilk tədqiqat əsəri isə M.Baharlının (Vəliyev) 1921-ci ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan” kitabıdır. Müəllif burada Azərbaycan təbiəti, iqtisadiyyatı, təbii sərvətləri, coğrafi quruluşu, tarixi etnoqrafiyası barədə zəngin məlumatlar vermiş, tarixi qaynaqlara istinadən Azərbaycandakı bəzi yer adlarının etimologiyasına dair maraqlı fikirlər də irəli sürmüşdür {157, s. 20-64}.

Ölkədə onomastika sahəsində geniş elmi tədqiqatlar ötən əsrin 40-cı illərinin sonlarına təsadüf edir. Bu proses ilk mərhələdə onomastikanın toponimika qolu üzrə getmiş, ayrı-ayrı dilçi, tarixçi və coğrafiyaşünas alimlərimizin iştirakı ilə bu sahədə müəyyən işlər görülmüş, tədricən onomastikanın digər sahələri də (antroponimika, hidronimika, zoonimika, ktematonimika və s.) elmi tədqiqata cəlb edilmişdir.

H.M.Mamayevin hazırladığı vəsaitlər Azərbaycanda yer adlarının tədqiqinə dair ilk nümunələrdəndir. O, yaşayış məntəqələrinin adlandırılması, toponimlərin dəqiqləşdirilməsi, yer adlarının dəyişdirilməsinin hüquqi əsasları, adların transkripsiyası və s. bu kimi məsələlərə toxunmuşdur {114; 178}.

XX əsrin 50-ci illərinin ortalarından başlayaraq Azərbaycanın tarixçi-alimlərindən Z.M.Bünyadov, S.B.Aşurbəyli, Y.B.Yusifov, K.H.Əliyev, S.Əliyərli, S.K.Kərimov və başqaları öz araşdırmalarında Azərbaycanın çoxsaylı toponimlərinin mənşəyi və inkişafı barədə dəyərli fikirlər irəli sürmüşlər. Bu baxımdan, onomastik vahidlərə maraq daha da artmışdır.

Azərbaycan toponimlərinin öyrənilməsi sahəsində professor Q.Ə.Qeybullayevin əməyi xüsusi qiymətləndirilməlidir. Tarixçi-alim elmi fəaliyyəti boyu toponimikanın ümumi məsələləri, coğrafi adların, ələlxüsus etnotoponimlərin mənşəyi, toponimik vahidlərin dillər üzrə təsnifi və s. məsələlərə dair çoxsaylı məqalələr yazmış, müxtəlif lüğətlərin tərtibi işində yaxından iştirak etmiş, öz tədqiqatları ilə Azərbaycan dilinin tarixi onomastikasına dəyərli töhfələr vermişdir {98; 99; 169; 170; 171; 172}.

Toponimik vahidlərin öyrənilməsi sahəsində coğrafiyaşünas alimlərimizdən R.M.Yüzbaşovun, B.Ə.Budaqovun, M.Ə.Abbasovanın, E.B.Nuriyevin, N.G.Məmmədovun və b. da böyük rolu olmuşdur. R.M.Yüzbaşov Azərbaycan coğrafi adlarının, coğrafi terminlərinin öyrənilməsi sahəsində əsərlər yazmış, “Azərbaycan coğrafi adları” kitabının həmmüəlliflərindən olmuşdur {162; 163; 164}.

Akademik B.Ə.Budaqovun da coğrafi adlarla bağlı tədqiqat əsərləri vardır. O, Azərbaycan coğrafiyasının, tarixinin, dilinin öyrənilməsi sahəsində toponimlərə böyük əhəmiyyət vermiş, toponimikanın ayrı-ayrı problematik məsələləri barədə məqalələr çap etdirmişdir. 1973-81-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Coğrafiya İnstitutu tərəfindən Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsi məqsədilə təşkil olunan I və II elmi konfranslar da B.Ə.Budaqovun rəhbərliyi altında keçirilmişdir {36; 37; 38}.

Onomastik vahidlər, hər şeydən əvvəl, dil hadisələridir. Bu baxımdan, Azərbaycan dili onomastikasının bir elm sahəsi kimi inkişafında dilçi-alimlərimizin rolu müqayisəyəgəlməzdir. Azərbaycan dilçi-alimlərindən Ə.M.Dəmirçizadənin, A.M.Qurbanovun, A.A.Axundovun, Q.İ.Məşədiyevin, R.H.Eyvazovanın, Ş.M.Sədiyevin, A.H.Həsənovun, T.İ.Hacıyevin, S.M.Mollazadənin, M.N.Çobanovun, A.Paşanın, M.İ.Adilovun, N.M.Xudiyevin, Z.N.Verdiyevanın, F.R.Xalıqovun, R.Z.Əliyevanın, G.Axundovanın, R.F.Xalıqovanın və başqa tədqiqatçıların əsərləri onomastik vahidlərin elmi prinsip və metodlar əsasında öyrənilməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Ə.M.Dəmirçizadənin “50 söz” kitabı bu sahədə ilk nümunələrdəndir. Görkəmli alim əsərində Azərbaycan, Alban-Aran, Kaspi-Xəzər, Qafqaz və s. bu kimi toponimlərin mənşəyini araşdırmağa çalışmış, bu istiqamətdə konkret qənaətlərdən çıxış etmişdir {50.}.

Ş.M.Sədiyev antroponimlərin elmi tədqiqi ilə məşğul olan ilk Azərbaycan dilçi-alimlərindən biridir. Onun onomastik vahidlərlə bağlı apardığı araşdırmaların nəticələri alimin “Dil haqqında hekayələr” və “Adlar necə yaranmışdır” kitablarında öz əksini tapmışdır {144; 145}.

Azərbaycan toponimlərinin tədqiqi sahəsində A.A.Axundovun da rolu böyükdür. Dilçi-alim 1956-cı ildən başlayaraq ayrı-ayrı coğrafi adların mənşəyinə, həmçinin toponimik etimologiyanın prinsiplərinə dair məqalələr dərc etdirmiş, onun irəli sürdüyü orijinal fikirlər ölkə hüduqlarından kənar da böyük maraqla qarşılanmışdır. A.A.Axundovun 1983-cü ildə çapdan çıxan “Torpağın köksündə tarixin izləri” kitabı bu baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu əsərdə Azərbaycandakı ayrı-ayrı yer adları həm linqvistik, həm də tarixi planda tədqiqata cəlb edilir. Azərbaycan toponimiyası tarixi dövrlərə bölünür, respublika ərazisindəki toponimik areallar müəyyənləşdirilir {9.}.

Dilçi-alimlərimizdən A.Q.Həsənov və T.İ.Hacıyev də öz tədqiqatlarında bu mövzuya toxunmuşlar. A.Q.Həsənovun 1966-cı ildə dərc olunan “Coğrafi adlarda tarixin izi” məqaləsi xüsusən maraqlı doğurur. Həmin məqalədə o, sovet dövründə Azərbaycan ərazisində yer adlarının ucdantutma dəyişdirilməsi problemini qabartmış, toponimlərdə nəzərə çarpan səciyyəvi təhrif tipləri barədə söhbət açmışdır {80.}.

T.İ.Hacıyev isə daha çox poetik onomastika məsələləri ilə maraqlanmış, satirik əsərlərdə rast gəlinən xüsusi adların üslubi imkanlarına dair elmi mülahizələr irəli sürmüşdür {78.}.

S.M.Mollazadə də Azərbaycan dili onomastikasının tədqiqində xidmətləri danılmaz olan alimlərimizdəndir. Onun “Coğrafi adlar və Azərbaycan dilinin tarixi”, “Azərbaycan dilində adlar necə yaranmışdır?” kitabları toponimlərin linqvistik xüsusiyyətlərini əks etdirən qiymətli tədqiqat əsərləri sayılır. Bu kitablarında S.M.Mollazadə ədəbi dil tarixinin öyrənilməsi sahəsində coğrafi adların əhəmiyyətindən bəhs etmiş, onomastik vahidlərin yaranma üsullarını müəyyənləşdirməyə çalışmış, ad yaradıcılığının leksik, morfoloji, sintaktik üsulları barədə söhbət açmışdır {130; 131}.

Azərbaycanın Qərb rayonlarına aid toponimik vahidləri sırf linqvistik aspektdən araşdıran Ə.İ.Əliyevin tədqiqatları da diqqəti çəkir. O, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təsadüf edilən coğrafi adları da öyrənmişdir {61.}.

Z.Sadıqovun elmi yaradıcılığı isə, daha çox, Azərbaycan antroponimiyası ilə bağlıdır. O, 1975-ci ildə müdafiə etdiyi “Azərbaycan dilində şəxs adları” adlı namizədlik dissertasiyasında və ayrı-ayrı məqalələrində şəxs adlarının yaranması, formalaşması, təsirlərə məruz qalması və s. bu kimi problemləri araşdırmışdır {141.}.

H.Həsənovun tədqiqatlarında xüsusi adlar sırf linqvistik planda analiz edilmiş, onomastik vahidlərin

bir sıra spesifik xüsusiyyətləri barədə orijinal fikirlər irəli sürülmüşdür {82; 83}.

Dilçiliyin digər sahələrinə dair tədqiqatları ilə tanınan M.İ.Adilov onomastikanın müxtəlif məsələləri üzrə də araşdırmalar aparmışdır. Onun A.Paşayevlə birgə yazdığı “Azərbaycan onomastikası” əsəri Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sistemi barədə ilkin və zəruri bilgilərlə zəngindir {5.}.

Azərbaycan toponimiyasının sistemli şəkildə öyrənilməsi sahəsində T.M.Əhmədovun böyük xidmətləri vardır. O, ilk dəfə olaraq Azərbaycan toponimiyasının elmi-nəzəri əsasları, ayrı-ayrı coğrafi adların yaranma və təkamül yollarını müəyyənləşdirmiş, coğrafi adlarla bağlı sistemləşdirmə aparmış, müxtəlif toponim nümunələrində mühafizə olunan qədim dil faktlarının tədqiqi ilə Azərbaycan xalqının bu ərazidə ən qədim yerli (avtoxton) sakin olması faktını sübuta yetirmişdir {56; 57; 58}.

Azərbaycanda onomastikanın bir elm kimi təşəkkül tarixindən söhbət açılarkən A.M.Qurbanovun adı xüsusi çəkilməlidir. O, onomastika sahəsində apardığı çoxşaxəli tədqiqatlar, yazdığı əsərlərlə Azərbaycanda onomastikanın fundamental elmi bazasını formalaşdıranlardan biridir. A.M.Qurbanovun rəhbərliyi altında çoxsaylı onomatoloq-alimlər yetişmişdir {7.}.

A.M.Qurbanovun bu sahəyə dair tədqiqat əsərləri Azərbaycan dili onomastikasının ən müxtəlif qollarını əhatə edir. Alimin “Azərbaycan onomalogiyasının əsasları” kitabı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. A.M.Qurbanov bu əsərində onomastikanın ktematonimika sa-

həsinə də diqqət yönəltmiş, Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sistemində daxil olan ktematonimlərin təsnifatını aparmışdır {100.}.

Bütün bunlar görkəmli alimin Azərbaycan onomastikasının inkişafı sahəsindəki xidmətlərinin çox cüzi bir hissəsidir. Onun təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə respublikamızda onomastika problemlərinə həsr olunmuş 9 elmi-nəzəri konfrans keçirilmişdir. A.M.Qurbanovun təşəbbüsü əsasında həmçinin 90-cı illərdə Azərbaycan Onomastika Elmi Cəmiyyəti yaradılmış, ADPU-da onomastika problem laboratoriyası təşkil edilmişdir.

M.N.Çobanovun da elmi yaradıcılığında Azərbaycan dilinin antroponimlər sistemi əsas tədqiqat predmeti kimi seçilmişdir. Onun “Familiya, təxəllüs”, “Azərbaycan antroponimikasının əsasları” kitablarında, eləcə də ayrı-ayrı məqalələrində əsas və köməkçi ad kateqoriyalarının xüsusiyyətlərinə dair zəngin məlumatlar vardır {48; 49}.

Öz elmi tədqiqatları ilə Azərbaycan dili onomastikasına dair biliklər sistemini zənginləşdirən dilçilərimizdən biri də Q.İ.Məşədiyevdir. O, müxtəlif tarixi qaynaqlar və linqvistik metodların köməyi ilə Azərbaycan ərazisindəki ayrı-ayrı yer adlarının, habelə müxtəlif toponimlər tərkibində nəzərə çarpan komponentlərin müfəssəl şərhini vermişdir. “Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri” kitabında Q.İ.Məşədiyev “Qafqaz ərazi və tayfalarının təsviri üçün materiallar məcmuəsi”nə (1881-1929) əsasən, Azərbaycan (türk) mənşəli adların linqvistik xüsusiyyətlərini araşdırmışdır {122.}.

A.Paşa da Azərbaycan onomastik vahidləri, ələlxüsus, antroponimlər barədə maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür. Onun “Azərbaycan şəxs adları” əsərində ilk dəfə olaraq onomastik aspektdə qədim türk, ərəb və müasir antroponimlər, eləcə də müxtəlif ad sistemləri barədə məlumat verilmiş, şəxs adlarının müxtəlif kateqoriyaları arasında sərhədlər müəyyənləşdirilmişdir {138.}. Müəllifin “Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri” əsəri də Azərbaycan antroponimlərinin linqvistik təhlili baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir {137.}.

H.Əliyevi isə antroponimikanın nəzəri məsələləri daha çox maraqlandırmışdır. Alimin “Ümumi antroponimika məsələləri” kitabı onun antroponimikanın elmi-nəzəri xüsusiyyətlərinə dair baxışlar sistemini əks etdirir {66.}.

Q.Mustafayeva, əsasən, poetik onomastika sahəsində tədqiqatlar aparmış, adların üslubi-linqvistik xüsusiyyətlərini araşdırmışdır. Müəllifin “Adların üslubi imkanları” və “Onomastik vahidlərin üslubi-linqvistik xüsusiyyətləri” kitabları poetik onomastikanın öyrənilməsi üçün dəyərli vəsaitdir {132;133.}.

F.R.Xalıqov da folklor nümunələrində nəzərə çarpan xüsusi adlarla bağlı tədqiqatları ilə Azərbaycan dili onomastikasının inkişafına öz töhfəsini vermişdir {90.}.

H.Mirzəyev “Aşıq poeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz” əsərində poetik onomastikaya dair maraqlı mülahizələrdən çıxış etmişdir {126.}.

Ə.Tanrıverdiyevin “Kitabi-Dədə-Qorqud”da şəxs adları” əsəri də poetik, tarixi antroponimika sahə-

sində qiymətli tədqiqat nümunəsidir. Alim, həmçinin, türk mənşəli Azərbaycan antroponimlərinin linqvistik xüsusiyyətlərini, məna və mənşəyini araşdırmış, onun bu sahədə gəldiyi nəticələr “Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri” kitabında öz əksini tapmışdır {149; 150}.

A.Ş.Hacıyev isə Azərbaycan dilinin onomastik sistemini müəyyənləşdirməyə çalışmış, tədqiqatlarını, əsasən, areal toponimlər üzərində quraraq maraqlı nəticələrə gəlmişdir. Onun “Azərbaycan dilinin onomastik sistemi (Azərbaycan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri)” kitabı maraqlı doğurur {77.}.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında gedən proseslərin əhəmiyyətli hissəsi elə məhz xüsusi adların elmi tədqiqatı sahəsini əhatə etmiş, bu dövrdə Azərbaycan dili onomastikasının bu və ya digər qollarına dair araşdırmalar daha da genişlənmişdir. Təsadüfi deyil ki, yuxarıda adları çəkilən əksər müəlliflərin onomastika sahəsinə dair əsərlərinin çoxu məhz müstəqillik dövründə qələmə alınmış və çapdan çıxmışdır. Bu dövrdə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən onomastikanın indiyə qədər haqqında az söhbət açılan sistemləri tədqiqata cəlb edilmiş, konkret nəticələr ortaya qoyulmuşdur.

Bu sırada Azərbaycan oronimlərini araşdıran N.Məmmədovun, Azərbaycan hidronimləri mövzusunda namizədlilik dissertasiyası müdafiə edən N.Əsgərovun, Azərbaycan antroponimiyasının inkişaf yollarını ilk dəfə sosioloji istiqamətdə öyrənən R.F.Xalıqovanın adını çəkmək istərdik. R.F.Xalıqova 1992-ci

ildə müdafiə etdiyi “Müasir Azərbaycan antroponimiyasının inkişaf yolları” adlı namizədlik dissertasiyasında tarixi mənbələrə, o cümlədən “Kitabi Dədə Qorqud” dastanlarına, M.Kaşğarının “Divani-lügət-it-türk”, A.Bakıxanovun “Gülüstani-İrəm” əsərinə, həmçinin VVAQ orqanlarından topladığı faktlara əsasən, Azərbaycan antroponimiyasının inkişaf yollarını sosioloji yöndə araşdırmağa çalışmışdır {192.}.

R.Z.Əliyevanın da toponimika sahəsində əldə etdiyi nəticələr böyük elmi dəyərə malikdir. Alim XVI-II-XIX əsrlər rus və Avropa səyyahlarının əsərlərində qeydə alınmış Azərbaycan toponimlərini ilkin mənbələr əsasında toplayaraq onların tarixi-linqvistik təhlilini aparmış, tarixi faktlara istinadən, regionun qədim coğrafi adlarından bir neçəsinin mənşəyinə dair maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür {61.}. Onun XX əsrdə Azərbaycan toponimiyasında gedən proseslərə dair məqalələri xüsusilə əhəmiyyətlidir. Bu məqalələrində R.Z.Əliyeva ötən əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan toponimiyasında gedən fonetik, morfoloji, sintaktik və s. xarakterli dəyişiklikləri izləmiş, ayrı-ayrı mənbələrdə müxtəlif variantlarla qeyd edilən Azərbaycan oykonimlərinin daha ilkin variantını təhlil və ümumiləşdirmələr əsasında üzə çıxarmışdır {62, s. 25-47; 63, s. 15-27}. Alimin bu məqalələrində qoyulan problemə yanaşma metodologiyası müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərin araşdırılması üçün də aydın istiqamət verir. Antroponimiyanın nəzəri məsələlərinə gəldikdə isə son illərdə F.A.Qurbanovanın bu sahədə gördüyü işlər diqqəti cəlb edir {111.}.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasına dair aparılan araşdırmalar, həmçinin müxtəlif coğrafi arealların, yazılı qaynaqların, hər hansı müəllifin yaradıcılığının konkret mənbə kimi götürülməsi və bu mənbələrdə rast gəlinən onomastik vahidlərin ətraflı tədqiqi ilə xarakterikdir. Bu baxımdan, Əfqanıstanda türk mənşəli toponimləri öyrənən R.H.Eyvazovanın apardığı araşdırmalara xüsusi toxunmalıyıq. “Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər” adlı əsərində alim Kabildə çapdan çıxan 4 cildlik “Qamus-s-coğrafiyayı Əfqanıstan” kitabı və şəxsi müşahidələrinə əsasən, bu ölkədəki türk mənşəli toponimləri tarix, coğrafiya və dilçilik sintezində ilk dəfə olaraq araşdırmışdır {52.}.

“Orta əsr ərəbdilli mənbələrdə türk mənşəli antroponimlər” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş Ç.Hüseynzadənin, Ermənistanda türk mənşəli yer adlarını araşdıran S.Mahmudovanın, tədqiqat predmeti kimi “Orxon-Yenisey kitabələri”ndəki toponimləri seçən S.Əliyevanın, Tovuz rayonunun toponimlərini tədqiqata cəlb edərək bu adların xalqımızın soy-kökü ilə bağlı mənalərini dəqiqləşdirən Z.Xasıyevin, M.S.Ordubadinin romanları əsasında toponimlərin linqvistik xüsusiyyətlərini araşdıran D.Əliyevanın, “Şəhriyar” dastanının materialları əsasında yazılı dastanlarda onomastik leksikanı tədqiq edən E.Əhmədovanın, Abşeronun yer adları barədə elmi mülahizələri ümumiləşdirən S.Ş.Təvəkkülün və başqa tədqiqatçıların da xidmətləri böyükdür.

Son illərdə onomastik lüğətlərin tərtibi sahəsində də mühüm işlər görülmüşdür. Qeyd edək ki, bu proses hələ ötən əsrin 60-cı illərinin sonlarından başlan-

mış, M.Şirəliyev, B.Abdullayev, Ş.Sədiyev, R.Yüzbaşov, O.Mirzə kimi görkəmli alimlərimiz onomastikonların sanballı nümunələrini ortaya qoymuşlar. Müstəqillik dövründə bu sahədə iş daha da genişləndirilmiş, Azərbaycan dilində onomastik lüğətlərin ən müxtəlif formaları ərsəyə gətirilmişdir. Antroponimika lüğətlərinin hazırlanması sahəsində A.M.Qurbanovun, N.B.Məmmədlinin, A.Abiyevin, A.Paşanın, A.Bəşirovanın, Ə.Həsənovun, F.Məmmədovun və b. əməyi yüksək qiymətləndirilməlidir.

Eyni zamanda, toponimik lüğətlərin tərtibi sahəsində B.Ə.Budaqov, Q.Ə.Qeybullayev, H.Mirzəyev və başqa alimlərimiz, eləcə də ayrı-ayrı mütəxəssislər əhəmiyyətli işlər görmüş, bu yöndə aparılan fəaliyyətin uğurlu nəticələri kimi Cəbrayıl, Göyçay, Kəlbəcər, Masallı, Tovuz rayonlarının, Dərələyəz mahalının, Ağbaba, Şərəyel və Pəmbək bölgələrinin, habelə digər coğrafi arealların toponimləri, istər tarixi, istərsə də müasir planda toplanmış, çoxsaylı onomastik lüğətlər çapdan çıxmışdır. Konkret areallara aid toponimik lüğətlərin tərtibi işi bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir.

1998-1999-cu illərdə çapdan çıxmış “Azərbaycan toponimləri - ensiklopedik lüğət” və “Bakı şəhərinin toponimik məlumat kitabı” müstəqillik dövründə Azərbaycanda onomastika sahəsi ilə bağlı hazırlanan ən əhəmiyyətli nəşrlərdəndir. Müəllif kollektivi tərəfindən tərtib edilmiş “Azərbaycan toponimləri-ensiklopedik lüğət” kitabına Azərbaycanın tarixi, etnoqrafiyası, dili və coğrafiyası ilə bağlı toponimlər barədə zəngin məlumatlar daxil edilmişdir {31.}. Lüğətdə təxminən 7 minə qədər toponim - şəhər, kənd,

dağ, çay, göl və s. adları haqqında izahlı məlumatlar verilmiş, mənaları tam açılmayan toponimlər də burada öz əksini tapmışdır. Ensiklopediyada Azərbaycanın həm müstəqillik dövründən əvvəl, həm də bu dövrdən sonra dəyişdirilmiş yer adlarının köhnə variantları göstərilir ki, bu da kitabın dəyərini artıran müsbət keyfiyyətlərdəndir.

“Bakı şəhərinin toponimik məlumat kitabı”nda isə Bakının prospekt, küçə, döngə, meydan, bağ, park və s. adları toplanmış, paytaxt urbanonimlərinin yeni və köhnə variantları birgə verilmişdir {35.}. Bakı şəhərinin qədim küçə, məhəllə adları da bu kitabda öz əksini tapmışdır. Hər iki nəşr müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərin öyrənilməsi üçün əvəzsiz məxəzdir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında gedən proseslərin təhlili istiqamətində də müəyyən elmi tədqiqat əsərləri vardır. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş konfranslarda bu məsələ də diqqətdə saxlanmış, Azərbaycan xüsusi adlar sistemindəki mövcud vəziyyət öyrənilmişdir. Bu sahədə özünü göstərən yeni meyllərə, ölkənin ictimai-siyasi həyatında baş verən dəyişikliklərin xüsusi adlarla bağlı ortaya qoyduğu bir sıra problemlərə həsr edilmiş məruzələr heç də az deyildir.

A.M.Qurbanovun “Azərbaycan onomastikasının müasir problemləri” {108.}, “Azərbaycan onomologiyası və müasir tələblər” {109.}, N.M.Xudiyevin “Müasir Azərbaycan antroponimikasında progressiv meyllər” {93.}, A.Ş.Hacıyevin “Müasir Azərbaycan onomastikasında gedən proses” {76.}, N.R.Fərəcovun

“Familiyalarımızın taleyinə dair mülahizələr” {71.}, Ş.Yusifovanın “Milli soyadlarımız haqqında” {161.}, T.Vəliyevanın “Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin onomastik sistemi haqqında” {159.}, M.M.Adilovun “Şəxs adlarımızın bugünkü vəziyyəti barədə” {6.}, İ.Z.Hacıyev və S.İ.Vəliyevin “Yeni doğulmuş uşaqlara verilən şəxs adlarının statistik-struktur sisteminə dair” {79.} məqalələri, M.Təkləlinin “Qərbdən-Şərqə. Ulu Türk Yurd adlarının dəyişdirilməsi tarixindən” {155.} kitabı bu baxımdan səciyyəvidir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərə dair mətbuat orqanlarında polemik xarakterli çoxsaylı materiallar da dərc olunmuşdur. Q.İ.Məşədiyevin “Müstəqillik dövründə Azərbaycan onomastikasında gedən proseslər” {124.}, F.Sadıqın “Adını de, səni tanıyım” {139.}, Ç.Hüseynzadənin “Tarixi adlar qaytarılmalıdır” {87.}, İ.Sadıqın “Tarixdən silinmiş adlar” {140.} məqalələri, eləcə də digər müəlliflərin yazıları qoyulan problemə yanaşma tərzinə görə xeyli maraq doğurur.

Bununla belə, etiraf edək ki, müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında baş verən proseslərə dair elmi araşdırmalar bir qədər ötəri xarakter daşımış, bu mövzu sistemli bir şəkildə dərin araşdırma predmetinə çevrilməmişdir.

Tədqiqat üçün seçilmiş mövzu müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sisteminə baş vermiş dəyişikliklərə dair fakt materialları əsasında işlənir və indiyə qədər Azərbaycan dili onomastikasının öyrənilməsi sahəsində aparılmış elmi araşdırmaların davamı kimi nəzərdə tutulur.

I FƏSİL

AZƏRBAYCAN TOPONİMİYASI MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ

YUNAN DİLİNDƏ “YER, MƏSKƏN ADI” (*topos* - “yer”, *onoma*- “ad”) mənası verən toponim termini bir coğrafi obyektə digərindən fərqləndirən dil işarələrinin ümumi adıdır. Toponimlərin ümumi məcmuyu toponimiya, bu dil işarələrini öyrənən elm sahəsi isə toponimika adlanır.

Rus toponimist-alimlərindən E.M.Murzayev müasir dövrdə toponimikanın maarifləndirici, pedaqoji, advermə və addəyişmənin nizamlanması, ünvan və coğrafi adların düzgün yazılışı, bir dildən digər dilə çevrilmə qaydalarının müəyyənləşdirilməsi kimi beş funksiyasından söhbət açmışdır {182, s. 151-167}. Toponimlər həm də böyük ideoloji-tarixi əhəmiyyətə malikdir. Çünki ayrı-ayrı coğrafi adlar dilin qayda-qanunlarını, konkret xalqın, həmçinin onun törənməsini-

də, formalaşmasında iştirak etmiş müxtəlif tayfa və etnik qrupların həyatı keçmişini və digər ictimai-siyasi amilləri özündə əks etdirir.

İctimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsi, işğal faktları və s. bu kimi tarixi hadisə və proseslər toponimiyaya təsirsiz ötürşür. Bu qanunauyğunluq Azərbaycanın toponimlər sistemində də silinməz izlər buraxmışdır.

A.A.Axundov Azərbaycan toponimiyasını protoazərbaycan toponimiyası (e.ə. III-II minillik), qədim Azərbaycan toponimiyası (e.ə. V - b.e X əsrlər), orta Azərbaycan toponimiyası (XI-XIII əsrlər), yeni Azərbaycan toponimiyası (XVIII-XX əsrin əvvəlləri) və ən yeni Azərbaycan toponimiyası (Sovet dövrü) olmaqla beş tarixi dövrə bölmüşdür {9, s. 11-12}. Azərbaycanın müstəqillik dövrü də bu sıraya yeni bir tarixi mərhələ kimi daxil olmuş, bu dövrdə Azərbaycanın coğrafi adlar sistemində köklü dəyişikliklər baş vermişdir.

Müstəqillik anlayışı, əslində, burada yeni mərhələnin şərti adı kimi nəzərdən keçirilməlidir. Çünki Azərbaycan dili onomastikasında, eləcə də toponimik sistemdə gedən proseslər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin rəsmən elan edildiyi 1991-ci ilin 18 oktyabrından daha əvvəl başlanmışdır.

Bu mərhələ Azərbaycan toponimiyasında uzun illərdən sonra, nəhayət ki, milli köklərə qayıdış dövrü kimi səciyyələndirilməlidir. Azərbaycan ruhuna yad ideologiyaların xalqın, torpağın yaddaşından silib unutturmağa çalışdığı qədim adlarımızın geniş tərkibdə bərpası prosesi məhz bu dövrdən başlayır. Məz-

mununda bütöv bir tarix yaşadan coğrafi adlarımız məhz bu dövrdə yenidən öz statusuna qaytarılmış, Azərbaycanın toponimik mühiti yad formantlardan xeyli dərəcədə təmizlənmişdir.

1.1. Toponimlərin dəyişdirilməsini şərtləndirən amillər

Toponimlərin bir qisminin ilkin formasını qoruyub saxlaya bilməməsi, zaman keçdikcə yeniləri ilə əvəz edilməsi, transformasiyaya uğrayaraq şəklini dəyişməsi təbii və tədrici prosesdir. Konkret ərazidə yaşayan etnosların yerdəyişmələri, həmin ərazinin relyef quruluşunda baş verən dəyişikliklər, mühüm ictimai-siyasi hadisələr, adın konkret fərdlərlə bağlılığı, hətta adi təsadüflər belə, toponimik tərkibdə müəyyən dəyişikliklərə gətirə bilər. E.M.Murzayev toponimlərin bu keyfiyyətini əsas tutaraq yazır: “Coğrafi adlar müəyyən bir dövrün, onlardan bir çoxu isə müəyyən formasıların məhsulu olub konkret bir ərazidə yaşayan xalqa aid tarixi, ictimai - iqtisadi, sosioloji amillərlə bağlı hadisələri əks etdirir. Bu, onu göstərir ki, toponimlər müəyyən tarixi mərhələlərdə əmələ gəlmiş, əhali miqراسiyaları, müharibələr, mədəniyyət, iqtisadiyyat və dil əlaqələri kimi konkret tarixi hadisələrdən asılı olaraq formaca, çox vaxtsa məzmunca da dəyişmişdir” {183, s.10-11}.

Toponimlər hər hansı coğrafi obyektin vətəndaşlıq pasportudur. Yeni doğulmuş körpənin milliyətini onun valideynlərinin etnik mənşəyi müəyyənləşdirdiyi kimi torpağın mənsubiyyətini də ilk

dəfə ərəziyə ad qoymuş xalq, etnos müəyyənləşdirir. İlk dəfə Azərbaycan toponimlərinin tədqiqinə cəhd göstərən A.A.Bakıxanov təsadüfi olaraq qeyd etmirdi ki, “Əgər ölkənin qəbilələri, kəndləri, binaları və qədim asarı geniş bir surətdə tədqiq edilərsə, əhalinin mənşəyini təyin etmək mümkün olacaqdır {33, s. 29}.

Toponimlərdə həm tarixi keçmiş, həm də qədim coğrafi areal qorunub mühafizə olunur. Elə buna görə konkret ərazinin işğalı prosesinin ilk növbədə həmin əraziyə aid coğrafi adlardan başlanması da tarixi reallıqdır. Coğrafi adların dəyişdirilməsi həmçinin artıq işğal olunmuş coğrafi obyektlərdə asılılığın möhkəmləndirilməsi, ərazinin qədim tarixinin unudurulması, saxtalaşdırılması üsuludur. Torpağın işğalı başa çatandan sonra da toponimlərə qarşı təcavüz siyasəti bir neçə onilliklər boyu davam edir. Ərazidə coğrafi arealın yenidən müəyyənləşdirilməsi üçün yerli xalqın tarixi, dili və etnoqrafiyası ilə bağlı olan iri toponimlər dəyişdirilir. Coğrafi vahidlərə işğalçı xalqın öz dilinə məxsus adlar qoyulur və yeni salınan obyektlər də yad toponimlərlə adlandırılır.

Əlverişli geostrateji mövqeyinə, zəngin təbii sərvətlərinə görə Azərbaycan tarix boyu təkrar-təkrar müxtəlif işğalçıların hədəfinə çevrildiyindən torpağımızla birgə doğma coğrafi adlarımız da yadellilərin təcavüzünə məruz qalmışdır. Vətənimizdə bir çox toponimlərin ardıcıl olaraq dəyişdirilməsi, coğrafi ərazilərimizə yad adların qoyulması Azərbaycan toponimiyasında rus, ərəb, fars, monqol, erməni areallarının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Rusiya imperiyasının iki yüz ilə yaxın müddət ərzində Azərbaycanın coğrafi adlar sistemində həyata keçirdiyi dəyişikliklər bu siyasətin bariz nümunəsidir. Minillik tarixə malik Gəncə adının Yelizavetpol, Güm-rünün Aleksandropol və s. edilməsi məhz bu siyasətin nəticəsi idi.

Bircə tarixi fakt Rusiya imperiyasının coğrafi adlar siyasətinin mahiyyətini tam açıqlaya bilər. Məlumdur ki, Gəncə şəhəri 1804-cü ilin 3 yanvarında çar generalı P.D.Sisianovun komandanlığı altında işğal ediləndən sonra yerli əhalinin müqavimətinə görə şəhər çar I Aleksandrın arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Bu addımdan sonra Sisianov hətta Gəncə adını dilə gətirənlər üçün 1 manat gümüş pul dəyərində xüsusi cərimə də kəsmiş, 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şəhərin tarixi adını bərpa edənə qədər bu qadağa qüvvədə qalmışdır {73, s. 50}.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın milli toponimlərinin dəyişdirilməsi siyasəti daha da geniş vüsət almış oldu. 1930-cu ildən başlayaraq sovet imperiyasının əksər əyalətlərində olduğu kimi, Azərbaycanın da inzibati ərazi quruluşunda köklü dəyişikliklərin aparılması məlum siyasətin bütün ölkə ərazisi üzrə tətbiqinə geniş şərait yaratdı. Bir sıra şəhər, rayon, şəhər tipli qəsəbələrin təşkili zamanı yaşayış məntəqələrinin qədim adları sənədlərdən silindi. Bu məntəqələrə sovet ideologiyasını əks etdirən adlar verilməyə başladı. Qədim *Gəncə* adı *Abbasabaddan*, *Yelizavetpoldan* sonra növbəti dəfə dəyişdirilərək *Kirovabad* (1935) oldu. *Beyləqan* torpağı "*Mil qruppasının 5 nömrəli sovxozu*" kimi qeyri-normal bir adın ar-

dınca *Jdanov* (1939), *Şəmkir (Şamkur) Annino* adından sonra *Şamxor* (1938) adlandırıldı.

Bu illərdə, həmçinin, *Abdallar-Laçın* (1923), *Goranboy-Qasım İsmayilov* (1938), *Aşağı Ağcakənd-Şaumyan* (1938), *Hacıqabul-Qazıməmməd* (1939), *Hil-Qusar* (1938), *Dəstəfur-Daşkəsən* (1956), *Zubovka-Əli Bayramlı* (1954), *Qaradonlu-İmişli* (1938), *Vərgədüz-Yardımlı* (1938), *Züvənd-Lerik* (1938), *Tərtər-Mirbəşir* (1949), *Biləsuvar-Puşkin* (1938), *Nərimanov-Xanlar* (1938), *Qalağayın Petropavlovka* adının ardınca *Sabirabad* (1931), *Qaryagin-Füzuli* (1959) adları ilə əvəz edilmişdir.

*Astraxanbazar*a əvvəlcə *Puşkin*, daha sonra *Cəlilabad* (1967), *Şəmkir* rayonundakı qədim *Bittili* kəndinə *Yeniabad* (1954), Bakının Binəqədi rayonundakı *Qaraçuxur* qəsəbəsinə *Serebrovski* (1964), *Qızılburun* şəhər tipli qəsəbəsinə – *Siyəzən* (1954) adı da dövrün növbəti mərhələsində verilmişdir.

Bu dövrdə eləcə də *Dəvəçibazar – Dəvəçi* (1944), *Yelenendorf – Xanlar* (1938), *Yuxarı Daşkəsən – Daşkəsən* (1948), *Keşlə – Nərimanov* (1957), *Ağdamın Məşədilər kəndi – Əfətli* (1955), *Neftçala – 26 Bakı Komissarı* (1952), *Lənkərana aid Sara adası – Nərimanabad* (1957), *Tovuzdakı Traubenfeld kəndi – Yenikənd* (1942), *Xaçmazdakı Xanoba kəndi – Zeyxuroba* (1954), *Şəmkirdəki Hacı Ələkbərli kəndi – Dəllər-Cırdaxan* (1954), Bakının *Şıx kəndi – Xanlar qəsəbəsi* adlandırılmışdır.

Eyni dövrdə təşkil edilmiş yeni qəsəbələrə verilən adlar da mövcud quruluşun tələblərinə uyğunluq baxımından xeyli maraqlı doğurur: *Pervoye maya*

– *Bir may* (İmişli, 1930), *Qırmızı qəsəbə* (Quba, 1933), *26 Bakı komissarı* (Neftçala, 1935), *28 Aprel* (Yevlax, 1946), *İliç* (Şərur, 1948), *Kalininkənd* (Ağstafa, 1960), *Kirov* (Lənkəran, 1938), *Kirov* (Binəqədi, 1936), *Kirov* (Qaradağ, 1945), *Lenin* (Şəmkir, 1962), *Leninovan* (Ağsu, 1966), *Orconikidze* (Şəki, 1963), *Səfərəliyev* (Göygöl, 1971), *Razin* (Bakı, 1936), *Yuxarı Ağcakənd* (Goranboy, 1973), *Orconikidze* (Beyləqan, 1943), *Artyom* (Xəzər, 1936), *Avrora* (Lənkəran, 1964) {26, s. 6-124}.

Sovet imperiyasının adlandırma siyasətinin nəticəsi tək bu nümunələrdən ibarət deyil. Coğrafi adlarımızın məqsədli şəkildə, kütləvi formada dəyişdirilməsi torpaqlarımıza göz dikən və niyyətlərinə çatmaq üçün zaman-zaman tarixi saxtalaşdıran erməni separatçılarının öz çirkin məqsədlərini əvvəlcə Azərbaycan mənşəli toponimlər üzərində həyata keçirmələrinə şərait yaratmış oldu.

Ermənilər Qərbi Azərbaycandakı milli coğrafi adlarımızı kütləvi şəkildə erməniləşdirərək tarixi torpaqlarımızın işğalının qanuniləşdirilməsi üçün əsaslar yaratdılar. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağın işğalı üçün də eyni üsulla hazırlıq görüldü. Beləliklə, dünya mədəniyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan qədim coğrafi adlarımız erməni vandalizminə məruz qaldı.

Cənubi Qafqazda sovet hakimiyyətinin qurulmasından az sonra ermənilər ilk növbədə Dağlıq Qarabağın inzibati mərkəzi sayılan *Xankəndini* 1923-cü ilin 10 avqustunda *Stepanakert* adlandırmışlar. *Vedinin Ararat* (1924), *Cəlaloğlunun Stepanavan* (1924) edilməsindən sonra təkcə 1935-1972-ci illər arasın-

dakı müddət ərzində bu ərazidə 300-dən artıq Azərbaycan toponimi dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir.

Eyni hal Gürcüstan ərazisindəki tarixi torpaqlarımızda yer-yurd adlarımızın gürcü toponimləri ilə əvəz edilməsi faktlarında da özünü göstərmişdir. Bu problem Azərbaycan-Gürcüstan dövlətlərarası dostluq münasibətlərində bu gün də həllini gözləyən məsələlərdən biridir.

SSRİ Nazirlər Soveti yanında Baş Geodeziya və Xəritəçilik İdarəsi o illərdə bu məsələlərə məsul olduğu halda Azərbaycan coğrafi adlarına açıq təcavüzə göz yummuş, bu prosesi dayandırmaq üçün əslində heç bir təşəbbüs göstərməmişdir. Belə bir şəraitdə tariximizə, soy-kökümüzə, milli mədəniyyətimizə qarşı yönəlmiş bu təcavüz aktına qarşı mübarizə missiyası, həmişə olduğu kimi, yenə də vətənpərvər ziyalılarımızın üzərinə düşürdü.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının baş redaktoru, Azərbaycanın xalq şairi Rəsul Rzanın 1968-ci ilin 2 aprelində Azərbaycan KP MK-nın katibi Cəfər Cəfərova yazdığı məktub bu cəhətdən xeyli maraq doğurur. O, öz məktubunda şəhərlərin, vilayətlərin, rayon və digər inzibati-ərazi vahidlərinin adlarının kütləvi şəkildə dövlət, ictimai-siyasi xadimlərin adları ilə adlandırılması zamanı bu prosesdə bəzən həddiaşmalara da yol verildiyini, əhalinin rəyinin nəzərə alınmadığını diqqətə çatdırmış, konkret nümunə kimi Gəncənin adının dəyişdirilməsi faktını göstərmişdir. Rəsul Rza bu kimi halları xalqların tarixinə etinasızlıq kimi qiymətləndirərək belə ifratçılığın fəvqəladə əməli narahatlıq doğurduğunu vurğulamışdır. Xalq şairi məktubunda ermənilərin milli coğrafi adlarımıza qarşı təcavüz siyasətinə də toxunmuşdur {55.}.

Əfsuslar ki, həmin dövrdə Azərbaycanda toponimlərimizə qarşı təcavüz aktına dəstək verənlər də yox deyildi. Nümunə üçün, “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 25 iyul 1965-ci il tarixli sayında Azərbaycandakı kənd adlarının müasirləşdirilməsi zərurətindən çıxış edən kənd təsərrüfatı elmləri namizədi X.Həsənov yalnız zahiri cəhətlərə əsaslanaraq əsrlər, hətta min illər boyu xalqımızın tarixində yaranıb, yaşamış *Osmanlar, Qacar, Türkan, Türkəci* kimi adlarda xarici istilaların izini “tapmış”, bu adlarla birgə estetik baxımdan o qədər də zövq oxşamayan *Zığ, Qurdlar, Canavarlı, Ağrı, Düdükçü, Arıqıran, Səbətkeçməz, Damğalı, Qazançı, Çanaqlı, Kaha, Qarıkaha, Sofular, Kilsə, Kilsəli, Ramazanlı, Oruclu* və digər bu kimi yüklərlə adın dəyişdirilərək sovet quruluşunu əks etdirən adlarla əvəz olunması təklifini irəli sürmüşdür {85.}.

Bu cür xarakterik nümunələrin sayını artırmaq olar. Bütün bu faktları diqqətə çatdırmaqda əsas məqsədimiz onu göstərməkdir ki, Azərbaycan toponimiyası sistemində milliləşmə prosesinin həyata keçirilməsi üçün əsaslı zəmin çoxdan vardı. Belə bir prosesin başlanmasına şərait yaradan mühit isə məhz ötən əsrin sonlarında yetişdi.

1.2. Azərbaycanca yer adlarının dəyişdirilməsi prinsipləri

Azərbaycan toponimiyasında baş verən köklü dəyişikliklər prosesini təkcə Azərbaycan çərçivəsində məhdudlaşdırmaq tarixi baxımdan düzgün olmazdı. Ümumilikdə, keçmiş SSRİ-nin mərkəzində və milli respublikalarda başlanan bu genişmiqyaslı iş ar-

tıq dayaqları laxlayan və hər hansı islahatlarla xilas mümkün olmayan sovet imperiyasının süqutunun ilkin əlamətlərindən biri kimi üzə çıxmışdı.

Sovet İttifaqının parçalanması ərəfəsində Sovet Mədəniyyət Fondu indiyə qədər xəritələrdən silinmiş bütün tarixi coğrafi adların bərpası, onların yenidən yaddaşlara, xəritələrə qaytarılması üçün geniş əməli fəaliyyətə başlamış, bu məqsədlə Sovet Mədəniyyət Fondu nəzdində toponimiya üzrə səlahiyyətli Elmi-ictimai Şura yaradılmışdı. Az sonra belə bir Şura Azərbaycan Mədəniyyət Fondu daxilində də formalaşdırıldı.

Bu qurumun yaradılmasında əsas məqsəd coğrafi adlarımızla bağlı müxtəlif məsələlərin araşdırılmasından, addəyişmə prosesində qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarının elmi prinsiplər əsasında axtarılıb tapılmasından ibarət idi. Toponimika sahəsində müəyyən səriştəyə malik ictimaiyyət nümayəndələrinin könüllü birliyi olan Şura yaradıldığı ilk vaxtlardan Azərbaycan toponimiyasının çox mühüm məsələlərini ciddi müzakirə predmetinə çevirə bilmişdi. Azərbaycan coğrafi adlarının düzgün yazılışı məsələləri, toponimik biliklərin, sovet ideologiyasının tərbiyəsi altında yetişmiş yeni nəsil üçün bir qədər arxaik görünə biləcək *Gəncə*, *Biləsuvar*, *Tərtər*, *Beyləqan* və s. bu kimi adların təbliği təşəbbüsləri Şuranın təşkil etdiyi müzakirələr zamanı irəli sürülmüşdür.

Toponimiya Elmi-ictimai Şurasında aparılan müzakirələr zamanı Azərbaycanın rus dilində nəşr edilən xəritələrində Xəzər dənizindəki ada, yarımada, körfəz, burun və s. fiziki-coğrafi obyekt adlarının yazı-

lışında yol verilən müəyyən nöqsanlar əsas problem-lərdən biri kimi götürülürdü.

Məlumdur ki, bu dövrə qədər rus dilində hazır-lanmış Azərbaycan xəritələrində əvvəlcə fiziki-coğ-رافي obyektin sonradan rəsmiləşdirilmiş adı, mütərizə içərisində isə qədim, yerli adı verilirdi. Məsələn, *Bul-la (Xara-Zire), Vulf (Daş Zire), Jiloy (Çilov)* formasın-da göstərilir, yaxud bir sıra fiziki-coğرافي obyektlərin yerli adları, ümumiyyətlə, xəritələrdən silinirdi. Rus-caya tərcümə vasitəsilə yaradılan, ya da sonradan verilmiş toponimlər saxlanır, məsələn, *Kiçik tava ada-sının – Mal, Plita, Yal adasının – Qreben, Yovşan adası-nın – Burinki, Pirallahı adasının – Artyoma* çevrilməsi faktlarından da göründüyü kimi, süni bir vəziyyət ya-radılırdı.

Şuranın müzakirələrində isə müasir dünya xəri-təçiliyində adların yazılışı prinsipləri ilə tam ziddiy-yyət təşkil edən bu halın ictimaiyyət arasında narazılıq yaratdığı vurğulanırdı. Bu kimi nöqsanların aradan qaldırılması üçün Toponimiya Elmi-ictimai Şurası ün-van funksiyası daşıyan fiziki-coğرافي obyektlərdə iki-adlılığa yol verilməməsi təklifini irəli sürmüşdü. Bu-nunla əlaqədar olaraq fiziki-coğرافي obyektlərin rusca xəritələrdə mütərizədə verilmiş yerli adlarının rəs-miləşdirilməsi vacib sayılırdı. Şuranın fəaliyyətində fiziki-coğرافي obyektlərin adlarının tərcümə edilmə-məsi, yalnız *Kiçik tava, Yal, Yovşan, Qarabatdaq kör-fəzi, Suitiburnu, İranlı* sayı kimi yerli adların birdəfəlik rəsmiləşdirilməsi məsələləri də əhəmiyyətli məqam-lardan idi. İrəli sürülən təkliflərdə həmçinin repressi-ya dövründə Artyom adlandırılmış Pirallahı adasının,

Kirov adlandırılmış Qızılağac körfəzinin ilkin adlarının bərpası zəruri hesab edilirdi. Bundan başqa, Bakı şəhərinin bir sıra tarixi küçə, meydan, döngə adlarının yenidən özünə qaytarılması, habelə, Bakı urbanonimlərinin transkripsiyası problemləri də adıçəkilən qurumun əsas müzakirə predmetlərindən birinə çevrilmişdi.

O dövrə qədər Azərbaycanın ayrı-ayrı regionlarında, o cümlədən Bakıda mövcud olan tarixi abidələrin mühafizə və bərpası istiqamətində müəyyən işlər görülsə də, qədim Bakının tarixi adlarının bərpası ilə bağlı, demək olar ki, ciddi bir addım atılmamışdı. Əksinə, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan paytaxtının siyasi-ictimai, iqtisadi-tarixi həyatı, məişəti ilə sıx bağlı qədim urbanonimlərimizin böyük əksəriyyəti tədricən və təkrar-təkrar dəyişdirilərək tam sıradan çıxarılırdı. Tarixi adlar ayrı-ayrı şəxslərin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məqsədilə memorial xarakterli urbanonimlərlə əvəz edilmiş, Azərbaycan paytaxtının urbanonimlər sistemində böyük yeknəsəklik yaranmışdı.

Elmi-ictimai Şura isə Bakının bir sıra küçə, döngə, meydan adlarının bərpasını məqsəduyğun sayır, indiki *Nobel*, keçmiş *Fəhlə prospektinin* qədim *Ağşəhər*, *Mirzə Fətəli Axundov* küçəsinin *Aşağı Təzəpir*, *Saraykin* küçəsinin *Aşağı Çəmbərəkənd*, *Basın* küçəsinin *Balaxanı*, *Krasın* küçəsinin *Bayıl* adlarının bərpası təkliflərindən çıxış edirdi.

Şuranın təkliflərindən biri də “qoruq-şəhər” elan edilmiş İçərişəhərdəki qala, saray, məscid, minarə, hamam və başqa abidələr kimi “qoruq-şəhər”in ta-

rixli küçə, meydan, döngə adlarının da bərpa olunaraq İçərişəhərin qoruq dairəsinə daxil edilməsindən ibarət idi.

İctimai müzakirələrdə həmçinin Bakı şəhərinin bir sıra küçə, prospekt, meydan adlarının rusca yazılmış formalarının dəqiqləşdirilməsi zərurəti də qabardılmış, onomastik normalara zidd olaraq ruscaya tərcümə-kalka yolu ilə ikiünvanlılığa gətirib çıxaran *Neftçilər prospekti – prospekt Neftyanikov, İnşaatçılar prospekti – prospekt Stroiteley, Fəhlə prospekti – prospekt Raboçiy, Qələbə meydanı – ploşad Pobedi, Gənclər meydanı – ploşad Molodeji* və s. bu kimi adlarda kalkadan imtina təklifi irəli sürülmüşdür.

Fiziki-coğrafi obyekt adları qanunla qorunmadığına görə bu adların əksər hallarda təhrif olunması, özbaşına dəyişdirilməsi, milli adların sıradan çıxarılması hallarının qarşısını almaq üçün coğrafi adlara dövlət statusunun verilməsi, fiziki-coğrafi obyekt adlarının mühafizəsinin dövlət aktı ilə rəsmiləşdirilməsi də Toponimiya Elmi-ictimai Şurasının əsas təkliflərindən idi.

SSRİ Elmlər Akademiyasının təşəbbüsü ilə 1989-cu ilin aprelində Moskvada təşkil edilən “Tarixi adlar-mədəniyyət abidələri” adlı ümumittifaq elmi-praktik konfransında 87 şəhəri təmsil edən mütəxəssis qrupları ilə bərabər Azərbaycan Mədəniyyət Fondu nəzdindəki Toponimika Elmi-ictimai Şurasından da nümayəndələr iştirak etmişdir. Həmin konfransda Azərbaycan mütəxəssisləri “Tarixi adlar haqqında” qanun layihəsinin, “Qədim adların qırmızı kitabı”nın hazırlanması təklifləri ətrafında aparılan müzakirələrdə

xüsusi fəallıq göstərmiş, konfransın yekunu olaraq SSRİ Ali Sovetinə təqdim olunan sənəddə birinci növbədə bərpası nəzərdə tutulan tarixi adlar siyahısına Gəncə toponimi də daxil edilmişdir.

İlk mərhələdə daha çox ictimai səviyyədə həyata keçirilən bu proses az sonra Azərbaycanda dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilmiş oldu. Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin “Azərbaycan SSR-in inzibati ərazi quruluşu məsələlərinin həlli qaydası haqqında” 13 aprel 1983-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiqlənmiş mövcud əsasnaməyə və ona qədər qüvvədə olan müvafiq qanunvericilik aktına uyğun şəkildə inzibati ərazi vahidlərinin adlandırılması, habelə coğrafi adların dəyişdirilməsi barədə təkliflərə baxmaq və rəy vermək üçün Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında Toponimika komissiyası uzun illərdən bəri fəaliyyət göstərmişdir. Lakin bu komissiyanın fəaliyyəti günün ahəngi ilə uzlaşmırdı. Bu səbəbdən 1989-cu ilin 15 fevralında Azərbaycan SSR Ali Sovetin Rəyasət Heyəti yanında Toponimika komissiyasının yeni tərkibi formalaşdırıldı.

Yeni komissiyanın tərkibinə *Bəxtiyar Vahabzadə, Aydın Məmmədov, Budaq Budaqov, Sara Aşurbəyli, Süleyman Əliyərli, Kamal Abdulla, Kamal Əliyev, Qara Əhmədov, Rüstəm Əliyev, Çingiz Ələkbərov, Tofiq Hacıyev, Rəşid Göyüşov, Vilayət Quliyev, Mahmud İsmayilov, Fəridə Məmmədova, İldırım Mərdanov, Yusif Yusifov* və *Məmməd Xələfov* kimi Azərbaycan ictimaiyyətində yüksək nüfuza malik şəxslər daxil edilmişdi.

1989-cu ilin 19 avqustunda isə ümumilikdə milli dilimizin inkişafı və Azərbaycan dili onomastikasında

gedən proseslərin düzgün istiqamətləndirilməsi baxımından müəyyən əhəmiyyət daşıyan daha bir addım atıldı. Həmin tarixdə Azərbaycan KP MK Azərbaycan SSR-də Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi daha fəal işlədilməsini təmin etmək tədbirləri haqda qərar verdi. Qərarın 9-cu maddəsində Ali Sovetin Rəyasət Heyətinə respublikada toponimika sahəsindəki vəziyyətin təkmilləşdirilməsi tövsiyə edilirdi {34.}.

Bu kimi tədbirlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanın qədim yer-yurd adlarının bərpası, dəqiqləşdirilməsi, dövrlə ziddiyyət təşkil edən bəzi toponimlərin yeni coğrafi adlarla dəyişdirilməsi istiqamətində ilk addımlar atıldı.

1.3. Oykönimlər

Toponimika komissiyasının rəyinə uyğun olaraq birinci mərhələdə Azərbaycan Respublikasının ali qanunverici orqanının qərarı ilə aşağıdakı makrotoponimlər yeni, milli coğrafi adlarla əvəz edilmişdir: *Jdanov – Beyləqan (18 mart 1989), Kirovabad – Gəncə (7 dekabr 1989), Şaumyan – Xətai (5 yanvar 1990) Orconikidze – Suraxanı (18 aprel 1990), Qazıməmməd – Hacıqabul (24 aprel 1990) Mərəzə – Qobustan (5 fevral 1991), Qasım İsmayılov – Goranboy (14 fevral 1991), Gəncə – Nizami (Gəncə şəhərinin tarixi adı bərpa edildikdən sonra bu şəhər daxilindəki Gəncə inzibati rayonu Azərbaycan Ali Sovetinin 7 fevral 1991-ci il tarixli qərarı əsasında dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin şərəfinə Nizami adlandırılmışdır), Vartaşen – Oğuz (7 fevral 1991), Qutqaşen – Qəbələ (7*

fevral 1991), Mirbəşir – Tərtər (7 fevral 1991), Puşkin – Biləsuvar (7 fevral 1991), İliç – Şərur (7 fevral 1991), Şamxor – Şəmkiç (7 fevral 1991).

26 noyabr 1991-ci il tarixində həmçinin keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin ləğvi ilə əlaqədar DQMV-ə aid *Stepanakert, Mardakert və Martuni adları da dəyişdirilmiş, Stepanakertin qədim Xankəndi, Mardakertin qədim Ağdərə* adı bərpa edilmiş, *Martuni rayonu* isə *Xocavənd* toponimi ilə adlandırılmışdır.

Müstəqillik dövründə Bakı şəhəri tərkibindəki inzibati rayonlardan bir neçəsinə də yeni adlar verilmişdir: *26 Bakı Komissarı – Səbail (29 aprel 1992), Kirov – Binəqədi (29 aprel 1992), Lenin – Sabunçu (29 aprel 1992), Oktyabr – Yasamal (29 aprel 1992).*

Göründüyü kimi, Azərbaycanın daha iri yaşayış məntəqələrinin adlarında aparılan dəyişikliklər prosesi 1992-ci ildə başa çatır. Amma bu istiqamətdə müzakirələrin, dəyişikliklər zamanı üzə çıxmış ayrı-ayrı ziddiyyətli məqamlarla bağlı mübahisələrin bitdiyini söyləmək olmaz. Qədim adların bərpası, köhnə onomastik vahidlərin yeniləri ilə əvəz edilməsi prosesində təbii ki, obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bir sıra nöqsanlara yol verilmiş, bu da çoxları tərəfindən haqlı narazılıqla qarşılanmışdır.

Prosesin ilk mərhələsində istər Toponimika komissiyası üzvləri, istərsə də bu işə məsul olan digər şəxslər qarşısına qoyulan əsas tələb coğrafi adların dəyişdirilməsi zamanı sistemlilik prinsiplərinin əsas tutulmasından ibarət idi. Bu sahədəki çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün ilk növbədə həmin nöq-

sanları doğuran siyasi-ideoloji atmosferi dəyişmək lazımdır. İşin bu atmosferdən kənarında görülməsi, yeni dövrdə toponimlərin ideoloji funksiyasından tam imtina, habelə bütün makro və mikrooykonimlərə eyni həssaslıqla yanaşma da son dərəcə vacib məsələlərdən sayılırdı.

Əgər həmin dövrdə müxtəlif mətbuat orqanlarının səhifələrində bu məsələyə dair dərc edilən polemik xarakterli materiallara diqqət yetirsək, görürük ki, Beyləqan, Suraxanı, Gəncə və s. bu kimi qədim adların bərpası bütün müəlliflər tərəfindən eyni dərəcədə təqdir olunur.

İctimai müzakirələrdə iştirak edən ayrı-ayrı müəlliflər dəyişikliklərin yalnız millətimizin taleyində fəaliyyəti şübhə doğuran ictimai xadimlərin şəərəfinə qoyulmuş memorial toponimləri əhatə etməsinə qarşı idilər. Onlar coğrafi obyektə Kirovun, yaxud Jdanovun adının verilməsi ilə Əli Bayramovun və yaxud Qasım İsmayılovun adının verilməsi arasında elə bir prinsipial fərqi olmadığını vurğulayırdılar. Belə müəlliflər hesab edirdilər ki, milli mədəniyyət tariximizə adları qızıl hərflərlə yazılmış Nizami, Xətai, Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir, Nəriman Nərimanov kimi nəhənglərin adlarını əks etdirən Füzuli, Cəlilabad, Sabirabad, Nərimanov rayonlarının da qədim adları bərpa edilməlidir.

Əlbəttə, bu fikirlərdə müəyyən həqiqət izləri axtarmaq olar. Elmi-nəzəri mənbələrdə, ümumiyyətlə, ictimai-iqtisadi formasiyaların spesifik cəhətlərini özündə əks etdirən coğrafi adlara maraqlı baxış mövcuddur. Memorial xarakterli toponimlər onları formalaşdıran ekstralinqvistik faktorlar tərəfindən daim

idarə olunur. Bu baxımdan, həmin coğrafi adların taleyi konkret siyasi quruluşların taleyindən asılıdır. Bir formasiya digəri ilə əvəz edildikdə bu kimi adlar da sıradan çıxır, yeniləri ilə əvəz olunur. Hətta eyni formasiyanın, ictimai-siyasi quruluşun ilk dövrlərində müsbət qarşılanan hadisə, proses və şəxsiyyətlərin adlarından düzələn toponimlər belə, həmin hadisəyə, prosesə, şəxsiyyətə olan münasibətin dəyişməsi ilə əlaqədar dəyişə, yerini başqa adlara verə bilər. Heç bir siyasi mahiyyət daşımayan, ərazinin hansısa cəhətlərini (relyef quruluşunu, mənsubluğunu və s.) əks etdirən sözlərdən törəmiş toponimlər isə əksinə, uzunömürlü olur. T.Əhmədov bu barədə yazmışdır: “Bir çox hallarda hətta toponim yaratmada istifadə olunmuş müəyyən qrup sözlər arxaikləşərək dildən çıxdığı halda, onları əks etdirən toponimlər demək olar ki, dəyişmir, sabit qalır, onun tərkib hissəsini təşkil etmiş leksik və qrammatik formalar eynilə qorunub mühafizə olunur” {57, s.11}.

Bu baxımdan, coğrafi obyektlərin adlandırılması zamanı memorial toponimlərdən mümkün qədər imtina məsələyə daha məqsədyönlü yanaşma kimi qəbul olunmalıdır. Təbii ki, Nizami, Xətai, Füzuli, Mirzə Cəlil, Sabir, Nərimanov kimi dühaların böyüklüyü hər hansı ictimai-siyasi formasiyanın sərhədləri ilə əhatələnmişdir. Həyat və yaradıcılıqları, yaratdıqları ədəbi nümunələrlə bütün dövrlərin fəvqündə dayanan bu şəxsiyyətlərə münasibət heç zaman dəyişməyəcəkdir. Bununla belə, onsuz da əbədilik qazanmış bu adlarla hər hansı tarixi faktın izinin itirilməsindənə, onların əsərlərinin çapı, xalq arasında geniş təbliği daha düzgün addım olardı.

Lakin təəssüf ki, addəyişmə prosesində bu kimi amillər nəzərə alınmamışdır. Bu işə məsul şəxslər daha yaxın tarixi faktlara istinadən belə güman etmişlər ki, vaxtilə bu rayonlara verilmiş *Petropavlovski (Sabirabad)*, *Qaryagin (Füzuli)*, *Astraxanbazar (Cəlilabad)* kimi adların bərpasındansa, indiki variantların saxlanması daha məqbuldur. Ancaq Sabirabad rayonunun Petropavlovskidən də əvvəlki qədim *Qalağayın*, *Qaryagin* adından da əvvəl indiki Füzuli rayonu ərazisinə verilmiş *Qarabulaq*, Cəlilabad ərazisinin *Astraxanbazardan* da əvvəlki qədim *Hasıllı* adlarını bərpa etmək olardı.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikasının kənd, qəsəbə, şəhər tipli qəsəbə kateqoriyasına aid yaşayış məntəqələrinin adlarında, yəni, oykonimlərdə aparılan ardıcıl dəyişikliklər də miqyas baxımından, demək olar ki, ölkənin bütün regionlarını əhatə etmişdir. Bu istiqamətdə atılan ilk addımlar əsas etibarilə sovet ideologiyasını əks etdirən toponimlərin, həmçinin Azərbaycana aid coğrafi obyektlərə ermənilər tərəfindən məqsədli şəkildə verilmiş coğrafi adların dəyişdirilməsi ilə xarakterik idi. Lakin sonrakı mərhələlərdə artıq yaşayış məntəqələrinin daha qədim tarixə malik adlarının bərpası, tarixi köklərə söykənməyən, qrammatik baxımdan təhrif olunmuş, habelə estetik cəhətdən narahatlıq doğuran bəzi kobud adların daha anlaşıqlı toponimlərlə əvəz edilməsi və s. bu kimi prinsiplər də əsas tutulmuşdur.

Həmin dövrdə coğrafi adlar sistemində aparılmış dəyişiklikləri aşağıdakı səviyyələr üzrə qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğun olardı:

1. Fonetik səviyyədə aparılmış dəyişikliklər: Toponimik vahidlərin fonetik baxımdan dəqiqləşdirilməsi hallarına prosesin başlanğıc mərhələsindən arasıra təsadüf edilir: *Xaçbulaq – Xoşbulaq /Daşkəsən/, Nizovaya – Niyazoba /Xaçmaz/, Maniklu – Məlikli /Ağdam/, Vənkli – Vəngli /Kəlbəcər/, Quruba – Qurumba /Lənkəran/, Aşrallar – Aşırалılar /Tovuz/, Nurullar – Nurallar /Yevlax/ və s.*

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında gedən proseslərin daha sonrakı mərhələləri isə fonetik səviyyədə həyata keçirilmiş dəyişikliklərin intensivliyi ilə xarakterikdir. Xüsusilə də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Naxçıvan Muxtar Respublikasının bəzi yaşayış məntəqələrinin adlarında dəyişiklik edilməsi barədə 1 mart 2003-cü il tarixli qərarına müvafiq olaraq adı çəkilən ərazi vahidinə aid çoxsaylı oykonimlərdəki təhrif tipləri aradan qaldırılmışdır. Bu qərara əsasən, Naxçıvan MR-in aşağıdakı kəndlərinin adları fonetik baxımdan dəqiqləşdirilmiş, toponimlər daha düzgün variantda rəsmiləşdirilmişdir: *Gərməçatax – Gərməçataq, Paiz – Payız, Gültəpə – Kültəpə, Bədəşxan – Badaşqan /Babək/, Camaldin – Camaldın, Əbrəqunis – Əbrəqunus, Xoşkeşiş – Xoşkeşin, Kirnə – Kırna, Köynük – Göynük, Saltax – Saltaq, Qali – Gal /Culfa/, Bəhrud – Behrud, Çənənəb-Çənnəb, Üstupu – Üstüpu, Danaqırt – Anaqut, Aşağı Əndəmiç – Aşağı Əndəmic, Yuxarı Əndəmiç – Yuxarı Əndəmic, Ketam – Kotam, Kənzə – Gənzə /Ordubad/, Arınc – Ayrınc, Nursu – Nursu, Maralıq – Mələlik, Tirkeş – Türkeş, /Şahbuz/ Avuş – Havuş, Əlikli – Ələkli, Sarxanlı – Sərxanlı, Qarabullu – Qabullu, Ağəhməd – Axaməd, Qarabürç – Qaraburç, Kürdkənd – Kürkənd /Şərur/ və s.*

Onu da əlavə edək ki, Azərbaycanda hələ bir çox yaşayış məntəqələrinin adlarının fonetik baxımdan dəqiqləşdirilməsinə ciddi ehtiyac vardır. Son illər Azərbaycan toponimiyasında əsas dəyişikliklər də elə məhz bu istiqamətdə gedir. Yəqin ki, gələcəkdə fonetik baxımdan dəqiqləşdirilməsi zəruri olan digər coğrafi adlara da baxılacaqdır.

2. Morfoloji səviyyədə aparılmış dəyişikliklər: *Nərimanovka – Nərimanabad /Biləsuvar/, Şahmasur – Şahmansurlu /Kəlbəcər/, Sarov – Sarovlu /Goranboy/, Qoçbek – Qoçbəyli, Küçay – Küçeyi /Quba/, Marzığı – Marzılı, Oruc Dizə – Kalbaoruc Dizə, Alagözməzrə – Məzrə /Babək/ və s.*

Coğrafi adlarda aparılmış dəyişikliklərin dilçilik nöqtəyi-nəzərindən fonetik, morfoloji, sintaktik, leksik səviyyələr üzrə qruplaşdırılması, bir növ, şərti xarakter daşıyır. Burada səviyyələr arasında konkret sərhəd qoymaq mümkün deyildir. Odur ki, ümumi əlamətlərinə görə bir səviyyəyə aid edilən dəyişiklik tipi bu və ya digər dərəcədə başqa səviyyə üzrə də nəzərdən keçirilə bilər. Bu, daha çox fonetik-morfoloji və sintaktik səviyyələrdəki nümunələrə aiddir.

3. Sintaktik səviyyədə aparılmış dəyişikliklər: Dəqiqləşdirilməsi vacib sayılan coğrafi adlar sırasında bu dəyişiklik tipi də xüsusi yer tutur. Adların dəyişdirilməsi prosesində bəzi oykonimlərin coğrafi nomenləri ixtisar edilmiş, eyni semantik cərgəyə mənsub ayrı-ayrı differensial adların fərqləndirici əlamətləri dəyişdirilmiş, coğrafi adlar daha düzgün variantda qeyd edilmiş və bəzi adlar söz birləşmə-

si strukturundan mürəkkəb söz strukturuna doğru dəyişərək həm də morfoloji səviyyəyə keçmişdir: *Birinci İmamverdili – İmamverdili /Beyləqan/, Seyidlər – Aşağı Seyidlər /Zərdab/, Böyük Düz – Böyükdüz, Nəcəfəli Dizə – Nəcəfəlidizə, Təzəkənd kəndi – Təzəkənd, Qoşa Dizə – Qoşadizə /Babək/, Yuxarı Aza – Aza, Aşağı Aza-Azakənd, Dərkəndi – Darkənd, Sabir kəndi – Sabirkənd, Qoşa Dizə – Qoşadizə /Ordubad/, Şahbuz kəndi – Şahbuzkənd /Şahbuz/, Cəlilkənd kəndi – Cəlilkənd, Mahmudkənd kəndi – Mahmudkənd, Ərəb Yengicə – Ərəbyengicə, Qışlaq Abbas – Qışlaqabbas /Şərur/ və s.*

4. Leksik səviyyədə aparılmış dəyişikliklər: Müstəqillik dövründə Azərbaycandakı bir çox coğrafi adlar məhz leksik baxımdan dəyişdirilərək yeni toponimik vahidlərlə əvəz olunduğundan bu təsnifatda leksik səviyyə ən böyük üstünlüyə malikdir. Müstəqillik dövründə çoxlu sayda kənd, qəsəbə adları yeni oykonimlərlə əvəz edilmiş, əksər hallarda bu yaşayış məskənlərinin tarixi adları qaytarılmış, tarixi ad bəlli olmadıqda isə bu məntəqələrə yeni, milli adlar verilmişdir.

Yeni leksik vahidlərlə əvəz edilən oykonimlər aşağıdakı yarımqruplar üzrə müəyyənləşir:

1) *Rus mənşəli oykonimlər: Razin – Bakıxanov /Sabunçu/, Semyonovka – Qızılkənd /İmişli/, Novoqorlovka – Ərtəpə, Novospassovka – Pırbulaq /Gədəbəy/, Arxangelovka – Bağbanlı, Novomixaylovka – Zəhmətabad, Tatyanovka – Aranlı, Novoqrajdanovka – Çinarlı, Novotroitskoye – Nəsimi /Biləsuvar/, Kirovka – Mircəlal /Saatlı/, Olxovka – Göyşaban /Lənkəran/,*

Aleksandrovka – Gödəkli, Borispol – Sərkarlı, Rodnikovka – Ağtala, Qasabovka – Xaspoladoba, Aronovka – Əzizli, Vasilyevka – Ağçay /Xaçmaz/, Andreyevka – Qarazəncir, Novoqolovka – Uzuntəpə, Pokrovka – Şəhriyar /Cəlilabad/, Kulibinka – Ovçubərə, Konstantinovka – İsmətli /Biləsuvar/, Petropavlovka – Dəlləkli, Yelenovka – Hacıhüseynli /Quba/, Mixaylovka – Dəyirmanlı /Goranboy/, Jarski – Şirvanlı, Prorva – Dalğalı /Neftçala/ və s.

2) *Erməni oykonimləri: Martuni – Günəşli, Spıtakaşen – Qaraqoyunlu, Barsum – Yuxarı Çaykənd /Şəmkir/, Baruş – Aşağı Çaykənd /Şəmkir/, Arçadzor – Dovşanlı, Artunaqomer – Qızılqaya, Aterk – Həsənriz, Vaqaus – Qozlu, Verin Oratağ – Yuxarı Oratağ, Qarnakar – Çormanlı, Qoçotoq – Yayıcı, Drmbon – Heyvalı, Nareştar – Narınclar, Poqosoqomer – Dəvədəşi, Tsmacaqğoh – Bazarkənd, Hetavan – Qozlukörpü /Kəlbəcər/, Manaşid – Mənəşli /Goranboy/, Akop Kamari – Lüləsaz, Qarmiravan – Qızıloba, Mağavuz – Çardaqlı, Metsşen-Ulu Qarabəy, Nergin Oratağ – Aşağı Oratağ /Tərtər/, Quşçu Armavir – Quşçu Goran, Martunaşen – Qarabulaq /Göygöl/, Akaku – Ağdam, Banazur – Binədarəsi, Qarahonc – Qarazəmi, Qişi – Kiş, Domı – Binə, Zamzur – Dərəkənd, Komraquç – Qırmızıqaya, Kert – Quzumkənd, Kolxozaşen – Arpadüzü, Maçkalaşen – Cütçü, Metetağlar – Böyük Tağlar, Ninki – Cəmiyyət, Paravatumb – Qarıtəpə, Spıtakşen – Ağkənd, Tyak – Dağdöşü, Tsur – Sor, Traxtik – Zoğalbulaq, Xnuşinak – Xanoba, Xtsabert – Çaylaqqala, Hatsi – Çörəkli, Her-her – Qarqar, Şaqax – Şahyeri, Sərkisaşen – Çağadüz /Xocavənd/, Daşuşen – Daşkənd, İlis – Qarakötük, Moşxmhat – Quşçuoba, Nerkin Sıznek – Aşağı*

Yemişcan, Nerkin Qılıçbağ – Aşağı Qılıçbağ, Noragün – Təzəbinə, Rev – Şəlvə, Sardaraşen – Sərdarkənd, Saruşen – Dağyurd, Xantsk – Xanyeri, Xndzristan – Almalı /Xocalı/, Metsqaladərəsi – Böyük Qaladərəsi /Şəhur/, Çalaberti – Veyisli /Goranboy/, Çiragidzor qəsəbəsi – Cıraqdərə /Göygöl/.

3) *Sovet quruluşunu əks etdirən oykonimlər: Lenınvan qəsəbəsi – Şıxarx /Tərtər/, Xanlar qəsəbəsi – Bıbiheybət /Səbail/, 1 May qəsəbəsi – Bəhrəmtəpə /İmişli/ (Qeyd edək ki, bu yaşayış məskəninin daha qədim adı Ağaxanlı olmuşdur), Şaumyanovsk qəsəbəsi – Aşağı Ağcakənd /Goranboy/, Prışib qəsəbəsi – Göytəpə /Cəlilabad/, Kirov qəsəbəsi – Yeni Suraxanı /Suraxanı/, Səfəraliyev qəsəbəsi – Nəbiağalı /Samux/, Sovetabad qəsəbəsi – Həsənbabad /Neftçala/, 28 Aprel qəsəbəsi – Aran /Yevlax/, Kalininkənd qəsəbəsi – Vurğun /Ağstafa/, Komsomol qəsəbəsi – Yuxarı Aran /Beyləqan/, Lenin qəsəbəsi – Çınarlı /Şəmkir/, Serebrovski – Qaraçuxur /Suraxanı/, Orconikidze – Varlı həyat /Şəmkir/, Şaumyanqənd – Qaradolaq /Ağcabədi/, Şaumyan – Pirverdilər, Şaumyan – Gurbulaq /Daşkəsən/, 1 May – Aşağı Qaragüvəndli /İmişli/, Sovxoz – Xətai /Şəhur/, Komsomol – Ərəbqardaşbəyli /Salyan/, Leninabad – Samuxlu /Bərdə/, Leninabad – Təklə /Qobustan/, Kuybişev – Ölçələr /İmişli/, Komintern – Soyuqbulaq /Gədəbəy/, Kirovka – Həsənsu, Marksovka – Xətai /Ağstafa/, Lenınbad – Sanqalan /Ağsu/, Otradoye – Qazanbatan, Krasnoselski – Qara Nuru, Oktyabrabad – Şirinbəyli /Saatlı/, Axtaçı Şaumyan – Axtaçı, Şaumyanovka – Məmişlər /Sabirabad/, Kolxozkənd – Bayramlı, Engelskənd – İrmaşlı, Üçüncü Beynəlmiləl – Əliyaqublu /Şəmkir/, Lenınkənd – Nərimanlı, Leninabad – Bəşirli /Goranboy/.*

Pravda – Qılıncbəyli /Şəmkir/, Şurakənd – Abbasqullular /Goranboy/, Əzizbəyov – Daylaqlı /Şahbuz/, Sovetabad – Arpaçay, Sovxoz – Oğuzkənd /Şərur/.

4) *Ərazinin daha qədim adı ilə əvəz edilən oykonimlər:* Müstəqillik dövründə leksik səviyyədə dəyişdirilmiş elə coğrafi adlara rast gəlinir ki, bu adların da yad onomastik vahidlər kimi yeni oykonimlərlə əvəz edilməsi ilk baxışdan mübahisə doğura bilər. Amma tarixilik prinsiplərinin tələblərinə uyğun olaraq bu adların da həmin yaşayış məskənlərinin daha qədim adı ilə əvəz edilməsi vacib sayılmışdır. Bu qrup üzrə yeni coğrafi adlarla əvəz edilmiş oykonimləri də iki yerə ayırmaq mümkündür. **a)** Etnotoponimlər: *Üzeyirkənd – Avşar /Ağcabədi/, İkinci İmamverdili – Qarahılar /Beyləqan/, Təzəkənd – Uğurbəyli, Abdallı – Təhlə /Bərdə/, Plankənd – Keçili, Məmmədalılar – Qapanlı /Şəmkir/, Səhra – Yuxarı Kəbirli /Beyləqan/, Musaköy – Xanlıqlar /Qazax/, Yeniyol – Məmmədrza Dizə /Babək/.* **b)** Etnotoponim olmayan qədim coğrafi adlar: *İyirminci – Piran, 30-cu kilometr – Hamarməşə, 37-ci kilometr – Peştətük /Lerik/, Çiçəkli – Arıqıran /Gədəbəy/, Nizami – Barlıbağ /Şəmkir/ Çağazur – Şahbulaq /Şərur/.*

5) *Dəyişdirilməsi mübahisə doğuran oykonimlər:* Bu qrupa o coğrafi adlar daxildir ki, onların dəyişdirilməsində müəyyən tələskənliyə yol verilmiş, tarixi kökləri, mənşəyi dəqiq araşdırılmadan bu oykonimlərin yeni adlarla əvəz edilməsi barədə qərar çıxarılmışdır. Bir sıra hallarda isə bu səhvlərin aradan qaldırılması üçün qərarlar təzələnmiş, ləğv edilən adlar az sonra yenidən bərpa olunmuşdur. *Çiçəkli* adı ilə əvəz edilən *Arıqıran* oykoniminin /Gədəbəy/ çox keçmə-

dən yenidən bərpasını, *Xoylu* oykonimi ilə adlandırılmış *Şirvanzadə* yaşayış məntəqəsinə az sonra *Şirvan / Şamaxı /* adının verilməsini və digər faktları buna nümunə göstərə bilərik.

Aşağıdakı oykonimlərin dəyişdirilməsi də mübahisə doğurur: *Çardaqlı – Çənlibel, Badakənd – Ələsgərli / Şəmkir /, Şilyan – Ərəş /Yevlax /, Kilsəli – Turşsu /Gədəbəy /, İkinci Şordəhnə – Bəylik /Ağsu /, Birinci Aratkənd – Maşadqanlı, İkinci Aratkənd – Aratlı-Curuğlu /Ağsu /, Bozayran – Şükürlü /Cəlilabad /, Xarxaput – Meşəli /Goranboy /, Şəhriyar Dişər – Başkənd /Ordubad /, Gecəzur – Ağbulaq /Şahbuz /, Aşağı Pemeşin – Qızıl Qışlaq, Yuxarı Pemeşin – Güney Qışlaq /Şahbuz /, Keştaz – Cəmənlı /Şərur /.*

Xaçbulaq coğrafi adının *Xoşbulaq /Göygöl /* kimi rəsmiləşdirilməsi də belə səhv addımlardan biridir. Bu dəyişikliklə guya, Xoşbulaq oykonimindəki fonetik təhrif aradan qaldırılmış, amma əksinə, adın daha düzgün variantı təhrif edilmişdir. Həmin ərazinin tarixi adı Xoşbulaq yox, məhz Xaçbulaqdır. Xaçbulaq kəndi bu ərazidəki bulağı nişan verən hidronimlə adlandırılmışdır. Bulağa isə Xaçbulaq hidronimi ətrafda ki sal daşlar üzərində əks olunmuş təbii xaç təsvirlərinə əsasən verilmişdir. Göründüyü kimi, kəndin adının dəyişdirilərək Xoşbulaq edilməsinin heç bir elmi-tarixi əsası yoxdur. Eyni fikri Cəlilabad rayonu ərazisində Pokrovka kəndinin Şəhriyar adlandırılması faktı barədə də söyləmək olar. Tarixi mənbələr göstərir ki, bu kəndin adı lap qədimlərdən Ərçaya olmuşdur. Kəndin Şəhriyar adlandırılmasındansa, tarixi Ərçaya adının bərpası daha düzgün olardı.

6) *Estetik uyğunsuzluq baxımından dəyişdirilən oykonimlər*: Bu illərdə bəzi yaşayış məntəqələrinin adları insanların estetik zövqü ilə ziddiyyət təşkil etdiyinə görə dəyişdirilmişdir. Həmin qrupa aid oykonimlərin sayı bir o qədər də çox deyil: *Hoğa – Üçbulaq /Füzuli/, Şarukkar – Kəmərqaya, Gedəmiş – Suqovuşan /Daşkəsən/, Nasosnu – Hacı Zeynalabdin Tağıyev /Sumqayıt/* (Qeyd edək ki, bu qəsəbənin adı dəyişdirilən zaman da tarixilik prinsiplərinə riayət edilməmiş, yaşayış məntəqəsinin qədim adı nəzərə alınmadığından bu ərazi vahidi məşhur messenatın şərəfinə “Hacı Zeynalabdin Tağıyev” memorial adı ilə rəsmiləşdirilmişdir. Tarixi soraqlar isə sübut edir ki, göstərilən ərazinin ilkin adı əslində Dəvəyatağı olmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz bu kimi faktlar Azərbaycan toponimlərinin yenidən dəqiqləşdirilməsi prosesində mütləq nəzərə alınmalıdır).

7) *Yeni ərazi vahidlərinə verilən oykonimlər*: XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən ölkənin inzi-bati-ərazi quruluşunda aparılan dəyişikliklərə, həmçinin torpaqlarımızın işğalı ilə bağlı olaraq yurd-yuvasından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünlərimizin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün atılan addımlara müvafiq olaraq bu dövrdə Azərbaycanda bir sıra yeni yaşayış məntəqələri, şəhərciklər, qəsəbələr, kəndlər salınmış, habelə, indiyə qədər mövcud olsa da, sənədlərdə rəsmiləşdirilməyən ayrı-ayrı ərazilərə yaşayış məntəqəsi statusu verilmiş, bu məntəqələr yeni oykonimlərlə adlandırılmışdır. Buna misal kimi aşağıdakı nümunələri göstərmək olar: *Abadlı /Bərdə/, Jarski /Neftçala/, Yeni Novruzlu /Saatlı/, Qaçaq Kərəm /Ağstafa/, Sarıtəpə, İskəndərli /*

Şəmkir/, Musa, Eçara, Abasallı, Qaravuldaş /Yardımlı/, Araz /Babək/, Kiçikoba /Şahbuz/, Yeni Havuş, Bəhrüz Kəngərli, Stansiya Daşarx, Danyeri /Şərur/.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü nəticəsində yurd-yuvasından didərgin düşmüş qaçqın və məcburi köçkünlərimiz üçün salınan şəhərciklərin adları da m ara q doğurur: *Gülüstan, Qayıdış* və s. Bununla belə, qaçqın şəhərciklərinin adlarının nömrələrlə differensiallaşdırılması (məsələn, *1 nömrəli Qayıdış, 2 nömrəli Qayıdış, 3 nömrəli Qayıdış, 10 nömrəli Qayıdış* və s.) bir qədər mübahisəlidir. Zənnimizcə, həmin düşərgələrə Azərbaycanın qədim tarixi ilə bağlı başqa adlar düşünmək daha düzgün olardı.

8) *Arxaikləşərək passiv fonda keçmiş oykonimlər:* Tədqiqata cəlb edilən dövrdə faktiki hər hansı coğrafi obyektə aid olmayan, təbii şəkildə arxaikləşmiş və ya iki inzibati-ərazi vahidinin birləşməsi nəticəsində coğrafi ad statusunu itirmiş bir sıra toponimlərin rəsmi sənədlərdən çıxarılması hallarına da rast gəlinir. Aşağıdakı arxaik toponimlər rayonların uçot-məlumat kitablarından çıxarılmışdır: *Ağdaşkənd, Seyidli, Ağdamkənd, Qaradağlı, Sarıhacılı, Muradbəyli, Pərioğlular, Əlimərdanlı /Ağdam/, Qarabulaq /Qax/, Alıncalı /Samux/, V.İ.Lenin adına qəsəbə /Ağstafa/, Yanıqtəpə, Orta Ceyrançöl /Tovuz/, Erməni Bazar /Yevlax/, Qarababa /Zəngilan/, Qumlu, Kiçik Düzyurd, Aşağı Qumlu /Gədəbəy/, Qarıkaha, Laçınkənd /Laçın/, Dəmirçilər, Ömərağalı /Qusar/, Beçarə qəsəbəsi /İmişli/, Musalı /Neftçala/, Dostluq (Maryana qəsəbəsi) /Xaçmaz/, Muğan qəsəbəsi /Biləsuvar/, Qərçə, Gəndərə /İsmayılı/, Ləzgilər, Çökək Xülufu, Yuxarı Könüllü /Şəmkir/, Aşağı*

Nehrəm, Birinci Dərəşəm və İkinci Dərəşəm qəsəbələri /Babək/, Qaragünə, Qəhrəmanlar, Znoynı qəsəbələri /Şirvan/, Urmis /Ordubad/, Başbaşı, Daşdüz, Qarğalıq qəsəbələri /Naxçıvan/, Zarat, Güləh /Şabran/, Axtaçı, Pirqaraçuxa /Ağsu/, Təzəkənd /Şərur/, Şahbuz kəndi /Şahbuz/.

1.4. Hidronimlər

Bu dövrdə su obyektlərinin adlarında elə əhəmiyyətli dəyişiklik aparılmadığından Azərbaycan dili onomastikasının hidronimlər qolu mövzusunun tədqiqi baxımından geniş material vermir. Hidronimlər fondunun dəyişikliklər prosesində xeyli passiv qalması bu onomastik vahidlərə aid maraqlı bir qanunauyğunluqla əsaslandırılmalıdır. Təbii su obyektlərinin yaranmasında insanın iştirakı olmadığından hidronimlər dilxarici amillər tərəfindən az idarə olunur və adətən dəyişməz qalır. Cüzi istisnalar isə, əsasən, o su obyektlərinin adlarına aiddir ki, onların yaranmasında, adlandırılmasında bilavasitə insanın iştirakı olmuşdur. Bu baxımdan, müstəqillik dövründə Azərbaycan ərazisindəki su obyektlərindən yalnız bir neçə süni suvarma kanalının adının dəyişdirilməsi xarakterik haldır. Qısaca şəkildə qeyd edək ki, bu dövrdə *Orconikidze* kanalının qədim adı bərpa edilərək *Xan qızı kanalı*, *Əzizbəyov kanalının* adı – *Baş Muğan*, *Lenin kanalının* adı *Baş Mil*, *Moskva* və *Şaumyan kanallarının* adı *Sabir* və *Üzeyir Hacıbəyov kanalı* edilmiş, *Şamxorçayın* adı *Şəmkirçay* kimi dəqiqləşdirilmişdir.

Bu dövrdə bəzi su obyektlərinin mənşəbi daha da uzanmış, məsələn, *Samur-Dəvəçi kanalı* – *Samur-Dəvəçi-Abşeron kanalı* kimi adlandırılmış, Tərtər su anbarı tikildikdən sonra Tərtər kanalı da iki yerə bölünərək *Sağsahil kanalı* və *Solsahil kanalı* adı ilə rəsmiləşdirilmişdir. Qərbi Azərbaycanda ermənilər tərəfindən adı *Sevan* edilmiş *Göycə gölünün* qədim adının yaddaşlarda bərpası da müstəqillik dövründə dilimizin hidronimlər fondunda nəzərə çarpan dəyişikliklərdəndir.

Eyni zamanda, 1994-cü ilin 21 sentyabrında “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasından sonra Azərbaycanda yeni neft erası başlanmış, xarici transmilli korporasiyaların iştirakı ilə istismar edilən neft və qaz yataqlarına verilən “*Dədə Qorqud*”, “*Çıraq*”, “*Azəri*”, “*Günəşli*”, “*Şahdəniz*” və s. bu kimi hidronimlər ədəbi dildə ümumişlək vahidlərə çevrilmişdir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycanda yaşayış məntəqələrinin adlandırılması və adların dəyişdirilməsi işinin qanunvericilik əsasları da xeyli dərəcədə təkmilləşdirilmişdir. Bu proses indi “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında”, habelə “Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında”, “Coğrafi obyektlərin adları haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunları əsasında tənzimlənir.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” 22 dekabr 1992-ci ildən qüvvəyə minmiş əvvəlki qanunun 4-cü fəslinin 16-cı maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan ərazisindəki yaşayış məntəqələrinin, eləcə də başqa coğrafi obyektlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır. Toponimlərin xəritələrdə yazılışı dövlət tərəfindən təsdiqlənmiş xüsusi sorğu və məlumat kitabları vasitəsilə müəyyənləşdirilir {22, s. 31}.

2000-ci ilin 13 iyunundan qüvvəyə minən “Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 9-cu maddəsində isə ərazi vahidlərinin adlandırılması və onların adlarının dəyişdirilməsi zamanı zəruri sayılan bütün şərtlər təsbit olunmuşdur. Bu şərtlərə əsasən, ölkədəki bütün ərazi vahidlərinə müəyyən adlar verilməlidir. Yaşayış məskənlərinin adlandırılması və onların adlarının dəyişdirilməsi ümumdövlət mənafeyi, habelə coğrafi, tarixi, etnoqrafik, milli və məişət şəraiti nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Burada yerli əhalinin rəyi də əsasdır. Azərbaycanda bütün ərazi vahidlərinə adların verilməsi və onların adlarının dəyişdirilməsi müvafiq icra hakimiyyəti orqanının vəsətəti əsasında Milli Məclis tərəfindən həyata keçirilir. Ərazi vahidlərinə adların verilməsi və ya adların dəyişdirilməsi barədə hər bir təklifə əvvəlcədən Milli Məclis yanındakı Toponimiya komissiyasında baxılır. Bu barədə müvafiq rəy hazırlanır. Ərazi vahidinin tarixi adı bərpa olunarkən yerli əhalinin rəyi nəzərə alınmır. Qanunun tələbinə əsasən, görkəmli dövlət və ictimai xadimlərin adları bir qayda olaraq ancaq yeni yaranmış ərazi vahidlərinə verilməlidir. İki və daha artıq ərazi vahidi bir ərazi vahidində birləşdikdə onlardan yalnız birinin adı saxlanmalıdır. Ərazi vahidinə ad verilərkən və əvvəlki adlar dəyişdirilərkən mövcud adların təkrarlanmasına yol verilməməlidir. Dövlətin, milli, tarixi, coğrafi və mədəni irsi ilə bağlı olan coğrafi adlar dəyişdirilməməlidir {68}. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanında da coğrafi adlarla bağlı bir sıra məqamlar öz əksini tapmışdır.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” 30 sentyabr 2002-ci il tarixində qüvvəyə minmiş yeni qanunun 2-ci fəslinin 9 və 10-cu maddələri də inzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət dilindən istifadə qaydalarını nəzərdə tutur. Maddələrdə irəli sürülən tələblərə əsasən, Azərbaycanda bütün coğrafi obyektlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır. Coğrafi adların dövlət dilinin normalarına uyğun yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı, xarici dillərdə də yazıla bilər. Belə olan halda, toponim əvvəlcə dövlət dilində, daha sonra isə xarici dildə verilməlidir. Azərbaycan Respublikasında coğrafi adların dövlət dilinin normalarına uyğun yazılışı müvafiq qurum tərəfindən tənzimlənir. Azərbaycan toponimlərinin xarici dillərdə verilməsi adların Azərbaycan dilində tələffüzünə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun şəkildə müəyyənləşməlidir {23.}.

18 dekabr 2007-ci il tarixində qüvvəyə minmiş “Coğrafi obyektlərin adları haqqında” Qanun da ölkəmizdə coğrafi obyektlərə ad verilməsi, onların adlarının dəyişdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyatı, uçotu və qorunub saxlanması sahəsindəki fəaliyyətin hüquqi əsaslarının müəyyən edilməsi baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Qanunda coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi – coğrafi obyektlərin mövcud adlarının aydınlaşdırılması, coğrafi obyektlərə ad verilməsi və onların adlarının dəyişdirilməsi, coğrafi obyektin adının dəqiqləşdirilməsi isə - coğrafi obyektin daha çox istifadə edilən adının seçilməsi və həmin adın yazılışı-

nın Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin normalarına uyğunlaşdırılması kimi təsbit edilmişdir.

Bu qanunda coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyata, uçotu və qorunub saxlanması sahəsində dövlətin əsas vəzifələri müəyyən edilmişdir. Coğrafi obyektlərin adlarının Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin normaları nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməsinin və dəqiqləşdirilməsinin təmin edilməsi, coğrafi obyektlərin adlarının qeydiyyatının və uçotunun aparılmasının təşkili, coğrafi obyektlərin adları lüğətlərinin və soraq kitablarının nəşrinin təşkili, coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqunun yaradılması və aparılmasının təşkili, coğrafi obyektlərin adları ilə bağlı dövlət proqramının hazırlanması və qəbulu, coğrafi obyektlərin adları və ekzonimlərlə (Azərbaycan toponimlərinin xarici dillərdə işlənmə forması) bağlı vahid tələblərin və qaydaların müəyyənləşdirilməsi kimi mühüm vəzifələr nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunun tələblərinə görə, coğrafi obyektə verilən ad həmin coğrafi obyektin xüsusi əlamətlərini əks etdirməli və ad verilərkən ümumdövlət və ümumxalq mənafeyi, bu obyektin yerləşdiyi ərazinin coğrafi, tarixi, təbii və digər xüsusiyyətləri, həmin ərazidə yaşayan əhəlinin rəyi nəzərə alınmalıdır. Coğrafi obyektin adı üç sözdən artıq olmamalıdır.

Coğrafi obyektin mövcud adı müvafiq dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının sənədlərinə, rəsmi kartoqrafiya, soraq nəşrlərinə və digər mənbələrə, müvafiq ərazilərin əhəlisinin, habelə mütəxəssis-

lərin rəyinə əsaslanmaqla aydınlaşdırılır. Yer adları bir ərazi vahidi hüduqları daxilində eyni növlü coğrafi obyektlərin adları təkrarlandıqda, coğrafi obyektin tarixi adını bərpa etmək zərurəti yarandıqda, coğrafi obyektin funksiyası və ya təyinatı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdikdə, coğrafi obyektin adı Qanunla müəyyən edilmiş müvafiq tələblərə uyğun olmadıqda dəyişdirilir.

Coğrafi obyektə onun kəşfində, öyrənilməsində, yaxud əsasının qoyulmasında bilavasitə iştirak etmiş şəxslərin, görkəmli dövlət, ictimai, elm və mədəniyyət xadimlərinin, dövlət qarşısında xüsusi xidmətləri olmuş şəxslərin adları, bir qayda olaraq, ölümündən sonra və adı olmayan coğrafi obyektə verilə bilər.

Coğrafi obyektlərin adlarının dəqiqləşdirilməsi zamanı tarixi, mədəni, etnik, dil və digər xüsusiyyətlər, habelə xüsusi elmi tədqiqatların nəticələri nəzərə alınmalıdır.

Coğrafi obyektlərin adlarının dəqiqləşdirilməsi "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarının eyni cür və sabit işlədilməsinin təmin edilməsi və həmin adların qorunub saxlanması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən Coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqu yaradılır.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı coğrafi obyektlərin adları lüğətlərini və soraq kitablarını, habelə Azərbaycan Respublikasının xəritə və atlaslarını hazırlayır və nəşr edir.

Dövlət və yerli özünüidarə orqanları, hüquqi şəxslər, kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən, habelə tədris, kartoqrafiya, soraq, ensiklopedik nəşrlərdə, elanlarda, reklamlarda, lövhələrdə, yol göstəricilərində, poçt göndərişlərində və digər sahələrdə coğrafi obyektlərin adlarına istinad edilərkən onların Qanuna uyğun olaraq müəyyənləşdirilmiş adlarından istifadə edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarının təhrif olunmasına yol verilmir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adları dövlət tərəfindən mühafizə olunur.

“Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” qanunun 9-cu maddəsində isə şəhərlərə aid coğrafi adlara, yəni, urbanonimlərə dair xüsusi bir müddəa da öz əksini tapmışdır. Burada qeyd edilir ki, prospekt, küçə, meydan və müvafiq ərazi vahidinin digər tərkib hissələrinə ad verilərkən, yaxud adlar dəyişdirilərkən burada yaşayan əhalinin rəyi mütləq nəzərə alınmalıdır. Əgər son illərdə şəhərlərimizin urbanonimik sistemində baş verən proseslərin təhlilini aparsaq, görərik ki, bu şərtin yerinə yetirilməsi son dərəcə vacibdir.

1.5. Urbanonimlər

Müstəqillik dövründə Azərbaycan şəhərlərinin urbanonimlər sistemində də çoxsaylı dəyişikliklər baş vermişdir. Bu illərdə Bakının bağ, park, meydan, küçə, döngə, prospekt və s. adlarında özünü göstərən yenilikləri əks etdirən faktlara istinadən, bu dəyişik-

liklərin ümumi xarakteri barədə aydın təsəvvür formalaşdırmaq mümkündür.

Bu dövrdə paytaxtın yeni dövrlə ziddiyyət təşkil edən bir çox aqronimləri – bağ, park, meydan, küçə, prospekt və döngə adları yeni onomastik vahidlərlə əvəz edilmişdir. Uzun illər “26 Bakı Komissarı meydanındakı bağ” adı ilə məşhur olan ərəziyə “Azadlıq”, “Bailov bağı”na “Qafur Məmmədov”, “Kirov adına Mədəniyyət və İstirahət parkı”na “Dağüstü park” adlarının verilməsi məhz bu dövrə təsadüf edir.

Müstəqillik illərində, həmçinin, “Zabitlər parkı”na “Dədə Qorqud”, “Pioner və Məktəblilər parkı”na “Durnalar”, “Cəfər Cabbarlı bağı”na “Əzim Əzimzadə bağı”, Xətai prospektindəki “Fioletov adına bağ”a “Fazil Mehdiyev bağı”, xalq arasında daha çox “Malakan bağı” kimi tanınan keçmiş “9 Yanvar bağı”na “Xaqani bağı”, “Dzerjinski parkı”na “Şəhriyar parkı” və ən nəhayət, Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının qarşısındakı “İnqilab bağı”na “Əliağa Vahid bağı” adları verilmişdir {45, s. 261}.

Onu da xatırladaq ki, 1830-cu ildə salınan və qeyri-rəsmi formada daha çox “Qubernator bağı” kimi tanınan bu sonuncu bağın adı 90 il ərzində bir neçə dəfə dəyişdirilib. Bağ köhnə bakılıların dilində əvvəlcə “Bağça-bağ”, sonra “Şəhər bağı”, daha sonra rəsmi sənədlərdə “Mixaylov (Bakı qubernatoru) bağı”, sovet dövründə əvvəlcə “Pioner”, daha sonra “İnqilab bağı”, 1992-ci ilin əvvəllərindən isə “Əliağa Vahid bağı” adlandırılmışdır.

Müstəqillik dövründə Bakının urbanonimlər sisteminə gedən proseslər paytaxtdakı bir sıra meydanla-

rın adlarını da əhatə edir. Hazırda Bakı ərazisində 18 meydan vardır. Azərbaycan milli-azadlıq hərəkatının vüsət aldığı *“Azadlıq meydanı”* keçmiş *“Lenin meydanı”*nın indiki adıdır. İncilabdan əvvəl *“Parapet”*, sovet dövründə *“Karl Marks meydanı”* (1923-1988) adlanan meydan da hazırda sənədlərdə *“Nizami meydanı”* adı ilə rəsmiləşdirilib. Keçmiş *“XI Qızıl Ordu meydanı”* isə 20 Yanvar faciəsi qurbanlarının şərəfinə *“20 Yanvar meydanı”* adlandırılmışdır. Bakının keçmiş *“Komsomol”* və *“Krasin”* meydanlarının da adları dəyişdirilib. Bu meydanlara mövcud olduqları ərazilərin adına uyğun şəkildə *“Səbail meydanı”* və *“Suraxanı dairəsi”* adları verilib.

Proseslər paytaxt dromonimlərinə (yerüstü, yeraltı, su, hava nəqliyyat yollarının xüsusi adları) də təsirsiz ötürməmiş, Bakı metropoliteninin aşağıda göstərilən 7 stansiyasına yeni adlar verilmişdir: *“XI Qızıl Ordu”* – *“20 Yanvar”*, *“28 Aprel”* – *“28 May”*, *“Avro- ra”* – *“Qara Qarayev”*, *“26 Bakı Komissarı”* – *“Sahil”*, *“Şa- umyan”* – *“Xətai”*, *“Bakı Soveti”* – *“İçərişəhər”*, *“Məşədi Əzizbəyov”* – *“Koroğlu”*.

Eyni zamanda Bakı metropoliteninin son illər inşa edilən stansiyalarına *“Həzi Aslanov”*, *“Nəsimi”*, *“Azad- lıq”* və *“Dərnəgül”* adları verilmişdir.

Bu yeniləşmə ölkə həyatında baş verən ictimai-si- yasi proseslərlə bağlı olsa da, yeni dromonimlərin heç də hamısı uğurlu seçim deyil. Bir sıra böyük şəhərlər- də metrostansiyalar üçün seçilən adlar sərnəşinlərə ünvanı nişan verir. Metrostansiyalar, adətən, yaxınlıq- da ki hər hansı məşhur obyektin adını daşımaqla sərnəşinlərə ünvanı tapmaqda bir növ bələdçilik edir.

Bakıda Milli Elmlər Akademiyası şəhərçiyi yaxınlığındakı metrostansiyanın *“Elmlər Akademiyası”*, Əhmədli qəsəbəsində yerləşən metrostansiyanın *“Əhmədli”*, Dərnəgül qəsəbəsi ərazisində yerləşən metrostansiyanın *“Dərnəgül”*, İşərişəhər Dövlət Tarix Məmarlıq Qoruğunun yaxınlığındakı metrostansiyanın *“İçərişəhər”*, Azadlıq prospekti yaxınlığındakı metrostansiyanın *“Azadlıq”* adlandırılmasını da buna nümunə göstərmək olar. Dəniz sahilinə yaxın stansiyanın *“Sahil”*, Nərimanov rayonu ərazisində eyni adlı meydana, bağa və kinoteatra yaxın metrostansiyanın *“Nəriman Nərimanov”* adlandırılması da eyni prinsipə uyğundur. Həmçinin, *“20 Yanvar”* meydanına çıxan metrostansiyanın *“20 Yanvar” stansiyası*, Cəfər Cabbarlının heykəli yaxınlığındakı metrostansiyanın *“Cəfər Cabbarlı” stansiyası*, eyni adlı rayonda, Şah İsmayıl Xətəinin abidəsi yaxınlığında mövcud olan metrostansiyanın *“Xətai”* adlandırılmasını da bu qəbildən hesab etmək olar. Lakin Bakı metropoliteninin digər stansiyalarına verilmiş *“Həzi Aslanov”*, *“Xalqlar Dostluğu”*, *“Neftçilər”*, *“Qara Qarayev”*, *“Ulduz”*, *“Bakmil”*, *“Gənclik”*, *“28 May”*, *“Nizami”*, *“İnşaatçılar”*, *“Memar Əcəmi”* adları sərnəşinə istiqamət baxımından heç nə demir.

Müstəqillik illərində Bakının urbanonimlər sistemində ən çox dəyişikliyə məruz qalan sahə məhz paytaxt hadonimləri - prospekt, küçə və döngə adlarıdır. Bu sahədə intensiv dəyişikliklər prosesi 1988-ci ildən 1998-ci ilə qədər olan 10 illik dövrü əhatə edir. Fakt materiallarına əsasən deyə bilərik ki, 1988-1998-ci illər arasında Azərbaycan paytaxtında 20-ə yaxın prospektin, 800-dən artıq küçənin və 50-ə qədər döngənin adı dəyişdirilmişdir {35.}.

Bakı hadonimlərinin dəyişdirilməsi prosesi mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. Əgər 1988-ci il hadisələrinin ardınca Bakıda ancaq erməni adlarını daşıyan hadonimlər dəyişdirilirdisə, 1991-ci ilin 18 oktyabrında Azərbaycanın müstəqilliyi rəsmən təsdiqləndikdən sonra bura sovet ideologiyasını əks etdirən adlar da əlavə olundu. Bakının prospekt, küçə və döngələrinə şəhid adlarının verilməsi ilə bu prosesin növbəti mərhələsi başlandı.

Bu tarixə qədər dəyişdirilən hadonimlər, daha çox, Azərbaycanın görkəmli elm, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin adları ilə əvəz edilirdi. Amma sonradan paytaxt hadonimləri, ələlxüsus küçə adları, əsasən, 20 Yanvar və Qarabağ müharibəsi şəhidlərinin şəərəfinə memorial xarakterli adlarla əvəz edildi, bu proses kütləvi miqyas aldı.

Şəhid adlarının əbədiləşdirilməsi üsulu kimi yalnız küçə adlarının götürülməsi təbii ki, müsbət hal kimi qarşılanma bilməz. Şəhidlərimizin xatirəsinə abidə-komplekslərin ucaldılması, Şəhidlər muzeyinin təşkili, müxtəlif kitabların nəşri, dünya səviyyəsində qəbul ediləcək bədii və sənədli filmlərin çəkilməsi, şəhidlərin ömür yolunu, qəhrəmanlıq salnaməsini işıqlandıran internet portallarının yaradılması və s. bu cəhətdən daha məqsədəuyğun variant sayılmalı idi. Şəhid adlarının yalnız hadonim kimi müəyyənləşdirilməsi, üstəlik bu kütləvi işin elmilikdən uzaq şəkildə, heç bir prinsipə söykənmədən həyata keçirilməsi isə Bakının urbanonimlər sistemində böyük bir pərakəndəliyə, systemsizliyə gətirmişdir.

Məlumdur ki, hadonimlərin müəyyənləşdirilməsi

bir sıra elmi prinsiplərə söykənir. Bu prosesdə hadonimik obyektin ərazi-relyef xüsusiyyətləri, tarixilik amili, şəhər planına uyğun assosiativlik, differensiallaşdırma, bu obyektlərə verilən memorial xarakterli adların ərazi ilə bağlılığı və s. amillər də nəzərə alınmalıdır. ABŞ-ın Kaliforniya Universitetinin professoru, azərbaycanlı soydaşımız Azər Əhmədovun 2007-ci ilin iyulunda Azərbaycan mətbuatında dərc etdirdiyi **“Küçələrə su səpmişəm”** sərlövhəli əssesindən gətirdiyimiz aşağıdakı qeydlər Bakı küçələrinin adları haqqında müqayisə mühitində düşünmək üçün geniş imkan yaradır: “Mən hazırda Universitet küçəsində yaşayıram. Çox kiçik, yarımçevrə formasında bir küçədir və yarımçevrənin hər iki ucu Qarağac küçəsinə çıxır. Hər gün bu Qarağac küçəsilə piyada işə gedirəm. Əvvəl Park küçəsinə keçib Geniş Yol meydanına çıxıram, sonra Qarağacla York küçələrinin kəsişməsinə çatıram. Burada yolum haçalanır: ya sola dönüb York küçəsi ilə yoluma davam edə bilərəm və Divar küçəsinə çatanda sağa dönüb Kollec küçəsinə qədər gedərəm və burada yenə də sola dönüb Kollec küçəsinin Prospekt küçəsinə qovuşduğu yere çataram. Kafedramızın yerləşdiyi Təpə Evi küçəsi bu nöqtədən cəmi 15-20 metr aralıdır. Bu həmin Təpə Evi küçəsidir ki, vaxtilə Mark Tven onu Amerikanın ən gözəl küçəsi adlandırmışdı. İndi çoxlu tikililər yaranıb burada, onunçün ağacların çoxunu qırıblar, amma yenə də o gözəlliyin nişanələri qalmaqdadır... İkinci seçimdə isə Qarağac küçəsi ilə davam edirəm, Yüksəklik küçəsinə keçib Məbəd küçəsinə çatıram. Sonra sola dönüb Məbədlə iki blok getdikdən sonra yenə də dönüb Təpə Evinə çıxıram.

İkinci varianta daha çox üstünlük verirəm, uzaq ol-

sa da, yol şəhərin lap mərkəzindən keçir: Qarağacla Məbədin kəsişməsində göz oxşayan və yaşıl olduğu üçün də elə Yaşıl adlanan bir meydan yerləşir. Nyu Havən (Yeni Sığınacaq) böyük şəhər deyil və əsl şəhər həyatına məxsus qaynarlıq elə ən çox bu Yaşılın ətrafında duyulur. Çeşidli banklar, restoranlar, dükanlar, Dövlət Binası, İctimai Kitabxana və s. yerləşir burda. Yaşıl dörd bir tərəfdən Qarağac, Kilsə, Kiçik Kilsə və Kollec küçələriylə əhatələnib. Tarixi Kiçik Kilsə küçəsi şəhərin bəlkə ən cazibədar guşəsidir. Burda tək-cə kilsə yox, həm də incəsənət muzeyi, teatr binası, kitab dükanı, gözəl kafelər var. Kiçik Kilsədə və ona paralel Tac küçələrində italyan, ispan, Çin, türk, ərəb, tay, hind, yapon restoranları taparsız, həyat həmişə qaynar olur burda. Kilsə küçəsinə paralel isə, bir blok cənuba, Portağal küçəsidir, ondan da bir blok aşağı düşsəz Dövlət küçəsinə çıxarsız ki, Dövlət küçəsinin də sonunda, Birlik küçəsinə çatdığı yerdə, şəhərin dəmiryol vağzalını yerləşib. Küçələrin adlarına diqqət edirsizmi!? Bakıda da piyada gəzməyi çox sevirdim; tez-tez universitetdən çıxıb Sovetski ilə üzüaşağı düşərək düz vağzala qədər piyada gedirdim. İndi oturub keçdiyim o küçələrin adlarını xatırlamağa çalışıram, nə billah eləyirəm, yadıma düşmür. Narahat oluram, yad-daşım beləmi korlanıb? Amma o küçələrdə az qala nə vardısı, binalar, qəzet köşkləri, hətta ağaclar belə yadımdadır axı, tək bircə addan başqa. Bilirəm ki, kiminsə adınaydı. ...Olmazmı ki, biz hər səhər Sevinc, Ümid, İnam küçələri ilə işə gedəydik? Yaxud gənc qızlarımız istədikləri oğlanlara Sevgililər, Xoşbəxtlik, Sədaqət küçələrində (bağlarında) görüş verəydilər? Pis olardımı Bakıda Savalan, Borçalı, Dərbənd, Göy-

çə küçələri olsaydı? Niyə poçtumuz Poçt küçəsində, universitetimiz Universitet küçəsində, bazarımız Bazar küçəsində yerləşməsin?”

Azərbaycanlı alimin böyük Vətən sevgisi ilə diqqətə çatdırdığı bu amillərə, əfsuslar ki, heç sovet dövründə də bir o qədər əhəmiyyət verilmirdi. Müstəqillik dövründə Bakı hadonimləri dəyişdirilən zaman isə qeyd olunan amillər ümumiyyətlə, diqqətdən kənar saxlanmış, bu sahədəki systemsizlik daha da güclənmişdir. Prospekt, küçə və döngələrə, əsas etibarilə, şəxs adlarının verilməsi Bakının hadonimlər sistemindəki az-çox rəngarəngliyi də aradan götürərək yeknəsəkliyə gətirmişdir. Dəyişikliklərin bu şəkildə aparılması paytaxtın hadonimlər sistemini daha çox şəxs adı-soyad modeli üzrə müəyyənləşdirmiş, aşağıda nəzərdən keçirilən digər hadonim modellərinin mövqeyi tam zəifləmişdir:

1. *Zahiri görünüş və ərazi-relyef xüsusiyyətləri əsasında işarələndirilmiş hadonimlər*: Bu, tarixilik prinsiplərinə söykənən klassik model olduğundan burada, əsas etibarilə, qeyri-rəsmi səviyyədə, xalq arasında formalaşan ən qədim hadonimlər qruplaşdırılır. Bakıda bu model üzrə müəyyənləşən çoxsaylı küçə və döngə adları dəyişdirilmişdir: *Müvəqqəti kərpic döngəsi – Abay döngəsi /Nəsimi/, Qumlu Təzə küçəsi – Rafiq Alıcanov küçəsi /Suraxanı/, Dənizkənarı küçəsi – Nəriman Qasımov küçəsi /Qaradağ/, Qıraq dairəvi küçəsi – Mikayıl Əliyev küçəsi /Nizami/, Aşağı küçə – Qurban İsmayilov küçəsi /Xəzər/, Kərpicli küçəsi – İlqar Musayev küçəsi /Suraxanı/, Xəstəxanaarxası küçəsi – A.Rəsulzadə küçəsi /Sabunçu/, Dağaltı küçəsi*

– *Abbasqulu bəy Şadlinski küçəsi /Suraxanı/, Üzümlük küçəsi – Tərhan Şirinov küçəsi /Suraxanı/ Dağlıq küçəsi – Aşıq Pəri küçəsi /Sabunçu/ və s.*

2. *Ərazidəki konkret obyektlərin adları ilə işarələndirilmiş hadonimlər:* Küçələrə hər hansı məşhur obyektin adının seçilməsi hələ qədim dövrlərdən dünyanın bir sıra böyük şəhərlərində istifadə edilən klassik formaldandır. Bununla belə, müstəqillik illərində Bakının urbanonimlər sistemində bu modeldən də imtina edilmiş, hər hansı obyektlərin adlarını ifadə edən hadonimlərə şəxs adları və ya digər xarakterli adlar verilmişdir: *Vaqzal küçəsi – Nurəddin Süleymanov küçəsi /Nərimanov/, Qəbristanlıq küçəsi – Türkmən küçəsi /Nizami/, Kolxoz küçəsi – Hicran Hasilov küçəsi /Xəzər/, Qaraj küçəsi – Arif Hacıyev küçəsi /Nərimanov/, Fabrik küçəsi – Elxan Həsənov küçəsi /Suraxanı/, Dəmiryolu küçəsi – Arif Hüseynov küçəsi /Binəqədi/, Park küçəsi – Katib Səmidov küçəsi /Binəqədi/, Klub küçəsi – Tofiq Abbasov küçəsi /Nizami/, Məktəb küçəsi – Baloğlan Bağırov küçəsi /Sabunçu/, Xəstəxana döngəsi – Basin döngəsi /Nəsimi/, Klinika küçəsi – Elçin Əliyev küçəsi /Xətai/, Boru bazası küçəsi – Etibar Bəkirov küçəsi /Suraxanı/, Boru keçidi küçəsi – Süleyman Əhmədov küçəsi /Xətai/, Elektrotok küçəsi – Əli Məmmədov küçəsi /Binəqədi/, Rezervuar küçəsi – Rəhib Məmmədov küçəsi /Xətai/, Bağ küçəsi – Akif Mustafayev küçəsi /Sabunçu/, Bazar küçəsi – Malik Mustafayev küçəsi /Suraxanı/, Zoopark küçəsi – Azər Nəsirov küçəsi /Səbail/ və s.*

3. *Oykonimlərlə işarələndirilmiş hadonimlər:* Bir sıra urbanonimlərin ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrinin, şəhər, qəsəbə və kəndlərin adları əsasında mü-

əyyənləşməsi halları da təcrübədə mövcuddur. Belə hallar tarixilik, etnik-milli bağlılıq, habelə toponimlərin təbliği, onların coğrafiyasının genişləndirilməsi, qədim yer adlarının yaddaşlarda qorunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqillik illərində bu model üzrə işarələndirilən çoxlu sayda küçə adları da aşağıdakı formada dəyişdirilmişdir: *Alatava küçəsi* – *Müzəffər Həsənov küçəsi /Yasamal/*, *Masazır küçəsi* – *İlqar Cümşüdoğ küçəsi /Binəqədi/*, *Taqanroq küçəsi* – *Məzahir Rüstəmov küçəsi /Xətai/*, *Abşeron küçəsi* – *Əlibaba Abdullayev küçəsi /Yasamal/*, *Hövşan prospekti* – *Füzuli Bayramov küçəsi /Suraxanı/*, *Hövşan küçəsi* – *Zakir Qasımov küçəsi /Suraxanı/*, *Tver küçəsi* – *Mirzə Mansurov küçəsi /Səbail/*, *Kiyev prospekti* – *Ənvər Qasımoğ küçəsi /Nəsimi/*, *Bakı prospekti* – *Emin Quliyev prospekti /Qaradağ/*, *Sumqayıt küçəsi* – *Rəşid İsmayıloğ küçəsi /Binəqədi/*, *Moskva prospekti* – *Xətai prospekti /Nəsimi, Nərimanov/* və s.

4. *Antroponimlərlə işarələndirilmiş hadonimlər:* Bakının və ölkəmizin digər şəhərlərinin hadonimlər sistemində memorial xarakterli adlar hələ sovet dövründə də böyük üstünlüyə malik olmuşdur. Yeni dövrün siyasi-sosial-ictimai şərtləri ilə ziddiyyət təşkil edən bu adların bir qisminin zamana uyğun adlarla əvəz edilməsi təbii zərurət idi. Elə buna görə də müstəqillik illərində dəyişdirilən hadonimlərin böyük hissəsi məhz antroponim modelinin payına düşür. Bu modelə aid dəyişiklikləri ayrı-ayrı yarımqruplar üzrə nəzərdən keçirməyi daha məqsədəuyğun hesab edirik. **a)** *Anxistionimlər əsasında müəyyənləşən hadonimlər:* *Anaşkin küçəsi* – *Ülvi Bünyadzadə küçəsi /Nərimanov/*, *Vodnikov küçəsi* – *Hacı Zeynalabdin Tağıyev*

küçəsi /Xəzər/, Malıgın küçəsi – Zeynalabdin Tağıyev küçəsi /Səbail/, Şaumyan küçəsi – Zeynalabdin Tağıyev küçəsi /Suraxanı/, Poruşin küçəsi – Rizvan Teymurov küçəsi /Nizami/, Çapayev küçəsi – Təbriz küçəsi /Nərimanov/, Krupskaya küçəsi – Əlimərdan bəy Topçubaşov küçəsi /Nəsimi/, Kseniyevskaya küçəsi – Turgenyev küçəsi /Nəsimi/, Qarayev küçəsi – Şeyx Əli Tuti küçəsi /Sabunçu/, Qarayev küçəsi – Üzeyir Hacıbəyov küçəsi /Binəqədi/, Basın küçəsi – Füzuli küçəsi /Yasamal, Nəsimi/, Lenin küçəsi – Vahid Xəlilov küçəsi /Suraxanı/, Məmmədیارov küçəsi – İlham Hacıyev küçəsi /Binəqədi/, Korolenko küçəsi – İlqar Həbibov küçəsi /Xətai/, Caparidze küçəsi – Asif Həsənov küçəsi /Xəzər/, Buynakski küçəsi – Şeyx Şamil küçəsi /Səbail/, Abovyan küçəsi – Şikar Şikarov küçəsi /Xətai, Nizami/ Dzerjinski küçəsi – Əhməd bəy Ağayev küçəsi /Nərimanov/, Lenin prospekti – Azadlıq prospekti /Səbail, Nəsimi/, Şaumyan küçəsi – Azərbaycan prospekti /Səbail/, Tumanyan küçəsi – Akademik Məmməd Arif küçəsi /Nərimanov/, Mirzoyan küçəsi – Akademik Feyzulla Qasımzadə küçəsi /Nəsimi/, Petrov küçəsi – Fərman Qurbanov küçəsi /Səbail/, Myasnikov küçəsi – Tər lan Əliyərbəyov küçəsi /Səbail/, Fioletov küçəsi – Əbdülkərim Əlizadə küçəsi /Səbail/, Avakyan küçəsi – Mətbuat prospekti /Yasamal/, Xosrov Ruzbeh küçəsi – Balababa Məcidov küçəsi /Yasamal, Nəsimi/, Poluxin küçəsi – Murtuza Muxtarov küçəsi /Səbail, Yasamal/, Osipyenko küçəsi – Murtuza Nağıyev küçəsi /Nərimanov/, Çkalov küçəsi – Nizami küçəsi /Səbail/ və s.

Fakt materiallarından göründüyü kimi, dəyişdirilən memorial xarakterli hadonimlərin əksəriyyəti başqa millətlərə mənsub şəxslərə aiddir. Sovet haki-

miyyəti illərində Azərbaycana qarşı cinayətlərə imza atmış insanların adını daşıyan küçələrə yeni adların verilməsi, təbii ki, düzgün addımdır. Dünya ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, elminə böyük töfhələr vermiş bir çox rus klassiklərinin də bu sıraya aid edilməsi isə yalnız kütləvilik kimi qiymətləndirilməlidir. Məsələn, aşağıdakı hadonimlərin bu şəkildə dəyişdirilməsinə heç cür haqq qazandırmaq olmaz: *Puşkin küçəsi – Telman Nərimanov küçəsi /Suraxanı/, Qoqol küçəsi – Baba Babazadə küçəsi /Sabunçu/, Mendeleyev küçəsi – Qulu Quliyev küçəsi /Nəsimi/, Nekrasov küçəsi – Səftər Quliyev küçəsi /Səbail/, Lermantov küçəsi – Mehdiqulu xan küçəsi /Binəqədi/, Gertsen küçəsi – Vəli Məmmədov küçəsi /Səbail/, Tolstoy küçəsi – Hacı Məmmədov küçəsi /Xəzər/, Maksim Qorki küçəsi – Mirzə İbrahimov küçəsi /Səbail, Nəsimi/, Ostrovski küçəsi – Şeyx Həsən Mollazadə küçəsi /Binəqədi/ və s. Əlbəttə, bu hadonimləri əvəz etmiş adlar da Azərbaycan tarixində xüsusi yeri olan böyük şəxsiyyətlərin adlarıdır. Lakin onların xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün daha uyğun variantlar axtarmaq, ən azı bu adları dəyişdirilməsi mübahisə doğurmayan başqa hadonimlərlə əvəz etmək mümkün idi. **b)** Şəxs adı əsasında müəyyənləşən hadonimlər: *Pirməmməd küçəsi – Güloğlan Məmmədov küçəsi /Xəzər/; c)* Ad və soyad əsasında müəyyənləşən hadonimlər: *Qasım İsmayılov küçəsi – Məşədi Adil küçəsi /Sabunçu/, Qasım İsmayılov küçəsi – İlqar Zülfüqarov küçəsi /Sabunçu/, Məşədi Əzizbəyov prospekti – Parlament prospekti /Səbail, Yasamal/, Bünyad Sərdarov küçəsi – Vaqif Mirzəyev küçəsi /Xəzər/, Pavlik Morozov küçəsi – Əli Vəliyev küçəsi /Nizami/, Oleq Kaşevoy küçəsi – Ramiz Qənbərov küçəsi /Sabunçu/,**

Yefim Saratov küçəsi – Nigar Rəfibəyli küçəsi /Səbail/, Əliheydər Qarayev küçəsi – Əhməd Cavad küçəsi /Səbail/, Teymur Əliyev küçəsi – Namiq Məlikov küçəsi /Nərimanov/, Həmid Sultanov küçəsi – İsmayılbəy Qutqaşınlı küçəsi /Yasamal/, Suren Osipyan küçəsi – Süleyman Rüstəm küçəsi /Nəsimi/ və s.; ç) Ata adı əsasında müəyyənləşən hadonimlər: Ağamalioğlu küçəsi – Səfəvilər küçəsi /Sabunçu/, Ağamalioğlu küçəsi – Leopold və Mstislav Rastropoviçlər küçəsi /Səbail, Yasamal/ və s.; d) Ad və təxəllüs əsasında müəyyənləşən hadonimlər: Kazım Ziya küçəsi – Eldar Xəlilov küçəsi /Sabunçu/, Rəsul Rza küçəsi – Xudu Məmmədov küçəsi /Xətai/, Mustafa Sübhü küçəsi – Rəhib Hüseynov küçəsi /Sabunçu/, Roza Lüksemburq küçəsi – Məhsəti Gəncəvi küçəsi /Sabunçu/, Adil Salam küçəsi – Alı Mustafayev küçəsi /Nəsimi/, Əlişir Nəvai küçəsi – Koroğlu Rəhimov küçəsi /Nərimanov/, Heydər Əmioğlu küçəsi – Şəmsi Rəhimov küçəsi /Nərimanov Binəqədi/ və s.; e) Yalnız təxəllüs əsasında müəyyənləşən hadonimlər: Telman küçəsi – Hacı Soltanəli küçəsi /Sabunçu/, Telman küçəsi – Əşrəf Yunisov küçəsi /Səbail/ və s.

5. *Sovet quruluşuna aid söz və birləşmələrlə işarələndirilmiş hadonimlər: Sovet hakimiyyəti illərində Bakının urbanonimlər sistemi daha çox sovetləşdirilmə prinsipi əsasında qurulduğundan yeni dövrdə bu model üzrə dəyişdirilən hadonimlər də az deyil: Kommunist küçəsi – İstiqlaliyyət küçəsi /Səbail/, 3-cü Qızıl Donanma küçəsi – Vüsal və Elçin Hacıbabayevlər küçəsi /Səbail/, Sovet küçəsi – Nəriman Nərimanov prospekti /Yasamal/, İskra küçəsi – Əlibəy Hüseynzadə küçəsi /Nəsimi, Yasamal/, Pioner küçəsi – Seyid Şuşinski küçəsi /Sabunçu/, Komsomol küçəsi – Murad Abdullayev*

küçəsi /Suraxanı/, Sosialist küçəsi – Həsənbəy Ağayev küçəsi /Sabunçu/, 26 Bakı komissarı küçəsi – Almas İldırım küçəsi /Xəzər/, Proletar küçəsi – İvan Anaşkin küçəsi /Sabunçu/, Sosialist küçəsi – Oqtay Vəliyev küçəsi /Nizami Xətai/, Köhnə bolşeviklər küçəsi – Ramin Qasımov küçəsi /Xəzər/, Bolşevik küçəsi – Dirçəliş küçəsi /Sabunçu/, Sovet Ordusu küçəsi – Ənvər Əlixanov küçəsi /Binəqədi/, Sovet keçidi – İzmir keçidi /Yasamal/ və s.

6. *Xrononimlərlə işarələndirilmiş hadonimlər*: Müstəqillik dövründə sovet quruluşunun müxtəlif əlamətdar tarixləri, ayları-günləri ilə bağlı xrononim xarakterli bir sıra hadonimlər də dəyişdirilmişdir: *Oktyabr küçəsi – Bəylər Tarverdiyev küçəsi /Sabunçu/, Oktyabrın 50 illiyi küçəsi – Xəlil bəy Xasməmmədov küçəsi /Sabunçu/, 8 Mart küçəsi – Hüseynağa Hüseynov küçəsi /Suraxanı/, 7 noyabr küçəsi – Fəxrəddin Şahbazov küçəsi /Binəqədi/, 28 Aprel küçəsi – 28 May küçəsi /Nəsimi/, 28 Aprel küçəsi – 28 May küçəsi /Qaradağ/, 1 May küçəsi – Samir Balaqardaşov küçəsi /Qaradağ/, 9 Yanvar küçəsi – Vasif Dadaş küçəsi /Sabunçu/, Oktyabrın 25 illiyi küçəsi – Daşqın Səfərov küçəsi /Xətai/, KP-nin 20-ci qurultayı küçəsi – Mirzə Məhəmməd xan küçəsi /Binəqədi/ və s.*

7. *Tarixi faktlar əsasında formalaşmış unikal hadonimlər*: Hər hansı tarixi hadisə, fakt əsasında formalaşan unikal küçə adlarının da kütləviliyin qurbanına çevrilməsi yalnız təəssüf hissi doğurur: *Yuxarıbax küçəsi – Nizami Abdullayev küçəsi /Nizami/ və s.*

8. *Sənət-peşə adları ilə işarələndirilmiş hadonimlər*: *İnşaatçılar küçəsi – Rüfət Abdullayev küçəsi /Suraxanı/, Neftçilər prospekti – Mikayıl Useynov küçəsi /Səbail/, Həkim döngəsi – Adil Babayev küçəsi /Səbail/, Fəh-*

lə prospekti – Nobel prospekti /Xətai/, Neftçilər küçəsi – Sacarat Həmidov küçəsi /Suraxanı/, Artist döngəsi – Əjdər İbrahimov küçəsi /Nəsimi/, Bakı Fəhləsi küçəsi – İdris Süleymanov küçəsi /Suraxanı/ və s.

9. Müxtəlif məzmunlu apelyativ və birləşmələrlə işarələndirilmiş hadonimlər: *Gənclər dostluğu küçəsi – Mustafa Kamal Atatürk prospekti /Nərimanov, Binəqədi/, Qələbə küçəsi – Rasim İmanov küçəsi /Xəzər/, Pravda küçəsi – Mövsüm Bəydəmirov küçəsi /Suraxanı/, Beynəlmiləl küçəsi – Şahin Mustafayev küçəsi /Nərimanov/, Kollektiv küçəsi – Mir Möhsün Nəvvab küçəsi /Binəqədi/, Dostluq küçəsi – Aydın Xələfov küçəsi /Xəzər/, İdman küçəsi – Rəşid Bağırov küçəsi /Xətai/, Yubiley döngəsi – Yaşar Bədəlov küçəsi /Səbail/, Proyekt küçəsi – Akif Qurbanov küçəsi /Qaradağ/, Gənclər küçəsi – Əhməd Mehbalıyev küçəsi /Suraxanı/, Ticarət küçəsi – Asif Məmmədov küçəsi /Nərimanov/, Həmkarlar küçəsi – Məhəmməd Hadi küçəsi /Nizami, Xətai/, Kəndçi küçəsi – Çingiz Nəsirov küçəsi /Suraxanı/, Əmək küçəsi – Qılman Salahov küçəsi /Sabunçu/, Azadlıq küçəsi – Viktor Seryogin küçəsi /Xəzər/, Nəqliyyat küçəsi – Sərdar Səfərov küçəsi /Nəsimi/, Botanika küçəsi – Yavər Səfərov küçəsi /Nizami/, Karantin küçəsi – Həzi Aslanov küçəsi /Yasamal, Nəsimi/, Tələbə küçəsi – Bəkir Çobanzadə küçəsi /Nizami/ və s.*

10. *Epionimlərlə işarələndirilmiş hadonimlər: Bu model üzrə dəyişdirilən hadonimlərin sayı o qədər də çox deyil: Erməni küçəsi – Aşıq Qurbani küçəsi /Xətai/.*

11. *Sıra sayları ilə differensiallaşdırılan hadonimlər: Paytaxt hadonimlərinin dəyişdirilməsi prosesində müsbət tendensiyalardan biri təkrarlanan adların*

əksər hissəsinin yeni adlarla əvəz edilməsidir. Hadonimlər ünvan xarakteri daşdığından burada hər hansı təkrarçılıq, çəşqınlıq yarana bilər. Qədim Bakıda düzünə uzanmış geniş küçələr olmadığından küçələrə ad verənlər o zaman Qala divarlarından içəriyə doğru olan bir sıra dalanvarı küçələri nömrələmiş, beləliklə *Birinci, İkinci, Üçüncü Qala küçəsi* adları əmələ gəlmişdir. Eyni təcrübəyə uyğun olaraq şəhərin inkişafının sonrakı mərhələlərində də sıra sayları təkrarlanan hadonimlərin differensiallaşdırılması üçün ən əsas fərqləndirici əlamət kimi götürülmüşdür. Bu model əslində indiyə qədər nəzərdən keçirilən modellərə bir əlavədir. Sıra sayı modeli üzrə müəyyənləşdirilmiş hadonimlərin müstəqillik illərində dəyişdirilməsi faktları da çoxluq təşkil edir.

a) Sıra sayları və ərazi-relyef xüsusiyyətləri ilə differensiallaşdırılan hadonimlər: *1-ci dairəvi küçəsi – Rövşən Hüseynov küçəsi /Xətai/, 3-cü dairəvi küçəsi – Ərəstun Kərimov /Xətai/, 3-cü köndələn küçəsi – Zəki Məmmədov küçəsi /Nizami/, 9-cu dairəvi küçəsi – İlham Məmmədov küçəsi /Xətai/, 12-ci dairəvi küçəsi – Camal Hacıyev küçəsi /Xətai/, 5-ci dairəvi küçəsi – Sahib Hümətov /Xətai/, 4-cü dairəvi küçəsi – İlqar Abbasov küçəsi /Xətai/, 2-ci Köndələn küçəsi – Əliəsgər Qayıbov küçəsi /Nərimanov/, 3-cü Zavağzal küçəsi – Nəmət Quliyev küçəsi /Nərimanov/, 2-ci Dairəvi küçəsi – Mahmud İbrahimov küçəsi /Xətai/, 19-cu Dağlıq küçəsi – Səttar Bəhlulzadə küçəsi /Binəqədi/ və s.;*

b) Sıra sayları və konkret obyektlərlə differensiallaşdırılan hadonimlər: *3-cü Sallaqxana küçəsi – Yaşar Abdullayev küçəsi /Yasamal/, 5-ci Mədən küçəsi – Həsəl Bayramov küçəsi /Suraxanı/, 2-ci Zavod küçəsi – Firuz Qəmbərov*

küçəsi /Xətai/, 10-cu Zavod küçəsi – Ələddin Quliyev küçəsi /Xətai/, 5-ci Mədən küçəsi – Xanlar Ələkbərov küçəsi /Suraxanı/, 3-cü Mədən küçəsi – Zahid Əliyev küçəsi /Suraxanı/, 9-cu Zavod küçəsi – Kamandar Əhmədov küçəsi /Xətai/, 3-cü Rezervuar küçəsi – Nadir Mahmudov küçəsi /Xətai/, 3-cü Park döngəsi – 3-cü Mehdi Hüseyn döngəsi /Səbail/, 4-cü Sallaqxana küçəsi – Mirzə Mehdiyev küçəsi /Yasamal/, 2-ci Zavod döngəsi – İlqar Məmmədov küçəsi /Suraxanı/ 2-ci İppodrom döngəsi – Rasim Muxtarov döngəsi /Nərimanov/, 5-ci İppodrom döngəsi – Rahim Məmmədov küçəsi /Xətai/, 4-cü mədən küçəsi – Atamoğlan Rzayev küçəsi /Suraxanı/, 2-ci Sallaqxana küçəsi – İsmayıl Mursaqulov küçəsi /Yasamal/, 3-cü Zavod küçəsi – Sabit Orucov küçəsi /Xətai/, 9-cu Sallaqxana küçəsi – Kamal Rəhimov küçəsi /Yasamal/ və s.; **ç**) Sıra sayları və nomenlərlə differensiallaşdırılan hadonimlər: 5-ci keçid – Azər Baxşiyev küçəsi /Qaradağ/, 13-cü Xrebtovı küçəsi – Umud Əkbərov küçəsi /Yasamal/, 1-ci küçəsi – İsa Ələkbərov küçəsi /Qaradağ/, 949-cu keçid – Mahir Əmirov küçəsi /Sabunçu/, 947-ci küçəsi – Oskar Əfəndiyev küçəsi /Sabunçu/, 1587-ci küçəsi – Eduard İmanov küçəsi /Qaradağ/, 1572-ci keçid – Nəbi İsgəndərov küçəsi /Qaradağ/, 3-cü küçəsi – İsmayıl İsrafilov küçəsi /Qaradağ/, 1582-ci keçid – Akif Abdullayev küçəsi /Qaradağ/, 510-cu küçəsi – İslam Abışov küçəsi /Nərimanov/, 1803-cü küçəsi – C.Axundzadə küçəsi /Sabunçu/, 828-ci keçid – General Şıxlinski küçəsi /Xətai/, 829-cu keçid – Gəncə prospekti /Xətai/, 1733-cü keçid – Xocalı prospekti /Xətai/, 3-cü keçid küçəsi – İrşad Həsənquliyev küçəsi /Qaradağ/, 4088-ci məhəllə – Surxay Cabbarov küçəsi /Sabunçu/, 1595-ci məhəllə – Alim Şəbiyev küçəsi /Qaradağ/ və s.;

ç) Sıra sayları və şəxs adları ilə differensiallaşdırılan hadonimlər: 1-ci Hüsü Hacıyev küçəsi – İlqar Quliyev küçəsi /Sabunçu/, 2-ci Sverdlov küçəsi – Adil Bünyadov küçəsi /Nəsimi/, 9-cu Sverdlov küçəsi – Kaveroçkin küçəsi /Nərimanov/, 1-ci Qasım İsmayılov küçəsi – İlqar Zülfüqarov küçəsi /Sabunçu/, 8-ci Lenin döngəsi – Yunis Mirzəyev küçəsi /Qaradağ/ və s.; **d)** Sıra sayları və oykonimlərlə differensiallaşdırılan hadonimlər: 3-cü Qaraxəhər küçəsi – Yeryomenko küçəsi /Xətai/, 1-ci dəmiryol küçəsi – Ədalət Yusifov küçəsi /Binəqədi/, 1-ci Yasamal küçəsi – Zaur Kərimov küçəsi /Yasamal/, 13-cü Dağlıq küçəsi – Oqtay Kərimov küçəsi /Nərimanov/, 2-ci Bayıl döngəsi – Süleyman Məlikov küçəsi (Səbail), 6-cı Bayıl küçəsi – Həsən Rəhmanov küçəsi /Səbail/, 9-cu Bayıl döngəsi – Mirzə Mustafayev küçəsi /Səbail/, 10-cu Bayıl döngəsi – Fəzil Mehdiyev küçəsi (Səbail), 11-ci Bayıl döngəsi – İbrahim Məmmədov küçəsi /Səbail/, 4-cü Patamdart küçəsi – Əziz Nəzərov küçəsi (Səbail), 7-ci Patamdart küçəsi – Seymur Məmmədov küçəsi /Səbail/ və s.; **e)** Sıra sayları və apelyativlərlə differensiallaşdırılan hadonimlər: 2-ci Yubiley küçəsi – Yüzbəy Mürsəlov küçəsi /Səbail/, 3-cü cənub küçəsi – İlqar Xəlilov küçəsi /Nərimanov/, 4-cü Cənub küçəsi – Yanvar Nəsirov küçəsi /Nərimanov/, 1-ci Sülh küçəsi – Rafiq Hacıyev döngəsi /Nərimanov/ və s.

Müasir Azərbaycan dilinin antroponimlər sisteminə çoxlu sayda təkrarlanan ad və soyadlara təsadüf edilir. Bakı hadonimlərinin dəyişdirilməsi prosesində antroponim modelinə üstünlük verildiyindən eyni təkrarçılıq paytaxtın hadonimlər sistemində də nüfuz etmişdir. Eyni adın bir neçə küçəyə verilməsi halları da bu sistemdə nəzərə çarpan mənfi nümu-

nələrdən biridir. Məsələn, Bakıdakı ən böyük prospektlərdən biri Azadlıq apelyativi ilə işarələndirildiyi halda müxtəlif ərazilərdəki daha 3 küçəyə də eyni ad verilmişdir. Bu vəziyyət Babək adının 3, Almas İldırım adının 2, Aşıq Alı adının 2 küçəyə verilməsi və s. bu kimi nümunələrdə də özünü göstərir.

Digər bir məqam kimi bu gün paytaxt sakinləri Bakı küçələrinə adları verilmiş şəxslərin əksəriyyətinin kimliyindən xəbərsizdir. Belə vəziyyət bəlkə də yeni hadonimlərin, xüsusilə də şəhid adları ilə işarələndirilmiş hadonimlərin xalq arasında lazımi şəkildə təbliğ edilməməsindən irəli gəlir. Bu səbəbdəndir ki, vətəndaşlar indi də qeyri-rəsmi səviyyədə keçmiş adlara üstünlük verir, şifahi söhbətlərdə, ünvan göstəricilərində küçələrin yeni rəsmi adını bir çox hallarda yalnız rəsmiyyət xətinə yazır, ünvanın tapılması üçünsə mütləq keçmiş adı da qeyd edirlər. Bu halın aradan qaldırılması üçün küçələrin müxtəlif yerlərində küçəyə adı verilmiş şəxsiyyəti tanıdan lövhələrin vurulması ən düzgün addım olardı.

Bakı hadonimlərinin dəyişdirilməsi gedişində yol verilən böyük qüsurulardan biri də paytaxtda küçələrin sayının süni şəkildə artırılmasıdır. Təklif edilən bütün adların əbədiləşdirilməsi naminə müvafiq orqanlar paytaxtın böyük küçə və prospektlərini hissələrə bölmüş, küçə, prospekt statusu üçün tələb edilən şərtləri nəzərə almadan bu hissələrə ayrı-ayrı adlar vermişlər. Məsələn, sovet dövründə Avakyan anxistionimi ilə rəsmiləşdirilən küçənin bir hissəsi indi Mətbuat prospekti, digər hissəsi isə Həsənbəy Zərdabi prospekti kimi tanınır. Aşağıda qeyd edilən digər nü-

munələr də bu qəbildəndir: *Kommunist küçəsi – İstiqalaliyyət küçəsi – BMT-nin 50 illiyi küçəsi, Neftayırانlar prospekti – Qara Qarayev prospekti – Babək prospekti, Məşədi Əzizbəyov prospekti – Hüseyn Cavid prospekti – Parlament prospekti* və s. Bütün bunlar isə paytaxtın urbanonimlər sistemindəki pərakəndəliyi, qarışıqlığı bir qədər də artırmaqla əhali arasında təbii anlaşılmazlıqlara gətirir.

Müstəqillik dövründə Bakının urbanonimik sistemində həyata keçirilmiş dəyişikliklər prosesində diqqəti cəlb edən ən əsas məqamlardan biri də şəhərin tarixi hadonimlərinə münasibət məsələsidir. Məlumdur ki, Bakı urbanonimlərinin rəsmi səviyyədə adlandırılması tarixi XIX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Tarixi mənbələrə əsasən, İçərişəhərdən kənar da ilk ad Şamaxı istiqamətində açılmış qala qapılarının qarşısındakı açıqlıqdan şimala doğru salınan küçəyə verilmişdir. Məlum olduğu kimi, çar generalı Sisianov 1806-cı ildə bu ərazidə öldürülmüş, güman ki, elə bu tarixi hadisəyə görə də Bayır şəhərdəki ilk küçəyə məhz onun adı verilmişdir {1, s.36}. Bu dövrdə Azərbaycan dili rəsmi səviyyədə işlənmədiyindən istər İçərişəhər, istərsə də qala divarlarından kənardakı bütün hadonimlər rus dilində ifadə olunmuş, Bakının qədim tarixini özündə mühafizə edən adlar da rus dilinə tərcümə edilmişdir.

Paytaxtın köhnə küçə adlarını iki istiqamət üzrə nəzərdən keçirmək olar. Köhnə hadonimlərdən bir qrupu Rusiya imperiyasının müxtəlif nümayəndələrinin adları ilə işarələndirilmişdir ki, sovet hakimiyyəti illərində və müstəqillik dövründə baş verən proses-

lərə uyğun olaraq bu adlar onilliklər ərzində bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. Aşağıda təqdim edilən nümunələr bura aiddir: *Bondarnoya küçəsi – Dimitrov küçəsi (1939-1991) – 1991-ci ildən Şəmsi Bədalbəyli küçəsi, Lalayev keçidi – Knunyans keçidi (1923-1990) – 1990-cı ildən Natəvan döngəsi, Marinskaya küçəsi – Korqanov küçəsi (1929-1990) – 1990-cı ildən Rəsul Rza küçəsi, Milyutinskaya küçəsi – Myasnikov küçəsi (1929-1990) – 1990-cı ildən Tərhan Əliyərbəyov küçəsi, İmperator Aleksandrın sahilboyu küçəsi – Qubanov sahilboyu küçəsi (1929-1940) – Stalin prospekti (1940-1961) – 1961-ci ildən Neftçilər prospekti, Orlovskaya küçəsi – Müqtədir küçəsi (1923-1992) – 1992-ci ildən Səid Rüstəmov küçəsi, Persidskaya küçəsi – Poluxin küçəsi (1929-1991) – 1991-ci ildən Murtuza Muxtarov küçəsi, Pozenovskaya küçəsi – Engels küçəsi (1929-1992) – 1992-ci ildən Cəfərov qardaşları küçəsi, Nijni-Priyutskaya küçəsi – Kamo küçəsi (1939-1990) – 1990-cı ildən Süleyman Rəhimov küçəsi, Stanislavskaya küçəsi – Şərq xalqları küçəsi (1929-1940) – Lenin prospekti (1940-1991) – 1991-ci ildən Azadlıq prospekti, Sisianovskaya küçəsi – Əli Bayramov küçəsi (1923-1993) – 1993-cü ildən Təbriz Xəlilbəyli küçəsi, Yuryev vyezdı – Sovet vyezdı (1929-1988) – 1988-ci ildən İzmir küçəsi, Vrangelskaya küçəsi – Zinovyev küçəsi (1923-1934) – Kaqanoviç küçəsi – (1934-1957) – Əliheydər Qarayev küçəsi (1957-1992) – 1992-ci ildən Əhməd Cavad küçəsi, Qorçakovskaya küçəsi – Malıqın (1923-1990) – 1990-cı ildən Hacı Zeynalabdin Tağıyev küçəsi, Nikolayevsk küçəsi – Parlaman küçəsi (1918-1929) – Kommunist (1929-1991)-1991-ci ildən İstiqlaliyyət küçəsi.*

Köhnə adların digər qrupu isə rus dilində rəsmi-

ləşdirilsə də, heç bir ideoloji mahiyyət daşımadan məzmununda Bakının qədim tarixini mühafizə edir. Paytaxtın hadonimlər sistemində dəyişiklik aparılarkən bu kimi onomastik vahidlərdən bir neçəsi dilimizə tərcümə olunaraq, yaxud ən qədim formasında yenidən urbanonimik sistemə qaytarılmışdır. Məsələn: *Malaya Morskaya küçəsi – Todorski küçəsi – Kiçik dəniz küçəsi /Nəsimi/, Spasskaya küçəsi – Qasım İsmayılov (1923-1993) – 1993-cü ildən Zərgərpalan /Səbail/.*

Ancaq bu kimi nümunələrin sayı çox cüzdür. Təəssüf ki, qədim küçələrə sovet dövründə verilmiş adlar dəyişdirilərkən bu küçələrin ilkin, daha qədim adları diqqətdən kənar qalmış, küçələr tamam yeni adlarla işarələndirilmişdir. Məsələn, zənnimizcə, bu küçələrə yeni ad axtarmaqdansa, onların tarixi adlarını bərpa etmək və ya rusca rəsmiləşdirilən adları dilimizə çevirərək saxlamaq daha məqsədəuyğun olardı: *Aziatskaya küçəsi – Pyotr Montin küçəsi – 1991-ci ildən Əlövsət Quliyev küçəsi, Abşeronskaya küçəsi-1994-cü ildən Əlibaba Abdullayev küçəsi, Artističeski döngəsi – 1997-ci ildən Əjdər İbrahimov küçəsi, Balaxanskaya küçəsi Basin küçəsi – 1989-cu ildən Füzuli küçəsi, Buxarskaya küçəsi – Gertsen küçəsi (1939-1991) – 1991-ci ildən Vəli Məmmədov küçəsi – Doktorski döngəsi – 1993-cü ildən Adil Babayev döngəsi, Duxovskaya döngəsi – Adsız döngəsi (1939-1989) – 1989-cu ildən Vaqif Mustafazadə küçəsi, Kubinskaya küçəsi – Qubanov küçəsi (1940-1991) – 1991-ci ildən Zivərbəy Əhmədbəyov küçəsi, Mağazinnaya küçəsi – S.Osipyan küçəsi (1929-1989) – 1989-cu ildən Süleyman Rüstəm küçəsi, Mexaniçeskaya küçəsi – 1995-ci*

ildən Həsən Salmani küçəsi, Ofitserski döngəsi – Musəvi küçəsi (1929-1992) – 1992-ci ildən Məmməd Əfəndiyev küçəsi, Verxne Priyutskaya küçəsi-Ketsxoveli küçəsi (1939-1991) – 1991-ci ildən Şamil Əzizbəyov küçəsi, Sadovaya küçəsi – Çkalov küçəsi (1939-1990) – 1990-cı ildən Niyazi küçəsi, Suraxanskaya küçəsi – 1 May küçəsi (1939-1992) – 1992-ci ildən Çingiz Mustafayev və Dilarə Əliyeva küçəsi, Tatarskaya küçəsi – Krupskaya küçəsi (1939-1992) – 1992-ci ildən Əlimərdan bəy Topçubaşov küçəsi, 10-cu Aşırım küçəsi – Tatyansinskaya küçəsi-Fabritsius küçəsi – 1992-ci ildən Ceyhunbəy Hacıbəyli küçəsi, Şahskaya küçəsi – Yuryevskaya küçəsi – Sovet küçəsi (1929-1991) – 1991-ci ildən Nərimanov prospekti, Verxne Kladbişenskaya küçəsi – Vaqif küçəsi (1939-1990)-1990-cı ildən Həsən Seyidbəyli küçəsi, 1-ci İzvozcıya küçəsi – 1-ci Çapayev döngəsi (1946-1993) – 1993-cü ildən Qurban Pirimov küçəsi, 2-ci İzvozcıya küçəsi – 2-ci Çapayev döngəsi (1946-1993) – 1993-cü ildən Cahangir Zeynalov küçəsi, 3-cü İzvozcıya küçəsi – 3-cü Çapay döngəsi (1946-1995) – 1995-ci ildən Fəxrəddin Əsədov küçəsi və s.

Qədim adların bərpası zamanı da müəyyən mübahisəli məqamlara yol verilmiş, bəzən küçənin ilkin adı deyil, sonrakı adlarından biri bərpa edilmişdir. Məsələn, sovet dövründə Fəhlə prospekti adlandırılan prospekt indi Nobel qardaşlarının adını daşıyır. Vaxtilə Bakıda neft mədənləri salan Nobel qardaşlarının bu ərazi ilə hər hansı əlaqəsi vardır. Bakının *Qara Şəhər* və *Ağ Şəhər* adlanan hissələrində sənaye obyektlərinin inşası, burada vaxtilə “Villa Petrolea”nın (Neft bağı) salınması birbaşa onların adı ilə bağlıdır. Amma nəzərə almaq lazım idi ki, sovet dövründə *Fəh-*

lə prospekti, indi isə *Nobel prospekti* adlandırılan küçənin ən qədim adı, əslində, *Ağşəhər* olub. Prospektin adının dəyişdirilməsi barədə qərar verilən zaman bu tarixi fakt nəzərə alınmalı və Nobel adı deyil, ən qədim hadonim bərpa edilməli idi.

Bütün bunlarla yanaşı, paytaxtın urbanonimlər sistemində hətta etnotoponim xarakterli qədim hadonimlərin dəyişdirilməsi faktlarına da təsadüf edilir. Yeni Günəşli massivindəki *Seyhan Bağça* hadoniminin *Samir Cəfərov* adı ilə əvəz edilməsi faktı buna bir nümunədir. Diaxronik materiallara əsasən həmin yerdə vaxtilə *Seyhan* adlı şəxs bağ saldığından ərazi bu adla tanınmış, sonradan bu ərazidən keçən küçə də eyni adla işarələndirilmişdir. Lakin göründüyü kimi, qədim tarixə malik olan bu hadonim də müstəqillik dövründə kütləviləyin qurbanı olmuşdur. Bakının ən qədim yaşayış məntəqələrindən sayılan *Çəmbərəkəndin*, həmçinin şəhərdən bu küçəyə gedən *Böyük Çəmbərəkənd* və *Kiçik Çəmbərəkənd* küçələrinin adları da indi ancaq hafizələrdə yaşayır.

Hüseynqulu Sarabski “Köhnə Bakı” əsərində “Çəmbərəkənd” sözünün etimologiyasını “çəmbərə” – “təzək qalağı” sözü ilə əlaqələndirmiş, bunu həmin ərazidə məskunlaşan yoxsul insanların maldarlıqla məşğul olması ilə izah etmişdir {142, s.124}. Bu yozumun nə dərəcədə səhihliyi bir qədər mübahisəli olsa da, (məlumdur ki, Çəmbərəkənd toponiminin birinci komponenti rolunda çıxış edən “çəmbər” sözü Azərbaycan dilində “dairə”, “halqa” mənasını verir. Bəzi mütəxəssislərin fikrincə, Çəmbərəkənd coğrafi adı da bu ərazinin dairəvi, halqavari relyefi ilə bağlıdır) dü-

sünürük ki, bu kimi adların bərpası, onların mənşəyinə dair dəqiq araşdırmaların aparılması bir çox tarixi həqiqətlərə açar ola bilər.

Qanlıtəpə adı da bu qəbildəndir. Sürətli şəhərsalma prosesi gedişində adı Bakı sakinlərinin yaddaşından, demək olar ki, silinmiş bu təpə indiki Füzuli, Bakıxanov, Səməd Vurğun küçələrinin və Azadlıq prospektinin əhatə etdiyi ərazidə yerləşir. Tarixi qaynaqlar bu ərazinin hələ XVIII əsrin 20-ci illərində Qanlı təpə adlandırıldığını sübuta yetirir.

1859-1860-cı illərdə quberniya mərkəzi Şamaxıdan Bakıya köçürüldükdən sonra şəhərdə yeni yaranmış küçələrə verilən adlardan biri də məhz Qanlıtəpə olmuşdur. Görkəmli aktyor Hüseynqulu Sarabskinin “Köhnə Bakı” əsərində vaxtilə bu təpədə bir nəfər öldürüldüyünə görə belə adlandırıldığını oxuyuruq {142, s.127}.

“Gülüstani-İrəm” əsərində isə bu oronimin yaranma tarixi haqqında söhbət açılır. A.A.Bakıxanov əsərdə Dərgahqulu xanın 1730-cu ildə Səfəvilər tərəfindən təyin edilmiş Bakı sultanını öldürdüyünü və hakimiyyəti öz əlinə aldığı göstərir. İran şahı Dərgahqulu xanın böyük nüfuza sahib olduğunu eşidib onu şəhərin hakimi vəzifəsinə təsdiq edir. A.A.Bakıxanov yazır: “Ləzgi hakimləri Davud bəy və Surxay bəy Bakını almaq istəyirdilər. Lakin Dərgahqulu xan ləzgi qoşununu şəhərin yarım ağaclığında o zamandan bəri Qanlı təpə adlanan təpə yaxınlığında pis bir surətdə məğlub etdi. Bu vuruşmada, doğrudan da, çoxlu qan tökülmüşdü. Dərgahqulu xanın qoşunları şücaətlə vuruşaraq əks tərəfdən çoxlu döyüşçü qırmış, sağ qa-

lanları isə qaçmağa məcbur etmişdi. Həmin döyüşdən sonra Bakı sakinləri tərəni Qanlı tərə adlandırmışlar {33, s. 156}.

Bizə belə gəlir ki, Bakının digər qədim urbanonimləri kimi, Qanlı tərə adının da bərpası barədə düşünmək vaxtıdır. Yaxın gələcəkdə bu ərazidəki küçələrdən birinə Qanlı tərə adının verilməsi tarixin bərpası, məzmununda şanlı bir keçmişi əks etdirən toponimin yenidən yaddaşlara qaytarılması olardı.

Ümumiyyətlə, toponimlər sistemində gedən proseslər tədrici və ardıcıl xarakterə malikdir. Bu mənada müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin toponimlər sistemində aparılan dəyişikliklər hələ tam başa çatmamış sayıla bilər. Bu proseslər bundan sonra da onilliklər, yüzilliklər boyu davam edəcək, prosesin növbəti mərhələlərində indiyə qədər yol verilmiş bir sıra nöqsanlar da aradan qaldırılacaq, dilimizin toponimlər sistemi daha nizamlı vəziyyətə gətiriləcəkdir.

Beləliklə, mülahizələri yekunlaşdıraraq qeyd edək ki, müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin toponimlər fondunda həyata keçirilən dəyişikliklər əsasən düzgün istiqamətlər üzrə aparılmışdır. Yer adlarımızın geniş tədqiqi, bu sahədə müşahidə olunan nizam-sızılığın aradan qaldırılması üçünsə xüsusi tədqiqat qrupları fəaliyyətə başlamalıdır. Azərbaycan toponimləri tək-cə konkret ünvanın adla işarəsi kimi deyil, həm də qeyri-maddi irs nümunələri kimi öyrənilməli, qorunmalı, bütün dünyada təbliğ olunmalı, beynəlxalq kataloqlara daxil edilməlidir. İnformasiyalı cəmiyyətin fantastik inkişafı ilə səciyyələnən çağdaş dövrdə milli coğrafi adlarımızın qruplaşdırıldığı, tari-

xi yer adlarımızın mənşəyinin izah olunduğu elektron lüğətlərin tərtibi, Azərbaycan toponimləri ilə bağlı virtual fondun, veb-səhifələrin yaradılması da bu gün aktual vəzifə kimi qarşıda dayanır.

Azərbaycan dilinin, ümumilikdə Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına daim böyük diqqət və qayğı ilə yanaşan Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” 23 may 2012-ci il tarixli Sərəncamı və bu proqram çərçivəsində hazırlanan dövlət proqramı dilin digər sahələri ilə yanaşı, onomastika sahəsində də qarşıda duran vəzifələrin icrası baxımından geniş imkanlar açmışdır.

II FƏSİL

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ ONOMASTİKASININ SAHƏLƏRİ ÜZRƏ GEDƏN PROSESLƏR

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ CƏMİYYƏT HƏYATINDA baş verən köklü dəyişikliklər Azərbaycan dili onomastikasının digər sahələrinə də təsirsiz ötüşməmişdir. Bu təsir onomastikanın ictimai həyatla bilavasitə bağlı sahələrində daha çox özünü göstərir. Ekstralingvistik amillər dildə mövcud olan bütün xüsusi adları eyni dərəcədə idarə edə bilməz. Hər bir onomastik vahidin öz funksiyası olsa da, məsələn, insan fəaliyyətindən kənarda yaranmış su obyektlərinin adlarını bildirən hidronimlərlə, insanın şüurlu həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edən antroponimlər dilxarici amillərdən eyni səviyyədə asılı deyil. Oxşar müqayisəni zoo-

nimlərlə-toponimlər, kosmonimlərlə-ktematonimlər və s. arasında da apara bilərik. Birincilər müəyyən sabitliyə malikdir. Dilxarici mühitdə baş verən ən böyük dəyişikliklər də onların məzmununa çox cüzi təsir göstərir. İkincilərə gəldikdə isə cəmiyyət həyatında özünü göstərən hər hansı əsaslı yenilik bu kateqoriyadan olan onomastik vahidlər qrupunda öz izini qoyur. Çünki bu xüsusi adlar sosial sferada formalaşır, bu səviyyədə baş verən proseslərin tərkib elementinə çevrilir. İnsanın maraq dairəsinə daxil olan yeni meyllər, mədəniyyətin, maarifçilik ənənələrinin, ölkələr, xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı, ictimai münasibətlər və s. bu sahələrə təsirsiz ötüşmür.

Müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin onomastikasında baş vermiş dəyişikliklərin əsas və əhəmiyyətli hissəsinin toponimiya ilə yanaşı, antroponimlər və ktematonimlər qrupunun payına düşməsi bu baxımdan tam təbii qarşılmalıdır.

2.1. Antroponimlər

Tədqiqata cəlb edilən dövrdə Azərbaycan antroponimiyasında ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Məlum olduğu kimi, antroponimiya yunan dilində “antropos” (insan) və “onuma” (ad) sözlərinin birləşməsindən əmələ gələrək dilçilikdə insan adlarının məcmusunu ifadə edir. Antroponimika elminin tədqiqat sahəsinə isə əsas adlar (ad, familiya, ata adı) və köməkçi ad kateqoriyaları (ləqəb, təxəllüs, titul və s.) aiddir.

Onomalogiyanın bu sahəsi şəxs adlarının əsası, mənşəyi, quruluşu, adqoyma ənənələri, antroponi-

mik hadisələr, şəxs adlarının təşəkkülü, inkişafı və başqa dillərə keçid problemləri, tarixi sənədlərdə və bədii əsərlərdə işlədilən adların səciyyəvi antroponimik xüsusiyyətləri məsələsinin araşdırılması ilə də məşğul olur {48, s. 32}. Cəmiyyət üzvlərini bir-birindən fərqləndirən antroponimlər istər ictimai həyatda, istərsə də adlar sistemində xüsusi rola, əhəmiyyətə malikdir. Antroponimlər xalqların tarixi, milli psixologiyası, adət-ənənələri, məişəti, dini inamı, dünyagörüşü, elmi-mədəni səviyyəsi, həyata, təbiətə mənəbbəti, istək və arzuları əsasında formalaşır, inkişaf yolu keçir {138, s. 5}. Elə buna görə də bir çox tədqiqatçılar antroponimləri xalqların milli ünvanı kimi təsəvvür edirlər. Hər bir antroponimik vahid müxtəlif ictimai, hüquqi, milli funksiyalara malikdir. Antroponimlər ayrı-ayrı şəxsiyyətlərin tarixdə bilavasitə təzahürü, cəmiyyətin canlı tarixini özündə yaşadan zəngin mənbədir. Bu cəhətdən müstəqillik dövründə Azərbaycan cəmiyyətində özünü göstərən yeni meyllər Azərbaycanın antroponimlər sistemində də əks olunmuşdur.

Bu dövrdə Azərbaycan antroponimiyasında baş vermiş proseslər daha çox əsl adlar sistemini-şəxs adlarını, soyadları və ata adlarını əhatə edir. Köməkçi adlar sistemində baş verən dəyişikliklər isə bu kateqoriya ilə müqayisədə xeyli azdır.

2.1.1. Şəxs adları

Fərd olaraq hər bir insanın hər hansı xüsusi adla başqalarından fərqləndirilməsi zərurəti cəmiyyətin sosial ehtiyaclarından irəli gəlmişdir. Tədqiqatçılar şəxs

adlarının yaranması tarixinin bəşəriyyətin tarixi qədər qədim olduğunu düşünürlər. İctimai inkişafın müxtəlif dövrlərində mövcud olan antroponimlər cəmiyyətin keçmiş həyatını parlaq şəkildə əks etdirir. Xalqın mədəni inkişaf səviyyəsi, adamların cəmiyyətdə tutduğu mövqe, o cümlədən cəmiyyətin sinfi quruluşu adlarda əks olunur. Cəmiyyətin inkişafı prosesində ictimai-iqtisadi formasiyalar bir-birini əvəz etdikcə, təbii ki, insan adları da inkişaf etmiş, daşdığı funksiyalara görə dəyişmiş, müxtəlif ad formaları yaranmışdır. Hələ min illər qabaq yunan şairi Homer “Odisseyə”nin səkkizinci nəğməsində yazırdı ki, “Adamlar arasında heç kim adsız olmaz”. V.A.Nikonov isə adı cəmiyyətdə, ictimai münasibətlər sistemində insanı tanıdan simvol kimi nəzərdən keçirmişdir {185, s.3}.

Ad insanın bioloji varlıq kimi mövcudluğunda elə xüsusi bir əhəmiyyət daşımır. Adlar olmasaydı belə, insan yenə də doğulub fəaliyyət göstərəcəkdə. Lakin bu zaman bütövlükdə insan cəmiyyətlərinin təşəkkülü yəqin ki, çətin olardı. Şəxs adlarında həm də tarixilik səciyyəsi vardır. Cəmiyyətin inkişafı eyni zamanda adlardan keçir. Bu inkişafa müvafiq olaraq adlar dəyişir, cilalanır. Dövrün şərtləri ilə ziddiyyət təşkil edən şəxs adları ümumi antroponimik sistemdən təcridən xaric edilir. Eyni zamanda bu sistem yeni-yeni nümunələrlə günbəgün zənginləşdirilir. Şəxs adları onları yaratmış xalqın tarixini öyrənmək üçün zəngin bir mənbədir. Ş.Sədiyev göstərir ki, “müxtəlif dövrlərdə zamanın tələbinə, adamların dünyagörüşünə, mənəvi mədəniyyətinə, təfəkkür tərzinə, cürbəcür adətlərinə müvafiq olaraq adlara münasibət də müxtəlif olur” {148, s. 6}.

Bütün dil vahidləri kimi ixtiyarilik və şərtilik xarakterinə malik olan şəxs adlarında fərdin hər hansı əlaməti əks olunmur. Amma ad onu obyektə vermiş cəmiyyətin xüsusiyyətlərini ifadə edə bilər. H.Həsənovun göstərdiyi kimi, ad fərdi başqasından fərqləndirməklə bərabər, həmçinin, şəxsin bu və ya digər ictimai qrupa aid olmasını da müəyyənləşdirən rəmzdır {82, s. 17}.

Millilik prinsipləri əsasında yaradılan hər bir ad çox zaman şəxsin hansı millətə mənsubluğunu göstərir. Əcnəbi dillərə tərcümə zamanı şəxs adlarının olduğu kimi saxlanması da elə bununla bağlıdır. Elə bu xüsusiyyətinə görə şəxs adları sosial həyatın iki qütbu arasında mütləq özünü doğrultmalıdır. Bu qütblərdən birində ailə, digərində həmin ailənin mənsub olduğu böyük etnik qrup dayanır. V.A.Nikonov bu barədə yazmışdır: “Şəxs adları eyni vaxtda iki xüsusiyyəti özündə birləşdirir. Ad nominal şəkildə fərqləndirmə ilə yanaşı, eyni zamanda adlar sisteminə də daxil olur. Ona görə də ad elə seçilməlidir ki, o şəxsi fərqləndirməklə bərabər, ümumi sistemdə də süni təsir bağışlamasın” {75, s. 27}.

Tarixin ibtidai dövrlərindən başlayaraq hər bir xalqın özünəməxsus adlandırma ənənələri mövcud olmuşdur. Qədim türklərin, o cümlədən azərbaycanlıların da adlandırma sistemi spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Türk dillərinə aid qədim abidələr, M.Kaşğari-nin “Divani-lügət-it-türk” əsəri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları və bir sıra etnoqrafik məlumatlar türk dillərində şəxs adlarının hələ qədim dövrlərdən mövcud olduğunu göstərir. Ən qədim türk yazılı nümunələri

olan “Orxon-Yenisey abidələri” və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları türklərin advermə ənənələrini öyrənmək üçün zəngin soraqdır. Ələlxüsus, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında Azərbaycan xalqının bu sahədəki zəngin adət və ənənələrini özündə əks etdirən geniş məlumatlara rast gəlmək olar.

Tarixi qaynaqlar sübut edir ki, türk xalqlarında şəxs adlarına, fərdlərin adlandırılmasına, adın qorunmasına min illər boyu son dərəcə əhəmiyyətli bir məsələ kimi baxmışlar. Qədim türklər, o cümlədən Azərbaycan türkləri üçün fərdin, cəmiyyətdəki mövqeyinin dəyişməsindən asılı olaraq ömrün müxtəlif mərhələlərində bir adla deyil, ayrı-ayrı adlarla fərqləndirilməsi xarakterik idi. L.N.Qumilyov bu barədə yazır: “Qədim türklər avropalılar kimi anadan olandan ölənə qədər bir ad daşımazdılar. Türkün adı həmişə onun cəmiyyətdəki mövqeyini əks etdirirdi. Uşaqlıqda onun ləqəbi, gəncliyində çini, böyüyəndə isə titulu olardı. Əgər o, xandırırsa, onun titulu da mövcud sistem üzrə dəyişdirilərdi” {174, s. 26-90}.

Qədim türklərdə şəxsin adını onun fəaliyyəti, mənsub olduğu toplum qarşısındakı xidmətləri, göstərdiyi igidliklər, qazandığı titul və s. amillər müəyyənləşdirirdi. Fəaliyyət dairəsi genişləndikcə fərd olaraq onun həyatında baş verən dəyişikliklər şəxsin adında da əksini tapardı. Adların seçilməsi səlahiyyəti isə qəbilə başçılarına, el ağsaqqallarına, qəbilə, tayfa arasında müqəddəs sayılan insanlara aid idi.

Antroponimlər daim inkişafda olan dil sistemlərindədir. Dilin şəxs adları sistemi təşəkkül tapdığı zamandan başlayaraq onun tərkibində dəyişikliklər

olur, yeniləşmə, çoxalma, zənginləşmə prosesi baş verir. Şəxs adları sisteminin tərkibi çoxsaylı amillərlə bağlı dəyişə bilər. Müxtəlif adların istifadə dərəcəsi azalıb artmaqla fərqlənir. Bir dövrdə geniş yayılmış hər hansı bir şəxs adı başqa dövrlərdə məhdud dairədə işlənir, yaxud dilin passiv fonduna keçir. Bəzi adların taleyi isə bu prosesin əksini təşkil edərək əvvəlki dövrlərə nisbətən daha geniş dairədə istifadə olunur. Bununla bərabər antroponimik sistemə yeni-yeni adlar da daxil ola bilər ki, bunun nəticəsində antroponimik tərkib genişlənərək inkişaf edir.

Bəzi tədqiqatlarda Azərbaycan şəxs adları sistemi ictimai-siyasi şəraiti əks etdirmək baxımından üç dövrə bölünür: islama qədərki dövr, islam dininin qəbulu ilə bağlı yaranmış adlar və müasir adlar {89, s.52-54}. A.M.Qurbanov isə formalaşma və inkişaf tarixi baxımından ümumtürk, habelə Azərbaycan antroponimik sisteminin dörd dövrünü müəyyənləşdirmişdir: 1) *Qədim türk dövrü*. 2) *İslam dininin yayıldığı dövr*. 3) *İslam dininin məhdudlaşdırıldığı dövr*. 4) *Milli türk antroponimlərinin vüsəti dövrü* {106, s.4}. Qədim türk dövrü bizim eranın əvvəllərindən başlayaraq eramızın VII əsrinə qədər olan dövrü əhatə edir. VII əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədər olan müddət İslam dininin yayıldığı dövr kimi nəzərdən keçirilir. Məlumdur ki, ümumilikdə dünya dinləri müxtəlif xalqlarda bir çox şəxs adlarının təşəkkülündə, formalaşma və yayılmasında başlıca əhəmiyyət kəsb edib. Azərbaycan şəxs adları da islam dininin böyük təsirinə məruz qalmışdır. İslam dininin məhdudlaşdırıldığı sovet dövründə də Azərbaycanın şəxs adları sistemində köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Sovet hakimiyyətinin ilk illəri

Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyat xadimləri tərəfindən yaradılan, yaxud yenidən dilin aktiv lüğət fonduna qaytarılan Yaşar, Sevil və s. bu kimi adlarla bərabər yeni quruluşla bağlı adların yaranması ilə də xarakterik oldu. *Zəfər, İnkilab, Şura, Sovet, Savad, Maarif, Alim* və s. bu kimi adlar məhz həmin dövrün məhsuludur. Yeni quruluşla bağlı əksər apelyativlərdən antroponimik vahid kimi istifadə edildiyindən bu sırada bəzi xoşagəlməz ad nümunələri də nəzərə çarpır. Məsələn, *Kolxoz, Traktor, Kombayn, Sədr, Katib* və s.

XX əsrin 40-50-ci illərindən sonra ad yaradıcılığında İkinci Dünya Müharibəsinin nəticələri ilə bağlı adlar üstünlük təşkil edirdi. Məsələn, *Qələbə, Qalib, Vətən, Əsgər, Zabit, Zabitə, Əfsər* və s.

Ötən əsrin 60-cı illərinin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan antroponimiyası tarixində yeni bir dövrün başladığını söyləmək olar. Ümumilikdə ad sistemində baş vermiş dəyişiklikləri siyasi quruluşların diqtəsi kimi nəzərdən keçirmək bəlkə o qədər də əsaslı mövqe olmazdı. Məlum olduğu kimi, şəxs adları dinamik xarakterə malikdir. Bu sistem zaman-zaman tədrici surətdə dəyişir, yeniləşir. Bir amil kimi bütövlükdə siyasi quruluşun şəxs adları sisteminə təsiri cüzi istisnaları nəzərə almasaq, bir o qədər də böyük deyil. Şəxs adları sisteminə təsir göstərən əsas amillər isə siyasi quruluşların, ictimai-iqtisadi formasiyaların özü yox, onların məzmunundan irəli gələrək cəmiyyət həyatına nüfuz edən sosial amillərdir. Şəxs adları sistemindəki dəyişikliklər bu amillərin-televiziya, ədəbiyyat, mətbuat, musiqi, kino, idman, din və s. təsiri nəticəsində meydana çıxır. Azərbaycanda, məsələn,

lən, yeni doğulan uşaqlara *Allahqulu* və ya *Fatmanisə* adlarının qoyulması hallarının azalmasında sosializmin islam dininə qarşı kəskin munasibətindən daha çox Azərbaycanda televiziyanın yaranması böyük rol oynamışdır. Eləcə də islam dininin yayılmasından sonra Azərbaycanın antroponimlər sisteminin müəyyən istisnaları nəzərə almaqla əsrlər boyu məzmunca, demək olar ki, sabit qalması həmin dövrdə insanların həyatına təsir göstərən sosial amillərin azlığı ilə izah olunmalıdır. Bu dövrü təşkil edən bir neçə əsrdə din insanların həyatında əsas sosial fakt kimi çıxış edir və şəxs adları da dinin məhdudlaşdırdığı dar çərçivədə müəyyənləşirdi.

XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərinə doğru bütün sahələrdə baş verən inkişaf vəziyyəti dəyişdi. Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra aparılan kütləvi maarifləndirmə işi, mətbuatın, radionun, ədəbiyyatın inkişafı Azərbaycanın şəxs adları sistemində böyük irəliləyişlərə gətirdi. İnkişafa müvafiq olaraq köhnəlmiş adlardan imtina edildi. Antroponimik fond yeni-yeni nümunələrlə zənginləşdirildi və eyni proses bu gün də davam etməkdədir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ilk növbədə cəmiyyət üzvlərinin həyatına və müvafiq olaraq şəxs adları sisteminə təsir göstərən sosial amillərin sayı xeyli dərəcədə artmışdır. Beynəlxalq aləmə inteqrasiya və bunun gündəlik həyatımızda, məişətimizdə əksi, elektron kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı, Azərbaycanda informasiyalı cəmiyyətin formalaşması, vətənpərvərlik təbliğatı, ayrı-ayrı xalqlara və şəxsiyyətlərə münasibətin dəyişməsi, elə-

cə də Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, təbii ki, adlar sistemində də bir sıra yeniliklər üçün zəmin yaradırdı. Bu dövrdə milli özünüdərk məsələsi cəmiyyətin ən aktual probleminə çevrildiyindən bir çox başqa məsələlər kimi şəxs adlarına münasibətdə də fərqli məqamlar üzə çıxmışdır. Cəmiyyət üzvləri ad seçimində daha məsuliyyətli olmağa, şəxs adlarının ümumi sistemdə özünü nə dərəcədə doğrultmasına diqqət yetirməyə başlamışlar. Millilik prinsiplərinə əsaslanan adların antroponimik sistemdəki rolu, mövqeyi xeyli dərəcədə güclənmişdir.

Bu dövrdə Azərbaycan şəxs adları sistemində baş verən dəyişikliklər qədim türk adlarının bərpası, aktiv fonda daxil olan milli adların funksionallığının artırılması, dilin daxili imkanları hesabına yeni adların yaradılması, başqa türk dillərindən adların alınması, ərəb, fars konstruksiyalı, yaxud ərəb və fars sözləri ilə türk sözlərinin birləşməsindən yaranmış mürəkkəb konstruksiyalı adlardan, bayağı sovetizmlərdən, rus və Avropa mənşəli adlardan imtina meylləri ilə səciyyəvidir. Bura dilin təbii qanunauyğunluğu kimi müxtəlif apelyativlərin yeni şəxs adlarına çevrilməsi faktını da əlavə etmək lazım gəlir.

Dövrümüzə qədər gəlib çıxan ayrı-ayrı qədim türk adlarının bərpasına meyl hələ müstəqillik dövrünə qədər də bu və ya digər səviyyədə müşahidə edilmişdir. Müstəqillik illərində bu meylin güclənməsi, müasir dövrümüzlə səsleşən qədim adlarımızın bərpası təqdirəlayiq hal kimi qiymətləndirilməlidir. N.M.Xudiyev bunu əsas tutaraq yazır: “Qədim Azərbaycan antroponimiyasının oyadılması indiki günlərimizdə daha

güclüdür. Qədim Azərbaycan antroponimiyasının oya-dılması əslində mürəkkəb prosesdir. Burada, əsasən, türk və bəzi qeyri-türk mənşəli, lakin tarixən azərbaycanlıların işlədib orta əsrlərdə unudduqları adların fəallaşdırılması başa düşülür. Həmin fəallaşmanı Azərbaycanın qədim tarixinə maraq, türk xalqları ilə əlaqələrin tədricən genişlənməyə başlaması və milli ruhun həyəcanları müəyyən edir” {93, s. 282}. Azərbaycanın gənc vətəndaşları arasında Qorqud, Banıçıçək, Domrul, Burlaxatun, Selcan, Beyrək və s. bu kimi qədim adlarımızı daşıyanların sayı indi xeyli çoxdur.

Bu dövrə qədər işlədilən milli adların da funksionallığı müstəqillik dövründə nəzərəcarpacaq dərəcədə artmış, bu adların bir hissəsi hətta şah adlara çevrilmişdir. Məsələn, 1990-cı il ərzində təkə Yasamal rayonunda dünyaya gələn körpələrdən 92 nəfərinə *Orxan* adı verilmişdir. 1995-ci ildə eyni rayonda doğulan qızlardan 66 nəfərinə isə *Nigar* adı qoyulmuşdur. Funksionallığı güclənən bu kimi adların sırasını genişləndirmək olar. Məsələn, *Günəl, Tural, Turan, Elxan, Aqşin, Oqtay, Toğrul, Babək, Cavidan, Türkan, Tamerlan, Pərvin, Sara* və s. Bu dövrdə ölməz Cəfər Cabbarlının hələ ötən əsrin əvvəllərində əsasını qoyduğu ənənələrin davamı olaraq dilin daxili imkanları hesabına formalaşdırılan və ya funksionallığı məhz bu dövrdə genişlənən milli əsaslı adların da sayı artmışdır: *Türkel, Turanə, Eltən, İlknur, Eşqin, Eldan, Nuray, Nuran, Ayan, Nurdan, Türkay, Elnar, Ayla, Elturan, Ayxan, Ərhun, Güney, Turay, Ayşən, Sunay, Elşanə, Xaqan, Gültac, Türkanə* və s.

Başqa türk dillərinə məxsus şəxs adlarının dilimizə keçməsi də müstəqillik dövründə Azərbaycanın

şəxs adları sistemində baş verən proseslərin ən səciyyəvi cəhətlərindəndir. Burada xüsusilə də Türkiyə antroponimik sistemindən götürülən adlar böyük üstünlük təşkil edir. Məsələn, *Turqut, Göyhan, Məltəm, Fateh, Özal, Sezən, Aysu, Kənan, Səmra, Bəyazid* və s.

Türkiyə antroponimiyasının təsiri hətta dilimizdəki bəzi dini məzmunlu adların da funksionallığını gücləndirmişdir. Məsələn, indi *Fatimə, Aişə, Osman, Ömər* və s. bu kimi antroponimik vahidlər kifayət qədər işlək adlar hesab olunur.

Ərəb, fars konstruksiyalı, yaxud ərəb və fars sözləri ilə türk sözlərinin birləşməsindən yaranmış mürəkkəb konstruksiyalı adlardan imtina meylinə gəldikdə isə N.M.Xudiyev bu prosesin hələ ötən əsrin 20-30-cu illərindən başladığını qeyd edir {93, s. 283}.

Lakin müstəqillik dövründə bu proses daha çox milli mövqedən aparılmaqdadır. Müasir dövrdə sadə konstruksiyalı ikihecalı adlara meyl *Əbdülhəsən, Pəriçahan, Məhəmmədəli, Mövlamverdi, Abbasqulu, Tanrıverdi, Nisəxanım, Əbdülxalıq* və s. bu kimi mürəkkəb adları tədricən sıradan çıxarır. Bununla belə, Azərbaycan ailələrində nəsil ənənələrinin qorunması, bir sıra hallarda baba və nənə adlarının ailənin yeni üzvlərinə verilməsi, mürəkkəb konstruksiyalı adların hələ müəyyən səviyyədə qorunmasını təmin edir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasının ilk illərindən başlayaraq milli antroponimlər sistemə yol tapan *Kolxoz, Sədr, Komissar, Katib, Kommuna, Traktor, Bayraq, Makina, Kimya* və s. bu kimi bayağı sovetizmlərdən imtinaya gəlincə, bu meyl hələ XX əs-

rin 60-cı illərinin sonu, 70-ci illərinin əvvəllərindən başlanmış, müstəqillik dövründə isə, demək olar ki, tam başa çatmışdır.

Tədqiqat dövründə rus-Avropa mənşəli adların funksionallığında da zəifləmə müşahidə olunur. Övladlarına *Anton, Svetlana, Amaliya, Robert, Emiliya, Renat* və s. bu tipli adlar qoyanların sayı getdikcə azalır.

Məlum olduğu kimi, ötən əsrin 80-ci illərinin sonları həm də Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsinə başladığı dövrdür. Ermənilərə münasibətin dəyişməsi Azərbaycan antroponimik sistemində müəyyən yer tutan erməni adlarına yenidən baxılması zərurətini ortaya qoymuşdur. Azərbaycanlı uşaqlara Suren, Rubin və s. bu kimi adların qoyulması təbii ki, sovet dövrünün beynəlmiləçilik tərbiyəsindən irəli gəlirdi. Ermənilərin əsl mahiyyəti üzə çıxdıqdan sonra isə bu kimi adlar onların azərbaycanlı sahibləri haqqında mənfi assosiasiya doğurmağa başladı. Elə bu səbəbdən 1988-ci ildən sonra belə adların milli antroponimik vahidlərlə əvəz olunması faktlarına çox tez-tez təsadüf edilir. Yasamal Rayon Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Dövlət Qeydiyyatı İdarəsində aparığımız araşdırma nəticəsində 1989-2004-cü illər ərzində rayonda erməni, rus və Avropa mənşəli aşağıdakı adların dəyişdirilərək milliləşdirilməsi faktları üzə çıxmışdır: *Arkadi – Aydın, Aleksandr – İsgəndər, Karinya – Kamilla, Vlada – Lalə, Elena – Sevinc, Rima – Rəna, Anjela – Gülzar, Oleq – İlqar, Liliya – Leyla, Lüdmila – Leyla, Nina – Nigar, Rubik – Aslan, Viktor – Vaqif, Dmitri – Davud, Radik – Nadir, Robert – Ramiz, Eduard – Eldar, Pelagiya – Səbinə, Vladimir- – Vaqif, Vladi-*

mir – Ənvər, Sarkis – Seyid, Razmik – Ramiz, Şaumyan – Sabir, Rima – Sədət, Aram – Arif, Aleksey – Natiq, Erxilov – Tofiq, Edalyan – Adil, Yelena – Leyla, Aleksey – Əli, Georgi – İsa, Alik – Vasif, Roza – Aynur, Aleksey – Ələsgər, İqor – İbrahim, İrina – İradə, Roza – Rəhilə, İnqa – İradə, Vladimir – Vaqif, Neomina – Nərminə, Afa – Afaq, Yekatrina – Kəmalə, Olqa – Leyla, Andrey – Əli, Ayba – Əyyub, Yelena – Rəna, Vasiliya – Sevil, Arusya – Arəstə, Vitali – Valeh, Dmitri – Nazim, Anjelika – Səbina, İqor – İlqar, Vyaçeslav – İslam, İrina – İranə, Vyaçeslav – Fazil, Vera – Vəcihə, Sergey – Seyfulla, Aliq – Alim, Konstantin – Kamal, Boris – Mübariz, Albert – Əli, Larisa – Leyla, Elena – Rəna, Aleksandr – Ələsgər, Rita – Rəna, Elena – Tamilla və s. Göründüyü kimi, şəxslər ad dəyişikliyinə ünsiyyət zamanı daha qabarıq şəkildə hiss edilməməsi üçün fonetik baxımdan nisbətən uyğun adların seçilməsinə üstünlük vermişlər. Məsələn, Evgeniya – Yeganə, Abram – Abil, Albert – Adil, Viktor – Vaqif, Aram – Arif, Oleq – Oqtay, Seda – Sevda, Nina – Nailə, Serqo – Sahib, Ernis – Elnar, Araksiya – Asiya, Robert – Rəşad, Yuri – Yunis, Natalya – Natəvan, Edik – Etibar, Edik – Eldar, Marina – Minarə və s.

Amma fonetik baxımdan əvvəlki antroponimik vahiddən kəskin şəkildə fərqlənən adların seçilməsi halları da kifayət qədərdir. Məsələn: *Elena – Tamilla, Rubik – Aslan, Laura – Günel, Alvina – Səidə, Georgi – Qüdrət, Aleksandr – Samir, Boris – Asəf, Şaumyan – Emin, Dmitri – Cəbrayıl, Besma – Gülnarə, Vladlena – Zəminə, Eleonara – Fəridə, Zoya – Nigar* və s.

Bu kimi faktlar yeni doğulmuş körpələrə ad verilməsinin nə dərəcədə məsuliyyətli iş olduğunu bir

daha sübut edir. XIII əsrdə Şərqi ən görkəmli alimlərindən olan Xacə Nəsrəddin Tusi yazırdı: “Uşaq olcaq, ilk növbədə ona yaxşı bir ad qoymaq lazımdır. Namünasib ad qoysalar, bütün ömrü boyu bundan xəcalət çəkər, qanı qaralar” {134, s. 256}.

Əlbəttə, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, ixtiyari, şərti səciyyə daşıyan adlar insanın taleyində heç bir rol oynamır. Bununla belə adın, qoyulduğu insanın psixikasına müəyyən təsiri olmamış deyil. Uğurla seçilmiş ad fərdin formalaşmasına, inkişafına müəyyən təkan verir. Öz adını doğrultmaq üçün ona stimül yaradır. Əksinə, pis ad ictimai münasibətlərdə şəxs üçün bir sıra problemlərə gətirir. Uğursuz onomastik vahidlə adlandırılmış şəxs xüsusilə də uşaqlıq dövründə hələ ictimai münasibətlər sisteminə yenidən daxil olarkən öz adından sıxılmağa başlayır. Bu isə bir fərd kimi onda müəyyən mənfi komplekslər formalaşdırır.

Məşhur Amerika psixoloqu D.Karnegi göstərir ki, şəxs üçün dünyanın bütün dillərində ən gözəl söz ilk növbədə onun öz adıdır {95, s.36}. İnsan ünsiyyət prosesində öz adını eşitdikcə bundan məmnunluq duyur.

Ad konkret fərdlə tanışlığın ilk mərhələsidir. Elə bütün bunlara görə də seçilən hər bir ad dilin qayda-qanunlarına tabe olmaqla yanaşı, istər məzmun, istərsə də estetik baxımdan zövq oxşamalı, sonradan sahibini adını dəyişmək məcburiyyəti qarşısında qoymamalıdır. A.M.Qurbanov göstərir ki, “İnsan taleyində heç bir rol oynamasa da, adın özünün taleyi onun gözəlliyindən, estetik baxımdan uyğunluğundan asılıdır” {107, s. 108}. Orta əsrlərdə xristian dünyasında olduğu kimi, Şərqi aləmində və həmçinin Azərbaycan-

da da uşaqlar üçün adların seçilməsi din xadimlərinin səlahiyyətində idi. Lakin indi artıq müvafiq qanunvericilik normalarına uyğun olaraq valideynlər bu məsələdə tam sərbəstdirlər. Adqoyma zamanı əlaqədar təşkilatlar bəzi tələblər müəyyənləşdirsələr də, burada valideynlərin istək və arzuları əsas götürülür.

Ona görə də valideynlər bu məsələdə bir sıra prinsiplərə əməl etməlidirlər. Adların seçilməsi zamanı, ilk növbədə, millilik prinsipi qorunmalıdır. Advermədə tarixi-ənənəvi prinsip də diqqətdən kənar qalmamalıdır. Ən nəhayət, valideynlər müasirlik prinsipinin qayda-qanunlarına ciddi riayət etməlidirlər. Təbii ki, zövqlər zamana, mədəni tərəqqiyə müvafiq olaraq dəyişir, bu prosesin adlar sistemində də əks olunması tam normaldır. Bununla belə, müasirlik anlayışı advermədə dəb kimi qəbul olunmamalıdır. Ad-seçmədə müasirlik prinsipi dedikdə əsasən cəmiyyətin müasir ictimai tələbləri, mədəni səviyyəsi nəzərdə tutulur. Tədqiqatçılar göstərirlər ki, adlarla bağlı olan dəb ictimai dəbdir. Burada ilk növbədə fərdi zövq deyil, ictimai zövq əsas rol oynayır. V.Aslanov bu barədə yazmışdır: “Əgər hər hansı bir ananın və ya atanın *Esmeralda, Edison, Albert, Hamlet, Otello* və ya *Avtandil* adı xoşuna gəlersə, bu, hələ heç də o demək deyildir ki, öz uşağına həmin adlardan hansınısa verə bilərlər. Valideyn ilk növbədə cəmiyyətin zövqünü nəzərə almalıdır. Milli ad milli obrazla bağlı olmalıdır” {11}. Unutmaq lazım deyil ki, dəb hər hansı ani ictimai maraqla bağlı olub, qısa müddət üçün aktuallıq kəsb edir və tezliklə unuduldu. Seçilən ad isə bir insanın ömrü qədərdir. Buna baxmayaraq bəzən dəb amili ad seçimində də insanları idarə edir. Advermə işinin məsu-

liyyətinə o qədər də ciddiyyə almayan bəzi valideynlər təsadüf etdikləri hər hansı adın milli əlamətlərinə, mahiyyətinə varmadan həmin adı yenicə dünyaya gəlmiş övladlarına verirlər. Bunun mənfi cəhətləri uşaq böyüyüb boya-başa çatandan sonra özünü göstərir. Bir çoxları adlarının dəyişdirilməsi üçün müvafiq dövlət idarələrinə müraciət etməli olur. Belə faktlarla müstəqillik dövrünə dair qeydiyyat sənədlərində də qarşılaşırıq. Məsələn: *Yana – Yeganə, Anjelika – Cəmilə, Karina – Kəmalə, Anjela – Aynurə, Mels – Məmməd, Elqu – Elçin, Rita – Rəna, Rima – Səadət, Raya – İradə, Ranuş – İradə, Darvin – Rövşən, Rozaliya – Leyla, Yelena – Rəna, Mastu – Fuad, Elena – Tamilla, İzabella – Nərminə, Arfenya – Arifə* və s.

Dilin antroponimlər fondu yeni-yeni nümunələrlə zənginləşdiyi kimi, bir sıra antroponimik vahidlər də arxaıkləşərək tədricən sıradan çıxır. Bu nümunələrin yenidən antroponimik fonda qaytarılması cəhdləri isə çox zaman birmənalı qarşılanmır. Müasir zövq, dünyagörüş, düşüncə tərzi etibarilə köhnə sayılan antroponimik vahidlərlə adlandırılmış ayrı-ayrı şəxslər də öz ilkin adlarından imtina etməli olurlar. Bu tipli dəyişikliklər tədqiq edilən dövr üçün də xarakterikdir. Məsələn: *Mirələkbər – Ələkbər, Qızbəs – Şahnaz, Yanvar – Namiq, Zöhrəbanu – Zöhrə, Ədibə – Aydan, Kokəb – Nərminə, Dursun – Solmaz, Məcnun – Vahid, Tavad – Xatirə, Balaşirin – Balaş, Zərxanım – Səadət, Səkinə – Səidə, Dadaşbala – Tural, Zəkiyə – Çinarə, Adəm – Aydın, Ağahüseyn – Rövşən, Şahrut – Şəhla, Əliquzu – Əli, Kəmsər – Cəmalə, İsmixan – Rəşad, Nisə – İradə, Şahyəddin – Şahin, Qulamhüseyn – Əvəz, Kirman – Rüfət, Xırdaxanım – Nərgiz, Məmi – Elçin, Xanbacı – Fidan,*

Pəhlivan – Əli, Qızqayıt – Leyla, Şərabanı – Səbinə, Nurxanım – Nuranə, Şaqqulu – Azər və s.

Adlardan düzgün istifadə də əsas şərtlərdən biridir. Yazılışında və ya tələffüzündə hər hansı təhrifə yol verilən şəxs adı öz gözəlliyini itirir, xoşagəlməz leksik ünsürə çevrilir. Bu zaman ad forma və məzmunundan məhrum olur. Belə hallarda da şəxslər sonradan öz adlarında müəyyən dəyişiklik aparmaq məcburiyyətində qalırlar. Məsələn: *Kamala – Kəmalə, Bava – Babba, İsuliddin – Suliddin, Yaxud – Yaqub, Yedgar – Yadigar, Nicad – Nicat* və s.

Yeni dünyaya gələn körpələrə anlaşılmaz adların qoyulması da Azərbaycan antroponimikasının aktual problemlərindən biridir. Müstəqillik dövründə bu tipli adlarda aparılmış dəyişikliklərə də rast gəlinir. Məsələn: *Əlibəndə – Vidadi, Miravər – Musa, Qəmilə-Nərmin, Səadətqulu – Elşən, Elqu – Elçin, Nizamin-Nazənin, Ziyalıxan – Ziya, Yomir – Rəşad, Əkalə – Jalə* və s.

Azərbaycan dilində elə adlar da vardır ki, onlar həm oğlanlara, həm də qızlara qoyulur. *Arzu, Vəfa, Məhəbbət, İntizar, Ziyafət, Laçın* və s. bu kimi şəxs adlarının həm oğlanlara, həm də qızlara qoyulması bir o qədər yaxşı hal kimi qarşılanmamalıdır. Çünki eyni addan həm kişi, həm də qadın adı kimi istifadə müəyyən anlaşılmazlıq yaradır. Şəxs adında ad sahibinin kimliyi barədə hər hansı məlumat ifadə olunmasa da, ad qiyabi ünsiyyət zamanı qarşı tərəfə ən azı şəxsin hansı cinsə mənsub olması barədə informasiya çatdırır. Amma müştərək adlar belə imkandan məhrumdur. Digər tərəfdən, bəzi valideynlər müştərək sayılmayan, konkret şəkildə ya oğlan, ya da qız adı kimi

müəyyənləşmiş antroponimik vahidlərdən də səhv istifadə edirlər. Bu cür adlandırmalar isə çox zaman özünü doğrultmur. Araşdırmalar zamanı təsadüf etdiyimiz aşağıdakı dəyişiklik nümunələri buna misaldır: *Ziya – Sevda, Şahbaz – Şahnaz, Səxavət – Səbinə, Raqiya – Rahib, Gülüş – İslam* və s. Beləliklə, indinin özündə də respublikamızda hər il onlarla şəxs ona verilmiş uydurma, zövqsüz adı dəyişdirir, özünün seçdiyi adı rəsmiləşdirir. Amma adın rəsmi sənədlərlə dəyişdirilməsi ilə məsələ bitmir. Çünki şəxsin keçmiş adı asanlıqla unudulmur və ünsiyyət prosesində yeni adla bərabər ondan da istifadə olunur ki, bu da çoxadlılığa yol açır {148, s. 99-101}.

Müstəqillik dövründə adlara münasibətin nəzərəcarpacaq dərəcədə dəyişməsi yuxarıdakı nümunələrə bənzər adların sayını nisbətən məhdudlaşdırmışdır. Amma bu problemin ümumiyyətlə aradan qalxdığını da söyləmək olmaz. Tədqiqata cəlb edilən dövrdə bu kimi nümunələrə ara-sıra rast gəlinir. 1989-2004-cü illər ərzində Yasamal Rayon Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Dövlət Qeydiyyatı İdarəsində belə antroponimik vahidlər də qeydə alınmışdır. **1)** Fonetik cəhətdən təhrif edilmiş adlar: *Həvvə, Babət, Axdam, Zarina* və s. **2)** Anlaşılmaz adlar: *Rəşanə, Urxan, Sunay, Aytər, Sadçı, Rahid, Sərtib, Heysun, Eldan, Simar, Sədan, Səfran, Ufran, Umsər, Suran, Sərman, İldar, Ədinə, Qüzəl, Şəhran, Şənay, Ünalə, Rəsibə* və s. **3)** Xoşagəlməz adlar: *Ziyar, Şərbətəli, Şeyxulla, Sərkər, Meyvəli, Abidə, Satira, Afa, Tərif, Nurkişi, Xeyriyyə, Birniyyət, Meybulla, Şabalə, Fərdi, Qayə, Şiringül, Hürriyyət* və s. **4)** Dəb xatirinə qoyulmuş əcnəbi adlar: *Lüdmila, Elmina, Ramilla, Anna, Fəmidə, Alina, Natalya, Roman, Yuliya, Elina, Ro-*

bert, Ulya, İzaura, Ellada, Rina, Anton, Mariya, Mark, Elmina, İrina, Elba və s. 5) Köhnəlmiş adlar: *Qızbacı, Ağaqulu, Meylamqulu, Mehrəli, Balabəy, Xanbala, Baləli* və s. Azərbaycanda ailələrin daha çox oğlan övladı arzulamaları (Yeddi oğul istərəm, bircə dənə qız, gəlin) körpələr üçün ad seçiminə də müəyyən qədər təsir göstərir. Belə ki, əksər valideynlər oğlanlar üçün ad müəyyənləşdirərkən daha diqqətli olurlar. Elə buna görə də anlaşılmaz, xoşagəlməz, zövqsüz adlar qız adları arasında daha çox nəzərə çarpır. Bu fakt Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin açıqlamasında da öz əksini tapmışdır.

Maraqlı bir məqamı diqqətə çatdırmaq ki, bəzən ölkə daxilində və ya ölkə xaricində cərəyan edən siyasi-mədəni proseslər, hansısa şəxsin bu proseslərdə məşhurlaşması advermə prosesinə də təsir göstərir. Məsələn, 1991-ci il ABŞ-İraq müharibəsi zamanı güman ki, İraqın keçmiş Prezidenti Səddam Hüseynin populyarlığı ilə bağlı olaraq həmin il Yasamalda üç körpəyə – iki oğlan və bir qıza *Səddam* adı verilmişdir. Həmçinin 1989-cu ildə “dünya gözəli” nominasiyasının qalibi olmuş türkiyəli Məltəm Hakkararın şərəfinə onun adı Yasamal rayonunda dünyaya gələn iki körpəyə qoyulmuşdur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası araşdırma qrupunun 2010-cu ildə yaydığı hesabat ölkəmizdəki şah adların müəyyənləşdirilməsi baxımından maraqlı doğurur. Araşdırma zamanı məlum olmuşdur ki, ölkəmizdə ən populyar kişi adı *Əlidir*. Araşdırma aparılan zaman Azərbaycanda 40 494 Əlinin olduğu müəyyənləşmişdir. İkinci populyar ad isə 33337 nəfərlə

Elçin olmuşdur. Bundan başqa, ölkədə 32569 *Vüqarın*, 31056 *Anarın*, 29083 *Elnurun* olduğu üzə çıxmış, sonrakı yerlərdə *Samir*, *Elşən*, *Rəşad*, *İlqar*, *Vüsal* adları gəlmişdir. Maraqlıdır ki, bu adların əksəriyyəti alınma adlardır. Araşdırma zamanı Azərbaycandakı populyar qadın adları da sərf-nəzər edilmiş, Azərbaycanda ən populyar qadın adının *Sevinc* olduğu aydınlaşmışdır. Araşdırma aparılan zaman ölkədə 46937 *Sevinc*, 40215 *Günəl*, 35395 *Leyla*, 35276 *Aygün*, 35138 *Günay*, 31675 *Sevda*, 31453 *Vüsalə*, 31308 *Könül*, 29956 *Təranə*, 28600 *Samirə* adlı xanım qeydə alınmışdır.

AMEA-nın araşdırması adların eyniləşdirilməsi baxımından da bir sıra ciddi problemlərin olduğunu göstərir. Ölkədə eyni adı və soyadı daşıyan şəxslərin olması, müxtəlif vəziyyətlərdə onların kimliyinin aydınlaşdırılması zamanı çətinlik yaradır. Məsələn araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycanda 3055 *Məmmədova Sevinc*, 2951 *Əliyev Əli*, 2558 *Məmmədova Günəl*, 2435 *Məmmədov Məmməd*, 2419 *Əliyeva Sevinc*, 2381 *Məmmədov Elçin*, 2299 *Məmmədov Əli*, 2281 *Məmmədova Aygün*, 2260 *Məmmədova Günay*, 2192 *Məmmədova Sevda* var. Bu faktlar isə elektron hökumətin tətbiqi zamanı adların identifikliyinin təmin olunmasında ciddi problem yaradır. Bu problemi qismən aradan qaldırmaq üçün AMEA-da Adlar və soyadlar üzrə xüsusi komissiya yaradılmış, komissiya ölkə üzrə ad və soyad bankını yaratmışdır. Bu banka folklorda və yazılı ədəbiyyatda olan, tarixi, coğrafi yerlərin adları ilə adlandırılan insan adları, flora və faunadan olan insan adları toplanmış, siyahı hazırlanmışdır. Bu siyahı VVAQ orqanlarına təqdim edilmişdir. Komissiya hansı adların qoyulmasınının məq-

sədəuyğun olmadığını da müəyyənləşdirmiş və bu sahədə “ışıqfor” prinsipinin tətbiqini məqsədəuyğun saymışdır. “İşıqfor” prinsipinə əsasən, Azərbaycanın milli-mənəvi, ideoloji dəyərlərinə uyğun gələn adlar “yaşıl siyahı”ya salınır və bunların qoyulmasında heç bir məhdudiyət olmur. İkinci kateqoriyaya – “sarı siyahı”ya aid adlar qoyulması tövsiyə olunmayan, gü-lünc alınan, digər dillərdə yaxşı səslənməyən adlardır. Bunları qoyarkən Ədliyyə Nazirliyinin əməkdaşları valideynləri bir daha düşünməyə çağırır.

Üçüncü kateqoriya adlar isə “qırmızı siyahı”ya aiddir. Bu adların qoyulmasına, ümumiyyətlə, yol verilmir. Bu adlar Azərbaycan xalqına qarşı təcavüz törətmiş şəxslərin adları, mənası dilimizdə təhqir ifadəsi verən adlardır. Yeni qoyulan hər hansı bir ad siyahıda olmasa, həmin adı Ədliyyə Nazirliyi AMEA-nın müvafiq komissiyasına göndərir. Komissiyanın rəyi alınandan sonra adın qoyulmasına icazə verilir.

2.1.2. Soyad

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra milli soyad sonluqları probleminə dair müzakirələr bu dövrdə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bu müzakirələr linqvistik çərçivədən çıxaraq ümumilikdə, milli özünüdərk probleminin əsas məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Müstəqillik illərində, ilk növbədə, indiyə qədər məlum antroponimik vahidlər qrupunu ifadə edən “famiilya” termininə münasibətdə fərqli fikirlər ortaya çıxmış, “soyad” termini “famiilya” termininə

alternativ kimi ümumişləklilik qazanmışdır. Tədqiqatçıların fikrincə, “fəmiiliya” termini bu sözün ilkin mənasında onun daşdığı funksiyanı dəqiq ifadə etmir. Məlumdur ki, “fəmiiliya”nın ifadə etdiyi onomastik kateqoriya daha qədim dövrlərdə formalaşmış, bu terminin özü isə eramızın III-IV əsrlərində yaranmışdır. Latın dilində “ailə”, “qohum-əqrəba”, qulluqçular da daxil olmaqla bütün evdəkilərin cəmini bildirən “fəmiiliya”ya antroponimiyaya dair tədqiqat əsərlərində və mövcud lüğətlərdə müxtəlif cür təriflər verilmiş, “fəmiiliya” ailə, qəbilə, nəsil, nəsil üzrə tayfa adı kimi izah edilmişdir {175, s.532}. Rus onomastikasının görkəmli tədqiqatçılarından olan V.K.Çiçaqovun fikrincə, “fəmiiliya” irsən nəsil-dən-nəslə, atadan, yaxud anadan oğula və ya qıza, kişidən qadına və əksinə keçən adlara deyilir {193, s.75}. Fəmiiliya şəxsin ailəsini, yaxud nəslini, cinsini, geniş mənada isə millətini bildirən xüsusi addır.

“Fəmiiliya” terminini əmələ gətirən “familus” sözü latın dilindən tərcümədə dilimizdəki ailə sözünə daha çox uyğun gəlir. Bu termin qədim Romada “ev qulu” mənasında işlənmiş, xeyli sonralar “ailə, nəsil” mənalarını kəsb etmişdir və elə bu gün də həmin mənada işlənir. Müstəqillik illərində “fəmiiliya” və “soyad” terminləri arasında müqayisələr aparən tədqiqatçılardan A.Paşa güman edir ki, “soyad” termininin tarixi “fəmiiliya” termininin nəsil adı mənası daşımından daha qədimdir {137, s. 91}.

Azərbaycan dilçi-alimlərindən bir qrupunun fikrincə, soyad həm də fəmiiliyanın ifadə etdiyi mənadan daha real mənə tutumuna malikdir. Çünki soyad həm

qəbilə, həm tayfa, həm də nəsil və ailə adlarını özündə əks etdirə bilər. “Soyadları da ata adları kimi şəxsin özü tərəfindən seçilmir və körpəyə ata-babadan keçir. Soyadları cəmiyyətdə qan qohumluğu olan bir insan qrupunu başqa qan qohumluğu olan insan qruplarından fərqləndirməyə xidmət edir” {137, s. 91}.

“Soyad-familiya” ictimai-tarixi hadisədir. Ayrı-ayrı xalqlarda “familiya”ların yaranması tarixi müxtəlifdir: bu onomastik vahidlər İngiltərədə IV əsrdə, İtaliyada X-XI əsrlərdə, Danimarkada XV-XVI əsrlərdə, Macarıstanda-XIV-XVIII əsrlərdə, Şotlandiya və İrlandiyada XVIII əsrdə işlədilməyə başlamışdır. Familiya 1926-1934-cü illərdə Mustafa Kamal Atatürk tərəfindən Türkiyədə, təxminən eyni tarixdə İranda, 50-ci illərdə Misirdə, 1959-cu ildə Tunisdə rəsmiləşdirilmişdir.

Familiya bir termin kimi rus dilinə 1703-cü ildə I Pyotrün hakimiyyəti zamanında keçmişdir. Rus antroponimiyasında da bu dövrə qədər eyni antroponimik kateqoriyanı ifadə etmək üçün müxtəlif terminlər işlədilmiş, yalnız bu dövrdə familiyadan istifadə rəsmi xarakter almışdır. XVI-XVII əsrlərdə Rusiyada indi familiya termini ilə ifadə olunan onomastik vahid, əsasən, ictimai-siyasi dövlət xadimlərinə, knyaz və mülkədarlara verilir, I Pyotr özü zadəganları fəxri ad kimi familiyalarla mükafatlandırır. Rusiyada familiyaların formalaşmasında türk mənşəli rus boyarlarının böyük rolu olmuşdur. Bu fakt N.A.Baskakovun araşdırmalarında da təsdiqini tapır {168}.

Azərbaycanda bizim müasir dövrdə familiya kimi qəbul etdiyimiz, “zadə”, -ov//-ova, -yev//-yeva, həmçinin -ski//-skaya formantları ilə düzələn onomastik

vahidlərdən istifadə ənənəsi o qədər də qədim deyil. Bu vahidlər Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sisteminə fars və rus mədəniyyətinin təsiri nəticəsində daxil olmuşdur. M.N.Çobanov Azərbaycanda fəmilialardan təcricən istifadə meylinin XIX əsrə, onların rəsmiləşdirilməsi tarixinin isə sovet dövrünə təsadüf etdiyini bildirir {49, s.10}. Amma tarixi mənbələr sübut edir ki, ümumilikdə türk xalqları nəsil adları ilə tanınma baxımından çox zəngin ənənələrə malik olmuşlar. İslam dininin qəbulundan əvvəlki əski türk dövründə, həmçinin Oğuz epoxasında ailələr, əsasən, tayfa xətti mənsubiyyəti ilə fərqlənirdi. Oğuzun öz oğul və nəvələri üçün təyin etdiyi rütbə, məşğuliyyət, ad, ləqəb, işarə və damğa (onqon) ali ailə modeli idi {71, s. 98-99}.

H.Həsənov qeyd edir ki, XIX əsrə kimi türk xalqlarında, demək olar ki, fəmiya olmamış, hər bir adam öz adı və ya öz adına ata adının əlavəsi ilə tanınmışdır: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları elə türk xalqlarında qədim dövrlərdə fəmiyanın olmadığını təsdiq edən canlı abidədir” {84, s. 9-11}.

Ərəb istilasından sonra Azərbaycanda islama xidmət edəcək məmurların yeni künyəsi, ad-fəmiyası, daha dəqiqi, nəsil şəcərəsi yarandı. Əbu, ibn və s. birləşmələr əsasında yaranmış belə şəcərə xətti ilə ailələrin rəsmi tanınması şaquli deyil, maili formada yayıldı. Yəni, bu nümunələr dini təhsilli, rütbəli və vəzifəli şəxslərin ailəsinə aid olundu. Geniş xalq kütləsi içində isə ailələr əski türk modelinə uyğun adlarla (məsələn, əfşarilər, atabəylər, Kərimuşağı, Sarioğlu və s.) tanınmaqda davam etdilər.

XVIII əsrdən etibarən dilimizdə cüzi şəkildə işlənən fəmiyalardan istifadə halları XIX əsrin birinci ya-

rısında tədricən güclənməyə başladı. Qasım bəy Zakinin aşağıdakı şeiri sübut edir ki, artıq XIX əsrin sonlarında doğru familiyalardan, xüsusilə də, yuxarı təbəqənin nümayəndələri arasında geniş istifadə edilir və bu, bir növ şan-şöhrət nümunəsi sayılırdı:

*O kəslər ki, tanımazdıq övladın,
İndi famililə çağırdır adın;
Görür, bilən yoxdur ağzının dadın
Quyruğa tən edir... içalat { 67, s.13}.*

1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq Azərbaycan rəsmi şəkildə Rusiyanın tərkibinə keçəndən sonra bütün dövlət idarələrində sənədləşmə işləri rus dilində aparıldığından şəxs adları da rus familiyalarına bənzər onomastik vahidlərlə birgə qeyd edilməkdə idi. Bununla da, XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda sənədləşmə zamanı vətəndaşlar arasında -ov//-yev, -yev//-yeva formantlı familiyaların süni formada yayılması meyli intensiv xarakter aldı. Bu sahədə mövcud olan milli ənənələr xalqın öz soy-kökündən uzaq salınması üçün məqsədli şəkildə unutturuldu. Həmin dövrdə Azərbaycanda savadsızlığın kütləvi xarakter daşması da -ov//-ova, -yev//-yeva formantlarının geniş yayılmasına əlverişli şərait yaratdı.

S.Rəhmanın görkəmli Azərbaycan aktyoru və rejissoru Hüseyn Ərəblinskinin həyat və yaradıcılığından bəhs edən “Hüseyn Ərəblinski” kitabında həmin illərdəki vəziyyəti dəqiq əks etdirən maraqlı bir epizod qələmə alınmışdır. Hüseyn 11 yaşına çatanda anası onu Bakı şəhər məktəbinə aparır. O za-

man məktəbin direktoru olan Həbib bəy Mahmudov balaca Hüseynlə söhbət zamanı ondan familiyasını soruşur. Famiiliya sözünü ilk dəfə eşitdiyi üçün bunun mənasını başa düşməyən Hüseyn “Başa düşmədim, Mirzə” deyə cavab verir. Bundan sonra Həbib bəy Mahmudov onun babasının adını bilmək istəyir. Hüseyn babasının adının Xələf olduğunu decək, Həbib bəy balaca Hüseynə başa salır ki, “Deməli, sənin famiiliyan Xələfovdur”. Hüseyn elə həmin gündən Xələfov famiiliyasını qəbul edir {48, s.116}.

Bu epizoddan da görüldüyü kimi, famiiliya sadə xalq kütləsinə tamamilə yad olduğundan -ov//-yev, -ova//-yeva formantı ilə famiiliyaların yaradılması üçün baba adlarını əsas götürmüşlər. Əsrimizin əvvəllərində dövlət tərəfindən hamıya rəsmi şəkildə soyadları veriləndə xalq kütlələri arasında geniş yayılmış ailə-nəsil adları nəzərə alınmadı. Xalq öz soykökündən, ailə-nəsil adlarından, tarixi keçmişindən uzaqlaşdırıldı. Ötən əsrin 30-cu illərində, Stalin irticası zamanı süni famiiliyalaşdırma meyli xüsusilə geniş vüsət aldı. XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər davam edən bu siyasət nəticəsində Azərbaycan türkləri Güneydə yaşayan 30 milyonluq soydaşımızdan, İraq türkmənlərindən, eləcə də Türkiyənin qohumdilli əhalisindən faktiki olaraq ayrı salınmışdı.

Beləliklə, müstəqilliyin ilk mərhələsindən Azərbaycan cəmiyyəti bu sahədə qeyri-müəyyən vəziyyətlə qarşılaşmış oldu. Görüldüyü kimi, bu sahədə təbii-milli ənənələr sıradan çıxarılmış, sovet dövründə formalaşdırılan süni ənənələr isə yeni dövrün ziddiyyətləri ilə üzləşərək öz əhəmiyyətini itirmişdi.

Bu qeyri-müəyyənlik indiyə qədər aradan götürülməmişdir. İndiki halda milli soyad probleminin həlli üçün ən real yol həm bu sahədə indiyə qədər əldə edilmiş təcrübə, həm də tarixi ənənələrə istinadən yeni normaların müəyyənləşdirilməsindən ibarət ola bilər. Əlbəttə, milli soyad probleminin həlli üçün yalnız tarixi ənənələrə qayıdış təklifindən çıxış edənlər də vardır. Lakin bu addımın çağdaş reallıqlar çərçivəsində özünü doğruldacağı bir qədər şübhəli görünür. Məlumdur ki, fəmiyyə rəsmiləşənə qədər Azərbaycanda bu anlayışı ifadə etmək üçün “oğul”, “kök”, “arxa”, “toxum”, “ocaq”, “cins”, “tayfa”, “nəsil”, “uşağı” və s. kimi terminlərdən istifadə olunmuşdur. Həmin terminlərdən yalnız “oğul” ləksemi şifahi, qeyri-rəsmi səviyyədə yazılı-rəsmi səviyyəyə keçmişdir ki, bu da hazırda, müasir üçkomponentli adlar sistemində soyad yox, ata adları düzəldən vasitə kimi çıxış edir.

Bütün hallarda, yeni antropoforantların müəyyənləşdirilməsi kifayət qədər çətin bir işdir. İlk növbədə, ona görə ki, bu məsələ bir neçə mütəxəssisin rəyindən asılı deyil. Soyad xalqın milli varlığını əks etdirir. Onlar Azərbaycan tarixinin bir parçası, bizim bir xalq kimi mövcudluğumuzun milli əlamətidir.

Soyadlar hətta əhəli miqrasiyasını belə əks etdirə bilər. Məsələn, Gürcüstanda *-dze*, *-şvili*, *-ani*, *-ia*, *-ua*, *-ava*, *-uli*, *-uri*, *-ti* kimi onlarca belə fəmiyyə formantları vardır ki, bunlar nəinki dilin söz yaradıcılığı imkanlarını artırır, eyni zamanda ayrı-ayrı coğrafi ərazilərə mənsub əhalini digər ərazilərin adamlarından fərqləndirmək imkanı yaradır. Məsələn, Tbilisidə əhalinin 45 faizi *-idze*, Kaxetiyanın 90 faizi *-işvili*, Tuşetiyanın

76 faizi *-idze*, Svanetiyanın 84 faizi *-ani*, Mesxetanın 72 faizi *-işvili* formantlı soyad daşıyır. N.R.Fərəcov hesab edir ki, soyadların bu cür öyrənilməsi əhalinin miqrasiyasını dəqiq elmi əsaslarla tədqiq etməyə şərait yarada bilər {71, s. 98-99}.

Milli soyad formantının müəyyənləşdirilməsi zamanı bütün bu amillər nəzərə alınmalıdır. Soyadlar müəyyən tarixi dövrün, həmçinin siyasi həyatın parلاق güzgüsüdür. Soyad sonluğundan ümumilikdə xalq istifadə etdiyindən burada istər Azərbaycanda, istərsə də tarixi vətəndən kənarında yaşayan bütün azərbaycanlıların rəyi nəzərə alınmalıdır. Elə orta q variantlar seçilməlidir ki, bu variantlar fərd olaraq xalqın hər bir nümayəndəsi tərəfindən razılıqla qarşılansın. Qəbul edilən soyad sonluqlarının Güney Azərbaycanında yaşayan soydaşlarımız arasında funksionallıq qazanması da ən aktual məsələlərdən biridir.

Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq Azərbaycanda soyadların milli vahidlərlə ifadəsinə meyl son dərəcə güclənmişdir. Bununla belə, hazırda bu sahədə bir systemsizlik, nizamsızlıq müşahidə olunmaqdadır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin “Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının soyadlarının dövlət dilinə uyğunlaşdırılması” haqqında 2 fevral 1993-cü il tarixli qərarının 1-ci bəndinə əsasən, Azərbaycan vətəndaşlarına soyadlarındakı *-ov//yev*, *-ova//yeva* sonluqlarını “*zadə*”, *-lı⁴*, “*oğlu*”, “*qızı*” formantları ilə əvəz etmək və yaxud öz soyadlarını sonluqsuz yazmaq imkanları verilmişdir. Lakin dəqiq elmi prinsiplərə söykənmədiyindən, həmçinin düzgün icra olunmadığından bu qərarın özü də uzun illər mövcud nizamsız-

liğa şərait yaradan amillərdən birinə çevrilmişdir. 12 may 2011-ci il tarixində isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 79 nömrəli qərarı ilə “Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi Qaydaları” təsdiqlənmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Adlar və soyadlar üzrə xüsusi komissiyasının soyadlarımızın formalaşdırılması ilə bağlı apardığı araşdırmalardan sonra AMEA Rəyasət Heyətinin müvafiq qərarına uyğun olaraq valideynin mövcud soyadının kökünə -lı, -li, -lu, -lü, - zadə, -gil, -soy, kişilərə -oğlu, qadınlara -oğlu və ya -qızı soyad sonluğun artırılması və ya heç bir sonluq artırılmadan soyad yazılması təklif edilmişdir.

Bu gün Azərbaycanda soyadlar sovet dövründən miras qalan ənənəvi, həmçinin müstəqillik dövründə ictimai rəyə təqdim edilən eksperimental formantlar üzrə müəyyənləşir.

1. Rus dili vasitəsilə keçən formantlar: Ənənəvi antroponimlərdən -ov//-ova, -yev//-yeva sonluqları indinin özündə də Azərbaycanın antroponimik sistemində aparıcı mövqeyə malikdir. Bu gün Azərbaycanda soyadların demək olar ki, 90 faizi məhz bu morfoloji vasitələrin iştirakı ilə yaradılmışdır. Eyni hal keçmiş sovet məkanında yaşayan digər türkdilli xalqlar üçün də xarakterikdir. Azərbaycan dili onomastikasına rus dili vasitəsilə keçmiş bu formanta tədqiqatçıların münasibəti heç də birmənalı deyil. Məsələn, Ş.Sədiyev bu formantların soyadların milliliyinə xələl gətirmədiyini bildirir. O, mövqeyini belə əsaslandırır ki, soyadın mənşəyi onun kökünü təşkil edən sözə görə müəyyənləşdiyindən -ov//-ova, -yev//-yeva formantı

milliliyə xələl gətirə bilməz {146, s.72-77}. A.Paşa isə onun bu arqumentini əsassız sayır. Alimin mövqeyinə görə, əgər həmin morfoloji vasitələr soyadlarını milli köklərdən uzaqlaşdırmısaydı, o zaman soyadların kütləvi şəkildə dəyişdirilməsi, fəmiliaların yayılması prosesində ailə-nəsil adlarına milli şəkilçilərin artırılması variantına üstünlük verilərdi {137, s. 93}.

-ov//-ova, -yev//-yeva formantının ümumi dil sistemində özünü doğrultmaması bir faktdır. Bu morfoloji vasitə Azərbaycan dilinin qayda-qanunları ilə tam ziddiyyət təşkil edir. Bu gün dilimizdə tərkibində o, e saiti işlənən nə sözdüzəldici, nə də sözdəyişdirici şəkilçiyə təsadüf etmək mümkündür. Digər tərəfdən, -ov//-ova, -yev//-yeva morfoloji vasitəsi artırıldığı sözdə ahəng qanununu kobud şəkildə pozaraq iltisəqiliyə xələl gətirir. Məsələn, Cəfərov, Ağayev, Qarayeva, Səlimov və s. Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına görə, sözdüzəldici şəkilçilərdə vurğu bir qayda olaraq son hecanın üzərinə düşməlidir: Səfəroğlu, üzümçülük, təqsirsizlik, axıcı və s. -Ov//-ova, -yev//-yeva formantı isə vurğunun özündən əvvəlki hecanın üzərinə düşməsinə tələb edir: Salmanov, Şirinova və s. Əlbəttə, bu kateqoriya məlum formantın üstün cəhəti olsa da, -ov//-ova, -yev//-yeva sonluğunun yaratdığı cins kateqoriyası da Azərbaycan dilinə yaddır. Digər tərəfdən, rus dilində sahiblik, mənsubiyyət mənası daşıyan bu şəkilçi Azərbaycan sözləri tərkibində süni şəkil alır.

-ov//-ova, -yev//-yeva sonluqlarının milli soyad formantları ilə əvəz edilməsi zəruriliyi bəzi istisnalara nəzərə almasaq, vətəndaşların əksər hissəsi tərəfin-

dən qəbul olunur. Amma təklif kimi irəli sürülən yeni variantlar ətrafında da mübahisələr bitmədiyindən, bu variantlar vahid normaya çevrilmədiyindən vətəndaşların tərəddüdlərinə hələ son qoyulmamışdır. Burada bütün həyatları boyu öz soyadlarında -ov//-ova, -yev//-yeva formantı daşımağa adət etmiş yaşlı nəslin təbii mühafizəkarlığı da az rol oynamır.

Bütün bu amillərdən irəli gələrək -ov//-ova, -yev//-yeva sonluqları Azərbaycan dilinin xüsusi adlar sistemində hələ də öz üstünlüyünü təmin etməkdədir. Son statistik məlumatlara görə, bu gün Azərbaycanda -ov//-ova//-yeva soyad sonluğu təxminən 75 faiz təşkil edir. Lakin bu göstərici son illərdə sürətlə azalmaqda, soyad sonluğunu milliləşdirmək üçün müvafiq dövlət strukturlarına üz tutan vətəndaşların sayı ildən-ilə artmaqdadır.

Dilimizə rus dili vasitəsilə keçən polyak mənşəli -ski//-skaya, -iski//-iskaya formantı isə XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində və daha sonralar xüsusilə Azərbaycan artistləri arasında dəbdə olmuşdur. Hüseyn Ərəblinski, Hüseynqulu Sarabski, Əhməd Ağdamski, Barat Şəkinskaya və b. Cəlil Məmmədquluzadə 1911-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında bu barədə yazırdı: "Sən çalış, adın bədnam olmasın. Görürsənmi Bakı artistlərini? Heç biri müsəlman adı qoymur, biri adını qoyur Çaparski, Həsən özünə deyir Qaraxanski, Hüseyn yazır Maranarski, Əli özünə deyir Kirmanşaxski, bircə Vəlinin ağılı yoxdur ki, tək ona Vəli deyirlər; Allaha şükür olsun ki, bu da cəhənnəm oldu artistlikdən çıxdı getdi" {106, s. 26-27}. Həmin dövrdə dəbdə olan bu formantdan teatr nümayəndə-

ləri ilə yanaşı, bu sahədən kənar insanlar da istifadə etmişlər. Məsələn, Əliəğa Şıxlinski, Abbasqulu bəy Şadlinski və b.

Ümumiyyətlə, -ski//-skaya, -iski//-iskaya formantı ilə yaradılmış soyadlar istər əsrin əvvəllərində, istərsə də sovet dövründə Azərbaycanın antroponimlər sistemində çox cüzi yer tutmuşdur. Müstəqillik illərində isə bu morfoloji vasitə ilə düzəlmiş soyadları daşıyanların sayı nisbətən çoxaldı. Rauf Talışinski, Nairə Şahtaxtinskaya, Mehdi Şıxlinski, Elçin Şıxlinski, Arif Cuvarlinski, Vaqif Şadlinski və b. Bununla belə, göstərilən formant indinin özündə də ümumi sistemdə aparıcı mövqeyə malik deyil. 1989-2004-cü illər ərzində Yasamal rayonunda yalnız 1 şəxs soyadına -ski sonluğu əlavə etmiş, 3 yeni doğulmuş körpə də bu cür soyadla qeyd olunmuşdur. -Ski//-skaya, -iski//-iskaya morfoloji vasitəsilə yaradılan soyadlar ümumi fondada çox cüzi faiz təşkil etdiyindən ondan indiki məhdud çərçivə daxilində istifadə o qədər də narahatlıq doğurmur.

2. Fars dili vasitəsilə keçən formantlar: Azərbaycan dilinə fars dilindən keçmiş əsas soyad formantı “zadə”dir. “Zadə” sözü dilimizdəki “oğlu”, “tөрənmiş” sözlərinin sinonimidir. Bu formant uzun illər boyu Azərbaycan antroponimiyasında -ov//-ova, -yev//-yeva formantından sonra ikinci aparıcı mövqeyə malik olmuşdur.

Müstəqillik dövründə soyad formantları probleminin həlli istiqamətində ortaya atılan təkliflərdən biri də “zadə” formantının funksionallığının gücləndirilməsi idi. Amma bu təklif, təbii ki, qəbul olunmamalı

dır. Çünki fars mənşəli bu formantla Azərbaycan dilində milli soyadlar yaratmaq mümkün deyil. Müstəqillik illərində soyadını milliləşdirmək istəyən Azərbaycan vətəndaşlarının böyük qismi -ov//-ova, -yev//-yeva sonluqlarını səhv olaraq məhz “zadə” formantı ilə dəyişmişlər. Bunu aparılan araşdırmaların nəticələri də sübut edir. 1989-2004-cü illər ərzində soyadlarının dəyişdirilməsi üçün Yasamal Rayon VVAQ idarəsinə müraciət edən 250 vətəndaşdan 40 nəfəri “zadə” formantını götürmüşdür. Bu sırada hətta milli formantların “zadə” formantı ilə əvəz edilməsi faktlarına da təsadüf edilir. Məsələn: *Talışlı – Mustafazadə* və b. 1995-ci ildə Yasamal rayonunda doğulan körpələrdən 230 nəfərinin də adı bu formantla düzələn soyadlarla rəsmiləşdirilmişdir.

Statistik məlumatlara əsasən, bu formantın Azərbaycanın ümumi soyad sistemindəki mövqeyi, təxminən, 15 faiz təşkil edir.

3. *Ərəb dili vasitəsilə keçən formantlar*: Azərbaycan antroponimik sisteminə ərəb superstratı kimi daxil olan -i//-vi morfoloji vasitəsi də baba, ailə-nəsil adlarına, həmçinin toponimlərə artırılaraq soyad düzəldir. M.N.Çobanovun fikrincə, bu formantlar dilimizdə fəmiləşmə yolu ilə düzəldən -lı⁴ şəkilçisinin sinonimidir. “Ərəb dilində izafət şəkilçisi olan -i//-vi əsli sifət və atributiv isim düzəldən şəkilçi kimi formalaşır və toponimlərin sonuna birləşərək fəmiləşdirir” {47, s. 120}.

Bu formant dilimizdə hələ XII əsrdən işlənir. Məsələn, *Xaqani, Gəncəvi, Şirvani, Təbrizi* və s. Lakin bu formantlarla düzəlmiş nisbələr bir sıra tədqiqatlarda səhvən soyad kimi göstərilmişdir. Əlbəttə, qeyd edi-

lən nümunələr soyad sayıla bilməz. Onlar klassik şair və mütəfəkkirlərimizin doğulduqları yerə işarə edən nisbələrdir. Ümumiyyətlə, belə soyadlarla nisbələr arasındakı fərq hələ dəqiq müəyyənləşdirilməmişdir. Zənnimizcə, bu iki antroponimik kateqoriya arasındakı muqayisəni onların yaranmasında toponimlərin iştirakına görə aparmaq daha məqsəduyğun olardı. Məlumdur ki, nisbələr -i//vi şəkilçilərinin yer adlarına artırılması yolu ilə düzəlir: *Bağdadi, Beyləqani, Şirvani, Təbrizi, Ərdəbili, Gəncəvi* və s. Bu morfoloji vasitələrin antroponimik vahidlərə və ya yer adı bildirməyən apelyativlərə artırılması ilə düzələn onomastik vahidlər isə soyad kimi qəbul olunmalıdır. Məsələn, *Ədaləti, Hatəmi, Mənafi, İbadi* və s. Amma bu iki kateqoriya arasındakı dəqiq fərqi üzə çıxarılması üçün daha ətraflı tədqiqatlar tələb olunur.

Güney Azərbaycanda soyadların düzəldilməsi üçün istifadə olunan əsas morfoloji vasitə məhz bu formantdır. Bizdə isə bu formantın milli ekivalenti olan -lı⁴ antropoformantı bu morfoloji vasitəni tədricən antroponimik sistemdən sıxışdırıb çıxarmışdır. Bu gün Azərbaycan antroponimiyasında həmin formantla yaradılmış familiyalar yalnız cüzi istisna şəklində mövcuddur. 1989-2004-cü illər ərzində Yasamal rayonunda soyadını dəyişdirən 250 nəfərdən yalnız 2 nəfəri -i//vi formantı ilə düzələn soyad qəbul etmişdir. 1995-ci ildə adıçəkilən rayonda doğulmuş 2800 uşaqdan isə yalnız 4 nəfərinin soyadı həmin formantla rəsmiləşdirilmişdir.

4. Milli formantlar: Müstəqilliyin ilk illərindən indiyə qədər soyad probleminə dair aparılan bütün

müzakirələrdə milli soyadların yaradılması üçün mənsubiyyət bildirən $-l^4$ morfoloji ünsürü optimal variant kimi qəbul edilmişdir. Bu şəkilçi Azərbaycan şəxs adlarının tərkibində hələ qədim dövrlərdən bəri mühafizə olunmuşdur: *Güllü, Telli, Uğurlu, Sayalı* və s. $-l^4$ həmçinin etnonimlərin və ilkin etnonimlərdən düzələn oykonimlərin formalaşmasında iştirak edən ən qədim morfoloji vasitələrdən biridir. $-l^2$ şəkilçisi bu qrupa daxil olan etnotoponimlərin tərkibində konkret qrup, dəstə, zümrə, mənsubluq mənasını ifadə edir: *Kəngərli, Qayalı, Kəbirli, Qırıqlı* və s. Tarixi qaynaqlara əsaslanaraq, bu formanta hələ XVII əsrə dair ədəbi mənbələrdə azərbaycanlılara məxsus nəsil, tayfa adlarının tərkibində rast gələ bilirik: *Xəzərli, Qurxlu, Çavuşlu, Şeyxli* və s. {112, s. 50}. Bundan başqa, eyni morfoloji vasitəyə qədim dövrlərdən üzübəri Azərbaycanın canlı danışığı dilində qeyri-rəsmi soyad bildirən nəsil, tirə, ocaq adlarının tərkibində də rast gəlinir. Bu zaman $-l^4$ formantının, daha çox, cəm şəkilçisi ilə birgə işləndiyini görürük: *Qaraməmmədilər, Əsədlilər, Həsənlilər, Ağakovxalılar* və s. Bu etnonimlər bütöv bir nəslin adını ifadə etsə belə, onlar həm də konkret şəxs adı ilə birgə istifadə edilərək qeyri-rəsmi formada soyad funksiyasını yerinə yetirir: *Ağakovxalının Məhəmmədi, Həsənlilərin Kərimi, Əsədlilərin Cəfəri* və s. Bu morfoloji vasitə soyadın onomastik hadisə kimi yerinə yetirməli olduğu funksiyanın tələblərinə tam cavab verir.

Məlumdur ki, soyad bir neçə vəzifəni yerinə yetirməlidir. O, birincisi, bu və ya başqa ailəni digərindən fərqləndirməyə xidmət etməli, ikincisi, bütöv bir nəslin tarixini mühafizə edib saxlamalı, eyni zaman-

da xalqın, millətin milli əlaməti kimi çıxış etməlidir. -lı⁴ formantı vasitəsilə yaradılan patronimik soyadlar həm fərdləri, həm ailələri, həm nəsiləri bir-birindən fərqləndirir, həm ailə, nəsil xətti arasında tarixi bağlılığı qoruyur, həm də milli nişanə kimi çıxış edir. Digər tərəfdən, bu formantlar müasir şəxs adlarından da soyadlar düzəldə bilər. Məsələn, *Vüqarlı, Orxanlı, Elnurlu, Elmirlı* və s. -ov/-ova, -yev/-yeva, -zadə formantlarının müasir şəxs adlarına artırılması isə qeyri-normal təsir bağışlayır.

Bütün bu mülahizələrdən belə nəticə çıxır ki, dilimizdə -lı⁴ formantının funksionallığını artırmaqla Azərbaycan soyadlar sisteminin milli əsaslar üzərində inkişafını təmin etmək olar. Ancaq bu morfoloji ünsürün köməyiylə yaradılan soyadlarda da müəyyən çatışmazlıqlar vardır. -lı⁴ formantı ilə düzəldilmiş soyadlarla, toponimik təxəllüsləri fərqləndirmək çox zaman mümkün olmur. Belə ki, *Əhmədli* nəslindən olan şəxs bu soyadı götürə bildiyi kimi, Əhmədli kəndindən olan başqa bir şəxs də eyni onomastik vahidi özünə təxəllüs seçə bilər. Amma zənnimizcə, yuxarıda nəsil və kənd adları kimi nəzərdən keçirilən *Əhmədli* onomastik vahidindən düzəlmiş hər iki antroponim məhz soyad kimi qəbul edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, *Əhmədli, Qaramanlı, Kəngərli* və digər bu kimi yer adları da konkret şəxs ya nəsil adları əsasında yaranıb formalaşmışdır. Ona görə bu, ad soyad kimi də qəbul edilə bilər. Bu zaman həmin şəxsin bu ərazi vahidi ilə bilavasitə bağlılığı olan nəslə mənsubluğu bildirilir. Nəsil adı bildirməyən toponimlərə eyni formantın artırılması ilə yaradılmış təxəllüsləri isə soyadlardan fərqləndirmək o qədər də çətinlik törətmir. Məsələn,

Əlağa Kürçaylı, Məcnun Göyçəli, İbrahim Göyçaylı, Dəmir Gədəbəyli və b. Bununla belə, təxəllüslərlə soyadlar arasında sərhad qoymaq da düzgün olmazdı. Əgər eyni təxəllüsü gələcəkdə şəxsin övladları da qəbul edərsə, bu təxəllüs nəsil adına çevrilə və soyad kimi istifadə oluna bilər. Deməli, -lı⁴ morfoloji vasitəsi 1) şəxs adından soyad düzəldir: *Tofiq Hüseynli, Mübariz Qurbanlı, Elmira Ələkbərli, Əsəd Cahangirli, Böyükkişi Heydərlı* və b. 2) toponimlərdən təxəllüs düzəldir: *Vəli Xramçaylı, Namiq Qaraçuxurlu, Ramiz Qusarçaylı, Qafar Çaxmaqılı* və b. 3) etnonimlərdən soyad düzəldir: *Əsəd Təhləli, Qulu Kəngərli* və s.

-lı⁴ formantı ilə bağlı başqa bir mübahisəli məqam bu morfoloji vasitənin köməyi ilə yaranmış soyadlarda cəmlilik məzmununun olmamasıdır. Nəzərdən keçirilən morfoloji vasitəni -ov/-ova, -yev/-yeva formantının cəmlilik xassəsi ilə müqayisə edənlər cəm məzmununun olmamasını -lı⁴ onoformanın çatışmayan cəhəti kimi qələmə verməyə çalışırlar. Lakin yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, bu formant qədim dövrlərdə cəm şəkilçisi ilə birgə işlənmiş, indiki formasına qədər uzun bir yol keçərək, daha da sadələşmişdir. Ona görə də indiki formasında cəm şəkilçisi işlənməsə belə, -lı⁴ formantı ilə yaradılan soyadlarda cəmlilik məzmunu təsəvvür edilə bilər. Belə ki, *Nəzərli* dedikdə bu soyadı daşıyan şəxsin Nəzərlilərdən, yəni, Nəzərli nəslindən olduğu anlaşılır.

-lı⁴ morfeminin çatışmayan cəhətlərindən biri də budur ki, bu komponent saillə bitən adlara artırılanda tələffüz zamanı müəyyən problemlər yaranır: *Malıyev – Malılı, Vəliyev – Vəlili, Nuriyev – Nurulu*. Bunla-

ra saitle başlayan daha bir şəkilçi artıranda isə vəziyyət daha da çətinləşir: *Vəliliyə, Nurulunun* və s. Digər tərəfdən, -l⁴ morfoloji vasitəsi Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarından irəli gələrək cins kateqoriyası yaratmır. Bu isə şəxs haqqında ilkin informasiyanın əldə edilməsi baxımından uğurlu sayıla biləcək məqam deyil.

Bəlkə elə bu kimi amillərə görə qeyd edilən formantın Azərbaycan antroponimiyasındakı funksionallığı hələ lazımi səviyyəyə gəlib çatmamışdır. 1989-2003-cü illər arasında soyadların dəyişdirilməsi üçün Yasamal Rayon VVAQ idarəsinə müraciət edən 250 vətəndaşdan cəmi 48 nəfəri bu morfoloji vasitə ilə düzələn soyad qəbul etmişdir.

Amma yeni doğulan körpələrin sənədlərdə məhz bu formantlı soyadlarla qeyd edilməsi meylilə ildən-ilə güclənməkdədir. Təkcə 1995-ci ildə Yasamal rayonunda yeni doğulan körpələrdən 273-ü -l⁴ morfemi vasitəsilə düzələn soyadlarla qeydə alınmışdır. Bu halda, -l⁴ onoforantı mövqeyinə görə -ov/-yev, -ova/-yevadan sonra, cəmi 230 körpənin soyadında təsadüf edilən -zadədən isə əvvəl gəlir. Azərbaycanın ümumi soyad sistemində isə bu formantın mövqeyi hazırda təxminən 15 faizə bərabərdir.

Müstəqillik dövründə bu formantın bəy, xan titulları ilə birgə istifadəsinə meyl də güclənmişdir. Məsələn, 1989-2003-cü illər ərzində Yasamal rayonunda yaşayan 15 vətəndaş soyad əsası rolunu oynayan antroponimik vahidə bəyli, 2 vətəndaş isə xanlı sonluğunu əlavə etmişdir. Həmçinin 1995-ci ildə bu rayonda doğulan uşaqlardan 18 nəfərinə bəyli, 14 nəfərinə

isə xanlı formantı ilə tamamlanan soyadları verilmişdir. Vətəndaşların şəxsi arzu və istəkləri baxımından bu meyl, bəlkə də, təbii qəbul edilə bilər. Ancaq xan, bəy kimi titulların bir sıra tarixi sənədlərdə təsbit edilmiş rəsmi titullar olduğunu nəzərə alsaq, burada bəzi mübahisəli məqamlar ortaya çıxır. Güman edirik ki, bu formantlı soyadlar yalnız o şəxslərə verilə bilər ki, onlar vaxtilə həmin titulu daşımış nəslə mənsubdurlar və bunu arxiv sənədləri əsasında təsdiqləyə bilərlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, soyadların seçilməsində əsas prinsiplərdən biri də məhz tarixilik prinsipidir. Heç bir tarixi əsas olmadan *bəyli*, *xanlı* formantlı soyadlardan kütləvi istifadə bu prinsipin pozulması demək olardı.

Milli soyadların yaradılması üçün təklif edilən əsas variantlardan biri də ata adlarının soyad sonluğu kimi müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Türk dillərində ata adının şəxs adına qoşulmasının çox qədim ənənələri vardır. Orxon-Yenisey abidələrində, “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanlarında, eləcə də digər qədim türk eposlarında ata adı antroponimik modelin əvvəlində gəlir. *Sanun oğlu Külük çur*, *Tinəsi oğlu*, *Ulaş oğlu Salur Qazan*, *Dirsə xan oğlu Buğac*, *Bəyburanın oğlu Bamsı Beyrək*, *Bəybecan bəy qızı Banıçıçək*. A.Paşa türk xalqlarında bu modeldən istifadənin həmin yazılı abidələrdə əks olunan tarixi dövrdən daha qədimlərə aid olduğunu güman edir {137, s. 89}. Ərəblərin də “ibn” və “bin” nəşəb formantları vasitəsilə eyni modeldən istifadə etmələri ərəb istilasından sonra Azərbaycanca “oğlu”, “qızı” formantlarının mövqeyini daha da gücləndirmişdir.

M.Çobanov xüsusi şəxs adı ilə “oğlu” leksemının birləşməsindən əmələ gəlmiş *Dadaşoğlu, Ağamalıoğlu, İbadoğlu, Həsənoğlu* və s. bu kimi antroponimləri soyad sayır. Onun eyni vasitə ilə düzələn soyadlarla ata adları barədə mülahizələrindən belə anlaşılır ki, “oğlu”, “qızı” formantı əsas komponentlə birləşəndə bu, soyad, ayrı yazıldıqda isə ata adı hesab edilməlidir {48, s. 110-120}. Z.Verdiyevanın mövqeyinə görə, “oğlu”, “qızı” leksemləri ilə düzələn antroponimik vahidlər soyad yox, məhz avtonim təxəllüslərdir {156, s.93}. H.Ə.Həsənov isə ata adının komponenti kimi çıxış edən “oğlu”, “qızı” formantlarının funksiyaca dəyişib soyad kimi çıxış etməsini mümkün hesab edir {81, s. 9-11}.

Bu formantın qədim yazılı abidələrimizdə nəsil adı funksiyası daşdığını heç kim inkar etmir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, həmin yazılı abidələrin yarandığı dövrlərdə ümumiyyətlə, familiya-soyad modelinə uyğun gələn xüsusi ad kateqoriyası mövcud deyildi. Familiya yüz illər sonra cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı, əhalinin sayca artması, bir yerdə məskunlaşanlar arasında eyni adı müxtəlif şəxslərin daşması, adın sosial-fərqləndirmə funksiyasının dəyişməsi, müxtəlif xalqlar arasında müxtəlif tipli əlaqə və münasibətlərin genişlənməsi səbəbindən yaranmış və kütləviləşmişdir. Digər tərəfdən, istər “Orxon-Yenisey” abidələrində, istərsə də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında “oğlu”, “qızı” formantlarının əsas komponentə bitişik formada işlənməsinə təsadüf etmirik: *Salur Qazanın oğlu Yeynək* və s. İndiyə qədər “oğlu”, “qızı” formantı barədə irəli sürülən fikirləri ümumiləşdirsək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, “oğlu”, “qızı” formantlarının soyad,

təxəllüs, yoxsa ata adı düzəltməsi məsələsi qeyri-müəyyən olduğundan bu leksemin soyad formantı olması barədə qəti hökm vermək mümkün deyil. İndiki halda oğlu, qızı formantları dilimizdə əsas komponentdən ayrı yazıldıqda ata adları, bitişik yazıldıqda avtonim təxəllüslər yaradır. Bu dil vahidlərini soyad formantı kimi qəbul etmək və kütləviləşdirmək düzgün olmazdı. Çünki “oğlu”, “qızı” lekseminin iştirakı ilə yaradılan onomastik vahidlər elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda soyad barədə müəyyənləşdirilən kriteriyalara tam cavab vermir. Bu formantla düzələn antroponimlər fərdi səciyyə daşımaqla ümumilikdə nəsil, ailə adını ifadə edə bilmir. Belə ki, əgər Əli adlı şəxs Məmməd adlı atasının adına əsasən, *Məmmədoğlu* soyadı ilə tanınırsa, onun özünün övladları bu antroponimik vahidi soyad kimi qəbul edə bilməyəcəklər. Beləliklə, oğlu, qızı formantı nəsil xəttinin qırılmasını və hər dəfə yenidən başlanmasını tələb edir. Bu formantla düzələn və soyad kimi qəbul edilən anxiostionimlərin əhatə dairəsi ən çoxu konkret şəxsin övladları sayında məhdudlaşır. Ona görə də ata adlarının soyad kimi qəbul olunması tarixilik baxımından məqsədəuyğun deyildir.

Tədqiqat dövründə soyadlarının dəyişdirilməsi üçün Yasamal Rayon VVAQ idarəsinə üz tutanlar arasında keçmiş soyadlarını ata adları ilə dəyişən vətəndaşlara, demək olar, təsadüf edilmir. 1995-ci ildə bu rayonda doğulan körpələrdən 6 nəfəri oğlu-qızı formantları ilə bitən soyadlarla rəsmiləşdirilmişdir. Qeyri-rəsmi, ədəbi-bədii səviyyədə isə ata adının funksionallığı kifayət qədər güclüdür. Bu gün Azərbaycan mətbuatında nəzərə çarpan müəllif imzalarının çoxu məhz ata adı ilə işlənir. Ayrılıqda “oğlu” formantı ilə

bağlı başqa bir məqam diqqəti cəlb edir. Bir çox xalqlarda bu leksem ilk mənasından uzaqlaşaraq tam soyad formantı kimi sabitləşmişdir. Oğlu mənası verən formantlarla familiya düzəldilməsi halı dünya dillərinin, demək olar ki, hamısında geniş yayılmışdır. Gürcü dilində soyad düzəldən *dze*, alman dilində *man*, ingilis dilində *son*, fars dilində *zadə*, abxaz dilində *ba* və s. bu kimi formantlar da oğlu mənasını verir. Məsələn, İsveçrədə *Vilson* “*Vilyanın oğlu*”, *Klauson* “*Klausun oğlu*”, *Karlson* “*Karlin oğlu*”, Cənubi Azərbaycanda *Cəfərzadə* “*Cəfərin oğlu*”, gürcülərdə *Bakradze* “*Bakrın oğlu*”, *Qelaşvili* “*Qelanın oğlu*”, abxazlarda *Bqatba* “*Bqatın oğlu*”, Şotlandiyada *Makmaqon* “*Maqonun oğlu*”, İrlandiyada *O’Brayen* “*Brayenin oğlu*” və s. Həmçinin rus dilində mənsubiyyət mənalı sifətin şəkilçisi olan *-ov/-ova*, *-yev/-yeva* formantı da oğlu mənasını ifadə edir: *İvanov* “*İvanın oğlu*” və s.

Sırf “oğlu” formantı ilə soyadların yaranmasına gəlincə isə türk xalqları arasında bu cür nümunələr kifayət qədərdir. Məsələn, hazırda Türkiyədə və Quzey Kıbrısdə soyadların müəyyən hissəsi şəxsin cinsi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq oğlu leksemi vasitəsilə düzəlir. Məsələn, *Esra Mehmetoğlu*, *Aysel Neciboğlu*, *Zehra Faziloğlu* və s. Artıq bu kimi nümunələr Azərbaycan antroponimik sistemində də nəzərə çarpmaqdadır: *Novella Cəfəroğlu*, *Aygün Həsənoğlu*, *Güllü Yoloğlu*, *Natəvan Dəmirçioğlu* və s. Bu cür nümunələrdə “oğlu” leksemi sırf soyad formantı kimi qəbul edilməlidir. “Oğlu” formantı burada qoşulduğu adlar əsasında nə təxəllüs, nə də ata adı yaradır. Yuxarıdakı nümunələrdə oğlu morfemi hazırda soyadlar sistemimizdə dominantlıq edən *-ov/-ova*, *-yev/-yeva* for-

mantının sinonimi kimi çıxış edir. Bu cür soyadlar isə, heç də, bir şəxslə məhdudlaşmır. Belə antroponimik modellərin bütöv ailələrin, nəsillərin soyadına çevrilməsi mümkündür. Sənədləşmə işləri zamanı bu tipli soyadlara ata adı komponentlərini də əlavə etmək olar. Məsələn, *Cəfəroğlu Novella Məmməd qızı, Həsənoğlu Aygün Həsən qızı, Əlioğlu Kərim Salman oğlu* və s. Burada birinci komponentin soyad, üçüncü komponentin isə ata adı kimi işləndiyi məlumdur. Eyni soyad nəslin digər nümayəndələrinə verildikcə burada bəzi qeyri-müəyyənliklər də aradan qalxacaqdır.

Hər halda, bu da milli soyadların formalaşdırılması üçün nəzərdən keçirilən variantlardan biridir, amma mövcud soyad sistemində o qədər də aparıcı olmadığından daha çox eksperimental xarakter daşıyır. Soyadların formalaşması tədrici bir prosesdir. Hər hansı morfemin, yaxud leksemin soyad formantına çevrilməsi üçün uzun illər lazımdır. Güman edirik ki, “oğlu” formantı ilə düzələn soyadlar da illər sonra Azərbaycanın anxistionimlər sistemində funksionallıq qazana bilər. Əgər bu dil vahidinin funksiyaları vətəndaşlara izah edilsə, onda oğlu formantının soyad kimi istifadəsi halı daha geniş miqyas alır. İndiki halda isə vətəndaşların “oğlu”, “qızı” formantı ilə özlərinə seçdikləri antroponimik vahidlər, daha çox, ata adı və avtonim təxəllüs xarakterlidir.

Soyadlardan və ya ata adlarından sonluqların ixtisarı halları da müstəqillik dövründən sonrakı mərhələ üçün səcyyəvi nümunələrdən sayılır: *Zahid Orucov – Zahid Oruc, Hüseyn Əfəndiyev – Hüseyn Əfəndi, Fəzail Ağamalıyev – Fəzail Ağamalı, Yaşar Nuriyev – Yaşar*

Nuri, Əyyub Kərimov – Əyyub Kərim, Rəşad Məcidov – Rəşad Məcid, Aqil Abbasov – Aqil Abbas və b. Burada şəkilçisi ixtisar olunan ikinci tərəf soyad funksiyasını tam yerinə yetirsə də, A.Paşa bu onomastik vahidləri soyad yox, avtonim təxəllüslər kimi nəzərdən keçirir. Onun fikrincə, soyadlarda şəkilçilərin ixtisarı ilə yaradılan nümunələr avtonim təxəllüslərdir {137, s. 109}. Z.Verdiyeva da bu modelləri familiyalardan düzəlmiş avtonim təxəllüslər kimi izah edir. Müəllifin mövqeyinə görə, bu kimi nümunələr istər soyad, istərsə də ata adlarındakı morfoloji vasitələrin ixtisarı ilə yaradıla bilər {156, s. 94}.

Müstəqillik dövründə oxşar model üzrə soyad kimi qəbul olunan onomastik vahidlər daha çox soyadlardan -ov/-ova, -yev/-yeva və “zadə” formantlarının, habelə “oğlu”, “qızı” formantının ixtisarı yolu ilə yaradılmışdır. Bu kimi nümunələrin avtonim təxəllüs, yoxsa soyad olması barədə bütün ziddiyyətlərə baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, belə nümunələr soyadlardakı morfoloji əlamətlərin ixtisarı yolu ilə düzəldikdə nəsil anlayışı bildirmək funksiyasını itirmir. Deməli, nəsil adından formant ixtisar edildikdə, əslində, avtonim təxəllüs yox, soyad yaranır və bu halda nəzərə çatdırılan elmi mülahizələrdə düzəlişə ehtiyac vardır. Lakin burada da eyni nümunənin nəslin sonrakı nümayəndələri tərəfindən soyad kimi qəbul edilməsi şərti əsas amillərdən biridir. Bu zaman həmin nümunə hətta ata, yer adı və s. əsasında yaranmış avtonim təxəllüs olsa belə, zaman keçdikcə soyada çevrilir. Müstəqillik illərində bu formantın funksionallığı kifayət qədər güclənmişdir. 1988-2004-cü illər ərzində soyadını dəyişmək üçün Yasamal Rayon VVAQ ida-

rəsinə müraciət edən vətəndaşlardan 5 nəfəri məhz sıfır formantlı avtonim təxəllüs qəbul etmişdir: *İrani Rauf – Rauf Abdulla, Akif Abdulvahabov – Akif Əfəndi, Əliyeva Anaxanım – Əli Xanım, Sona Quliyeva – Sona Çarkəz, Məzahir Ağayev – Məzahir Avşar.*

5. *Eksperimental formantlar:* Tədqiqat dövründə Azərbaycan soyadlarının milliləşdirilməsi üçün təklif edilən eksperimental formantların tərkibi xeyli maraqlıdır. Bu formantlardan biri -gil morfoloji vasitəsidir. Dilimizdəki bu qeyri-məhsuldar sözdüzəldici şəkilçi insan anlayışı bildirən ümumi və xüsusi isimlərə artırılaraq cəmlilik məzmununu bildirir. Məsələn, *xalam-gil, bibimgil, Əligil* və s. Orta məktəb qrammatikasında ayrıca -gil komponenti insan anlayışı bildirən düzəltmə isim şəkilçiləri sırasında verilmişdir. Bəzi tədqiqatçıların mülahizələrinə görə, -gil şəkilçisi qədim türk dillərində müstəqil söz kimi çıxış edərək qohumluq mənasında işlənib. Bu söz Azərbaycan türklərinin dilində şəkilçiyə çevrilsə belə, yenə də ilkin mənası ilə bağlı olaraq daha çox qohumluq məzmunu daşıyan sözlərlə birgə işlədilir.

Odur ki, -gil şəkilçisindən soyad formantı kimi də istifadə etmək olar. -gil şəkilçisi bu morfoloji ünsürdən soyad formantı kimi istifadəyə geniş imkan yaradan bir sıra cəhətlərə malikdir. -gil ünsürü, qeyd etdiyimiz kimi, qohumluq bildirir. Digər tərəfdən, bu morfoloji vasitə həm də cəmlilik məzmununa malikdir ki, bu da soyadlar üçün vacib şərtlərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Azərbaycanda nəsil adlarının cəmlilik bildirməsinin qədim ənənələri mövcuddur: *Qaraların Məhəmmədi, Nuruların Kərimi* və s. -gil morfoloji vasi-

təsi - lı⁴ formantının saitlə bitən bəzi adlara artırılması zamanı yaranan vəziyyətdən fərqli olaraq fonetik baxımdan da heç bir uyğunsuzluq yaratmır. Bu ünsür fonetik xüsusiyyətindən asılı olmayaraq soyad düzəldən bütün şəxs adlarına artırıla bilər: *Əligil, Səlimgil, Ağagil, Qaraqil, Məmmədgil, Qulugil* və s. Əgər Azərbaycan dilinin soyadlar sistemində bu milli formantın funksionallığı artsa, bu zaman Azərbaycan soyadları nəinki başqa dillərə məxsus soyadlardan, hətta başqa türk dillərindəki soyadlardan da fərqlənər. Lakin vətəndaşlar nədənsə bu formanta indiyə qədər diqqət yetirməmişlər. Bu səbəbdən hazırda -gil morfeminin Azərbaycanın antroponimlər sistemindəki funksionallığı demək olar ki, sıfıra yaxındır. Müstəqillik dövründə mətbuatda -gil formantı ilə düzəlmiş yalnız bir-cə nümunəyə təsadüf edilir: *Akif Əhmədgil*.

Tədqiqat dövründə soyad sonluğu kimi təklif edilən eksperimental formalardan biri də soy leksemidir. Görkəmli türk ideoloqu Ziya Göyalp türklərdə ailənin dörd dərəcəsinin (boy, soy, törkün, bark) olduğunu göstərir ki, bu dərəcələrdən biri də məhz soydur {74, s. 119}. Soy latınların “koqna”, almanların “zippe”, fransızların “pağantel” adlarını verdikləri topluluqdur. Soy türk ailəsinin növbəti dərəcəsi-törkün topluluğunun xaricində qalan əmiuşağı, dayıuşağı, bibiuşağı, xalauşağı kimi yaxın qohumların cəmidir. Soya həm ana tərəfdən, həm də ata tərəfdən qohum olanlar daxildir. Birincilərə ana soyu, ikincilərə isə ata soyu deyilir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra fəmi-liyanın soyad termini ilə əvəz edilməsi də elə buradan

irəli gəlmişdir. Bəzi vətəndaşların soy, soylu sözlərindən antropoforant kimi istifadə etməsi faktları indi də özünü göstərir: *Anar Cəfərsəy, Elşad Paşasəy, Çingiz Sultansəy, İlhami Cəfərsəy, Ənvər Börüsəy* və s. Bu kimi nümunələrə tədqiqat materiallarında da təsadüf edilir. Məsələn, 1992-ci ildə soyadını dəyişmək üçün Yasamal Rayon VVAQ idarəsinə müraciət edən Bədirxan Əsgərov adlı vətəndaş həm adını, həm də soyadını dəyişərək ad və soyadını sənədlərdə *Borçalı Əsgərsəy* kimi rəsmiləşdirmişdir.

A.M.Qurbanov müstəqillik dövründə Azərbaycan antroponimik sistemində baş verən ən səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri kimi, üçkomponentli slavyan-rus familiya modellərindən uzaqlaşma meylini göstərir {106, s. 49}. Digər türk xalqları ilə müqayisədə Azərbaycanda bu antroponimik proses daha intensiv xarakter daşıyır. Amma üçkomponentli modelin indi yeni şəkildə tətbiqini məqsədəuyğun sayanlar da vardır. Məsələn, *Kamil Vəli Nərimanoğlu, Vaqif Bayatlı Ödər* və b. Birinci nümunədə Vəliyev familiyasındakı -yev formantı ixtisar edilmiş, Vəli patroniminin özü nəsil adı kimi saxlanmışdır. Komponentin üçüncü vahidi – Nərimanoğlu isə türkoloq-alimin ata adıdır. Bu cür modellər Türkiyədə tətbiq olunan çağdaş təcrübənin Azərbaycanın soyadlar sisteminə təsiri kimi izah edilməlidir. Mustafa Kamal Atatürk zamanında, 26 iyun 1934-cü ildə soyadlarla bağlı qəbul edilən qanundan sonra Türkiyə antroponimiyasında belə nümunələrin funksionallığı kifayət qədər artmışdır. Həmin qanun Türkiyədə 2 iyul 1934-cü il tarixində qüvvəyə minmişdir. Bu qanunun qəbulundan sonra soyadı, Türkiyədə vətəndaşların kimliyinin

ayrılmaz bir parçası olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, soyadı qanununun qəbulu Atatürkün həyata keçirdiyi mədəni inqilablardan biri kimi xatırlanır. Qanuna görə, söylərkən və yaxud yazarkən şəxs adı əvvəldə, soyad sonda istifadə edilməlidir. Təhqiramiz, gülünc soyadların, əsirət, yabançı irq və millət adlarının, rütbə və mənəb bildirən isimlərin soyadı olaraq götürülməsinə izn verilmir. Soyadın seçilməsi vəziyyəti ailədə kişiyə verilmişdir. Türkiyədə belə bir qanunun qəbulunda məqsəd o vaxta qədər insanların öz adlarının yanında bir soyadı yerinə dini, sosial və ailəvi ünvanlar daşımalarının yol açdığı ayrı-seçkiliyi ortadan qaldırmaq və siyahıyaalma, səfərbərlik, məktəb qeydiyyatı, mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyata alınması kimi sahələrdə yaşanan qarışıqlıqları nizama salmaqdan ibarət idi. Bu qanunun ardınca 26 noyabr 1934-cü ildə qəbul edilən başqa bir qanunla *“ağa”, “hacı”, “hafiz”, “molla”, “hoca”, “əfəndi”, “bəy”, “bəyəfəndi”, “xanım”, “xanıməfəndi”, “paşa”, “həzrət”* kimi ünvan və ləqəblərin istifadəsi yasaqlandı. Soyadı qanununun çıxmasından 5 ay sonra 24 noyabr 1934-cü il tarixində Türkiyə Böyük Millər Məclisi tərəfindən yekdilliklə qəbul edilən 2587 sayılı qanunla cumhurbaşkanı Mustafa Kamala *“Atatürk”* soyadı verildi. 17 dekabr 1934-cü il tarixli başqa bir qanunla Atatürk soyadının digər insanlar tərəfindən istifadə edilməsi yasaqlandı. Mustafa Kamal paşanın bacısı Məqbulə xanım da Atatürk deyil, *“Atadan”* soyadını aldı. Göründüyü kimi, soyadla bağlı ictimai müzakirələr, qərarların qəbulu təkcə Azərbaycana xas olmayıb, demokratik inkişaf yoluna qədəm qoymuş bütün ölkələr üçün xarakterikdir.

2.1.3. Ləqəblər

Tədqiqata cəlb edilmiş dövrdə Azərbaycan dilinin antroponimlər sistemində gedən dəyişikliklər yalnız əsas adlar kateqoriyasını əhatə etmir. Bu proseslər köməkçi adlar sistemində də müəyyən yeniliklərə gətirmişdir. Köməkçi adlar kateqoriyasında təsnif edilən bəzi növlərin məsələn, ləqəblərin bu dövrdə əsaslı təsirə məruz qaldığını söyləmək düzgün olmazdı. Məlumdur ki, ləqəblər elmi ədəbiyyatlarda “bir adamın əsl adından başqa ona verilən ad, ayama” {69, s. 314}, “pasporta yazılmayan hər cür qeyri-rəsmi adların toplusu” {54, s.119}, “Şəxsin adına onun fərdi xüsusiyyətləri, xarici görünüşündəki bu və ya digər əlamətləri, sənət və peşəsi, yaşadığı yer, yaşayış və məişəti, ictimai-iqtisadi vəziyyəti, əsil-nəcabəti və s. ilə əlaqədar olaraq artırılan sözlər” {139, s. 52}, “ayrı-ayrı adamlara onların zahiri görünüşü, xarakteri, peşəsi, fiziki kamilliyi və mənşəyi ilə əlaqədar olaraq xalq tərəfindən verilən qeyri-rəsmi adlar” {48, s.57} və s. bu kimi formalarda səciyyələndirilir.

İndiyə qədər ləqəblərin mahiyyəti barədə irəli sürülən rəyləri ümumiləşdirsək, belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu antroponimik vahidlər qeyri-rəsmi formada, şifahi səviyyədə ortaya çıxır. Ona görə də cəmiyyətdə baş verən siyasi-ideoloji yönümlü dəyişikliklərin dilin ləqəblər fonduna təsiri bir o qədər də böyük deyil. Bununla belə, müstəqillik dövründə, ümumilikdə, ictimai-iqtisadi formasiyanın dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq istər siyasi, istər sosial-iqtisadi, istərsə də mədəni sahədə bir sıra yeni anlayışların ortaya çıxması ayrı-ayrı fərdlərə münasibətdə yeni məzmunlu ləqəblərin formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Bu gün bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da informasiya texnologiyaları sahəsində çox böyük irəliləyişlər əldə olunmuş, internet həyatımızın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnternetdən istifadə zamanı informasiya təhlükəsizliyinin təminatı üçün əsas vasitələrdən biri kimi həm də ləqəblərdən istifadə edilir. Maraqlı burasındadır ki, bu zaman ləqəblər şəxslərə başqaları tərəfindən verilmir. Bu onomastik vahidləri virtual ünsiyyət prosesində internet istifadəçiləri öz istəklərinə, mədəni səviyyələrinə, dünyagörüşlərinə uyğun olaraq ixtiyari şəkildə seçirlər. 2005-ci ilin 11 yanvarında www.bakililar.az internet portalının “söhbət otağı”na qatılan istifadəçilərin seçdikləri ləqəblərə nəzər salmaq bu baxımdan maraqlı olardı: “Kleopatra”, “Yad”, “Sevdanur”, “Sevimli”, “Avtosh”, “Neo”, “Gunka”, “Angel”, “Despine” və s.

Müstəqillik illərində ləqəblərin rəsmi səviyyədə işlənməsi meylə də müşahidə olunmuş, bəzi şəxslər öz istəklərinə uyğun rəsmi dairələrdə də ləqəbləri ilə təqdim edilməyə başlamışlar. Məsələn, “*Qara Tofiq*” (*Tofiq Hüseynov*), “*Doktor Ziya*” (*Ziya Məcidov*) və b.

2.1.4. Təxəllüslər

Antroponimiyanın geniş bir sahəsini əhatə edən təxəllüslər sistemi də müstəqillik dövründə xeyli dərəcədə zənginləşmişdir. Təxəllüs ərəb sözü olub, iki mənada işlədilir. 1) Qurtarma, xilas olma; 2) yazıçılardan, şairlərin özləri üçün götürdükləri ad {69, s. 636}. Əziz Mirəhmədov təxəllüsü bəzi yazıçıların özləri

üçün seçdikləri düzəltmə ad, yaxud fəmiyyə kimi izah edir {54, s. 231}.

Bütün hallarda, təxəllüslərin meydana gəlməsində dövrün, zamanın bir sıra xüsusiyyətləri də müəyyən rol oynayır. Bu xüsusiyyətlər təxəllüslərin semantikasına, struktur-quruluşuna təsir göstərir. Müstəqillik dövründə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında baş verən köklü dəyişikliklər də bu cəhətdən istisna sayılmamalıdır.

İlk növbədə, onu qeyd edək ki, bu dövrdə milli antroponimiyamızın təxəllüslər fondu son dərəcə genişlənməmişdir. Əgər müstəqillik illərinə qədər təxəllüslərin real subyektləri, əsas etibarilə, şair və yazıçılar hesab edilirdisə, artıq bu məhdudiyət aradan qalxmış, təxəllüslərdən istifadə kütləviləşmişdir.

Azərbaycanda mətbuatın, televiziyanın, radionun, kitab nəşri işinin, ədəbiyyatın, publisistikanın inkişafı ilə bağlı olaraq təxəllüslərdən kütləvi istifadə ümumi antroponimik sistemdə bu onomastik vahidlərin mövqeyini xeyli gücləndirmişdir. İndinin özündə də ayrı-ayrı müəlliflərin imzası kimi, az qala, hər gün yeni bir təxəllüs meydana gəlir, təxəllüslər fondu müxtəlif nümunələrlə zənginləşir.

Müasir mətbuat orqanlarında təsadüf edilən təxəllüslər üzərində müqayisə və təhlil aparsaq, onları məzmun və struktur baxımından bir neçə növə ayırmaq olar. 1) Ancaq şəxs adından ibarət olan təxəllüslər: *Nurani, Alya, Azərin, Qaşqay, Turan, Tuncay* və s.; 2) Ad və soyadın ilk hərflərindən yaranan fiktonim imzalar: *M.S. (Məmməd Süleymanov)*; 3) Ata adı və

oğlu, qızı formantının iştirakı ilə yaranan təxəllüslər: *Mehman Cavadoğlu, Qabil Abbasoğlu, Rauf Arifoğlu, Mirmahmud Mirəlioğlu, Esmira Çərkəzqızı, Telli Pənahqızı, Zəminə Əliqızı, Rəvan Habiloğlu, Elariz Məmmədoğlu, Zülfüqar Rüşətoğlu, Almaz Əliqızı* və s.; 4) Ata adı formantının ixtisarı ilə yaranan təxəllüslər: *Akif Əli, Salam Sarvan*; 5) Etnonimlərdən yaranan təxəllüslər: *Ağası Hun, Heydər Oğuz, Elman Türkoğlu, Abbasəğa Azərtürk, Yaşar Türkazər* və s.; 6) Toponimlərdən yaranan təxəllüslər: *İlqar Altay, Murad Köhnəqala, Əlisəmid Kür* və s.; 7) İxtiyari apelyativlərdən yaranan təxəllüslər: *Dayandur Sevgün, Seymur Baycan, Səhər Gecəgözlü, Namiq Məna, Ayaz Arabacı* və s.

2.1.5. Titullar

Köməkçi adlar kateqoriyasına aid olan bu onomastik vahidlər qrupuna verilmiş izahat da birmənalı deyil. N.V.Podolskaya titulu feodalizm və burjua cəmiyyətində imtiyazlı təbəqələrin irsi, yaxud bağışlanmış fəxri adı-şöhrət termini kimi nəzərdən keçirmişdir {187, s. 140}. Ayrı-ayrı lüğətlərdə isə bu termin burjua cəmiyyəti ilə əlaqələndirilərək, ilk növbədə, “yuxarı zadəgan nümayəndələrinin fəxri adı, rütbəsi” {42, s.198} kimi izah edilir. Titullar cəmiyyətdə şəxsin ictimai mövqeyini bildirir {156, s.125}. Ş.Sədiyev bu terminin yunan sözü olduğunu göstərərək qeyd edir ki, feodal və burjua cəmiyyətlərində insanlara sonradan onların varidatına, hörmətinə, dinə münasibətinə və vəzifəsinə görə verilmiş adlar titul sayılır {145, s. 42}.

Sovet cəmiyyəti sinfi xarakterə malik olmadığından bu cəmiyyətdə titullar inkar edilir, şah, xan, bəy, bəyim, xatun, imam, axund, şeyx və s. bu kimi vahidlər arxaik planda verilir. Lakin Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə cəmiyyətdəki münasibətlər sistemi dəyişdi. Bu yenilik titulların müəyyən qisminin yenidən aktiv lüğət fonduna qayıtmasına təkan vermiş oldu.

Tədqiqat dövründə titullarla bağlı ortaya çıxan dəyişikliklərin mühüm hissəsi dini titullarla bağlıdır. Məlumdur ki, ötən əsrin 80-ci illərinin sonlarından etibarən Azərbaycanda vicdan azadlığı təmin olundu. İslam dininin, eləcə də Azərbaycanda etiqad göstərilən digər dinlərin, din xadimlərinin cəmiyyət həyatındakı rolu gücləndi. Buna paralel olaraq sovet dövründə arxaikləşərək dilin passiv lüğət fonduna keçən bir sıra dini titullar yenidən işləklilik qazandı. Azərbaycandakı dini strukturların, məscid və dini icmaların fəaliyyətinin gücləndirilməsi, ilk növbədə, şeyxülislam, şeyx, imam, axund, imamcamaat, molla, seyid və s. bu kimi dini titulları dilimizin aktiv fonduna qaytardı. İslam dininin müqəddəs ziyarətgahlarına təşkil edilən səfərlər, azərbaycanlı zəvvarların Məşhəd, Kərbəla, Məkkə kimi müqəddəs yerləri ziyarət etməsi məşədi, kərbəlayi, hacı dini titullarını da ümumişlək vahidlərə çevirdi. İstər nominativ (işarələndirmə), istərsə də vokativ (müraciət) baxımdan bu titulların ünsiyyət prosesindəki funksionallığı bu gün xeyli güclənmişdir.

Müstəqillik illərində həmçinin dini məzmunə malik olmayan digər titullara münasibət məsələsi də ma-

raq doğurur. Bu dövrdə şah, xan, bəy, ağa, xatun, bəyim və s. bu kimi titullardan daha çox bəy titulu həm nominativ, həm də vokativ baxımdan özünü doğrulda bilmişdir.

Qeyd edək ki, bu dövrdə bəzi arxaik hərbi rütbələr də bərpa edilmişdir. Bir neçə yüzilliklərdən bəri türk ordusunda ayrı-ayrı şəxslərə verilən və müstəqillik dövründə qurulmuş Azərbaycan Milli Ordusunda da bu gün konkret hərbi rütbələrdən olan çavuş, gizir rütbələri bu qəbildəndir.

2.1.6. Fəxri adlar

Köməkçi adlar sırasında təsnif olunan fəxri adlar tərkibində də müstəqillik illərində müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Bu dövrdə, ilk növbədə, fəxri adların ümumi onomastika sistemindəki yeri və rolu barədə geniş elmi təhlillər aparılmış, bir-birindən fərqlənən mülahizələr ortaya çıxmışdır.

1928-78-ci illərdə *Azərbaycanda Azərbaycan SSR xalq artisti, Azərbaycan SSR xalq yazıçısı, Azərbaycan SSR əməkdar elm xadimi, Azərbaycan SSR əməkdar müəllimi, Azərbaycan SSR əməkdar səhiyyə işçisi* və başqa bu kimi fəxri adlar təsis edilmiş, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 26 avqust 1983-cü il tarixli fərmanı ilə 45 fəxri ad müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra fəxri adlara dair heç bir hüquqi sənəd qəbul olunmasa da, 1991-1993-cü illər arasında sovet dövrünə aid fəxri adların verilməsi cüzi leksik ixtisarlarla davam etdirilmişdir. 1993-cü ilin 24 iyunundan sonra isə

bu təcrübəyə son qoyulmuş, fəxri adların verilməsi dayandırılmışdır. Yalnız Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 may 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə mədəniyyət, ədəbiyyat, elm, təhsil və səhiyyə sahələrində aşağıdakı fəxri adlar təsis edilmişdir: *xalq yazıçısı, xalq şairi, xalq artisti, xalq rəssamı, əməkdar elm xadimi, əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar artist, əməkdar rəssam, əməkdar mədəniyyət işçisi, əməkdar müəllim, əməkdar həkim, əməkdar jurnalist, əməkdar mühəndis.*

Göründüyü kimi, müstəqillik illərində Azərbaycanda sovet dövründən mövcud olan fəxri adların tərkibində, cüzi istisnaları nəzərə almasaq, böyük dəyişikliklər baş verməyib. Lakin müasir fəxri adlar müstəqillik dövründə tamam yeni məzmun kəsb etməyə başlamışdır. Eyni zamanda SSRİ-nin xalq artisti, SSRİ-nin xalq yazıçısı, SSRİ-nin xalq rəssamı kimi keçmiş ittifaq miqyaslı adlar artıq Azərbaycan cəmiyyəti üçün qismən əhəmiyyətini itirmişdir. Buna rəğmən, müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə öz yerini tutması ölkəmizin qabaqcıl elm, mədəniyyət, incəsənət, idman xadimlərinin dünya miqyaslı fəxri adlar qazanması üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

2.2. Ktematonimlər

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin ktematonimlər sistemində baş vermiş dəyişikliklərin səbəbini də bu dövrün xüsusiyyətlərindən irəli gələn bir sıra amillərdə axtarmaq lazımdır. Azərbaycanın öz

dövlət müstəqilliyinə qovuşması təkcə dövlətin siyasi-inzibati, mədəni asılılığının başa çatması ilə məhdudlaşmırdı. Müstəqillik Azərbaycan üçün həm də bir ictimai-iqtisadi formasıyanın digərini əvəz etməsi, mülkiyyət üzərində sahiblik münasibətlərinin dəyişməsi və s. kimi faktlarla əhəmiyyətli idi. Yeni dövrün diqtə etdiyi bazar iqtisadiyyatı şərtlərinin xüsusi mülkiyyəti önə çıxarması cəmiyyətdə fərd amilini gücləndirmişdir. Bu dövrdə ölkənin bütün regionlarında ayrı-ayrı fərdi istehsal müəssisələrinin-özəl kooperativlərin, firmaların, şirkətlərin, fermer təsərrüfatlarının və s. yaradılması prosesi geniş vüsət almışdır. Bu prosesin ilk addımlarından biri isə təbii ki, həmin özəl qurumlar üçün xüsusi adların seçilməsindən, fərdi əmtəə nişanlarının (loqotiplərin) müəyyənləşdirilməsindən ibarət idi. Müstəqillik dövründə dilin ktematonimlər sistemində gedən proseslər təkcə mal və xidmətlərin adlarına aid deyil. Bildiyimiz kimi, ktematonimik tərkib son dərəcə rəngarəng və əhatəlidir. Maddi-mədəniyyət abidələri, elm və texnika, mənəvi mədəniyyətlə bağlı əsərlər, xüsusi əşyalar, inzibati idarə, təşkilat və s. adları - bütün bunlar hamısı ktematonimik tərkibə aid edilir. Deməli, müstəqillik dövründə bu kateqoriyalar üzrə baş verən hər hansı dəyişiklik ktematonimlər sistemində də müəyyən qədər təsir göstərmişdir. Elə buna görə də müstəqillik dövründə ktematonimlərin Azərbaycan dili onomastikasının digər sahələri ilə müqayisədə ən çox inkişaf etmiş sahə olduğunu qeyd etsək, yəqin ki, yanlışmarıq. İnkişafsa bir çox hallarda qüsurlu məqamlara da yol açır. Bu baxımdan, müstəqillik illərində Azərbaycan dilinin norma və prinsiplərinin ən çox pozulduğu sa-

hə də elə məhz ktematonimik tərkibə aid xüsusi adlar qrupudur. Çox təəssüf ki, bir sıra qurumların, mal və xidmət növlərinin, maddi-mənəvi mədəniyyət nümunələrinin adlandırılması prosesində əcnəbi dillərdən götürülmüş adlar yenə də dominantlıq etməkdədir. Sovet dövründə bu sahədə rus dilinin oynadığı üstün rolu hazırda başqa bir aparıcı dil - ingilis dili yerinə yetirir. Həm də bu hal indi daha kütləvi, daha güclü və daha təhlükəlidir. Bu meyl idarə, müəssisə, təşkilat, ictimai-mədəni obyekt, özəl firma və şirkət adlarını bildirən onomastik vahidlər sistemində - erqonimlərin tərkibində daha çox müşahidə olunur.

Bakı şəhərində mağazaların, şadlıq evlərinin, kafelərin, restoranların, teatrların adlandırılması ənənəsi daha çox ötən əsrin 50-ci illərindən başlayır {82, s. 29-30}. Həmin dövrdən etibarən XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər belə obyektlərə “*Sevil*”, “*Sevinc*”, “*Fərhad*”, “*Nərgiz*”, “*Lalə*” və s. bu kimi adlar qoyulur, sadəcə olaraq bəzən eyni adların müxtəlif obyektlərə qoyulması halı tənqidi məqam kimi qiymətləndirilirdi. Bu günsə Azərbaycan dili əcnəbi adlar problemi ilə qarşı-qarşıyadır. Bu problemi ktematonimlərin müxtəlif bölmələri üzrə nəzərdən keçirməyə çalışaq.

2.2.1. Erqonimlər

1. *Özəl firma, şirkət, müəssisə adları*: Bu kateqoriyaya aid xüsusi adlar qrupunun ancaq əcnəbi dillərə məxsus vahidlər əsasında müəyyənləşdiyini qeyd etmək düzgün olmazdı. Xüsusilə 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində yaradılmış ayrı-ayrı kooperativlə-

rə bir-birindən maraqlı adlar qoyulmuşdur: “Zirvə”, “Paklıq”, “Halallıq”, “Şəfəq”, “Muğan”, “Bolluq”, “Bərəkət” və s. Belə adlar vətəndaşların yeni dövrə olan ümid və inamının ifadəsi idi. Ancaq fakt materialları təsdiqləyər ki, hazırda bu qrupda milli adların sayı çox məhduddur. Məsələn: “Bakı Steel Company”, “Sun-tea”, “Bloctronic”, “Skabal”, “Elcom”, “Effekt”, “Zetro”, “Exwood”, “Esperanto”, “Gazel”, “Swan”, “Star”, “Stonpey”, “Saturn”, “Pramida”, “Caspian-Fish”, “European-Tobacco-Baku” və s.

İngilis dilində təqdim edilən yuxarıdakı nümunələrin çoxunun Azərbaycan dilində dəqiq qarışılığı vardır: “Bakı Steel Company” – “Bakı Polad Kompaniyası”, “Caspian-Fish” – “Xəzər-Balıq”, “European-Tobacco-Baku” – “Bakıda Avropa Tütünü”, “Swan” – “Qu quşu” və s. formada yazıla bilərdi.

2. *Mağaza adları*: Oxşar vəziyyət bu kateqoriyaya aid adlar qrupunda daha çox özünü göstərir: “Baby Land”, “Baby Shop”, “Atlant”, “Betek”, “Europe”, “Favorit”, “Ema”, “Esmeralda”, “Sabina”, “Dreams”, “Ekol”, “Çudo peçka”, “Darling”, “Killer”, “Computer Market”, “Progress”, “Prestij”, “Pünhan-elektrik”, “Gentlemen Fashion”, “Comfort”, “Orbita”, “Enjoyment”, “Euro Fashion Shop”, “Jaguar” və s.

3. *Mehmanxana adları*: Son illər Bakıda tikilən mehmanxanaların böyük hissəsinə də məhz əcnəbi adlar verilmişdir: “Hyatt-Regency”, “Grand Hotel Europe”, “Neapol”, “Oasis”, “Crescent-Beach-Hotel” və s. Halbuki sovet dövründə Bakıda, eləcə də Azərbaycanın əyalət şəhərlərində inşa edilən mehmanxanalara daha çox “Abşeron”, “Muğan”, “Bakı”, “Təbriz”, “Qarabağ”,

“Naxçıvan” və s. bu kimi toponimik xarakterli adlar verilirdi.

4. *Şadlıq evi, restoran, kafe və istirahət mərkəzlərinin adları*: XX əsrin 90-cı illərinin ortalarında açıq siyasi qarşıdurmaların demək olar ki, başa çatması, həmçinin Dağlıq Qarabağ müharibəsində əldə edilən atəşkəs cəmiyyətdəki ümumi stressi tədricən aradan götürdü. Ölkə daxilində yaranan ictimai-siyasi sabitlik vətəndaşların siyasətə marağını azaldaraq əyləncəyə ümumi meyli gücləndirmiş oldu. Bu marağa müvafiq olaraq ölkədə əyləncə sənayesinin yüksəlişi dövrü başladı. Bir-birinin ardınca müxtəlif şadlıq evləri, restoranlar, kafelər, gecə klubları, istirahət mərkəzləri yaradıldı və belə obyektlər üçün seçilmiş adlar hesabına Azərbaycan dilinin ktematonimlər sisteminin tərkibi genişləndi. Bu obyektlərə verilmiş adların bir qismi toponimik – *“Ağsu”, “İzmir”, “Qəbələ”, “Qurd qapısı”, “Anadolu”, “Şuşa”, “Bakı”, “Araz”, “Ərzurum”, “Çənlibel”, “Dəli Kür”, “Laçın”, “Zəngəzur”, “Nəqşi-Cahan”* və s. bir qismi fitonim – *“Nərgiz”, “Çiçək”, “Lalə”, “Bənövşə”, “Xarı-Bülbül”,* bir qismi antroponim – *“Sevinc”, “Səməra”, “Turan”, “Ramin”, “Yeganə”, “Arzu”, “Məltəm”, “Lalə”* və s. – xarakterlidir. Fakt materialları sırasında yuxarıdakı qrupların heç birinə aid olmayan ayrı-ayrı maraqlı nümunələrə də rast gəlinir. Məsələn: *“Dədəmin”, “Bu şəhərdə”, “Gilavar”, “Sərin”, “Sarı gəlin”, “Karvan”, “Səma”, “Qızıl tac”* və s.

Təəssüf ki, bu obyektlərə verilmiş adlar sırasında da əcnəbi dillərdən götürülən ktematonimlər kifayət qədərdir: *“Oasis”, “Clear”, “Dostlar Garden”, “Rinq”, “Bistro”, “Sunset-cafe”, “Old-Baku”, “Randevu”, “Nostal-*

giya”, “*Rafaello*”, “*Neolit*”, “*İmperial*”, “*Tunnel*”, “*Melting-pot*”, “*Met-Karting*”, “*Aqua-park*”, “*Luna-Park*”, “*Aysberq*”, “*Amburan*”, “*Elderado*” və s. Onu da qeyd edək ki, bu cür acınacaqlı hala əlavə olaraq adların kütləvi şəkildə təkrarlanması ənənəsi də öz aktuallığında qalır. Məsələn, bu gün təkcə Bakı şəhərində “*Lalə*”, “*Turan*”, “*Oazis*”, “*Tural*”, “*Dəli Kür*”, “*Bakı*” və s. bu kimi adların hər biri ən azı 10-dan artıq obyektə qoyulmuşdur.

5. *Dövlət idarələrinin adları*: Müstəqillik dövründə Azərbaycanın dövlət-idarəçilik sistemində aparılan islahatlar nəticəsində bəzi dövlət idarələrinin adları da dəyişmişdir. Məsələn: *Azərbaycan SSR Ali Soveti – Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi*, *Rabitə Nazirliyi – Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi*, *Ekologiya Komitəsi – Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi*, *Azərbaycan Elmlər Akademiyası – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası* və s. Tədqiq edilən dövrdə bir sıra yeni dövlət təşkilatları da yaradılmış və erqonimlər fondu bu nümunələrlə zənginləşmişdir. Məsələn, *Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi*, *İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi*, *Mütəşəkkil Cinayətkarlığa Qarşı Mübarizə İdarəsi*, *Vergilər Nazirliyi*, *Dövlət Gömrük Komitəsi*, *Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fondu* və s.

6. *Siyasi partiya adları*: Bu qrupa aid ktematonimik vahidlərin tədqiqi də son dərəcə maraqlıdır. Çünki siyasi partiya adları Azərbaycan dilinin ktematonimlər sistemində məhz müstəqillik illərində formalaşan tamam yeni bir kateqoriyadır. Məlumdur ki, müstəqillik dövrünə qədər bütün ittifaq respublikalarında olduğu kimi, Azərbaycanda da yalnız bir partiya – Kommunist Partiyası mövcud idi. Lakin

Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra ölkədə çoxpartiyalı sistem yarandı. Rəsmi məlumatlara görə, bu gün Azərbaycanda dövlət qeydiyyatından keçmiş siyasi partiyaların sayı 40-a yaxındır. Qeydiyyatızsız fəaliyyət göstərən partiyaların sayı isə 100-ü çoxdan keçmişdir. Hər bir partiya təbii ki, özünü cəmiyyətə yeni bir adla, yeni bir ktematonimik vahidlə təqdim edir. Məsələn, *Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP)*, *Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası (AXCP)*, *Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası (AMİP)*, *Müsavat Partiyası*, *Azərbaycan Demokrat Partiyası (ADP)*, *Azərbaycan Liberal Partiyası (ALP)*, *Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası (VHP)*, *Ana Vətən Partiyası (AVP)*, *Azərbaycan Kommunist Partiyası (AKP)*, *Vahid Azərbaycan Milli Birlik Partiyası (VAMBİP)*, *Ədalət Partiyası*, *Vəhdət Partiyası*, *Azərbaycan Sosial Demokrat Partiyası (ASDP)*, *Azərbaycan Xalq Partiyası (AXP)* və s.

Azərbaycan kimi kiçik bir ölkədə bu qədər partiyanın mövcudluğu təbii ki, müsbət hal sayıla bilməz. Bir-birinin ardınca yaradılan bu partiyaların məram və məqsədi, proqram və nizamnamələri arasında demək olar ki, heç bir fərq yoxdur. Bir çox hallarda isə hətta partiyaların adları da üst-üstə düşür və beləliklə, normal cəmiyyət üçün qeyri-adi sayıla biləcək vəziyyət yaranır. Məsələn, bu gün Azərbaycanda *Müsavat və Müasir Müsavat*, *Azərbaycan Xalq Cəbhəsi*, *Klassik Azərbaycan Xalq Cəbhəsi*, *Bütöv Azərbaycan Xalq Cəbhəsi*, *Azərbaycan Kommunist Partiyası* və *Vahid Azərbaycan Kommunist Partiyası*, eləcə də *İslahatçı Kommunist Partiyası*, *Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası*, *Vətəndaş Birliyi Partiyası*, *Namus Partiyası* və *Qeyrət Partiyası* paralel fəaliyyət göstərir. Bu kimi nümunə-

lərin sayını bir qədər də artırmaq olar. Zənnimizcə, siyasi fəaliyyətlə məşğul olan vətəndaşlar belə anormal halları aradan qaldırılması barədə ciddi düşünməlidirlər.

7. *İctimai təşkilat adları*: Son onilliklərdə Azərbaycanda üçüncü sektorun da inkişafına şərait yaranmış, müxtəlif adlar altında çoxlu sayda qeyri-hökumət təşkilatları təsis edilmişdir. Məsələn, *Yeni Nəsil Jurnalistlər Birliyi, Mətbuat Şurası, Sülh və Demokratiya İnstitutu, Uşaq Hüquqlarını Müdafiə Liqası, Azəri-Türk Qadınlar Birliyi, 20 Yanvar Cəmiyyəti, "Far-center" İqtisadi-siyasi araşdırmalar mərkəzi, Dağlıq Qarabağın Azərbaycanlı İcması, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı, Qeyri-Hökumət Təşkilatları Milli Forumu* və s.

8. *Ali məktəb adları*: Bu dövrdə Azərbaycanda yaradılmış özəl universitetlərə verilən adlar da maraq doğurur: *Odlar Yurdu Universiteti, Bakı Biznes Universiteti, Ali Diplomatiya Kolleci, Qafqaz Universiteti, Qərb Universiteti, Xəzər Universiteti, Bakı Asiya Universiteti* və s.

9. *Teatr adları*: Müstəqillik illərində bir neçə fərdi teatr da yeni-yeni adlar altında Azərbaycanın mədəniyyət aləminə daxil olmuşdur. Bu cür teatrlara verilən adların bir qismi onları yaratmış konkret şəxslərin adları ilə bağlıdır: *"Bəşir" teatrı (Afaq Bəşirqızı), "İbrus" teatrı (Rüstəm İbrahimbəyov), "İlham" miniatür teatrı (İlham Namiq Kamal), "Arif" Satira Teatrı (Arif Quliyev)*. Lakin konkret şəxs adları ilə bağlı olmayan teatrlar da var: *"Tənqid-təbliğ" teatrı, "Pantamimo" teatrı*. Kinoteatr adları ilə bağlı yeniliklər isə yalnız bəzi kinoteatrların adlarının dəyişdirilməsi ilə məhdudlaşır: *"Mir" – "İzmir" və s.*

10. *Aptek adları*: Bakıda fəaliyyət göstərən bir çox apteklər də son illərdə əvvəlki dövrlərdən fərqli olaraq sayla deyil, konkret adlarla tanınmağa başlamışdır. Məsələn, “*Sağlam olun*”, “*36,6 dərəcə*”, “*Zəfəran*”, “*Farmakon*”, “*Aspirin*”, “*Loğman*”, “*Təbib*”, “*Həyat*” və s.

11. *Tibb mərkəzlərinin adları*: Müstəqillik dövründə tibb sahəsində də özəl sektor inkişaf etmiş, Bakıda yeni-yeni tibb mərkəzləri yaradılmışdır. Bu mərkəzlərə verilən adların tərkibi rəngarəngdir. Məsələn, “*Medi-klub*”, “*İnam*”, “*Diasis*”, “*Biomed*”, “*İbn-Sina*”, “*N.Tusi klinika-sı*” “*Gözümün işığı*”, “*Ofkom*”, “*Eltac-Medikl*”, “*Gözəllik*”, “*CeLaMig*”, “*Fagma*”, “*General-Dentistry*” və s. Nümunələr sırasında əcnəbi apelyativlərin yaratdığı qarışıq vəziyyət, təbii ki, təəssüf doğurmaya bilməz.

12. *Gözəllik salonlarına verilmiş adlar*: Eyni fikri paytaxtdakı çoxsaylı gözəllik salonlarına verilmiş adlar haqqında da söyləmək mümkündür: “*Afrodita*”, “*Modelyer*”, “*Hagina*”, “*Xavər*”, “*Gloria*”, “*Firuzə*”, “*Fransalon*”, “*Exclusive*” və s. Yuxarıda təqdim edilən nümunələr real vəziyyətin yalnız cüzi bir hissəsini təsvir edə bilər. Elə bu cür əcnəbi adlara görə Azərbaycan paytaxtı Bakı bir çoxlarımız üçün yadlaşaraq bizimlə anlamadığımız bir dildə danışır.

Belə vəziyyətin yaranmasına rəvac verən bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər vardır. Səbəblərdən biri Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası, ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsidir. Dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra xarici iş adamlarının diqqəti ölkəmizə yönəlmiş, Azərbaycanda müxtəlif sahələrə külli-miqdarda investisiyalar qoyulmuşdur. Buna uyğun olaraq Bakıda, eləcə

də respublikamızın regionlarında ayrı-ayrı firma və şirkətlərin yerli mərkəzləri yaradılmışdır. Beynəlxalq normalara görə, tanınmış xarici şirkətlərin əmtəə nişanları bütün dünyada, olduğu kimi qeydiyyatdan keçirilməlidir. Bu mənada, Azərbaycanda yerli mərkəzləri açılmış “Coca-Cola”, “Sony”, “Statoil”, “Shevron”, “Panasonic”, “Lukoil”, “Amoco” və digər bu kimi dünyaca məşhur şirkətlərin artıq nominativ terminə çevrilən əmtəə nişanlarının Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına uyğunlaşdırılmasını tələb etmək, təbii ki, düzgün olmazdı. A.A.Axundov da belə adları milli dilimiz üçün təhlükəli saymır: “Bəzi xüsusi adlar bir-birindən bir-iki hərfə görə fərqləndiyindən onların dil mənsubiyyətini tapmaq asandır. ...Əksinə, bu yazılar paytaxtımıza müasir şəhər görkəmi verir və əhali üçün xarici dil mühiti yaradır. Burada milli dilimiz üçün qorxulu bir şey görmürəm. Necə ki, ruslar, çexlər, italyanlar, macarlar və başqa millətlərdən olanlar da öz dilləri üçün bu təhlükəni görmürlər. İnanmıram ki, bu bəşəri iqtisadi mühiti milli dil mühiti ilə qarışdırıb ona qarşı çıxmağa lüzum olsun” {8, s.10-11}.

Alim hesab edir ki, ilk növbədə xarici qurumların öz müəsisələrini istədikləri kimi adlandırmaq hüququ vardır və bu hüququ onlardan almaq olmaz. Bununla birlikdə, onlar bu lövhə və etiketlərin adlarını ölkənin dövlət dilində də yazmağa borcludurlar. “...Reklamlara gəlincə, məsələnin düzgün həlli üçün əvvəlcə dil baxımından onlar hesaba alınmalı, onların növləri, mənsubiyyəti və s. müəyyənləşdirilməlidir. Küçələrdə, meydanlarda tez-tez rast gəlinən, şəhərimizə yaraşlıq verən bu reklamlar dil baxımından yazılışına və mənasına görə təhlil edilməlidir. Məsələn, “Coca-cola” reklamını

“Koka-kola” yazmaqdan öncə ciddi düşünmək lazımdır. Eləcə də, məsələn, “Ramstore” sözünü “Qoç Buynuzu” kimi yazmaq nə dərəcədə düzgün olar?” {8, s.80}.

Lakin bütün bunlar yerli sahibkarların da belə adları təqlid etməsi üçün qətiyyəən əsas yaratmamalıdır. Təəssüf ki, əksər vətəndaşlarımız yeni yaradılan təsisatlara ad seçərkən dəb ardınca qaçaraq muasir görünməyə çalışır və bunun yolunu da çox zaman anlaşılmaz əcnəbi adların axtarılıb tapılmasında görürlər. Seçilən xüsusi adlar bəzən bütünlükdə ingilis dilində, ingilis transkripsiyası və orfoqrafiyasında yazılır. Bu məqam, ilk növbədə, Azərbaycana rəhbərliyin bütün dövrlərində milli dilimizə böyük hörmətlə yanaşan, dilimizin dərin bilicisi olan ümummillə lider Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli fərmanında da öz əksini tapmışdır. “...Kəskin tənqidlərə baxmayaraq reklam vasitələrinin hazırlanmasında bir çox hallarda xarici dilə əsassız olaraq üstünlük verilir. Şəhər və qəsəbələrimizin görkəminə xələl gətirən əcnəbi dilli lövhələr gənc nəslin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyəsinə mənfi psixoloji təsir göstərir”.

Vəziyyəti ağırlaşdıran amillərdən biri də budur ki, ktematonimik vahidlərin müəyyənləşdirilməsi əsasən kollektiv deyil, fərdi xarakter daşıyır. Hər hansı obyektə adı bir, yaxud bir neçə şəxs tapır. Bu prosesdə dilçi-mütəxəssislər iştirak etmir. Əsas etibarilə qeyri-mütəxəssislərdən ibarət olan ad müəllifləri ictimaiyyət nümayəndələrinin də rəyini nəzərə almırlar.

Ktematonimlərin dar çərçivədə müəyyən edilməsi bu sahəyə nəzarət imkanlarını məhdudlaşdıran sə-

bəblərdən biridir. Amma həmin qurumları qeydiyyatata alan müvafiq icra hakimiyyəti orqanı məsələnin əhəmiyyətini nəzərə almaqla bu sahədə müəyyən nizam yarada, dövlət dilimizə biganə münasibəti aradan qaldıra bilər. Bunun üçün lazımı qanunvericilik bazası artıq formalaşdırılmışdır. İstər “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununda, istərsə də “Hüquqi şəxslərin adlarının qorunması haqqında” qanunda ktematonimlərlə bağlı konkret tələblər müəyyənləşdirilib.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanunun 7-ci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan ərazisindəki bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillərdən də istifadə edilə bilər. Lakin bu zaman əcnəbi dillərdə yazılmış sözlərin tutduğu sahə həmin sözlərin Azərbaycan dilindəki qarşılıqlığının tutduğu sahədən böyük olmamalı və tərcümə variantı Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir. Qanunun 17-ci maddəsində isə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normalarına uyğun yazılmalıdır. Göstərilən təsisatların adlarını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib olunur.

“Hüquqi şəxslərin adlarının dövlət qeydiyyatı və qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası qa-

nununun 6-cı maddəsində irəli sürülən tələblərə görə isə hüquqi şəxslərin adları Azərbaycan dilinin ümumi prinsiplərinə və ahənginə uyğun olmalıdır. Adların müəyyənləşdirilməsi zamanı tanınmış tarixi şəxsiyyətlərin, xalq qəhrəmanlarının, ictimai-siyasi xadimlərin, Milli Qəhrəmanların adlarından istifadə hallarına yol verilmir.

Bu müddəalardan da görüldüyü kimi, ktematonimlər sahəsində dilimizə qarşı laqeyd münasibətin aradan qaldırılması üçün lazımi hüquqi mexanizm hazırlanmışdır. Təəssüf ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu mexanizmin işləkliyini hələ ki, lazımi səviyyədə təmin edə bilmir. Bununla belə, unutmayaq ki, belə məsələlərin həlli hər hansı hüquqi normalardan, inzibati tədbirlərdən əvvəl, ilk növbədə, fərdlərin vətəndaşlıq məsuliyyətinə əsaslanır. Doğma dilinə hörmət qoyan hər bir vətəndaş Azərbaycan dilinin norma və qanunlarının təminatçısına çevrilməli, dilimizin saflığına xələl gətirə biləcək addımlardan çəkinməlidir.

2.2.2. Xrematonimlər

Müstəqillik dövründə Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyası, xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin güclənməsi istər yerli istehsalın, istərsə də idxal məhsullarının həcm və çeşidinə təsir göstərmiş, məişətimizə yeni-yeni məhsullarla birgə onların adı qədər müxtəlif xrematonimlər də daxil olmuşdur. Aşağıda təqdim edilən adlar müstəqillik dövründə Azərbaycan ktematonimləri sırasına daxil olmuş yeni

onomastik vahidlərdir. Şirniyyat adları: *“Piknik”, “Cici-babə”, “Yubiley”, “İnci”* və s. Parça adları: *“Rancit”, “Marlovka”, “Vrangel”, “Şifon”, “Madam-D”, “Mariana”, “Yağış”, “Mişkavina”, “Mokrı-Şolk”* və s. Mebel adları: *“Lalə”, “Bəsti”, “Yataş”* və s. Soyuducu adları: *“Azmayeş”, “Bakond”, “Bakmayel”* və s. İçki adları: *“Aqua-Vita”, “Damcılı”, “Qax”, “Şollar”, “Dubrar”, “Zərinqala”, “Gülüstən”, “Mavi-kola”, “Sondora”, “Nuş”, “Şir ürəyi”, “Limpart”, “Oryol”, “Qlobal”, “Partiner”* və s. Su nəqliyyatı adları: *“Merkuri” gəmi-bərəsi, “Qafur Məmmədov” gəmisini, “Salatın Əsgərova” kateri, “Fikrət Əmirov” tankeri* və s. Siqaret adları: *“Viqar”, “Şirvan”, “Qarabağ”, “Bakı”, “Muğan”, “Azəri”, “Parlament”, “General”, “Titanik”* və s. Yuyucu toz adları: *“Dərya”, “Dəniz”, “Mif”* və s. Yağ adları: *“Sana”, “Bahar”, “Teksun”, “Final”, “Ankor”* və s.

2.2.3. Xrononimlər

Dövrün, zamanın müəyyən əlamətdar məqamlarını, tarixi gün, bayram adlarını özündə cəmləşdirən xrononimlər qrupunda da böyük dəyişikliklər müşahidə edilir. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, təbii ki, sovet dövrünün bir sıra əlamətdar tarixləri cəmiyyətimiz üçün artıq əhəmiyyətini itirmiş oldu. Bu dövrlə bağlı xrononimlərin yerini ölkəmizin yeni və ən yeni tarixində mühüm əhəmiyyətə malik olan başqa əlamətdar günlər tutdu. Məsələn, *18 Oktyabr – Azərbaycanın Dövlət Müstəqilliyi Günü, 12 Noyabr – Konstitusiyaya Günü, 17 Noyabr – Milli Dirçəliş Günü, 31 Dekabr – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü, 15 İyun – Qurtuluş Günü, 26 İyun – Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri Günü, 22 İyul – Milli Mətbuat Günü, 1 Avqust – Dil Bayramı* və s.

Azərbaycan həyatındakı köklü dəyişikliklər bəzi əlamətdar günlərin statusuna hər hansı şəkildə təsir göstərməmiş, əksinə, həmin günlərin cəmiyyət, dövlət həyatındakı rolu daha da güclənmişdir. Minillik tarixə malik Novruz bayramının qeyd edildiyi 20-21 Mart tarixlərini buna nümunə göstərə bilərik. Bu cür xrononimlər sırasında sovet dövrü ilə bağlı tarixlər də vardır. Məsələn, *9 May – Faşizm Üzərində Qələbə Günü*, *1 Yanvar – Yeni İl Günü*, həmçinin *8 Mart Beynəlxalq Qadınlar Günü* Azərbaycanda bu gün də dövlət bayramları səviyyəsində qeyd edilir. Amma *23 Fevral – Hərbi Donanma Günü*, *1 May – Dünya Zəhmətkeşlərinin Həmrəyliyi Günü*, *28 Aprel – Azərbaycanda Sovet Hakimiyyətinin Qurulduğu Gün* və s. bu kimi tarixlər artıq əhəmiyyətini itirmişdir.

Müstəqillik dövründə həmçinin xalqın qeyri-rəsmi səviyyədə yüz illərdən bəri yaşatdığı Ramazan bayramı, Qurban bayramı kimi əlamətdar tarixlər də dövlət bayramları statusu qazanmışdır. Son bir neçə ildə xalqımızın həyatına qeyri-rəsmi şəkildə daxil olan bayramlar da vardır. Məsələn, *14 Fevral – Müqəddəs Valentin Günü*.

Əfsuslar olsun ki, bir sıra yeni xrononimlər yad-daşlara Azərbaycan faciələrinin acı tarixi kimi yazılmışdır. *31 Mart – Azərbaycanlıların Soyqırımı günü*, *20 Yanvar faciəsi*, *18 Yanvar – Xocavəndin işğalı günü*, *26 Fevral – Xocalı faciəsi*, *2 Aprel – Kəlbəcərin işğalı günü*, *8 May – Şuşanın işğalı günü*, *17 May – Laçının işğalı günü*, *17 İyun – Ağdərənin*, *23 İyul – Ağdamın*, *23 Avqust – Cəbrayılın və Füzulinin*, *30 Avqust – Qubadlının*, *29 Oktyabr – Zəngilanın işğalı günü*. Xalqımız bu tarix-

ləri heç zaman unutmamalı, torpaqlarımızın işğaldan azad ediləcəyi Qələbə Günü ilə bu silsiləyə nöqtə qoyulmalıdır.

2.2.4. *İdeonimlər*

Kütləvi informasiya vasitələrinə (KİV) (qəzet, jurnal, radio, televiziya, informasiya agentliyi) verilmiş adlar da onomastik vahidlər sırasında xüsusi yer tutur. Kütləvi informasiya vasitələri üçün ad kimi müəyyənləşdirilən ideonimlər onomastikanın ayrı-ayrı bölmələri arasından seçilir. Məsələn, toponim-ideonimlər – *“Azərbaycan” jurnalı, “Turan” informasiya agentliyi, “Kəpəz” televiziyası, “Naxçıvan” televiziyası, “Qobustan” jurnalı, “Bakı” qəzeti* və s.; antropnim-ideonimlər – *“Assa-İradə” agentliyi, SOY televiziyası, “Aygün” televiziyası, “Sara xatun” dərgisi, “Günay” qəzeti*; astionim-ideonimlər – *“Ulduz” jurnalı, “Günəş” jurnalı* və s.

1. *Qəzet və jurnal adları*: Elmi ədəbiyyatlarda yeni yaradılan KİV üçün ad seçiminin şərtləri müəyyənləşdirilmişdir. İdeonim, ilk növbədə, KİV-in fəaliyyət istiqamətləri barədə auditoriyaya ilkin informasiya verməli, onun məram, məslək və əqidəsini açıqlamalıdır. Burada da millilik, tarixilik və müasirlik prinsipləri nəzərə alınmalıdır. KİV üçün seçilən ad yığcam, konkret, anlaşılıq, istər məzmun, istərsə də forma baxımından cəlbedici olmalıdır.

Azərbaycan mətbuatı tarixində *“Əkinçi”, “Ziya”, “Kəşkül”, “Molla Nəsrəddin”* kimi mətbu orqanlarına niyə məhz bu adların seçilməsi çox maraqlı tarixi mə-

qamlarla bağlıdır. Milli mətbuatımızın banisi Həsən bəy Zərdabi 1905-ci ildə “Həyat” qəzetində dərc etdiyi “Rusiyada əvvəlinci türk qəzetəsi” məqaləsində “Əkinçi” adını bu qəzetə həmin dövrdə Bakı qubernatoru vəzifəsini həyata keçirən general Staroselskinin təklifi əsasında verdiyini xatırladır: “Mən dərdimi ona deyəndən sonra məsləhət gördü ki, qəzetənin adını “Əkinçi” qoyum. Guya ki, məhz əkin və ziraətdən danışacaq və özü də boynuna çəkdi ki, senzoru qəbul etsin” {165, s. 229}. Məlumdur ki, “Əkinçi” adı çar Rusiyasının nəzərlərini bu milli mətbuat orqanı üzərindən yayındırmaq məqsədi daşıyırdı. Bununla belə, “Əkinçi” qəzeti öz səhifələrində kənd təsərrüfatına aid faydalı materiallarla adına və məsləkinə sadıq idi. Oxşar hal “Ziya”, “Kəşkül”, “Molla Nəsrəddin” kimi mətbuat orqanlarının adlarının seçilməsində də özünü göstərir. Məsələn, “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadə “Molla Nəsrəddin”dən əvvəl “Novruz” adlı qəzet buraxmaq fikrində idi. Lakin bu qəzetin nəşri üçün icazə aldıqdan sonra o, “Novruz”un nəşrindən imtina etdi. Bununla da Mirzə Cəlil özünün təbirincə desək, müsəlman ədəbiyyatında əfsanəvi “təlxək” Molla Nəsrəddinin adı ilə Azərbaycan dilində həftəlik satirik-yumoristik jurnal çıxarmağı qərara aldı {117, s. 74}.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan mətbuatı fantastik sürətlə inkişaf etmişdir. Bu gün Azərbaycanda mövcud olan mətbuat orqanları sırasına az qala hər gün yeni bir qəzet və ya jurnal qoşulur. Hər bir qəzet, jurnal, televiziya-radio qurumu, informasiya agentliyi həm də dilimizin onomastika sistemində, eləcə də aktiv ünsiyyət axınına daxil olan yeni bir ideonim deməkdir.

Kütləvi informasiya vasitələri üçün ad seçənlər bunun fərqiində olmalıdırlar. Təəssüf ki, bu istiqamətdə özünü göstərən mənfi məqamlar kifayət qədərdir. Teleraudio qurumları üçün *“Azerbaijan News Service” (ANS)*, *“Space”*, *“Radio-Antenn”*, informasiya agentlikləri üçün *“Trend”*, *“Media-press”*, *“Eksklüziv”*, *“Kaspian”*, qəzetlər üçün *“New Media”*, *“Mentalitet”*, *“Press-media”*, *“Alternativ”*, *“Kredo”*, *“Press-fakt”* və s. bu sayaq adların seçilməsi yaxşı hal kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə nümunələr həm də çağdaş jurnalistikamızın milli dilimizə biganə münasibətinin göstəricisidir.

Bu kimi adlar, daha çox, müstəqilliyin sonrakı illərində ortaya çıxmışdır. İlk mərhələdə belə adlara təsadüf edilmir. Bu mərhələdə yeni dövrün şərtləri ilə uyğun gəlməyən bəzi ideonimlərin dəyişdirilməsi halları daha çox özünü göstərir. Məhz müstəqilliyin ilk illərində *“Kommunist”* qəzeti – *“Xalq qəzeti”*, *“Sovet kəndi”* qəzeti əvvəlcə *“Bərəkət”*, daha sonra *“Həyat”*, məktəblilərin sevimli *“Pioner”*i *“Günəş”* olmuşdur {46, s.134}. Müstəqillik dövrünün ilk illərində yaradılan qəzet və jurnallara qoyulmuş adların əsas hissəsi isə o illərdə cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərlə bağlıdır: *“Azadlıq”*, *“Azərbaycan”*, *“Ayna-Zerkalo”*, *“Müxalifət”*, *“İstiqlal”*, *“Dədəm Qorqud”*, *“Yurd”*, *“Ocaq”*, *“Qala”*, *“Sirlər xəzinəsi”*, *“Qarabağ”*, *“Turan”*, *“Səs”*, *“Millət”*, *“Yurddaş”*, *“Karvan”*, *“Vətən səsi”*, *“Zəng”*, *“Say”*, *“Türk dünyası”*, *“Respublika”*, *“Sabah”*, *“Savalan”*, *“Açıq söz”*, *“Həqiqət”*, *“Qardaşlıq”*, *“Dalğa”*, *“Axtarış”*, *“Vətəndaş”*, *“Yeni Müsavat”*, *“Aydınlıq”*, *“İslam”*, *“Dirçəliş”*, *“7 gün”*, *“Odlar Yurdu”*, *“Mühacir”*, *“İki sahil”*, *“Sınıq körpü”*, *“Vahid Azərbaycan”*, *“Qurtuluş”*, *“Yol”*, *“20 Yanvar”*, *“Fəryad”*, *“Xocalının səsi”* və s.

Göründüyü kimi, yuxarıda təqdim edilən adların çoxunun məzmunu zövq oxşayır, oxucunun fikrini istiqamətləndirir. Çox təəssüf ki, 1995-1999-cu illər arasında bu sahədə vəziyyət dəyişdi və dil sistemində yabançı təsir bağışlayan ideonim nümunələri meydana çıxdı. *“Super-market”, “Ekspress”, “Teleskop”, “İnternet-ekspress”, “Rezonans”, “Top-sekret”, “İmpuls”, “Ekonomiks”, “Versiya”, “Radikal”, “Liberal-press”, “Aktual”, “Palitra”, “Paritet”, “Futbol-plyus”, “İnterpark”, “İnterpolis”, “Uluinform”, “Şəkər villası”, “Our sentury”, “Coctail-Ekspress”, “Fan-klub”* kimi ideonimlər həmin dövrün “məhsulu”dur. Azərbaycanda KİV adları ilə bağlı çatışmazlıqlar kütləvi informasiya vasitələrinə təkcə əcnəbi adların verilməsi ilə məhdudlaşmır. Bəzən ideonimlər milli olsa da, qəzetin ümumi məzmununu tamamlamır. Məsələn, həftədə bir dəfə nəşr edilən qəzetlərə *“Hər gün”, “Xəbər”* və s. belə adların verilməsi bu qəbildəndir. Bir sıra hallarda isə qəzet adları bir-birini təkrarlayır. Belə ki, Azərbaycanda *“Səhər”* və *“Sabah”* qəzetlərinin ardınca *“Yeni sabah”, “Millət”* qəzetinin ardınca *“Milliyyət”, “Müsavət”*ın ardınca *“Yeni Müsavat”,* onun ardınca isə *“Müasir Müsavat”, “Zaman”* qəzetinin ardınca *“Yeni Zaman”* qəzetləri nəşrə başlamışdır. Belə nümunələr bəzi hallarda hətta “ad oğurluğu”na görə məhkəmə çəkişmələrinə də rəvac verir.

KİV sahəsində fəaliyyət göstərən vətəndaşlarımız bu kimi məsələlərdə daha da məsuliyyətli olmağa çalışmalı, mövcud problemləri aradan qaldırmaq üçün hər kəs üzərinə düşən fərdi vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməyə can atmalıdır.

2. *Nəşriyyat adları*: Bu dövrdə Azərbaycanda kitab nəşri işi də sürətlə inkişaf etmiş, bir-birinin ardınca yeni-yeni özəl nəşriyyatlar yaradılmışdır. Bu baxımdan həmin nəşriyyatların adları da müstəqillik illərində ideonimlər sırasına daxil nümunələr kimi nəzərdən keçirilə bilər: *“Adiloğlu”, “Çaşıoğlu”, “Əbilov, Zeynalov və oğulları”, “Şirvan”, “Şuşa”, “Bakı-Nəşr”, “Atra”, “Qanun”, “Göytürk”, “Şur”, “Şans”, “Şəms”, “Yeni Nəsil”, “Nurlan”, “XXI əsr yeni nəşrlər evi”, “Boz oğuz”* və s.

3. *Kitab adları*: Müstəqillik illərində Azərbaycanda nəşr edilmiş kitabların adları da rəngarəngdir. Qeyd edək ki, yeni nəşr olunan kitablar üçün seçilmiş adların bəzən bir-birini təkrarlaması hələ sovet dövründən mövcud olan problem idi. Son illər Azərbaycanda kitab nəşr etdirənlərin və özəl nəşriyyatların sayının artması, poliqrafiya sənayesinin inkişafı, bu sahənin vahid mərkəzdən əlaqələndirilməməsi kitab adlarının daha çox təkrarlanmasına gətirib çıxarır.

Ancaq ümumilikdə götürsək, müstəqillik dövründə nəşr edilmiş kitabların adlarında bir rəngarənglik vardır. Məsələn, *“Kütlə”* (S.Əhmədov), *“Od nə çəkdi”* (A.Abdullazadə), *“Otel otağı”, “Sizsiz”* (Anar), *“Azadlıq”* (A.Məsud) *“Əylisdən Əylisəcən”* (Ə.Əylisli), *“Daş evlər”* (S.Səxavət), *“Mən burdayam, ilahi”* (V.Səmədoğlu) *“Kəpənək qanadları”* (R.Rövşən), *“Hamısı sevgidəndir”* (N.Kəsəmənli), *“Salam, dar ağacı”* (R.Behrudi), *“Bu səninin xalqındır”, “Atamın ruhu”* (S.Rüstəmخانli), *“Deyilənlər gəldi başa”* (Y.Səmədoğlu), *“Dünyayla üz-üzə”* (Z.Qafarlı), *“Sənə deyiləsi deyil, sənə deyiləsi sözüm”* (S.Sarvan), *“Əmi evində”* (C.Mirzəyev), *“Bir zaman can deyib, can eşidərdik”* (M.Daşqın), *“İtki”* (Şahmar), *“Da-*

vam edir 37”, “*Məndən başlanır vətən*” (X.Rza), “*Ana, bu mənəm*” (İ.İsmayilzadə), “*Sabaha çox var*” (Hidayət), “*Ümiddən keçən yol*” (C.Mustafazadə), “*Dağlardan gələn səs*” (R.Əfəndiyeva) və s.

Yeni kitablar üçün seçilmiş adlar sırasında bəzən anlaşılmaz, məzmun cəhətdən qüsurlu ideonimlərə də təsadüf edilir. Məsələn, “*Ölüm haqqında günəş*” (R.Qaraca), “*Öləngi*” (Pərviz), “*Trio, kvartet və s.*” (M.Cəfərlı), “*Dönəlgə*” (N.Əbdülrəhmanlı) və s. Kitablar üçün bu cür abstrakt adların seçilməsi, güman ki, müəlliflərin yaradıcılıq üslubundan, aid olduqları postmodernizm ədəbi cərəyanının ruhundan irəli gəlir. Amma bu kitabları da bir qədər anlaşılıq ideonimlərlə adlandırmaq, zənnimizcə, daha məqsədəuyğun olardı.

4. *Musiqi əsərlərinin və musiqi qruplarının adları*: Tədqiqat dövründə Azərbaycan musiqisində də sürətli inkişaf prosesi başlanmış, bir-birinin ardınca yeni-yeni musiqi qrupları təşkil edilmişdir. Bu qruplara verilən ideonimlərdə də bir nizamsızlıq vardır: “*Rast*”, “*Aşıqlar*”, “*Neysan*”, “*Röya*”, “*N-brothers*”, “*W-trio*”, “*Dəyirman*”, “*Bəyaz gecələr*”, “*Laçın*” və s.

Milli musiqimizdə estrada üslubunun önə keçməsi Azərbaycan musiqisinin zəngin ənənələrini kölgədə qoymuşdur. Bu gün Azərbaycanda populyarlıq qazanan musiqi nümunələrinin əksər hissəsi həvəskar bəstəkarlar, eləcə də müğənnilər tərəfindən yazılır və ifa edilir. Belə mahnılar, təbii ki, uzun müddət yaşaya bilməz. “*Kəpənək ömürlü*” bu mahnıların adları da adətən yadda qalmır. Bununla belə, bəzi yaddaqalan nümunələr də olmamış deyil. Sevindirici haldır ki, son dövrlər əksər istedadlı müğənnilərimiz xalq mahnıla-

rına, eləcə də unudulmaz bəstəkarlarımızın əsərlərinə daha tez-tez üz tuturlar. Beləliklə, zəngin musiqi mədəniyyətimizdə hər biri bir qiymətli incinin ünvanını nişan verən adlar yenidən repertuarlara qayıdır.

5. *Opera və balet əsərlərinin adları*: Müstəqillik dövründə Azərbaycanda yalnız bircə opera yazıldığından yeni nümunələrin sayı da birdən artıq deyil: “*Natəvan*” (V.Adıgözəlov).

6. *Bədii film adları*: Bu illərdə Azərbaycan dili ideonimlərinin tərkibi bədii film adları ilə də zənginləşmişdir: “*Təhminə*”, “*Fəryad*”, “*Otel otağı*”, “*Ümid*”, “*Süd dişinin ağrısı*”, “*Girişmə öldürərlər*”, “*Ovsunçu*”, “*Özgül vaxt*”, “*Yaramaz*”, “*Nakəs*”, “*Lətifə*”, “*Məkanın melodiyası*”, “*Həm ziyarət, həm ticarət*”, “*Bəxt üzüyü*”, “*Kişi sözü*” və s.

7. *Teatr tamaşalarının adları*: Son illər Azərbaycan teatrlarında səhnəyə qoyulmuş yeni əsərlərin adları da müstəqillik dövründə yaranan ideonimlər sırasına aid edilə bilər: “*Bankir adaxlı*”, “*Meydan*”, “*Burla xatun*”, “*Atabəylər*”, “*Özümüzü kəsən qılınc*”, “*Varlı qadın*”, “*Poçt şöbəsində xəyal*”, “*Mənim ərim dəlidir*”, “*Şifonerdə eşq macərəsi*”, “*Hər şey yaxşılığa doğru*”, “*Brüsseldən məktublar*”, “*Qatil*”, “*Rəqabət*”, “*Güllələnmiş heykəllərin fəryadı*” və s.

8. *Televiziya verilişlərinin adları*: Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən televiziyalardan Azərbaycan televiziyasının auditoriyaya ünvanladığı verilişlərin məzmununu kimi adları da rəngarəngdir: “*Səhər*”, “*Turan*”, “*Şəbəkə*”, “*Ocaq*”, “*Günün nəbzi*”, “*Qala*”, “*Həftə*” və s. Özəl telekanallarda da bəzi verilişlər üçün seçilmiş adlar orijinallığı ilə yadda qalır. Məsələn, “*Sabah*”, “*Sə-*

da”, “167 saat” (Lider), “Günaydın”, “Hər gün” (Space), “Son xəbər” (ATV).

ANS telekanalı verilişlər üçün ad seçimində dilimizin zənginliklərindən daha peşəkarcasına faydalana bilir. Bu telekanalda nümayiş etdirilən əksər verilişlərin adları öz sadəliyi, xalq dilinə yaxınlığı ilə xüsusi orijinallığa malikdir. Məsələn, “Xəbərçi”, “Nəzər nöqtəsi”, “Eybi yox”, “Kişi işi”, “Şirinçay”, “Yeriniz məlum”, “Tutugildə”, “Qulp”, “Xəbərdar”, “İç xəbər” və s. Bununla bərabər, özəl televiziyalarda bəzən anlaşılmaz, qüsurlu adlara da çox rast gəlinir. Məsələn, “Sabooun xeyir”, “ATV-Maqazin”, “Kamerton” (ANS), “Sportline” (Space) və s. Bu cür adlar təbii ki, təqdir edilə bilməz. Özəl televiziya millî dilimizə hörmət naminə bu cür qüsurların aradan qaldırılması barədə düşünməlidir.

9. *Orden və medal adları*: Azərbaycanda ictimai-siyasi quruluşun dəyişməsi ilə bağlı olaraq böyük təsirə məruz qalan ktematonimik vahidlər sırasında orden və medal adları da xüsusi çəkilməlidir. Məlumdur ki, sovet dövründə elm, kənd təsərrüfatı, ədəbiyyat, hərbi və s. sahələrdə xüsusi fəallıq göstərən vətəndaşların, eləcə də ayrı-ayrı müəssisələrin əməyi dövlət tərəfindən müxtəlif orden və medallarla qiymətləndirilirdi. Əsası qədim dövrlərdən qoyulan bu ənənədən müstəqillik dövründə də imtina edilməmişdir. *Lenin ordeni*, “*Qırmızı əmək bayrağı*” ordeni, “*Əməkdə fərqlənməyə görə*” medalı və s. bu kimi çoxsaylı təltiflər ləğv edil-sə də, müvafiq şəkildə milli orden və medallar təsis olunmuş, bu sahəyə dair ktematonimik tərkib dəyiş-mişdir. Azərbaycan Prezidentinin 6 dekabr 1993-cü

il tarixli fərmanına əsasən, müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni orden-medallarının statusu və təsviri təsdiqlənmişdir. Bu gün Azərbaycan Respublikasında ən nüfuzlu ordenlər *Heydər Əliyev ordeni* və *“İstiqlal” ordenidir*. Statusca *“İstiqlal” ordenindən* sonra *Şah İsmayıl ordeni* gəlir. *“Azərbaycan bayrağı” ordeni* status baxımından növbəti yerdədir. Hərbi təmayüllü *“Azərbaycan bayrağı” ordenindən* sonra *“Şöhrət” ordeni* dayanır. Statusuna görə, ən sonda gələn *“Tərəqqi” medalı* mülki sahədə görkəmli nailiyyətlər əldə etmiş şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. *“Tərəqqi” medalının* ardınca *“Hərbi xidmətlərə görə” medalı* gəlir. Ondan sonrakı növbəti təltif isə *“Sərhəddə fərqlənməyə görə” medalıdır*.

Sovet dövründən fərqli olaraq müstəqillik illərində orden və medalların sayı azaldılmış və bununla onların ad tərkibi də məhdudlaşmışdır. Yeni təltiflər üçün müəyyənləşdirilmiş onomastik vahidlər kifayət qədər uğurlu adlardır.

Əlbəttə, bu qeydlər müstəqillik dövründə Azərbaycan ktematonimləri sistemində baş vermiş dəyişiklikləri tam əhatə edə bilməz. Ümumiyyətlə, indiyə qədər Azərbaycan dili onomastikasına dair aparılan elmi araşdırmalarda ktematonimlər, demək olar ki, diqqətdən kənar qalmış, bu sahə çox az tədqiq olunmuşdur. Güman edirik ki, bu gün Azərbaycan dilinin ktematonimik tərkibindəki mövcud çatışmazlıqların ən əsas səbəblərindən biri də elə məhz bu amildir. Azərbaycan dili ktematonimlərinin semantikasının, qrammatik quruluşunun, leksik tərkibinin, orfoqrafiya və orfoepiyasının, eləcə də başqa dil xüsu-

siyyətlərinin öyrənilməsi ayrılıqda geniş bir tədqiqat mövzusudur.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin ktematonimik tərkibində rast gəlinən qüsurlar təkcə əcnəbi adların get-gedə milli adlar üzərində üstünlük əldə etməsi faktı ilə məhdudlaşmır. Ktematonimik vahidlərin yazılışı və tələffüzündə də ciddi problemlər vardır. Bu adların orfoqrafik və orfoepik xüsusiyyətlərinə dair dəqiq normalar hələ tam müəyyənləşdirilməmiş, müvafiq sorğu lüğətləri tam işlənib hazırlanmamışdır. İstər ümumi dilçilik materiallarında, istərsə də türkoloji dilçilikdə ktematonimlərin yazılışındakı ziddiyyətli məqamlara hələlik dəqiq və tam aydınlıq gətirilmir. Ayırı-ayrı alimlər tərəfindən müəyyənləşdirilən normalar arasında isə böyük fərqlər vardır. Elə buna görə də hazırda ktematonimik vahidlərin, ələlxüsus idarə, müəssisə və ictimai təşkilat adlarının düzgün yazılış normalarına, demək olar ki, həmişə əməl olunmur, adların yazılışında müxtəlifvariantlılıq nəzərə çarpır. Bu mənfi meyl son illər müasir mətbuatımızda xüsusilə güclənmişdir.

Güman edirik ki, Azərbaycan dilçiliyi və ümumilikdə milli mədəniyyətimiz üçün son dərəcə əhəmiyyətli olan bu sahəyə dair mübahisələr tezliklə aradan qaldırılacaqdır. Azərbaycan ktematonimlərinin ətraflı tədqiqi bu sahədə özünü göstərən ziddiyyətlərin nəzəri və təcrübi baxımdan həllini tapması, müvafiq lüğətlərin tərtibi, ktematonimlərin orfoqrafiyasına dair standart normaların müəyyənləşdirilməsi Azərbaycan dilçiliyinə böyük töhfə olardı.

III FƏSİL

ADLARIN LİŦVİSTİK TƏHLİLİ

XÜSUSİ ADLAR HƏR ŞEYDƏN ƏVVƏL DİL VAHİDLƏRİDİR. Onomastik vahidlər konkret dilin qayda-qanunları əsasında yaranıb formalaşmışdır. V.A.Nikonov bu bərədə yazır: “Ad sözdür və bütün sözlər kimi onlar da dilin qanunlarına tabedir” {185, s. 6} Bununla yanaşı, V.A.Nikonovun da göstərdiyi kimi, onomastik vahidlər dildə xüsusi sistem yaradır və ümumi dilçilik qanunları daxilində spesifik xüsusiyyətlər kəsb edir. Bu özü-nəməxsusluqla müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərin əsas predmetinə çevrilmiş onimlərin təhlili zamanı da qarşılaşırıq.

3.1. Toponimlərin qrammatik xüsusiyyətləri

Toponimlərin qrammatik xüsusiyyətləri indinin özünə qədər dəqiq təsnif edilməmişdir. Öz tədqiqatla-

rında bu məsələyə toxunan E.M.Murzayev toponimi-kada vahid təsnifatı ümumiyyətlə, mümkünsüz sayır {182, s.111}. V.A.Juçkeviç isə bu fikirdədir ki, toponimlər morfoloji cəhətdən sadə, düzəltmə və mürək-kəb adlara bölünməlidir {176, s. 86-88}.

V.A.Juçkeviçin mülahizəsi uzun müddət xüsusi ad yaradıcılığı problemini araşdıran Azərbaycan dilçi-alimlərinin də rəyinə təsir göstərmişdir. Belə ki, Azərbaycan onomatoloqlarının böyük əksəriyyəti xüsusi adların üç – morfoloji, leksik və sintaktik yolla yaranması qənaətinə gəlmiş, adların linqvistik təhlilini də məhz bu istiqamətdə aparmışlar.

Bu amil Azərbaycan dilində toponimlərin yaradılması üsullarının ümumilikdə ad yaradıcılığı üsulları ilə eyniləşdirilməsindən irəli gəlir. Məlumdur ki, Azərbaycan dilində adlar leksik, morfoloji və sintaktik üsulla yaradılır. Lakin təbii ki, toponimləri və ümumilikdə onomastik vahidləri ümumi sözlərdən fərqləndirən bir sıra cəhətlər vardır. Bu fərqlilik ad yaradıcılığı səviyyəsində də özünü göstərir. Elə buna görə də Azərbaycan toponimist alimlərindən T.M.Əhmədov coğrafi adların leksik, morfoloji və sintaktik üsulla yaradılması barədə fikirləri qeyri-elmi saymışdır. Onun qənaətinə, Azərbaycan və ümumtürk toponimiyasında leksik və morfoloji yolla yaranan coğrafi ada, ümumiyyətlə, təsadüf etmək mümkün deyil. Bu qəbildən olan adlar hələ xüsusi ad səviyyəsindən əvvəl apel-yativ kimi leksik və ya morfoloji üsulla yaranıb formalaşır, toponimiya bu ümumi leksik vahidləri hazır material kimi götürür {57, s.112}. T.M.Əhmədovdan da əvvəl bu məqama rus alimi O.T.Molçanova toxun-

muş, o, öz tədqiqatlarında bir çox toponimik əsasların hələ apelyativ səviyyədə ikən affiksəl tərtib aldığını və bu tərtibli formada da xüsusi ad səviyyəsinə keçdiyini göstərmişdir {181, s. 105-125-141}.

Toponimlərin yaranma üsullarına dair ziddiyyətlərin ortadan götürülməsi, dəqiq təsnifatın aparılması güman ki, gələcək tədqiqatlar nəticəsində mümkün olacaqdır. Bu sahədə hələ yekun nəticə əldə edilmədiyindən müstəqillik dövründə bərpa edilən qədim toponimləri, habelə yeni yaradılan coğrafi adları qrammatik quruluşuna görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq daha məqsədəuyğun olardı.

Leksik əsaslı coğrafi adlar: S.Cəfərov Azərbaycan dilində leksik yolla söz yaradıcılığının 5 üsulunu göstərmişdir: *1. Sadə üsul; 2. Yeni məna kəsb etmə hesabına söz artımı; 3. Fonetik tərkibin dəyişməsi ilə söz artımı; 4. Düzəltmə sözlərin sadələşməsi hesabına söz artımı; 5. Mürəkkəb sözlərin sadələşməsi hesabına söz artımı* {44, s. 148-153}. A.Hacıyev hesab edir ki, Azərbaycan dilində coğrafi adların yaranması bu üsullardan yalnız birinə – yeni məna kəsb etmək hesabına söz artımı üsuluna uyğun gəlir {77, s. 63}.

Amma müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasında gedən proseslərə dair bir sıra tədqiqat materialları müəllifin öz fikrində yanıldığını göstərir. Bu dövrdə yenidən bərpa edilərək aktiv lüğət fonduna qaytarılan elə qədim coğrafi adlar vardır ki, onlar kök etibarilə düzəltmə, yaxud mürəkkəb olsa da, söz köklərində fonetik tərkibin dəyişməsi və ya söz kökünün arxaikləşərək müstəqil surətdə müəyyən məfhum ifadə etmək imkanını itirməsi nəti-

cəsində bu adlar sadələşmişdir. Məsələn, Sədərək, Əndəmiç, Cənnəb, Axaməd, Anaqut və s. Bu qəbildən olan coğrafi adları müasir dil baxımından kök və şəkilçi morfemlərinə ayırmaq mümkün deyil. Belə adların fonetik tərkibcə dəyişməsi, yaxud kök və şəkilçi morfemlərin arxaikləşməsi prosesi, çox güman ki, elə xüsusi ad səviyyəsində getmişdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq müstəqillik dövründə Azərbaycanın coğrafi ad sistemində yenidən funksionallıq qazanan leksik əsaslı toponimləri aşağıdakı şəkildə təsnif etmək daha məqsədəuyğun olardı.

1. *Yeni məna kəsb etmə hesabına yaranmış toponimlər*: Tədqiqat nümunələri arasında bu cür faktlar kifayət qədərdir. **a)** Apelyativ toponimlər: *Gal /Culfa/, Aza /Ordubad/, Payız /Babək/ Aran /Yevlax/, Cəngi /Qobustan/, Yasamal /Bakı/; **b)** Qəbilə, tayfa adlarının xüsusi ad səviyyəsinə keçidi hesabına yaranan toponimlər: *Oğuz, Ərəş /Yevlax/, Təhlə /Bərdə/, Təklə /Qobustan/, Avşar /Ağcabədi/; **c)** Antroponimlərin toponim səviyyəsinə keçidi hesabına əmələ gələn toponimlər: Şəxs adları, soyadlar, təxəllüslərdən ibarət olan belə adların bir qrupunun işarələndirdiyi coğrafi obyektlə hər hansı şəkildə bağlılığı yoxdur. Konkret tarixi şəxsiyyətlərin, ictimai-siyasi xadimlərin, elm, ədəbiyyat, incəsənət nümayəndələrinin xatirəsini əbədiləşdirmək məqsədilə ayrı-ayrı coğrafi obyektlərə verilmiş rəsmi adlar bu kateqoriyaya aiddir. Belə toponimlərin işarələndirdiyi ərazi ilə bağlılığı süni səciyyə daşıyır. Amma bu sırada elə adlar da vardır ki, onların ərazi ilə bağlılığı birbaşa və təbii xarakterə malikdir. Bu hal adətən nə vaxtsa konkret ərazidə yurd salmış və ya o**

ərəziyə sahib olmuş şəxsin adından törəyən toponimlərdə özünü göstərir. İlk mərhələdə şifahi səviyyədə yayılan bu tipli coğrafi adlar zaman keçdikcə rəsmiləşə bilər. Deməli, şəxslə onun adı verilmiş konkret ərazi arasındakı əlaqədən asılı olaraq şəxs adlarının, soyadların, təxəllüslərin toponim səviyyəsinə keçidi hesabına formalaşmış coğrafi adları da iki qrup üzrə təsnif etmək mümkündür. 1) *Süni memorial toponimlər*: Nizami /Gəncə/, Nəsimi /Biləsuvar/, Xətai /Bakı/, Şəhriyar /Ordubad/, / Hacı Zeynalabdin /Sumqayıt/, Bakıxanov /Bakı/, Babək /Naxçıvan/; 2) *Təbii qeyri-memorial toponimlər*: Mircəlal /Saatlı/, Bürcəli /Lənkəran/. Göründüyü kimi, müstəqillik dövründə Azərbaycanın toponimiya sistemində funksionallıq qazanmış yeni coğrafi adlar sırasında hər iki qəbildən olan toponimlərə təsadüf edilir.

2. *Sadələşmiş düzəltmə sözlərdən ibarət olan və müasir dil baxımından komponentlərə parçalanmayan toponimlər*: Keşlə /Bakı/, Qurumba /Lənkəran/, Nuralla, Saltaq, Kırna, /Culfa/, Ayrınc, Türkeş /Şahbuz/, Məzrə, /Babək/, Göynük /Culfa/, Araz /Babək/, Şirvan /Şamaxı/, Cənnəb /Ordubad/, Havuş /Şərur/, Əndəmiç, Behrud, Kotam, Gənzə /Ordubad/, Badaşqan /Babək/ və s.

3. *Sadələşmiş mürəkkəb sözlərdən ibarət olan və müasir dil baxımından komponentlərə parçalanmayan toponimlər*: Axaşad /Şərur/, Camaldın /Babək/, Üstü-pü, Anaqut /Ordubad/, Əbrəqunus /Culfa/, Şəmki, Biləsuvar, Tərtər və s.

Morfoloji əsaslı coğrafi adlar: Sözlərin yaranmasında morfoloji prosesin mahiyyəti ondan ibarətdir

ki, burada ilk növbədə, köklərə şəkilçi artırmaqla yeni düzəltmə sözlər əmələ gətirilir {44, s. 153}. Toponimləri formalaşdıran leksik vahidlərin yaradılmasında iştirak edən əsas sözdüzəldici şəkilçilər aşağıdakılardır: $-l^4$, $-lq^4$, $-laq^2$, $-lar^2$, $-r^4$, $-ma^2$, $-ca^2$, $-ça^2$, $-cıq^4$, $-sız^4$, $-an^2$, $-aq^2$, $-stan^4$, $-ıstan^4$, $-lar^2$, $-an^2$, $-van^2$, $-lan^2$, $-man^2$, $-kan^2$, $-lan^2$, $-çr^4$ və s.

Bu suffikslərin hər biri sonradan coğrafi ada çevrilmiş ayrı-ayrı sözlər daxilində fərqli funksiyalar daşımaqla toponimə ailə, nəsil, əlamət, keyfiyyət, topluluq, mənsubiyyət və s. məzmunu verir. Müstəqillik dövründə köhnə coğrafi adları əvəz edən yeni toponimlərin tərkibində bu şəkilçilərdən yalnız bir qismi əhatə olunmuşdur.

$-l^4$ – Funksionallıq baxımından yuxarıda göstərilən qrammatik vasitələr sırasında $-l^4$ şəkilçisi böyük üstünlüyə malikdir. Bu da həmin şəkilçinin çoxfunksiyalılığından irəli gəlir. Məlumdur ki, $-l^4$ şəkilçisi vasitəsilə həm yer, münasibət, sahiblik, soyad, əlamət, nəsil, ailə mənalarını ifadə edən düzəltmə isimlər, həm də keyfiyyət, dad, kəmiyyət çoxluğu, xasiyyət və s. bildirən sifətlər əmələ gəlir {88, s. 30}. S.Cəfərovun qeyd etdiyi kimi, bu şəkilçi Azərbaycan dilində, eləcə də başqa türk dillərində müxtəlif mənəli sözlərin yaranmasına xidmət göstərir {43, s. 23}. Bu şəkilçinin müstəqillik dövründə aktiv lüğət fonduna daxil olan coğrafi adlar tərkibində də fərqli funksiyalar daşdığı görürük. **a)** Zərurət məzmunu ifadə edir: *Gərəkli /Biləsuvar/*; **b)** Əlamət məzmunu ifadə edir: *Günəşli /Hadrut/*, *Dalğalı /Neftçala/*, *Abadlı /Bərdə/*, *Çəmənli /Şərur/*, *Gödəkli /Xaçmaz/* və s.; **c)** Müvafiq isimlə-

rə artırılaraq konkret ərazidə heyvanların, bitkilərin, daşın, metalın və s. çoxluğunu göstərir: *Badamlı /Şahbuz/, Meşəli /Goranboy/, Çiçəkli, Çinarlı /Biləsuvar/, Gümüşlü /Şərur/, Keçili /Şəmkir/ Daylaqlı /Şahbuz/* və s. **ç)** Konkret predmetin məhz həmin yerə aidliyini bildirir: *Qapanlı /Şəmkir/, Ələkli /Şərur/* və s.; **d)** Toponim daxilində “bəy”, “xan” leksemlərindən sonra gələrək həmin ərazi və konkret şəxs arasında tarixi sahiblik-mənsubluq münasibətlərini ifadə edir: *Qılıncbəyli /Şəmkir/, Uğurbəyli /Bərdə/, Gəraybəyli /Ucar/* və s.; **e)** Ərazidə məskən salmış nəsil, tirə başçıların adlarını əks etdirir: *Veyisli /Goranboy/, Marzılı /Yevlax/, İmamverdili /Beyləqan/, Kərimli /Oğuz/, Nərimanlı /Goranboy/, Başirli /Goranboy/, Şükürlü /Cəlilabad/, İsgəndərli /Şəmkir/, Sərkərli, Əzizli /Xaçmaz/, Sərxanlı, Qabilli /Şərur/* və s.; **ə)** Yer mənsubiyyəti bildirir: *Şirvanlı /Neftçala/, Aranlı /Biləsuvar/, Samuxlu /Bərdə/* və s.

-lar² – Bu qrammatik vasitənin müxtəlif qəbilə, tayfa, xalq, nəsil adlarına artırılması ilə düzələn və məzmununda həm də kəmiyyət mənası daşıyan toponim nümunələri müstəqillik dövründə bərpa edilən coğrafi adlar sırasında da nəzərə çarpır: *Qarahılar /Beyləqan/, Pirverdilər /Daşkəsən/, Bağbanlar /Biləsuvar/, Aşırallar /Tovuz/, Dəyirmanlar /Goranboy/, Ölçələr /İmişli/* və s. Tədqiqat nümunələri sırasında *-lıq⁴* şəkilçisinə *-lar²* qrammatik vasitəsinin əlavəsi əsasında formalaşmış toponimlərə də təsadüf edilir: *Abbasqulular /Goranboy/* və s.

-lıq⁴ – İsim, sifət, say və əvəzliliklərin tərkibində keyfiyyət, xasiyyət, vəzifə, peşə, hal-vəziyyət, əşya

və s. məzmunu ifadə edən bu sözdüzəldici vasitə toponim yaratmaq imkanına da malikdir. Toplanmış faktlar sırasında tərkibində bu şəkilçi iştirak edən iki coğrafi ada rast gəlmək olar: *Bəylük /Ağdam/, Mələlik /Şahbuz/* və s.

-l⁴ – müstəqillik dövründə aktiv lüğət fonduna qaytarılan coğrafi adlar arasında nisbət, aidliyyət bildirən bu şəkilçinin iştirakı ilə formalaşmış belə nümunələr də vardır: *Küçeyi /Quba/*.

Sintaktik əsaslı coğrafi adlar: Bu kateqoriyaya aid coğrafi adlar qrupunun da tərkibi yekcins deyildir. Əgər sintaktik konstruksiyalı toponimlərin böyük hissəsi əsas sözlə coğrafi nomenin - topotermnin tabelilik əlaqəsi əsasında birləşməsi nəticəsində yaranmışsa, müəyyən bir qismi də əsas sözə coğrafi nomen xarakteri daşımayan leksik vahidin qoşulması nəticəsində əmələ gəlmişdir. Sintaktik quruluşlu toponimlər sırasında həmçinin feli sifət tərkiblərindən formalaşan mürəkkəb adlar, eləcə də fərqləndirici toponimik epitetin əsas sözü təyin etməsi hesabına söz birləşməsi səciyyəsi daşıyan coğrafi adlar da vardır.

Bütün bunları nəzərə alaraq müstəqillik dövründə aktiv lüğət fonduna gətirilən sintaktik quruluşlu coğrafi adları aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar.

1. *Əsas komponentlə nomen xarakterli sözlərin birləşməsindən yaranan toponimlər:* Azərbaycan toponimik sistemindəki sintaktik əsaslı mürəkkəb adların böyük hissəsi məhz bu cür toponimlərdən ibarətdir. Belə coğrafi adlar inkişafın müəyyən dövründə ellipsiya hadisəsinə uğradıqdan sonra toponimin obyekt

tipinin göstəricisi kimi ondan ayrı işlənən nomenklatur termin buraxılmır, əksinə, əsas komponentə qovuşaraq onun tərkibində mühafizə olunur. Məsələn: *Təzakənd, Darkənd, Soyubulaq, Hamarməşə* və s.

T.Əhmədovun fikrincə, söz tərkibində nomenin saxlanması coğrafi adın toponimik məzmununu daha da qüvvətləndirir {57, s. 173}. Bu qəbildən olan toponimlər əsas etibarilə, birinci və ikinci növ təyini söz birləşmələrindən formalaşır. Elmi ədəbiyyatlardan məlumdur ki, “mürəkkəb sözlər də əsasən söz birləşməsinə uyğun şəkildə formalaşdırılır. Hətta birləşmələrin tərəfləri arasında olan sintaktik əlaqələr mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsi üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir və söz birləşmələrində olduğu kimi mürəkkəb sözlər də bu cəhətdən qruplaşır” {43, s. 135}. Həm söz birləşmələri, həm də mürəkkəb sözlərin komponentləri eyni qrammatik əlaqə ilə birləşir {143, s. 40}. Sırf sintaktik əlaqələr məsələsində söz birləşmələri ilə sözlər arasındakı fərq isə bundan ibarətdir ki, mürəkkəb sözlərin komponentləri arasındakı bu əlaqələr açıq şəkildə hiss edilmir, nəzərə çarpmır və təhlil zamanı onlar nəzərə alınmır. Mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsində iştirak edən qrammatik əlamətlər daşlaşaraq həmin sözün bir ünsürünə çevrilir. Söz birləşmələrinin tərəfləri arasındakı sintaktik əlaqələr isə təsiredici vəziyyətdə olur {143, s. 41}. Tədqiqat materialı kimi nəzərdən keçirilən coğrafi adların böyük hissəsi inkişaf prosesində sonradan vahid vurğu altına düşərək mürəkkəb sözə çevrilmiş birinci və ikinci növ təyini söz birləşmələri əsasında formalaşan mürəkkəb isimlərdən təşkil olunmuşdur. Toplanmış faktlar arasında bu qrupa aid coğrafi adların aşağıdakı tiplərinə rast gəlmək olar.

1) *Birinci növ təyini söz birləşmələri əsasında formalaşaraq mürəkkəbləşən oykonimlər*: Komponentləri bir-birinə yanaşma əlaqəsi ilə bağlanan bu adlarda birinci tərəf atributiv səciyyə daşımaqla ikinci tərəfin rəngini, kəmiyyətini, keyfiyyətini, miqyasını və s. bildirir. Onu da qeyd edək ki, bu sözlərin mürəkkəbləşməsi onların toponim kimi formalaşmasından əvvəlki dövrə aid deyil. Bu kateqoriyadan olan coğrafi adların mürəkkəbləşməsi prosesi onların toponim kimi formalaşmasından sonra başlanmışdır. Bu kateqoriya üzrə təsnif edilən tədqiqat nümunələrinin özü də birinci tərəfin hansı nitq hissəsinə aid sözlə ifadəsindən asılı olaraq bir neçə qrupa bölünür: **a)** Birinci tərəfi rəng, əlamət, keyfiyyət bildirən əslə sifətlə ifadə olunmuş toponimlər: *Göytəpə /Cəlilabad/, Ağbulaq /Şahbuz/, Göydərə /Culfa/, Göyşaban /Lənkəran/, Ağtala /Xaçmaz/, Qaraçuxur /Bakı/, Ağçay /Xaçmaz/. Qarabürç /Şərur/, Sarıtəpə /Şəmkir/, Soyuqbulaq /Gədəbəy/, Təzəkənd /Şərur/, Yenikənd /Şəmkir/, Xoşkeşin /Ordubad/, Barlıbağ /Şəmkir/. **b)** Birinci tərəfi ölçü, həcm, relyef bildirən əslə sifətlə ifadə olunmuş toponimlər: *Gurbulaq /Daşkəsən/, Hamarməşə /Lerik/, Kiçikoba /Şahbuz/, Uzuntəpə /Cəlilabad/, Böyükdüz, Darkənd, Qoşadizə /Ordubad/. **c)** Birinci tərəfi isimlə ifadə olunmuş toponimlər: *Qızılkənd /İmişli/, Zəhmətabad /Biləsuvar/, Nursu /Şahbuz/. **ç)** Birinci tərəfi miqdar sayı, ikinci tərəfi isimlə ifadə olunmuş toponimlər: *Üçbulaq /Füzuli/. **d)** Birinci tərəfi şəxs adı ilə ifadə olunmuş toponimlər: *Nərimanabad /Biləsuvar/ və s.*****

Tədqiqat nümunələri arasında birinci növ təyini söz birləşməsi konstruksiyası üzrə formalaşmış elə

toponimlərə də rast gəlinir ki, bu coğrafi adların ikinci komponenti nomenklatur termin deyil: *Qaradolaq / Ağcabədi /, Qarazəncir / Cəlilabad /, Turşsu / Gədəbəy /, Bibiheybət / Bakı /* və s.

2) İkinci növ təyini söz birləşmələri əsasında formalaşmış mürəkkəb oykonimlər: Bu qəbildən olan nümunələr forma etibarilə birinci növ təyini söz birləşmələri üzrə yaranmış mürəkkəb adlara daha çox bənzəyir. Elə buna görə də onların birinci növ təyini söz birləşmələri əsasında yaranan toponimlər sırasına aid edilməməsi ilk baxışda mübahisə doğura bilər. Amma diqqətlə nəzər yetirdikdə bu nümunələr arasındakı məzmun fərqi ayırd etmək o qədər də çətin deyil. Aşağıda təqdim olunan coğrafi adlar, əslində, ikinci növ təyini söz birləşməsi modelində yaranmış, zaman keçdikcə bu konstruksiya tərkibindəki mənsubiyyət şəkilçisi itirilmişdir. Bununla belə bu dəyişiklik sözün semantikasına xələl gətirməmişdir. Məsələn: *Ovçubərə, Oğlanqala, Şahbulaq* və s. bu kimi adlar əvvəlki məzmununu qoruyaraq müasir dil baxımından da *Ovçubərəsi, Oğlanqalası, Şahbulağı* mənalarını verir. Nomenklatur terminin əsas komponentin əvvəlində və ya sonunda gəlməsindən asılı olaraq bu kateqoriyaya aid nümunələr iki qrup üzrə nəzərdən keçirilə bilər: **a)** Nomenklatur termin əsas komponentdən sonra gələn mürəkkəb adlar: *Ovçubərə / Biləsuvar / Şahbulaq, Arpaçay / Şəhur /, Qaravuldaş / Yardımlı /, Şahbuzkənd / Şahbuz /, Oğlanqala / Şəhur /, Ərtəpə / Gədəbəy /, Pirbulaq / Gədəbəy /, Bəhrəmtəpə / İmişli /, Niyazoba / Xaçmaz /, Gərməçataq / Babək / Kültəpə / Babək /, Cəlilkənd / Şəhur /, Danayeri, Oğuzkənd, Kürçulu, Mahmudkənd, Dərəkənd / Şəhur /.*

Sabirkənd /Ordubad/. Nəcəfəlidizə, Kalbaoruc Dizə, Məmmədrza Dizə /Babək/ və s.

Qeyd: Müasir dil baxımından bir qədər arxaikləşmiş “dizə” sözü də coğrafi nomenlər sırasına aiddir. Ayır-ayrı tədqiqatçıların mülahizələrinə görə, qədim İran alınmalarından olan “dida-diza-deazadizə” sözü qədim İran dillərində “divar”, “hasar” (İ.M.Dyokonov), “möhkəmləndirilmiş qala divarı” (E.A.Qrantovski), “qala”, “istehkam” (İ.M.Oranski), “kənd” (V.V.Radlov) mənasını verir. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, bəzi toponimlərdə bu nomen əsas komponentə tam qovuşaraq ona bitişik yazılır: Nəcəfəlidizə. Bəzi nümunələrdə isə bu proses hələ başa çatmamışdır: Kalbaoruc Dizə, Məmmədrza Dizə və s.

b) Nomenklatur termin əsas komponentdən əvvəl keçən mürəkkəb adlar: *Qışlaqabbas /Şərur/, Binəqədi /Bakı/ və s.*

2. *Mürəkkəb sözə çevrilmədən söz birləşməsi səviyyəsində qalan toponimlər:* Konkret areallarda təkrarlanan və fərqləndirici əlamətlə differensiallaşdırılan coğrafi adlar bu qrupa aiddir. Məlum olduğu kimi, “Azərbaycan toponimlər sistemində elə semantik qruplara aid leksik vahidlər də vardır ki, onların funksiyası konkret areallarda təkrarlanan coğrafi adların əsas komponentlərinin əvvəlinə və ya sonuna artırılaraq eyni zamanda obyektlərin coğrafi mövqelərini, həcmi, ölçüsünü, zahiri əlamətini, yaranma ardıcılığını və s. müəyyənləşdirməyə xidmət etməkdən ibarətdir. Belə sözlər toponimik ədəbiyyatlarda toponimik epitetlər də adlandırılır və bir qayda olaraq təyin rolunda çıxış edir: aşağı – yuxarı, yeni – təzə – köhnə, birinci – ikinci – üçüncü, böyük – kiçik, baş – orta – qı-

raq, düz – hamar – əyri” {57, s. 185}. Bu leksik vahidlər bəzi məqamlarda ad yaradıcılığında istifadə olunmaqla coğrafi adlar tərkibində əsas komponent kimi çıxış edə bilir və nomenklatur terminlə bitişik yazılaraq vahid vurğu altına düşür. Bu kimi hallara yuxarıda göstərilmiş bir sıra nümunələrdə də rast gəlirik: *Təzəkənd*, *Yenikənd* və s.

Bir çox hallarda isə bu leksik vahidlər yalnız fərqləndirici əlamət funksiyası daşımaqla sözdən ayrı yazılır və bu cür toponimlər söz birləşməsi səciyyəsinə malik olur. Bu kimi nümunələr müstəqillik dövründə müxtəlif coğrafi obyektlərə verilən onomastik vahidlər sırasında da özünə yer almışdır: **a)** Birinci tərəfi əlamət bildirən sifətlə ifadə olunmuş söz birləşmələri: *Yeni Novruzlu /Saatlı/, Qızıl Qışlaq /Şahbuz/* və s. **b)** Birinci tərəfi yer zərfi ilə ifadə olunmuş birləşmələr: *Aşağı Seyidlər /Zərdab/, Yuxarı Kəbirli /Beyləqan/, Aşağı Ağcakənd /Goranboy/, Aşağı Əndəmic, Yuxarı Başkənd /Ordubad/, Güney Qışlaq /Şahbuz/* və s.

3. Feli sifət tərkibi əsasında formalaşmış oykonimlər: Tədqiqat nümunələrinə aid sintaktik quruluşlu coğrafi adların çox cüzi bir hissəsi də feli sifət tərkibləri əsasında meydana gəlmişdir. *Arıqıran /Gədəbəy/, Ərəbyengicə /Şərur/* və s.

Qeyd: Sonuncu nümunə yalnız ehtimallara əsaslanmaqla feli sifət tərkibli toponim kimi götürülmüşdür. Çünki toponimin semantikasına nəzər salarkən onun ilkin mərhələdə “Ərəb yengicə (yeni) gələn yer”, “Yenicə salınmış ərəb kəndi” məzmunu daşdığı şübhə doğurmur.

3.2. Toponimlərin semantikasi

Müstəqillik dövründə bərpa edilərək yenidən aktiv toponimik fonda qaytarılan qədim yer-yurd adlarımızın bərpasının tarixi əsasları vardır. Həmin toponimlərin demək olar ki, hər birinin semantikasında yüz illərin tarixi fakt və hadisələri qorunur. Coğrafi adlar konkret areallara aid tarixi həqiqətlərin araşdırılıb üzə çıxarılması üçün ən etibarlı məxəzlərdən biridir. Elə buna görə də, indiyə qədər bir çox Azərbaycan tarixçi, dilçi, coğrafiyaşünas alimlərinin əsərlərində ölkəmizdəki çoxsaylı toponimlərin etimologiyasına diqqət yönəlmiş, bəzi adların mənşəyinə dair tam dəqiq olmasa belə, aydın fikirlər formalaşmışdır. Müstəqillik dövründə yenidən aktiv toponimik fonda qaytarılmış bütün coğrafi adların etimoloji tədqiqata cəlb edilməsi, onların məzmununun dəqiq müəyyənləşdirilməsi tədqiqatçılar qarşısında ən aktual məsələlərdən biri kimi dayanır. İndiyə qədər ayrı-ayrı alimlər tərəfindən verilmiş izahatlar toplanmış coğrafi ad nümunələrini tam əhatə etmədiyindən bu hissədə yalnız müstəqillik dövründə bərpa edilən qədim şəhər adlarımızın mənşəyi barədə indiyə qədər verilmiş yozumlar ümumiləşdiriləcəkdir.

Bərpa tarixlərinə uyğun ardıcılıqla nəzərdən keçirsək, bu sırada birinci Beyləqan toponimi gəlir. Tarixi mənbələrə əsasən, III-IV əsrlərdə salındığı güman edilən bu qədim şəhərin adı Moisey Kalankatlının "Alban tarixi" əsərində Paytakaran kimi göstərilmişdir. Beyləqan toponiminə mövcud tarixi qaynaqlardan qədim Suriya mənbələrində, həmçinin V-XIII əsr gürücü, IX-XIII əsr ərəb mənbələrində də təsadüf etmək

olar. Burada Azərbaycanın qədim toponimləri sırasında Beyləqan coğrafi adı da xüsusi qeyd edilmişdir {177, s. 48}. XII əsr müəlliflərindən olan gəncəli Kirakos Qandzaketski bu toponimi öz əsərində Baylakan-Beluqan-Belukana kimi göstərir {57, s.21}. Beyləqan toponiminin mənşəyinə gəlincə, bu barədə irəli sürülən fikirlər müxtəlifliyi ilə bir-birini təkzib edir. Tədqiqatçılardan Ş.Cəmşidov bu adın tərkibini “bilə” və fars dilində canlı isimlərin tərkibində işlənərək cəmlik ifadə edən “gan” hissələrinə bölmüş, -m\|-b səs əvəzlənməsinə görə “bilə” sözünün “milə”dən yarandığını, Milənin isə şəhərin yerləşdiyi ərazinin - Mil düzünün adı ilə bağlı olduğunu bildirmişdir {47, s.51-53}.

Şərqşünas V.F.Minorski isə bu toponimi Cənubi Azərbaycan ərazisindəki Gilan şəhərində yaşamış “bel” tayfasının adı ilə əlaqələndirmişdir. Beyləqan şəhərinin Biləqan çölündə salındığını və toponimin çölün adından törəndiyini güman edənlər də vardır. Bu qənaətdən çıxış edən alimlər Biləqan adını qədim türk dillərindəki “pilə”, “düzənlik”, “düzən yer”, “açıq yer” və “qan” şəkilçisinin birləşməsi ilə əsaslandırılmışlar. Toponimin sonundakı “ğan” şəkilçisi isə onların mövqeyinə görə, heç də İran mənşəli deyil. Hələlik tədqiqatçıların Beyləqan adı barədə ən orta qənaəti bu onomastik vahidin, cox güman ki, Altay dillərində “düzən”, “açıq yer” mənası verən “pilə” sözündən irəli gəlməsi ehtimalından ibarətdir {31, s. 75}. Sovet hakimiyyəti illərində burada 5 saylı pambıqçılıq sovxozunun fəhlələri üçün yaşayış məntəqələri salındığına görə əraziyə əvvəlcə “Mil qruppasından 5 nömrəli sovxoz”, 1939-cu ildən isə partiya və dövlət xadimi A.A.Jdanovun şəərəfinə Jdanov adı verilmişdir. Azərbaycan Ali Soveti Rə-

yasət Heyətinin 22 iyun 1989-cu il tarixində qüvvəyə minən 18 mart 1989-cu il tarixli qərarı ilə şəhərin qədim Beyləqan adı özünə qaytarılmış oldu.

Gəncə şəhərinin tarixinə gəldikdə isə, bu yaşayış məskəni ətrafında aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri sübut edir ki, burada bizim eradan xeyli əvvəl də yaşayış olmuşdur. Gəncədən Göygöl rayonuna gedən yolun kənarlarında, Quşqara çayının sağ tərəfindəki düzdə aşkara çıxarılmış qədim qəbirləri müxtəssislər 3000-3500 il bundan əvvələ aid etmişlər {97, s.168}. Şəhərin meydanagəlmə tarixi haqqında əlavə olaraq müəyyən qeyri-dəqiq məlumatlar və rəvayətlər də mövcuddur. Gəncə toponiminin mənşəyi barədə ortaya qoyulan mülahizələr bir-birindən fərqlənir. Bu coğrafi adı Azərbaycan mənşəli hesab edənlərlə yanaşı, Gəncə oykonimini başqa dillərlə əlaqələndirənlər də vardır. İ.Şopen adın “qandz” kökü əsasında formalaşaraq fars dilində “xəzinə” mənası verdiyini güman edir. Sen-Martin, Erbele, İ.Markvart, N.Marr, K.Patkanov və başqaları da “gəncə” sözünü fars dilinə aid etməklə bu sözün “xəzinə” mənası daşdığını göstərirlər. Markvartın fikrincə, Gəncə ticarət yolları üstündə qərar tutduğundan Şərq ölkələrinin əsas xəzinələri burada toplanmış, elə buna görə də şəhərə xəzinə mənası verən Gəncə adı qoyulmuşdur.

Həmdulla Qəzvini də ərəb tarixçilərinə istinad edərək şəhərin adının “xəzinə” sözündən götürüldüyünü yazır. Gəncə adının fars mənşəli söz kimi izahına elə müasir tədqiqatlarda da təsadüf etmək mümkündür. Lakin Q.İ.Məşədiyev Gəncə toponimi haqqında bu izahı yanlış hesab edir və mövqeyini konkret dəlil-

lərlə əsaslandırır. Onun fikrincə, istər toponimin leksik-qrammatik quruluşu, istərsə də coğrafi adın işarələndirdiyi ərazi cəhətdən Gəncə onomastik vahidi türk mənşəlidir {123, s.25-27}. Mahmud Kaşğarının “Divani-lüğət-it-türk” kitabında bu toponimi əslində Gəncək kimi yazması və həmin adın qədim türk tayfalarından birinin adı ilə bağlı olduğunu qeyd etməsi barədə xatırlatma verən Q.Məşədiyev toponimin türk mənşəli olması fikrini eyni xüsusi adın müxtəlif fonetik variantlarla başqa ərazilərdə yayılması faktları ilə də əsaslandırır. Məsələn: Amur vilayətində Qonja, Dağıstanda Xundax, Gürcüstanda Qəndzani, Tacikistanda Qançi adlı coğrafi obyektlər vardır. Azərbaycan ərazisində də Gəncə toponiminə müəyyən fonetik fərqlərlə Göygöl, İsmayılı, Salyan, Xaçmaz rayonlarında rast gəlmək mümkündür. Müəllif hesab edir ki, bu adların hamısı Azərbaycan ərazisindəki Gəncə toponimi ilə bağlı olub müxtəlif linqvistik areallarda fonetik cəhətdən dəyişikliyə uğramışdır. Adın özünün leksik bir vahid kimi meydana çıxmasını isə o iki ehtimalla ələqələndirir. Gəncə toponimi ya burada məskun olmuş tayfa başçısının adından, ya da ərazinin coğrafi-relyef xüsusiyyətlərindən törəyə bilərdi.

Gəncə 1606-cı ildən sonra Səfəvi şahı Şah Abbasın şərəfinə bir müddət Abbasabad adı ilə də tanınmışdır. Gəncə toponimi haqqında bir maraqlı faktı təkrar xatırlatmaq yerinə düşərdi. 1804-cü ildə çar generalı Sisianov tərəfindən işğal edildikdən sonra Gəncə şəhəri I Aleksandrın xanımının şərəfinə Yelizavetpol adlandırılmış və Gəncə toponimini işlədən şəxslərə qarşı generalın əmri ilə 1 manat gümüş pul dəyərinə cərimə tətbiq edilmişdir. Lakin faktlar göstərir ki,

yerli sakinlər bu cür qadağalara rəğmən qədim Gəncə adını yenə də unutmur və hətta cərimə müqabilində olsa belə, ünsiyyət prosesində bu toponimdən istifadə edirdilər.

1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti elan olunduqdan və milli hökumət bu şəhərdə müvəqqəti məskunlaşdıqdan dərhal sonra Gəncənin qədim adı özünə qaytarıldı. Şəxsiyyətə pərəstiş meyllərinin gücləndiyi 30-cu illərin ortalarında, daha konkret, 1935-ci ildə isə Gəncə şəhəri S.M.Kirovun şərəfinə qanunsuz olaraq Kirovabad adlandırıldı. Şəhərin qədim adı yalnız 54 illik müddətdən sonra 1989-cu ilin 7 dekabrında bərpa edildi. Çoxsaylı müraciətləri nəzərə alaraq Gəncə adının özünə qaytarılması barədə qərar çıxaran Azərbaycan Ali Soveti Rəyasət Heyətinin bu addımı ictimaiyyət nümayəndələri arasında böyük rəğbətlə qarşılandı.

1990-cı ilin 5 yanvarında Bakının keçmiş Şaumyan rayonuna verilən Xətai adının geniş izahına güman edirik ki, ehtiyac yoxdur. Bu süni-memorial toponim, adı Azərbaycan ictimai-siyasi fikir tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış qüdrətli şair-hökmdar Şah İsmayıl Xətəinin təxəllüsünün toponim səviyyəsinə keçidi hesabına formalaşdırılmışdır.

Bakının keçmiş Orconikidze rayonuna verilən *Suraxanı* adı isə bu ərazinin tarixi adı olmaqla Bakının ən qədim toponimlərindən sayılır. Suraxanı sözünün etimologiyası barədə müxtəlif ehtimallar mövcuddur. XIX əsrdə yaşamış İran müəllifi Məhəmməd həsən xan “Suraxanı” toponiminin mənasını “qonaq evi” kimi izah etmiş, bunu da həmin ərazidə yerləşən və bütün

Şərq dünyasında məşhur olan atəşgahla əlaqələndirilmişdir {147, s. 35}. Bəzi tədqiqatçılar Suraxanı sözü-nü “sur” və “xanə”, yəni, “ətrafına divar çəkilmiş yaşayış yeri” mənasında yozurlar. Bir sıra tədqiqatçılar da belə güman edirlər ki, bu söz tat dilindəki “sur” (isti) və “xani” (bulaq, mənbə) sözlərindən ibarət olmaqla əslində “isti bulaq” deməkdir {31, s. 451}. Tarixçi-alim S.Aşurbəyli isə bu toponimin mənasını “qırmızı atəş məkanı” kimi izah edərək “Surakşanı” sözünün qədim hind dili - sanskritdə “ibadət”, “sitayış olunan müqəddəs yer” mənası verdiyini bildirir {12, s. 35}. O, Suraxanı sözünü “surax” (fars və tat dillərində “deşik”) və “xani” komponentlərinə ayıraraq bu toponimin “alov-fontan” mənbəyi mənasını verdiyini qeyd edir. Atəşgah məbədinin bu ərazidə yerləşməsinə və sanskrit dilinə mənsub atəşpərəst hindlilərin həmin məbəd və təbii olaraq həm də Suraxanı ərazisi ilə tarixi bağlılığını nəzərə alsaq, S.Aşurbəylinin fikirləri mövcud ehtimallarla müqayisədə daha inandırıcı təsir bağışlayır. Sovet hakimiyyəti illərində bu ərazi partiya və dövlət xadimi Qriqori Konstantinoviç (Serqo) Orconikidzenin şərəfinə Orconikidze adlandırılmışdır. Bir neçə on ildən sonra 18 aprel 1990-cı il tarixli qərarla ərazinin qədim Suraxanı adı yenidən bərpa edilmişdir.

Müstəqillik dövründə aktiv lüğət fonduna qaytarılan oykonimlərdən biri də *Hacıqabul* coğrafi adıdır. 1939-cu ildən bolşevik Qazıməmməd Ağasıyevin (1882-1918) şərəfinə Qazıməmməd adlandırılmış bu qəsəbə 24 aprel 1990-cı il tarixli qərarla rayon statusu almış və bu zaman ərazinin Hacıqabul adı özünə qaytarılmışdır. Xalq etimologiyasında Hacıqabul toponimi guya Məkkə ziyarətindən qayıdan zəvvarların burada

qarşılanması və yaxud onların ziyarətinin Tanrı yanında qəbul olunması mənasında şərh edilir. Amma zənnimizcə, bu izahın heç bir elmi əsası yoxdur. Hacıqabul toponimi əslində bu yaşayış məskəninə yaxınlığında yerləşən eyni adlı gölə aid limnonimlə bağlıdır. Bəzi mütəxəssislər Hacıqabul limnoniminin guya yaşayış məntəqəsinin adından törədiyini göstərməklə səhvə yol verirlər. İlk növbədə bir məqam nəzərdən yayınmalıdır ki, nadir istisnaları çıxmaq şərtilə hidronimlər ümumiyyətlə dəyişmir. İctimai-siyasi proseslər, əhali miqراسiyaları və s. bu kimi amillərin hidronimlərə təsiri çox azdır. Oykonomlərin hidronimlərə çevrilməsi faktlarına çox az təsadüf edilir. Bu təsadüflər də dəniz, göl, çay və s. bu kimi təbii su obyektlərinin adlarında deyil, əsasən insan əli ilə salınmış və yaxud insan fəaliyyəti ilə birbaşa bağlılığı olan su obyektlərinin adlarında özünü göstərir (Məsələn: Şirvan kanalı, Mingəçevir dəryaçası və s.) Ayrı-ayrı oykonimlərin müxtəlif hidronimlər əsasında formalaşması faktları isə kifayət qədərdir: Məsələn: Kürdəmir, Tərtər, Şəmkir, Goranboy və s. Hacıqabul oykoniminin xalq arasında işlənmə variantını nəzərdən keçirməklə toponimin mənşəyini aydınlaşdırmaq olar. Məhəlli dialektə bu oykonim ədəbi dildəki Hacıqabul variantında deyil, Ağcaqabul formasında işlənir. Vaxtilə ərazidə yaradılmış dəmiryol stansiyasına verilən bu ad yaxınlıqdakı Ağcaqabul gölünün adından götürülmüşdür. Zaman keçdikcə ad fonetik baxımdan təhrif olunmuşdur. Ağcaqabul limnoniminin ilkin variantı əslində Ağcaqobudur. Zənnimizcə, Qazıməmməd adı Hacıqabul adı ilə əvəz edilərkən bu fakt nəzərə alınmalı, rayon Hacıqabul deyil, Ağcaqobu adı ilə rəsmiləşdirilməli idi.

Eyni tarixdə daha bir qərarla Mərəzə qəsəbəsi də rayona çevrilmişdir. Yeni inzibati ərazi vahidi Qobustan toponimi ilə adlandırılmışdır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın ən qədim insan məskənlərindən sayılan bu əraziyə verilmiş *Qobustan* adı Böyük Qafqazın şərqindəki alçaq dağlıq sahənin adından götürülməklə “çoxlu qobusu olan yer”, və ya “dərə-təpəli”, “yarğanlı”, “quru çay yatağı”, həmçinin “məskunlaşmamış quru düzənlik” və s. mənasını verir. N.A.Baskakov oğuz qəbilə-tayfa birləşmələrinin tərkibinə daxil olan əsas qəbilələrdən birinin də Qobuy qəbiləsi adlandığını qeyd etmişdir. Ə.Fərzəli N.A.Baskakovun fikirlərinə istinadən, hesab edir ki, Qobustan toponimi əslində qobuy tayfalarının yaşadığı ərazi deməkdir. “Sonralar Azərbaycan, eləcə də, digər qonşu tayfa və xalqların danışdığı dilindəki mövcud qanunlara uyğun olaraq Qobuy sözündən y samiti düşmüş və coğrafi ad müxtəlif variantlar üzrə Qobu, Qobi, Qobi, Koba, Kova, Kobas və s. formalarda səslənmişdir” {69.}. Bu fikir nə qədər əsaslı görünsə belə, Qobu toponiminə müxtəlif areallarda da təsadüf edilməsi (Abşeron rayonunda Qobu şəhər tipli qəsəbə, Füzuli rayonunda Qobu Dilağarda kəndi, Xaçmaz rayonunda Qobuqıraq kəndi) və bu oykonimlərin oxşar relyef quruluşuna malik əraziləri işarələndirilməsi məlum ehtimalın həqiqət yükünü azaldır.

Qeyd edək ki, Mərəzə qəsəbəsi əsasında yenidən təşkil edilən rayona Qobustan adının verilməsinə paralel olaraq Qaradağ rayonu tərkibindəki şəhər tipli qəsəbənin də Qobustan adı saxlanmış və bu, müəyyən dolaşılıqlığa gətirmişdir. Eyni adlı şəhər tipli qəsəbənin qədim adı isə 1972-ci ilə qədər Duvanni olub. Zahir

ələmətlərinə görə, Duvannı oykonimi bir çoxları tərəfindən rus superstratı nümunəsi kimi qəbul olunsada, bu fikir kökündən yanlışdır. Duvannı sözü qədim türkdilli tayfalardan olan duvan tayfasının adı və mənsubiyyət bildirən -lı⁴ şəkilçisinin birləşməsindən təşkil olunmuşdur {171, s. 69-72}. XIV əsrdə yaşayıb yaratmış Azərbaycan şairi Arif Ərdəbilinin “Fərhadnamə” əsərində də Duvan adı çəkilir. Bərdə rayonunda isə Divanlı adlı kənd mövcuddur. Tədqiqatçıların yekun qənaətlərinə əsasən, duvan tayfasının nümayəndələri əvvəlcə Altayda və Monqolustanda yaşamış, sonra Dəşti-Qıpçaqda məskunlaşmış və güman ki, onların müəyyən bir qrupu qıpçaqların tərkibində Azərbaycana gələrək burada məskən salmışdır. Fikrimizcə, şəhər tipli qəsəbənin Duvannı adını bərpa etməklə həm bu ərazinin tarixi adını qorumaq, həm də Qobustan toponiminin iki inzibati ərazi-vahidinə verilməsindən irəli gələn dolaşılıqlığı aradan qaldırmaq mümkün idi.

Müstəqillik dövründə aktiv toponimik fonda daxil edilən coğrafi adlardan biri də *Goranboy* oykonimidir. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bolşevik Qasım İsmayılovun şəərəfinə Qasım İsmayılov adlandırılan Goranboy ərazisinin qədim adı 14 fevral 1991-ci il tarixli qərarla yenidən bərpa edilmişdir. Goranboy toponimi özünün ilkin formasında deyil. Zaman keçdikcə köklü təhrifə uğrayan bu coğrafi ad ilkin mənbələrdə Boyəhmədli kimi göstərilmişdir. Mü-təxəssislər tərəfindən irəli sürülən ehtimallara görə, sonralar digər eyni adlı yaşayış məntəqəsindən fərqləndirmək üçün toponimin əvvəlinə onun yerləşdiyi ərazidən axan çayın adı ilə bağlı olaraq Goran potamonimi də əlavə olunmuş və toponim ikikomponentli

Goran Boyəhmədli formasına gəlmişdir {31, s. 321}. Elmi mülahizələrə əsasən, göstərilən coğrafi ad türk dillərində “goran”, “qurqan” “düşərgə” və “boy”, “nəsil”, “tayfa”, “el” və “əhmədli” komponentlərindən ibarət olaraq “goran tərəfdə yaşayan əhmədli tayfası” mənasını ifadə edir. Sonradan toponimin sonundakı “əhmədli” komponenti ellipsiyaya uğradığından toponim “Goranboy” formasına düşmüşdür. Q.İ.Məşədiyev Goranboy toponiminin əsasını təşkil edən Goran sözünün türk mənşəli olduğunu, hər hansı qəbilənin adını bildirərək “qızaran”, “ışıldayan”, “közərən” və s. bu kimi mənalar verdiyini güman edir. Onun nöqtəyinəzərinə, ola bilsin ki, bu yerdə yanan, qızaran, hər hansı məbud olmuş və qədim türklər həmin mənbəyə istinadən, çaya da belə bir ad vermişlər {75, s. 100}. Müstəqillik dövründə Goranboy oykonimi ilə bilavasitə bağlı olan başqa bir fakt da nəzərə çarpır. Goranboy adının bərpa edildiyi 14 fevral 1991-ci il tarixində imzalanan başqa bir qərarla bu rayonun qonşuluğundakı Şaumyan rayonu ləğv edilmiş, həmin ərazi Goranboy rayonuna birləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, bu ərazi relyef quruluşuna uyğun olaraq yüz illərdən bəri *Aşağı Ağcakənd* adı ilə tanınmışdır. Amma sonradan burada məskunlaşdırılan gəlmə ermənilər tarixi saxtalaşdırmaq üçün bura Şaumyan adının verilməsinə nail olmuş və qədim Aşağı Ağcakənd adını unutdurmuşlar. Ərazi Goranboy rayonuna birləşdirildikdən sonra isə keçmiş Şaumyan rayonu ərazisinə şəhər tipli qəsəbə statusu verildi, bura yenə də tarixi adı ilə Aşağı Ağcakənd adlandırıldı.

Eyni tarixdə *Oğuz* etnonimi ilə əvəz edilən Vartaşen coğrafi adının mənşəyi barədə isə kifayət qədər

mübahisəli fikirlər mövcuddur. Bu mübahisələri ərazinin etnik müxtəlifliyi şərtləndirir. Ərazi sakinlərinin tərkibi azərbaycanlı, udin, yəhudi və başqa xalqların nümayəndələrindən təşkil olunduğundan Vartaşen coğrafi adının birinci komponentinin bu xalqlardan hansına aidliyini müəyyənləşdirmək bir qədər çətin-dir. Bəzi müəlliflər belə güman edirlər ki, Vartaşen sözü fars dilində “varde” (qüllə qala) və “şen” topofor-mantlarından ibarət olmaqla “kənd”, “məskən” mənasını verir. Bir sıra mütəxəssislərin mövqeyinə görə isə qeyd olunan toponim Hind-İran mənşəli “var” (gül) və “şen” (kənd) komponentlərindən əmələ gələrək “güllü kənd” deməkdir {51; 135; 136}. Vaxtilə M.Bejanov bu oykonimin guya, udin keşişi Vartanın adı ilə bağlı yarandığını və semantik baxımdan “Vartan kəndi”, “Vartanın kəndi” mənalarını verdiyini göstərmişdir {131, s. 32}. Lakin müəllif öz mövqeyində sabitqədəm deyil. O, Vartaşenin “vardis-qızıl gül” və “şen-kənd” sözlərindən əmələ gəldiyini də qeyd etmiş, bu, sonradan əksər araşdırmaçıların ümumi mövqeyinə çevrilmişdir. R.Yüzbaşov isə belə bir yozumun mübahisəli olduğunu bildirir {163, s. 50}.

T.Əhmədov isə qeyd edir ki, Vartaşen oykonimini təkcə erməni dilinə aid etmək birtərəfli və qeyri-elmi olardı. Çünki “şen” sözünün “yaşayış yeri”, “insan yaşayan ərazi, insan olan yer” mənasında qədim İran dillərində də istifadə edildiyi məlumdur. Ən maraqlı fakt odur ki, “şen” sözü qədim türk dillərində də işlənmişdir. Bu sözün izlərinə bir sıra dialekt və şivələrimizdə rast gəlinir. Azərbaycan dilində “şen” komponentinin “şenlik” sözü tərkibində, “yaşayış yeri”, “böyük kənddən ayrılmış məntəqə”, “zona” və s. mənalarında iş-

ləndiyi də məlumdur” {57, s.175}. E.Nuriyev göstərir ki, Vartaşen, Qutqaşen və digər bu kimi toponimlərin tərkibində iştirak edən “şen” komponenti qədim hind dili-sanskritə mənsub olub, sonralar türk, erməni və digər dillərə keçmişdir. Bu səbəbdən ermənilər yaşayan zonalardan kənardakı “şen” komponentli toponimləri erməni mənşəli toponimlər hesab etmək düzgün deyil. “Şin”, “şen” formaları Zaqafqaziya toponimiyasında qədimdən mövcud olmaqla “tikinti”, “yaşayış məntəqəsi”, “kənd”, “abad” mənalarını ifadə etmişdir {135, s. 32}. Deməli, Vartaşen adının dəyişdirilməsinə əslində, lüzum yox idi. Bununla belə, addəyişmə prosesində coğrafi adın erməni mənşəli olması barədə şübhəli ehtimallar qəti hökmə çevrilmiş, Vartaşen toponimi mənşəyi dəqiq araşdırılmadan türk tayfa birliyinin adını ifadə edən Oğuz epionimi ilə əvəz olunmuşdur.

Qutqaşen rayonuna *Qəbələ* adının verilməsi də 7 fevral 1991-ci ilə təsadüf edir. Qədim Albaniyanın paytaxtını adlandıran Qəbələ toponimi Azərbaycanın ən qədim yer adlarından biri sayılır. Bu oykonimə ilk dəfə Strabonun (e.ə. 64/63 - b.e. 23/24) 17 cildlik “Coğrafiya” əsərində rast gəlmək olar. Qəbələ toponimi burada Kaballı, daha sonra Roma ensklopedisti Plini Sekund (23-79-cu illər) tərəfindən Kabalaka kimi göstərilmiş, yunan coğrafiyaçısı, geosentrik nəzəriyyənin banisi Klavdi Potolomey isə (168-ci ildə vəfat etmişdir) “Географическое руководство” əsərində qələmə aldığı Albaniya toponimləri sırasında Qəbələnə Xavala kimi qeyd etmişdir. Qəbələ toponiminin mənşəyi barədə də yekdil fikir yoxdur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, Qəbələ toponimi Türkmənistan

tan ərazisində bu gün də mövcud olan “xitab” tayfasının bir qoluna verilmiş “kapal” epionimi ilə bağlıdır. Qəbələ coğrafi adının Qobulu sözündən törənməsi istisna edilmir (bax: Qobu, Qobustan). Türkmən toponomisti Ş.Ataniyazov isə Türkmənistan ərazisindəki Kebelequyu toponimini kepel tayfasının adı ilə “kebele” formasında izah etmişdir {135, s. 61}. E.Nuriyev bu fikirdədir ki, Qəbələ adının etnotoponim hesab olunması daha düzgün mövqe kimi qiymətləndirilməlidir. Bütün bunlarla yanaşı, ərazinin köhnə adı olan Qutqaşen oykonimi də kifayət qədər qədim tarixə malikdir. Qutqaşen coğrafi adı tarixi qaynaqlarda ilk dəfə Koqt şəklində “Qəbələ yaxınlığındakı yer” kimi qeyd olunmuş, mütəxəssislərin fikrincə, sonralar “şen” (kənd) sözü də əlavə edilməklə toponim Koqtqaşen, daha sonra isə t və q səssizləri üzərində baş verən metateza hadisəsi nəticəsində Qutqaşen şəklini almışdır {31, s.151}. Bu, Qutqaşen oykoniminin mənşəyi barədə yeganə ehtimal deyil. Bəzi izahlarda Qutqaşen adı uzun illər yaxınlıqdakı ərazini adlandıran Vartaşen toponimi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüşdür. Rəşid bəy Əfəndiyev göstərir ki, qeyd edilən bu iki oykonim guya ilk dəfə Qəbələ mahalına gələrək orada məskən salmış Vartan və Qutkan qardaşlarının adlarından götürülmüşdür. Müəllifin bu fikri M.Bejanovun yalnız zahiri əlamətlərə əsaslanmaqla Vartaşen toponiminin mənşəyi barədə irəli sürdüyü yaygın ehtimaldan fərqlənir. R.Əfəndiyev də güman edir ki, Qutqaşen sözü “Qutqa” və “şen” komponentlərindən ibarət olmaqla “Qutqanın kəndi” mənasını verir {135, s.47}.

Göründüyü kimi, bu ehtimal da heç bir elmi əsasa söykənmir. S.M.Qaziyev isə xalq etimologiyasına əsas-

lanmaqla həmin coğrafi adı vaxtilə bu ərazidə mövcud olan bütxana ilə əlaqələndirir və hesab edir ki, Qutqaşen “Qutqa kəndi” (qut burada büt adı kimi nəzərdə tutulur) deməkdir. Bütün bunlarla bərabər, Qutqaşen adının mənşəyini “Böyük kənd” (“Qutqa” avarca – “böyük”, “a” birləşdirici səs, “şen” – “kənd”, {159, s. 63} “təpəli yer”, “yüksəklikdə yerləşən kənd” (“qutqa” qədim türk dillərindəki “kotki” sözünün fonetik variantı, “şen” - qədim İran mənşəli “şauana” “yaşayış yeri”, “ərazi” sözünün fonetik şəkli) {97, s. 62} “Qurdlar kəndi” formasında qeyd edənlər də vardır {136, s.78-79}. Qutqaşen sözü tərkibindəki -qa şəkilçisinin funksiyasına gəldikdə isə bu şəkilçinin suvar və qırçaqların bir qisminə, eləcə də oğuzlarda cəm şəkilçisi kimi işləndiyi göstərilir {136, s.78-79}.

Eyni tarixdə Mirbəşir rayonunun da adı dəyişdirilmiş, ərazinin qədim *Tərtər* adı yenidən özünə qaytarılmışdır. Tərtər coğrafi adı ərazidən keçən Tərtər çayının adı əsasında formalaşmış hidrotoponimdir. Tarixi mənbələrə əsasən, bu ərazidəki yaşayış məntəqəsi qədimdə burada mövcud olan çaparxana - poçt dayanacağı ətrafında yarandığından əvvəllər Çaparxana, sonradan Tərtər hidronimi əsasında Tərtər, 1949-91-ci illər ərzində isə partiya və dövlət xadimi Mirbəşir Qasımovun şərəfinə Mirbəşir adlandırılmışdır. Tərtər potamoniminə mövcud mənbələrdən ilk dəfə alban tarixçisi Movsey Kalankatlının “Alban tarixi” əsərində təsadüf etmək olar. Burada çayın adı qədim erməni dilinin fonetikasına uyğun olaraq “Trtu” formasında çəkilməmişdir. “Alban tarixi” əsərində həmçinin vaxtilə bu ərazidə mövcud olan Trtuakan (Tərtərəkən) yaşayış məntəqəsinin adı da

göstərilmişdir {57, s. 21}. IX əsr ərəb müəllifi İbn Xordadbehin “Ölkələr və yollar kitabı” əsərində isə həmin potamonim Tərtər kimi göstərilmişdir. Eyni əsrdə yaşayan digər ərəb müəlliflərindən biri, əl-Bələzuri çayın adını Turtur, Əhməd ibn Asəm əl Kufi isə Tərtər kimi çəkmişdir. Tərtər sözünün mənşəyinə gəldikdə, bəzi tədqiqatçıların fikrincə, sonradan həm də oykonimə çevrilən bu ad qırpaq tayfa ittifaqına daxil olan tərtər tayfasının adından götürülmüşdür. Bu ehtimaldan çıxış edənlərin mövqeyinə görə, çox güman ki, erkən orta əsrlərdə hunların tərkibində Albaniyaya gələn tərtərlər məhz bu ərazidə məskun olmuş, çaya verilən Tərtər potamonimi də guya, bu əsasda formalaşmışdır {31, s.465}.

Biləsuvar ərazisinin bu qədim adı da 1991-ci ilin 7 fevralında bərpa edilmişdir. 1938-ci ildə rus şairi A.S.Puşkinin şərəfinə Puşkin adlandırılan və Azərbaycan müstəqillik qazanana qədər bu adla tanınan rayonun qədim Biləsuvar adının ilk dəfə XIII əsrə aid mənbədə çəkildiyi məlumdur. Mülahizələrə görə, Biləsuvar toponiminin ikinci komponenti- “suvar” qədim türk tayfalarından olan savar-suvar tayfasının adı ilə bağlıdır {31, s.83}. Adın semantikasını üzə çıxarmağa çalışan bəzi tədqiqatçılar güman edirlər ki, bu toponim fars dilində “çöl”, “səhra”, “düzən” mənası verən “pilə” və “suvar” komponentlərindən təşkil olunan “suvar düzü” mənasını verir. Bununla yanaşı Həmdullah Qəzvini orta əsrlərə aid olan “Nüzhət əl-qülub” əsərində Biləsuvar kəndinin adının buveyhid əmirilərindən olan Pilə Suvarın adından götürüldüyünü bildirmiş, bu adın “Əzəmətli atlı” mənasını verdiyini göstərmişdir {57, s.32}.

Naxçıvan Muxtar Respublikası tərkibindəki İliç rayonu ərazisinin qədim *Şərur* adının bərpası da 1991-ci ilin 7 fevralına təsadüf edir. *Şərur* oykonimi yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi maili düzənliyin adı əsasında formalaşmış. Bu ad ilk dəfə V əsrdə yaşamış tarixçilər Eqişe və Moisey Xorenskiyə aid edilən yazılı nümunələrdə çəkilmiş, onlar eyni əsdə yaşamış daha bir tarixçi Favst Buzəndin Albaniyadan danışarkən qeyd etdiyi toponimlərə əlavələrində *Şərur* coğrafi adını da göstərmişlər. *Şərur* coğrafi adına “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında da rast gəlinir. Bu toponimin dəqiq izahı indiyə qədər verilməmişdir {31, s. 572}. Onu da əlavə edək ki, *Şərur* düzündə yerləşən inzibati ərazi vahidi 1964-cü ilə qədər Noraşen, 1964-91-ci illərdə isə İliç antroponimi ilə adlandırılmışdır.

1991-ci ilin 7 fevralında Şamxor oykonimi də fonetik baxımdan dəqiqləşdirilərək *Şəmkir* kimi rəsmiləşdirilmişdir. Mütəxəssislər *Şəmkir* variantını bu coğrafi adın daha düzgün forması kimi götürsələr belə, Şamxor və *Şəmkir* variantlarından hansının daha düzgün olması barədə qəti hökm vermək indinin özündə də bir qədər çətindir. Qədim Suriya mənbələrində bu coğrafi ad Şamkur kimi çəkilmişdir. VII əsrin sonlarında yaşamış Moisey Kalankatlı “Alban tarixi” əsərində toponimi Şamkor, 1130-cu ildə Gəncə şəhərində anadan olmuş tarixçi Mxitar Qoş isə “Alban xronikası” əsərində Şamxor kimi göstərmişdir. XII əsr müəlliflərindən olan gəncəli Kirakos Qandzaketskinin qeyd etdiyi variant da məhz Şamxordur {57, s. 19-20}.

Müasir tədqiqatçıların gəlmiş olduqları nəticələrə əsasən, *Şəmkir* adlı şəhər Qafqaz Albaniyasının ən

əhəmiyyətli yaşayış məskənlərindən biri kimi VII əsrdə ərəblər tərəfindən işğal olunmuşdur. Xarabalıqları hələ də Şəmkir çayının sahilində qorunan bu qədim şəhəri ərəb sərkərdəsi Buğa Əl Kəbir 854-cü ildə xəlifə Mütəvəkkilin şərəfinə Mütəvəkkiliyə adlandırmış, lakin əhali şəhərin qədim Şəmkir adını qoruyub saxlamışdır. Bu adın Şamxor formasında təhrif edilməsinin səbəblərini tarixçi alimlər gürcü feodallarının aramsız basqınları və monqol qoşunlarının bura 1233-cü il tarixli hücumu ilə əlaqələndirmişlər. Tarixi qaynaqlara əsasən, monqolların bu hücumundan sonra Şəmkir şəhəri xarabalığa çevrilmiş, qədim şəhəri bir daha bərpa etmək mümkün olmadığından çox-çox sonralar xeyli aralıda salınmış kəndə Şamxor adı verilmişdir. XIX əsrin 1-ci yarısında çar hökumətinin icazəsi ilə Cənubi Qafqaza köçən alman kolonistlərindən bir qrupu burada məskunlaşarkən Şamxor şəhəri Annino adlandırılrsa da, 1938-ci ildə Şamxor adı yenidən bərpa olunmuşdur. Şəmkir sözü indiyə qədər “Günəşə sitayiş edən”, “Kür qalası”, “Kür mayakı”, “axşam yeməyi” və s. bu kimi mənalarda yozulub. A.Bakıxanov Şəmkir toponimini X əsrdə yaşamış Təbəristan hakimi Şəmkir ibn Ziyadın adı ilə əlaqələndirmişdir {33, s.64}. Ancaq yuxarıda göstərilən mənbələrin X əsrdən daha əvvəlki dövrləri əhatə etməsi bu fikrin doğruluğunu şübhə altına alır. Bununla belə, bəzi mütəxəssislər A.Bakıxanova istinadən, hesab edirlər ki, əgər Şəmkir adı X əsrdə həm də antroponim kimi işlənmişsə, deməli, bu adın adətən Şəm və Kür komponentlərinə ayrılaraq “Sərin Kür” kimi nəzərdən keçirilməsi doğru deyil. Şəmkir sözünü etnotoponim kimi qəbul edənlərsə bu qənaətdədirlər ki, bu ad e.ə VIII-VII əsrlərdə

Ön Asiyaya soxulmuş skif tayfalarının daxilindəki samların adı ilə bağlıdır. Bütün bunlardan da görünür ki, Şəmkir toponiminin dəqiq elmi izahı hələ verilməmişdir. Bu variantlardan hansının daha dəqiq olmasını araşdırıb üzə çıxarmaq, Şəmkir toponiminin elmi izahını vermək gələcək tədqiqatların işidir.

Xankəndi ərazisinin tarixi adının bərpası prosesi də 26 noyabr 1991-ci ildə həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan bu şəhər Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xanın oğlu Mehdiqulu xan tərəfindən binə edildiyinə görə əvvəldən də Xankəndi adlandırılmış, lakin sonradan burada yerləşdirilən gəlmə ermənilər, erməni daşnaklarının təsiri ilə 1923-cü ildə bu ərazinin xalqımızın qəddar düşməni Stepan Şaumyanın adı ilə Stepanakert adlandırılmasına nail olmuşlar.

26 aprel 2011-ci ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında keçirilən müşavirədəki çıxışı zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Xankəndi adının tarixi əhəmiyyətini, öz semantikasında ifadə etdiyi tarixi həqiqətləri dəqiq şəkildə bir daha dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırmışdır: “Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır. Erməni təbliğatı bütün dünyada bizə qarşı işə salınmışdır. Biz isə həqiqətləri çatdırmalıyıq ki, Xankəndi şəhəri Stepanakert deyil, Xankəndidir. Stepanakert quldur dəstəsinin rəhbəri Şaumyanın adına verilmişdir. Mən dəfələrlə bu barədə demişəm, əgər o yaşayış məntəqəsinin tarixi adı olsa idi, o tarixi adı ermənilər bərpa edərdilər. Bu, bizim torpağımızdır” {194}.

Arxiv sənədlərinə görə, Xankəndi şəhəri XVIII əsrin axırlarında Qarabağ xanları tərəfindən yaşayış məskəni kimi salınmışdır. Qarabağ xanlığının paytaxtı Pənahabadla (indiki Şuşa) əlaqənin asan olması üçün yeni kənd Şuşanın 10 kilometrliyində, nisbətən dağ ətəyində binə edilmişdi. Şəhər salınarkən bu ərazinin Qarabağ xanlığının digər vacib şəhər və kəndlərinə, Ağdama, Xocalıya, Malibəyliyə, Kərkicahana və digər yaşayış məntəqələrinə coğrafi baxımdan yaxın olması amili də əsas götürülmüşdü. Çünki adı çəkilən kəndlərdə də, yeni salınan kənddə də yerli əhali azərbaycanlılardan ibarət idi və onlar arasında gediş-gəlişin asanlıqı mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

İlk illər yeni yaşayış məskənində əsasən xan ailəsi və onun yaxınları yaşayırdı. Ona görə də yeni binə edilmiş kəndi el arasında “Xanın kəndi” adlandırırdılar. Bu toponim Azərbaycan dilində danışan yerli əhəlinin nitqində intensiv istifadə edildiyindən türk dillərinin qayda-qanunlarına uyğun olaraq tezliklə adın strukturunda səs düşümü hadisəsi baş verir və qəsəbə Xankəndi kimi tanınır.

Azərbaycanın İsmayilli rayonu ərazisində də Xankəndi adlanan yaşayış məntəqəsi vardır. Araşdırmalar bu kəndin də regionun xanları tərəfindən salındığını sübuta yetirir. Digər tərəfdən, Azərbaycanın 19-dan çox rayonunun ərazisində də Xan komponentinin iştirakı ilə formalaşmış 26-dan artıq makrotoponim qeydə alınmışdır: *Xanabaq, Xanbulaq, Xankeçən, Xanagah* və s.

Elə Xankəndinin yerləşdiyi Əskəran rayonu inzibati dairəsinə də Xan adı ilə başlayan 2 kənd – Xanadrax və Xansk daxildir. Həmin inzibati dairəyə daxil

olan 53 kəndin tam 39-nun adı Azərbaycan mənşəlidir. Xan adlı iki kənd də – Xanlıqpəyə və Xanlı Qarabağ xanlığının mərkəzi olan Şuşa rayonunun inzibati ərazisində yerləşir.

Qarabağ xanlığını zorən çar Rusiyasına birləşdirən 1813-cü il Gülüstan müqaviləsinə qədər Xankəndi ancaq xan ailəsinin və xanın ətrafındakı azsaylı əyan-əşrəfin yaşadığı kiçik yaşayış məskəni kimi formalaşmışdı. Çar Rusiyasının Qarabağı işğal etməsi Azərbaycanın bütün bölgələri kimi, Xankəndinin də taleyinə ciddi təsir etdi. Əvvəlki həyat təzi dağıldı, sülalələr bölgüsü qadağan edildi, hər şey imperiyanın maraqlarına tabe etdirildi.

Eyni zamanda keçmiş xanlıq ərazisində tez-tez baş verən üsyanların qarşısını almaq üçün bütün ərazi boyu hərbi hissələrin yerləşdirilməsinə başlandı. Belə hərbi hissələrdən biri də Xankəndi ərazisində yerləşdirildi.

Bu yer hərbi hissə üçün çox əlverişli idi. Bir tərəfdən buradan çara tabe olmaq istəməyən Şuşanı və ətrafdakı xeyli Azərbaycan məskənlərini nəzarətdə saxlamaq mümkün idi, digər tərəfdən də, Xankəndi İrandan köçürülən və rus bazalarında hərbiçilərə qulluq edəcək erməni ailələrini yerləşdirmək üçün ərazi baxımından çox uyğun gəlirdi.

Çar çinovnikləri digər bölgələrdə olmasa da, Xankəndində etnik tənəsübü müəyyən qədər poza bildilər. 1813-ci ildə Xankəndində bir erməni və rus ailəsi yaşamadığı halda, artıq 1847-ci ildə orada 80 erməni, 52 rus ailəsi məskunlaşdırılmış, üstəlik burada erməni kilsəsi də tikilmişdi {129}.

Rusiya işğalından dərhal sonra Xankəndində çar ordusunun Qafqaz süvari diviziyasının qərargahı və kazarmaları yerləşdirildi. Ermənilər və rus zabıtləri yaşayış məskəni “ştab” adlandırsalar da, 1847-ci il çar Rusiyası xəritələrinə qəsəbə rəsmi şəkildə Xankəndi adı ilə düşdü.

Çar işğalından sonra hüdudları genişlənən Xankəndi şəhərinə bir qayda olaraq İrandan köçürülən ermənilər yerləşdirilir, etibar doğurduqlarına görə çar ordusunun hərbi hissələrində və dövlət idarələrində onlar işlə təmin edilirdilər. 1900-cu ildə Xankəndində artıq 3 min əhali yaşayırdı. Burada hətta ikisinifli məktəb də fəaliyyət göstərirdi. Şəhərdə 1-ci Sujeno-Vladıqafqaz Tersk kazak qoşun postu yerləşdirilmişdi.

Məqsədli şəkildə həyata keçirilən etnik siyasət nəticəsində ötən əsrin əvvəllərində Xankəndində erməni və rus əhalisinin sayı xeyli artır. Ancaq bununla belə şəhərdə xeyli sayda xan nəslinin nümayəndələri, azərbaycanlı ziyalılar, musiqiçilər və sənətkarlar yaşayırdılar. Təcrid siyasətinə baxmayaraq onlar Xankəndində ciddi söz sahibi idilər və hakimiyyət onlarla hesablaşmalı olurdu.

1917-ci ildə Rusiya imperiyasında baş verən Oktabr inqilabından sonra Cənubi Qafqazda cərəyan edən mürəkkəb proseslər Xankəndindən də yan ötmədi. XIX əsrdə tarixi Azərbaycan dövləti olan İrəvan xanlığı torpaqlarına yerləşdirilmiş İran erməniləri orada Ermənistan dövlətini elan etdilər. Bununla kifayətlənməyən erməni millətçiləri Azərbaycanın Naxçıvan, Zəngəzur, Dağlıq Qarabağ, ümumilikdə bütün

Azərbaycan torpaqlarına da iddialar irəli sürməyə başladılar. Bu məqsədlə erməni hərbi birləşmələri həmin bölgələrdə azərbaycanlılar yaşayan şəhər və kəndlərə hücum edir, dinc insanları qətlə yetirirdilər. Bakı, Şamaxı, Quba, Göyçay, Göyçə, Zəngəzur qırğınlarına aid arxiv sənədləri ermənilər tərəfindən törədilmiş qətliamların şahididir.

Həmin dövrdə qanlı qarşıdurmalar eyni zamanda Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində, o cümlədən Xankəndində də baş verirdi. Erməni millətçiləri bu prosesdə vaxtilə qulluq etdikləri Xankəndində yerləşən çar ordusu hərbi hissəsinin imkanlarından da geniş istifadə edirdilər. Tarix ötən əsrin sonlarına doğru yenidən təkrar olundu. Ermənilər sonralar 1992-ci il fevralın 26-da bu metodu təkrarlayaraq Xankəndində yerləşən, dağılan Sovet Ordusunun 366-cı polkundan istifadə edərək Xocalı soyqırımını törətdilər.

1918-1920-ci illərdə Azərbaycanın Cümhuriyyəti hökumətinin apardığı siyasət və Azərbaycan Ordusunun qətiyyəti nəticəsində erməni millətçilərinin Dağlıq Qarabağ və Xankəndi iddialarını dəf etmək mümkün oldu.

1921-ci ildə Xankəndi qəsəbəsində 85 təsərrüfatda 398 azərbaycanlı, 226 təsərrüfatda 981 erməni yaşayırdı {129.}

Sovet hakimiyyəti illərində erməni millətçi dairələrinin Azərbaycana qarşı torpaq iddiası Lenin, Stalin və Orconikidzenin dəstəyi ilə yeni forma almağa başladı. Buna 1920-ci ildə Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nın birinci katibi olmuş erməni Anostas Miko-

yanın və 1921-1925-ci illərdə həmin vəzifəni tutmuş ermənipərəst bolqar Sergey Kirovun apardığı siyasət də rəvac verdi. Bu siyasət nəticəsində 1923-cü il iyulun 4-də Rusiya Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Zaqafqaziya bürosunun iclasında Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinin taleyi məsələsi müzakirə edildi və 7 iyul 1923-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti təşkil olundu. Vilayətin erməniləşdirilməsi məqsədi ilə vilayət mərkəzi kimi bürönün qərarının əleyhinə olaraq Şuşa şəhəri deyil, əhalisinin yarıya qədəri gəlmə ermənilərdən ibarət olan Xankəndi götürüldü.

Maraqlı məqamlardan biri də ermənipərəst Kirovun dəstəyi ilə qısa bir zamandan sonra Xankəndinin adının dəyişdirilməsidir. 6 oktyabr 1923-cü ildə Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə DQMV-nin erməni əhalisinin müraciəti nəzərə alınaraq Xankəndi qəsəbəsinin adı dəyişdirilərək Stepanakert adlandırıldı. Nəyə görə bütün vilayət əhalisinin deyil, ancaq erməni əhalisinin müraciətinin nəzərə alınması sualına isə cavab yoxdur.

Bu zaman Stepan Şaumyanın Azərbaycana 1914-cü ildə gələrək 1918-ci ildə yoxa çıxdığı, 1917-1918-ci illərdə Azərbaycan xalqına qarşı qətləmin təşkilatçısı olduğu, onun Dağlıq Qarabağla, konkret olaraq Xankəndi ilə heç bir əlaqəsinin olmadığı respublikanın o vaxtkı rəhbərliyini qətiyyənlə maraqlandırmırdı. Elə indi də erməni işğalçıların işğal altında olan Xankəndini bolşevik və qətləmin törədicisi Şaumyanın adı ilə Stepanakert adlandırması onların əsl mahiyyətindən xəbər verir.

Avstriyadan olan görkəmli tarix professoru Erix Fayql 2006-cı ildə bildirmişdi: “Xankəndi və Şuşa simvoldur. Xankəndinin tarixi Azərbaycanın yüksək mədəniyyətinin göstəricisidir. Bu gün tarix saxtakarları Xankəndini Azərbaycan xalqına qarşı genosid törətmiş cinayətkar Stepan Şaumyanın adı ilə çağırırlar” {129.} Ancaq bütün sovet dövründə Azərbaycan ictimaiyyəti şəhəri qeyri-rəsmi olaraq Xankəndi adlandırmaqda davam edirdi.

Xankəndi adının bərpası ilə yanaşı, 1991-ci ilin 26 noyabrında Dağlıq Qarabağ tərkibindəki Mardakert və Martuni rayonlarının da adları dəyişdirilmiş, Azərbaycanın şimalı XIX əsrdə ruslar tərəfindən işğal edildikdən sonra burada yerləşdirilən gəlmə ermənilərin məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində tədricən Mardakert adı ilə rəsmiləşdirilən ərazinin qədim *Ağdərə* adı yenidən özünə qaytarılmışdır. Onu da xatırladaq ki, Ağdərə coğrafi adı semantikasında ərazinin relyef xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ordubad, Tovuz rayonlarında da Ağdərə adlı kəndlər mövcuddur. Eyni tarixdə Martuni rayonuna verilən *Xocavənd* adı isə bir qədər mübahisəli seçimdir. Belə ki, Xocavənd toponimi heç də bu ərazinin qədim adı deyil. Çünki Xocavənd rayonunun yerləşdiyi yerin tarixi adı əslində Qaranluq olmuşdur {140.}. XIX əsrin sonlarında Türkiyədən köçüb gəlmiş ermənilər burada məskunlaşdıqdan sonra rayon əvvəlcə ruscaya tərcümədə Nijni-Qaranluq (Yuxarı Qaranluq), daha sonra Cüməbazarı, bir müddət isə Xonaşen adlandırılmış, 1940-cı ildə A.F.Myasnikovun şərəfinə bura onun təxəllüsü ilə Martuni adı verilmişdir.

29 aprel 1992-ci il tarixli qərarla Bakının keçmiş 26 Bakı Komissarı rayonuna verilən qədim *Səbail* toponiminin mənşəyi barədə də fərqli mülahizələr irəli sürülmüşdür. Zahirî əlamətə istinadən, Səbail coğrafi adı xalq etimologiyasında “səba yeli” kimi qəbul olunur. Amma bu izah elmilikdən çox-çox uzaqdır. Bəzi tədqiqatçıların nöqtəyi-nəzərincə, Səbail coğrafi adı Sənge-Bayıl, yəni, “Bayıl daşları” mənasını əks etdirir. XIII əsrdə dənizə qərq olmuş qəsrin xarabalıqları da Bayıl oronimi ilə bağlı olaraq Səbail adlandırılmışdır. Museyi Kazımın qızı, səkkizinci imam Əli-ər-Rizanın bacısı Akimə xatunun öz qulu Hubəş ilə ərəb xəlifəsinin zülmündən qaçaraq uzaq məmləkətdən gəlib bu yaşayış məskənində məskunlaşması barədə qədim rəvayətlərdən birində isə bu ərazinin adı Səba-Səbail kimi çəkilir {147, s. 24}. Bəzi müəlliflər Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq su altında qalan indiki Bakı buxtasının yerində mövcud olmuş Səbayel və yaxud Şağbağ şəhərindən xəbər vermişlər. Xalq rəvayətlərində təkcə Səbayel deyil, guya, nə vaxtsa Bakı yaxınlığında yerləşən digər böyük bir şəhər haqqında da dumanlı məlumatlar dolaşır {13, s. 29-31}. Seyran Vəliyev adlı müəllif həmin ərazinin bir vaxtlar Şəhri-Yunan adlandırıldığını qeyd edərək bunu vaxtilə orada olan yunan tacirləri və dənizçilərinin adı ilə bağlamışdır {158, s. 38-39}.

Eyni tarixdə Bakının keçmiş Kirov rayonu ərazisinə verilən *Binəqədi* toponiminin mənşəyinə gəlincə isə XIX əsr mənbələrində bu ad Binaqadi və Binaqazi variantlarında işlənmişdir. Tədqiqatçılar belə güman edirlər ki, Binəqədi toponimi Binə və sonradan təhrifə uğramış qazı komponentlərindən ibarət olmaqla “qa-

zıya məxsus binə” mənasını verir. Qeyd edək ki, Qafqaz Statistika Komitəsi tərəfindən 1870-ci ildə Tiflisdə hazırlanan “Списски населенных местъ Російской Имперіи. Бакинская губернія” kitabının müvafiq hissələrində öz əksini tapmış yüzlərlə coğrafi ad və terminin təhlilçisi və tərtibçisi olan M.F.Axundov da Bakı quberniyası üzrə faktlarda müvafiq ərazini məhz Binəqazı kimi qeyd etmişdir {57, s. 37}.

29 aprel 1992-ci ildə paytaxtın keçmiş Lenin rayonuna verilmiş qədim *Sabunçu* oykoniminin mənşəyi barədə də maraqlı fikirlər vardır. Sabunçu adının mənşəyi indiki qrammatik-leksik formasında bu adın daşdığı semantik məzmunundan (sabun bişirən şəxs) xeyli uzaqdır. Toponimin yayılma arealı bu coğrafi adın etnotoponim olduğunu söyləməyə əsas verir. Belə ki, Bakıda Sabunçu adlı mineral bulaq, Zaqatalada Sabunçu kəndi, həmçinin çay, Şəkidə Sabunçu məhəlləsi, Xanlar rayonunda Sabunçu dərəsi, Tatarıstan ərazisində Sabançe, Krımda Sapun dağı, Ermənistanda Sabunçu dağı, Sabunçu yaşayış məskəninin xarabalıqları, Qars vilayətində Sabunçu qışlağı, türk etnosunun bir qolu olan qaraqalpaqlarda isə Sapun adlı tayfa mövcuddur. Səfəvi hökmdarı Sultan Hüseynin 1694-1722-1704-cü illərə aid fərmanlarından birindən belə aydınlaşır ki, sabunçular Azərbaycan və Ermənistan ərazilərində yaşayan türkdilli tayfa olmuş, onlardan bir qismi də Abşeron ərazisində məskunlaşaraq Sabunçu toponiminin formalaşmasına əsas yaratmışlar. Sabunçu oykoniminin mənşəyinin araşdırılması istiqamətində tədqiqatlar aparan Ə.Hüseynzadə də bu coğrafi adın etnotoponim olduğunu bildirir. Müəllifin fikrincə, ilkin variantında Sabançı olan etnoto-

ponim zaman keçdikcə dəyişikliyə uğrayaraq Sabuncu formasına düşmüşdür {86, s. 44-49}.

Eyni tarixdə Bakı şəhərinin Oktyabr rayonu üçün müəyyənləşdirilən *Yasamal* adı isə ərazinin relyef quruluşu ilə əlaqədar seçilmişdir. Yasamal sözünün mənası “azacıq maili düz sahə”, “dağın, təpənin üstündə düz yer” {15, s. 85} deməkdir və bu söz bir sıra dialektlərdə işlənir. Bu coğrafi ada oronim formasında Azərbaycanın ayrı-ayrı regionlarında da təsadüf etmək mümkündür {31, s.261}.

25 aprel 2008-ci ildə təsdiq edilmiş qanunla Xanlar rayonunun adı da *Göygöl* adı ilə dəyişdirilmişdir. Qeyd edək ki, bu şəhərin salınmasına 1819-cu il aprelin 22-dən alman kolonistləri tərəfindən başlanmış, yaşayış məntəqəsi Yelenendorf (alm. *Helenendorf*) adlandırılmışdır.

XIX əsrin əvvəllərində çar hökumətinin Qafqazla bağlı apardığı siyasətin əsas məqsədi Qafqazı Rusiyadan manufaktura məmulatları alan və Rusiyanın istehsal müəssisələri üçün xammal materialı verə biləcək müstəmləkəyə çevirməkdən ibarət idi. Bu siyasət sonralar Qafqazdakı iqtisadi dəyişikliklərin, o cümlədən çoxsaylı alman-kolonist təsərrüfatlarının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirirdi. Alman kolonistlərini Rusiyada, həmçinin Qafqazda yerləşdirməklə çar hökuməti onlar vasitəsilə sənətkarlığın, ticarətin, ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına nail olmaq, kolonistlərin simasında xüsusi mülkiyyət təbəqəsi formalaşdırmaq, yeni təsərrüfatçılıq metodlarını tətbiq etməklə cəmiyyətə Avropa mədəniyyətini aşılamaq istəyirdi.

Cənubi Qafqazda ilk alman koloniyası hazırkı Gürcüstan ərazisində salınmışdır. 1818-ci ilin sentyabrında rus çarı I Aleksandrın himayəsi ilə Gürcüstana köçən alman kəndliləri Tiflis yaxınlığında Marienbaum adında şəhərcik salmışdılar. Bir il sonra isə Avropadan köçüb gələn almanların Gürcüstanda daha 5 koloniyası yaranmışdı. Azərbaycana isə almanların ilk kütləvi köçü 1819-cu ilə təsadüf edir. İndiki Göygöl rayonu ərazisindəki Yelenendorf adlı koloniyanı həmin il Tiflisdən Azərbaycanın Yelizavetpol qəzasına (indiki Gəncə) köçən 194 alman ailəsi saldı. Yaşayış məntəqəsi plan üzrə tikilirdi. Geniş küçələr çəkilir, aynabəndli, taxtapuşlu, zirzəmili və eyvanlı evlər inşa edilirdi. Sonralar Gəncə və Qazax qəzalarında almanların yeni koloniyaları – Georqsfeld (indi Şəmkirin Çınarlı qəsəbəsi), Alekseyevka, Qrünfeld (indi Ağstafanın Həsənsu kəndi), Ayxenfeld (indi Şəmkirin İrmaşlı kəndi), Traubenfeld (indi Tovuz şəhəri), Yelizavetinka (indiki Ağstafa şəhəri) və Marksovka yaranmışdır.

Bu icma Azərbaycan ərazisində o dövr üçün ilk böyük yerli olmayan milli icma idi. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəlində Azərbaycanda yaşayan almanlarının əksəriyyəti protestantlığa etiqad edirdilər. Tarixi mənbələrlərdən məlumdur ki, 1821-ci ildə Yelenendorfda İsveçrə missionerlərinin köməyi ilə ilk dəfə olaraq Sinod çağırılmış və bütün alman icmaları üçün Zaqafqaziyanın birinci Ümümkilsə nizamnaməsi qəbul edilmişdir. 1821-ci ildə köçkünlərin dini xadimi Yahhan Yakob Krans ilk dini ibadət xana açmağa cəhd göstərmiş, 1834-cü ildə buna nail olmuşdur. 1842-ci ildə ərazidə ilk məktəb tikilmişdir. Elə Azərbaycanda

ilk protestant kilsəsi də 1857-ci ildə məhz Yelenendorfdə inşa edilmişdir.

Tarixi faktlara görə, 1836-cı ildə Yelenendorfdə yaşayan sakinlər sırasında 8 nəfər pinəçi, 4 dülgər, 4 dərzi, 7 furqon ustası və s. var idi. Yelendorfdə yaşayan kolonist Qotlob Koxun rəngsaz emalatxanası yarandıqdan 20 il sonra artıq bütün Yelizavetpolun quberniya mərkəzində şöhrət qazanmışdı. Bundan əlavə, Qafqazın bütün sənətkarları icmanın furqon ustalarının yanına axışırdılar.

Almanların Azərbaycanın Qərb bölgələrinə gəlişi ilə o yerlərin kənd həyatında böyük mədəni dəyişikliklər baş verdi. Onların məskunlaşmasından sonra qərb bölgəsində yaşayan yerli azərbaycanlı kəndlilər də almanlar kimi altı zirzəmi, üstü çardaqlı, damı kirəmitli evlər tikməyə başladılar. Bəzi məlumatlara görə, kənd təsərrüfatında işlədilən dördçarxlı at arabalarının düzəldilməsi də almanların gəlişindən sonraya təsadüf edir. Cins inəkləri də ilk dəfə Azərbaycana almanlar gətirmişlər. Sənaye üsulu ilə pendir və yağ istehsalı da məhz onlara məxsusdur. Azərbaycanda ilk yağ-pendir zavodu Ziqan-ter adlı alman tərəfindən Yelenendorfdə tikilmişdir.

Almanlar kənd yerlərində elektrik enerjisindən istifadənin, elektrik dəmir yolunun, indiki Şəmkirin Dəllər qəsəbəsindən Gədəbəyədək uzanan neft kəmərinin ilk yaradıcıları olmuşlar. Gədəbəy misəritmə zavodlarının, Göygöl Şampən Şərabı Müəssisəsinin əsasını da onlar qoymuşlar. Sonralar Bakendorfun rəhbərlik etdiyi alman firmaları isə Bakıda — Balaxanıda, Suraxanıda, Ramanada, Sabunçuda sənaye üsulu ilə ilk neft çıxaran firmalardan idi.

Yelenendorfdə yaşayan alman koloniyası 1869-cu il aprelin 22-də özünün yaradılmasının 50 illiyini təntənə ilə qeyd etmişdir. Bu illər ərzində kənd çox sürətlə inkişaf edib dəyişmişdir. 1854-cü il aprelin 24-də Müqəddəs Yohann kilsəsinin təməl daşının qoyulmasına paralel olaraq burada uşaq bağçası da istifadəyə verilmişdir. 1890-cı il noyabrın 22-də isə Yelenendorf peşə məktəbi yaradılmışdır. 1893-cü ildən etibarən Yelenendorfdə ictimai yığıncaqların keçirilməsinə başlanmışdır. Bu yığıncaqlarda koloniyanın problemlərinə toxunulur və onların həlli yolları axtarırdı. 1890-cı illərin üstün cəhətlərindən biri də icmanın iqtisadi yüksəlişinin qeydiyyatına alınması idi. Burada başlıca məşğuliyyət sahələri: şərabçılıq, iri sənaye və texniki yeniliklər sayılırdı. 1911-ci ildə Yelenendorfdə 1054 bina vardı. Bunun 415-i yaşayış evi idi. Bu isə onu göstərirdi ki, Yelenendorfdə tikinti sənayesi yüksək sürətlə inkişaf edirdi. Artıq koloniyada ağac evlərin qalmaması da buna əyani sübut idi. Tikintinin tempinə gəlincə, 2 il ərzində (1911–1913-cü illər) burada daha 15 xüsusi mülk tikilmişdi. Bu da kəndin həyatını mədəni şəhər qəsəbəsi üslubuna daha çox bənzədirdi.

1900-cü illərin əvvəllərində Yelenendorfdə şərab istehsalı və xarici ticarət çox güclü inkişaf etməyə başlamışdı. Artıq 70-ci illərdə hər bir ailə ildə 1000–1500 vedrə şərab istehsal edirdi. Hər evin altında, zirzəmi-də böyük şərab çəlləkləri yerləşirdi. 1914-cü ildə Förrer və Hummel qardaşlarının şərab firmalarının bir illik gəliri bir milyon manat təşkil etmişdi. Məlumatlara görə, həmin dövrdə qardaşların istehsal etdiyi çaxır bütün Qafqaz bölgəsində hazırlanan çaxırın 58 faizi-

ni təşkil edirdi. 1912–ci ildə Yelenendorfdə Forer qardaşları dəyirman da tikdirmişdirlər.

Şərabçılıqdan sonra burada ikinci əsas rol faytonçuluğa məxsus idi. 1877-1878–ci illərdə Türkiyə ilə başlanan müharibə faytonçuluğun sürətlə inkişafına təkan vermişdi. Bütün bu sadalananlar Yelenendorfun XIX əsr həyatını əks etdirən məqamlardır.

Azərbaycandakı alman koloniyalarının sakinləri azərbaycanlılarla çox mehriban yaşayırdılar. Bir məqamı qeyd etmək yerinə düşərdi: 1914-cü ildə – I Dünya müharibəsi başlayanda rus çarı I Nikolay Krım, Moldova, Şimali Qafqaz və Volqaboyunda yaşayan almanların Sibirə köçürülməsini əmr edir. Bu zaman yalnız Gəncə quberniyasındakı almanlar köçürülmür. O dövrdə Gəncə ictimaiyyəti, xüsusən də Rəfibəyov qardaşları Qafqaz canişininin yanına gedərək almanlara zəmin durur və onların köçürülməsinə imkan vermirlər. 1918-ci ildə bütün Azərbaycandakı koloniyalarda yaşayan almanların sayı 6 min nəfərə çatırdı. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər) almanlar ilk koloniyanın salınmasının 100 illiyini təntənə ilə qeyd etmişdilər.

Rayon kimi isə indiki Göygöl 1930-cu ildə təşkil edilmişdir. 1938-ci ilə qədər Nərimanov rayonu adlandırılmışdır. 1938-ci ildə rayona inqilabçı Xanlar Səfərəliyevin şərəfinə Xanlar rayonu, Yelenendorf qəsəbəsinə isə rayon mərkəzi kimi Xanlar şəhəri adı verilmişdir. 1941-ci ilin sentyabrında erməni Mikoyanın təşəbbüsü, Stalinin əmri ilə təqribən 20 mindən çox Azərbaycan vətəndaşı olan alman heç bir tutarlı dəlil göstərilmədən Sibirə və Qazaxıstana sürgün edildi.

Onların abad evlərinin çoxuna Mikoyanın havadarlığı ilə ermənilər yerləşdirildi. Tarixdən də məlumdur ki, 1941-ci ildə almanlar Göygöldən sürgün edilənədək rayon ərazisində bir nəfər də erməni yaşamırdı. Almanlar sürgün olunduqdan sonra azərbaycanlılar onların evlərində yaşamağı özlərinə sığıdırmırdılar. Beləliklə bütün evlər ermənilər tərəfindən zəbt olundu.

Bir məqamı xüsusi qeyd etməliyik ki, erməni millətçilərinin uzun illər azərbaycanlılara qarşı apardıqları terror və soyqırımı siyasətindən Azərbaycanda, o cümlədən Yelenendorfda yaşayan almanlar da zərər çəkmişlər. 1905-ci ildən 1907-ci ilin avqustunadək “Daşnaksütyun” partiyasının Gəncədəki yerli təşkilatının rəhbəri olan Koryun partiya silahdaşları Arutyunov qardaşları ilə birlikdə Yelenendorf almanlarını partiyanın xəzinəsinə xərac verməyə məcbur edirdi. Şərab istehsalçıları olan Forer və Qurrdan hərəyə 30 min rubl pul tələb olunurdu. Qurr bu məbləği ödəyə bilmədiyi üçün ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə qətlə yetirildi. Sovetləşmədən sonra ermənilər Azərbaycandakı almanlara da “antisovetçi” damğası vuraraq onların bir hissəsinin güllələnməsinə nail oldular. Göygöldə 2007-ci il martın 29-da vəfat etmiş sonuncu alman Viktor Klayn sovetləşmədən sonra ermənilərin fitvasi ilə “antisovetçi” damğası vurularaq güllələnməyə məhkum edilənlərin qətlinin canlı şahidlərindən idi. Almanıyanın Azərbaycandakı səfirliyi Viktor Klaynın Göygöldəki evini indi muzeyə çevirmişdir.

Xanlar rayonuna verilmiş Göygöl adının isə fikrimizcə, geniş təhlilinə ehtiyac yoxdur. Toponim ərazidə yerləşən məşhur təbiət abidəsinin – Göygölün adın-

dan götürülmüşdür. Göygöl hidronimi su obyektinin suyunun təmizliyinə, şəffaflığına dəlalət edir. Bizə belə gəlir ki, gələcəkdə Yelenendorf adının da bərpası barədə düşünməyə dəyər. Ərazidə yerləşən və adı ciddi bir tarixi əhəmiyyət daşımayan yaşayış məntəqələrindən birinə Yelenendorf adının verilməsi, keçmişin yenidən yaddaşlara qaytarılması ilə yanaşı, həm də Azərbaycanda tarixən mövcud olmuş tolerant mühitin, başqa xalqların, dinlərin təmsilçilərinə xoş münasibətin nümayişi baxımından əhəmiyyətli olardı.

25 aprel 2008-ci tarixli digər bir qanunla Əli Bayramlı şəhərinin adı da *Şirvan* adı ilə dəyişdirilmişdir. Əli Bayramlı rayon kimi Azərbaycan KP MK-nın 8 avqust 1930-cu il tarixli qərarı ilə təşkil edilmişdir. Rayon əvvəllər Qırxçıraq, Çıplaqlı, Zubovka adlanan kiçik yaşayış sahələrinin və Papanin kimi tanınan dəmiryolu stansiyasının əsasında yaradılmışdır. 1938-ci ilə qədər rayonun adı Zubovka olmuşdur. Zubovka toponiminin maraqlı və əfsuslar ki, keçmişimiz üçün o qədər də xoş olmayan tarixçəsi vardır. Zubov çar ordusunun Azərbaycanı istila edən işğalçı generallarından birinin soyadıdır. 1796-cı ildə general Valeriyən Zubovun başçılığı altında xüsusi hərbi dəstə Azərbaycana daxil oldu. Çariça Yekaterina bu yürüşə çox böyük maraq göstərirdi. General Zubovun ixtiyarına 30 minlik qoşun verilmişdi. Yürüş Peterburqda kilsədən başlandı; keşişlər ali baş komandana və rus-kazak qüvvələrinə xeyir-dua verdilər. Azərbaycanda maneəsiz irəliləyən general Zubov əlverişli mövqedə yerləşən Çıplaqlı kəndinin adını Yekaterinaserd qoydu. İlk mərhələdə bura iki min rus kazakı köçürüldü. Onlar hərbi və eləcə də kənd təsərrüfatı alətləri ilə təchiz

edilmişdir. Belə ki, şəraitə görə onlar burada məhsul əkib-biçəcək, zərurət anında isə silaha əl atacaqdılar. Çıplaklı adına gəlincə, tədqiqatçılardan Minəxanım Təkləlinin ehtimalına görə, Çıplaklı bir tayfa adı və ya ərazinin bitki örtüyü ilə bağlı söz ola bilərdi. Göyçay rayonu ərazisində də Lək Çıplak, Türkiyənin Mardin və Qars vilayətlərində Çıplaklı kənd adlarına təsadüf edilir. Mərhum alim Mehmet Eröz bu adlar barədə “bu köylər xalqının “Çıplaklı” yörüklərindən olduğu anlaşılmaqdadır” yazaraq 1126-cı il tarixli bir sultan fərmanında Kibrisə sürülən Çıplaklı camaatı haqqında məlumat verir {155, s. 136}.

Azərbaycanı istila etmiş rus hərbcilərinin nəzərinə Xəzərdən Kür çayına daxil olan gəmilər üçün bura əlverişli liman olacaqdı. Tezliklə Zubov (O, bir ayağını Polşa vətənpərvərləri ilə döyüşdə itirdiyindən və protez ayaqla gəzdirdiyindən Azərbaycanda ona “Qızılayağ general” deyirdilər) bu kənddə qala tikmək işinə girişir. Lakin Yekaterinanın qəfil ölümü ilə Azərbaycanın istila planı yarımçıq qalır; rus ordusu geri çağrılır. Yaşayış məntəqəsi isə Zubovka kimi tanınır. 1938-ci ildə Zubovka adı Əli Bayramlı adı ilə əvəz edilir. Uzun illər ərazini adlandırmasına rəğmən Əli Bayramlı memorial toponimi Azərbaycan üçün qürur doğuran bir tarixlə assosiasiya olunmurdu. Əli Bayramov 1918-ci ildə cinayətkar daşnak-bolşevik bölüklərinə başçılıq etmiş şəxs idi. Kapitanı olduğu “Demosfen” gəmisi ilə Azərbaycanı təhdid edən bolşevik qüvvələrinə benzin daşıyırdı. Salyanda, eləcə də Kür boyunda qırğınlarda fəal iştirak edirdi. ADR qurulduqdan sonra da gizli fəaliyyətə keçmişdi. Rusiyanın xeyrinə casusluq etmiş, həbs olunmuş, vətən xaini kimi qətlə yetirilmişdi.

Odur ki, Azərbaycanca Sovet hakimiyyətinin ilk günlərində onun qətlində təqsirli bilinənləri mühakimə etmiş, bu iş üzrə 11 keçmiş vəzifəli şəxsə ölüm cəzası vermişlər. Sovet quruculuğu illərində onun adını əbədləşdirmək məqsədilə bir sıra yaşayış məntəqələrinə, idarə və müəssisələrə, küçələrə, o cümlədən daşnak quldurları sırasında Kür boylarında qanlara qərq etdiyi bu şəhərə də onun adını vermişlər. Qazax rayonunda da İncə kimi tarixi məzmunu malik olan adı Əli Bayramlı adı ilə əvəz etmişlər. Ona görə də Əli Bayramlı adının dəyişdirilməsi Azərbaycan ictimaiyyəti tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdır.

Şəhər üçün Şirvan adının seçilməsi ilk mərhələdə bəzi oponentlər tərəfindən birmənalı qiymətləndirilmirdi. Toponimin dəyişdirilməsi ilə bağlı ictimai müzakirələrdə iştirak edən ziyalılardan bir qismi tarixi Şirvan toponiminin Dərbənd, Göyçay, Bakı da daxil olmaqla geniş bir arealı əhatə etdiyini əsas gətirərək hesab edirlər ki, bu adı indi bir şəhərə verib Şirvan toponiminin əhatə dairəsini kiçiltmək məqsəduyğun deyil. Vaxtilə Şirvan şəhərinin indiki ərazisinin kiçik bir hissəsini təşkil etmiş Çıplaqlı, Qırxçıraq adlarının bərpası və yaxud şəhərə Neftçilər, Kür, Kürabad kimi adların verilməsi təşəbbüsündən çıxış edənlər də vardı.

Bu məsələ ilə bağlı qənaətlərini bölüşən hər kəsi öz mövqeyində haqlı saymaq olar. Bununla belə düşünürük ki, Əli Bayramlı şəhərinin Şirvan adlandırılması Azərbaycanın ən qədim toponimlərindən olan Şirvan adının yaşarılığının təmin olunması, mənəvi dəyərlərimizdən biri kimi nəsillərdən-nəsillərə ötürülməsi baxımından uğurlu bir addımdır. Əgər narahatlıq do-

ğuran məqam Şirvan toponiminin arealı ilə bağlıdırsa, fikrimizcə, bu toponimin əyaniləşdirilərək işləkliyinin təmin olunması gələcək nəsillərə adın mənşəyi, əhatə etdiyi ərazilər haqqında daha geniş bilgilər almaq imkanı yaradır. Heç bir rəsmi sənəddə təsbit olunmayan, gündəlik ünsiyyətdə yalnız istisna hallarda işlədilər hər hansı toponimin yaddaşlarda yaşayacağına isə zəmanət vermək çətinidir. Ona görə də Əli Bayramlı şəhərinə məhz Şirvan adının verilməsi təqdirəlayim bir addımdır.

2 aprel 2010-cu il tarixində qüvvəyə minən qanuna əsasən keçmiş Dəvəçi rayonuna verilmiş *Şabran* adının mənşəyi də maraqlı doğurmaya bilməz. Şabran Azərbaycanın qədim və orta əsr şəhərlərindən biri kimi xarakterizə olunur. Şəhər şimal-şərqi Azərbaycanın ərazisində Böyük Qafqaz dağları ilə Xəzər dənizi arasında İpək yolunun qollarından birinin üzərində yerləşib. Bəzi alimlər Şabranın indiki Dəvəçi şəhərinin ərazisində, bəziləri Xaçmazda, bir qisim tarixçi isə məşhur Beşbarmaq dağının ətrafında yerləşdiyini iddia edir. Amma hər halda, ortalıqda arxeoloji qazıntılar da var. Aparılan qazıntılar şəhərin indiki Dəvəçi adlanan ərazidə yerləşdiyini göstərir.

Şabran adı qədim dövrə aid xəritələrdə də öz əksini tapmışdır. Məsələn, Ptolomeyin eramızın II əsrinə aid xəritəsində təsvir olunmuş şəhərlərdən birinin - Telebanın məhz Şabran olduğu ehtimal edilir.

Strabonun tərtib etdiyi xəritədə də bu şəhərin göstərildiyi güman edilir. Bəs Şabran sözü necə yaranıb? Bu barədə də müxtəlif fərziyyələr vardır. Əsas fikir şəhərin adının burada yaşayan tayfaların adından götürülməsi

ətrafında cəmləşmişdir. Ehtimal olunur ki, Ptolomeyin əsərində göstərilən Sapotren tayfalarının adı dəyişikliyə uğrayaraq tədricən Şabran şəklinə düşmüşdür.

Şəhərin İpək yolunun və Şimaldan Cənuba gedən yolun üzərində yerləşməsi onun müxtəlif dövrlərdə hücumlara məruz qalmasına, bu isə öz növbəsində etnik müxtəlifliyə gətirib çıxarıb. Amma bu ərazinin əsas sakinlərinin qədim türk tayfalarından sabur və ya sabir olduğu daha çox ehtimal olunur. Belə güman edilir ki, sapotren, sabur, sabir, şaburan, şavaran – bunlar hamısı forma dəyişikliyinə düşərək Şabran şəklini almışdır. Bu ərazidə massaget və hun tayfalarının da yaşadığı ehtimal olunur.

VI əsrdə bura Sasanilərin hakimiyyəti altında olmuşdur. Belə bir fikir var ki, ərazidəki müdafiə sədlərini Sasanilər saldırmışlar. Amma bəzi tədqiqatlar bu sədlərin Sasanilər gələne qədər mövcud olduğunu göstərir.

Ərəblərin hücumu zamanı Şabrana Bəsrədən və Kufədən ərəb tayfaları köçürülmüşdür. Burada yəhudilərin də yaşaması haqda məlumatlar vardır. Avropalı səyyah Gilyam de Rubru 1254-cü ildə bu ərazidən keçərkən çoxlu yəhudi gördüyünü yazır. İndiki Quba ərazisində məskunlaşan dağ yəhudilərinin kökünün də bu yəhudilərlə bağlı olduğu bildirilir. Əhalinin dini etiqađı isə müxtəlif dövrlərdə zərdüştilik, xristianlıq, sonra isə, təbii ki, islam olmuşdur. Şabranda zərdüştilərin və yəhudilərin yaşamasını bu ərazidə həm yəhudi, həm də Zərdüşt məbədlərinin aşkarlanması sübut edir. Bəzi mənbələrə görə, burada alban tayfaları da yaşamışdır.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Şabranla bağlı ən maraqlı cəhət onun paytaxt olmasıdır. Müxtəlif mənbələrdə Şabranın qüdrətli Şirvanşahlar dövlətinin ilk paytaxtı olduğu göstərilir. Şabranın bu statusu 9-cu əsrə qədər, yəni Şamaxı şəhəri yüksələnədək davam etmişdir. Şəhərin Şirvanşahların iqamətgahı olmasını sübut edən faktorlardan biri də burada onların nəslinə aid sərdabənin olmasıdır.

Tədqiqatçıların fikrincə, Şabranı qədim və paytaxt şəhəri kimi Qəbələ, Bərdə və Naxçıvanla müqayisə etmək mümkündür. Məşhur Azərbaycan şairləri Xaqani və Fələki Şirvani saray əleyhinə yazdıqlarına görə, bu şəhərdə məhbəs həyatı yaşamaq olmuşlar. Şabranda ictimai-siyasi həyatda mühüm mövqə tutan şeyxlər də yaşamışlar. Onların arasında ən məşhuru Şeyx Yəqub Çərxidir.

Şabran şəhərinin adının bərpası bu ərazidə arxeoloji tədqiqatları davam etdirmək zərurətini ortaya çıxarır. Təbii ki, qədim paytaxtımızla bağlı öyrənilməyənlər öyrənilənlərdən qat-qat çoxdur. Tədqiqatçılar Şabranla bağlı Şərq və Avropa mənbələrində araşdırma aparmağı da vacib sayırlar.

11 may 2010-cu il tarixində qəbul edilmiş qanunla Bakı şəhərinin Əzizbəyov rayonu *Xəzər* adlandırılmışdır. Vaxtilə bu rayona verilmiş Əzizbəyov adı görkəmli inqilabçı, Bakı şəhər Xalq Komissarları Sovetinin və "Nicat" maarif cəmiyyətinin fəal üzvlərindən olan Məşədi Əzizbəyovun (1876 - 1918) soyadından götürülmüşdü.

1876-cı ildə Bakıda anadan olan Məşədi Əzizbəyov 1896-cı ildə Bakı realnı məktəbini bitirdikdən

sonra Peterburq Texnologiya İnstitutuna daxil olmuş, 1908-ci ildə ali təhsilini başa vuraraq bir müddət Bakıda mühəndis işləmişdi. Sonra inqilabi hərəkətə qoşulmuş, bolşevik ideyalı inqilabçı kimi fəaliyyət göstərmişdir. Məşədi Əzizbəyov Bakı fəhlələrinin çarizmə qarşı çıxışlarında yaxından iştirak edirdi. O, "Nicat" maarif cəmiyyətinin fəal üzvlərindən və "Dəvəti-Qoç" qəzetinin yaradıcılarından biri kimi tanınırdı. 1911-ci ildə Bakı Şəhər Dumasına üzv seçilmişdi. 1918-ci ildə Bakı Xalq Komissarları Sovetində quberniya komissarı, sonra xalq daxili işləri komissarının müavini işləmişdi. O, 1918-ci il mart ayının sonlarında Bakı şəhərində daşnak-bolşevik quldur birləşmələri tərəfindən türk-müsəlman əhalisinin qətliamı törədilərkən Bakı Kommunasında məsul vəzifə tutmuş və faktiki olaraq öz millətinin qırğınında erməni və bolşevik ünsürlərlə birgə iştirak etmişdir. 1918-ci il 20 sentyabr tarixində 26 Bakı Komissarları sırasında güllələnmişdir.

Xalqımıza qarşı törədilmiş qırğınlarda yaxından iştirakını nəzərə alaraq Məşədi Əzizbəyovun soyadının memorial oykonim kimi qorunması normal hal kimi qiymətləndirilə bilməzdi. Bu səbəbdən, Əzizbəyov rayonuna Xəzər adının verilməsi ictimaiyyət tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılandı.

Xəzər adına gəlincə isə, məlum olduğu kimi, bu, tarixdə müxtəlif adlarla tanınmış Xəzər dənizinin adıdır. Xəzər dənizi haqqında ən qədim məlumatlara Assuriya gil qablarının üzərindəki yazılarda rast gəlinir və o Cənub dənizi adlanır. Yunan tarixçi və coğrafiyaçısı Hekatey Miletskinin (e.ə.VI əsr) əsərlərində bu dəniz Kaspıy və Hirkan kimi nişan verilir. Birinci

etnonim o zaman dənizin cənub-qərb sahillərində, müasir Azərbaycanın ərazisində yaşamış Kaspi xalqının adı ilə əlaqədardır. İkinci ad dənizin cənub-şərq küncündə yerləşmiş Hirkan ölkəsindən yaranmışdır. Hər iki ad Herodot tərəfindən də istifadə olunur (e.ə.V əsr). Daha sonrakı qədim müəlliflər bu adlarla yanaşı, Coşqun və Hirkan dənizi adlarını işlədirlər. Qədim rus əlyazmalarında Xəzər dənizi Göy (Monqol-Türklərdən götürülmüşdür), Xarəzm (Amudərya çayının aşağı vadisində yerləşən və ərazisi Xəzər dənizinə qədər uzanan Xarəzm dövləti ilə bağlı), Xvalın, Dərbənt və s. kimi adlandırılır. Xəzər ətrafında yaşayan xalqlar da bu dənizə müxtəlif adlar vermişlər, məsələn: ruslar-Xvalın, tatarlar-Ağ Dəniz, türklər-Kiçik Dəniz, çinlilər-Si Hay, yəni qərb dənizi. Rusiyada Kaspiy adı XVI əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Xəzər ətrafında yerləşmiş digər ölkələrdə bu su hövzəsi: Azərbaycanda – Xəzər (Xəzərlər – V-X əsrlərdə dənizin şimal-qərb sahillərində məskunlaşmış türkdilli millətdir), İranda Mazandaran, Qazaxıstanda və Türkmənistanda Kaspiy dənizi kimi adlandırılmışdır. Antik dövrün Xəzər dənizini öyrənməklə məşğul olmuş alim, səyahətçilərin maraqlı fikir və fərziyyələri əsasında demək olar ki, özünün çoxəsrlik tarixi ərzində Xəzərin çoxlu adları olmuşdur. Bəzi mənbələrdə bu adların sayı 40-dək, bəzilərdə isə 100-dək göstərilir. Həmin adlar, adətən, onun sahilində məskunlaşmış əhalinin, böyük tayfa birliklərinin adına görə, ya da sahiləni zolaqda yerləşən şəhər, vilayət, ölkələrin adlarına görə verilirdi. Bu baxımdan, Xəzərin Hirkan, Abeskun, Xəzər, Xvalınsk, Kaspi, Pontik, Kimmerik, Sarmat, Xorasan, Tabasaran, Mazandaran, Göy, Ağdəniz, Rus, Bakı, Dər-

bənd və s. kimi adları bununla bağlı olmuşdur. Adlar içərisində yalnız Xəzər və Kəspə tarixi və coğrafi hüquq qazanaraq indiyə kimi qalmışdır.

Xəzər adı isə, əsasən, Şimali Qafqazda və Volqaboyu ərazidə yayılmış, bir çox türk mənşəli xalqların etnogenezinin formalaşmasında iştirak etmiş qədim türk tayfalarından birinin, Xəzərlərin adından götürülmüşdür.

3.3. Şəxs adlarının qrammatik xüsusiyyətləri

Sözlər xüsusi adların, o cümlədən antroponimlərin yaranması üçün maddi baza rolunu oynasa da, apelyativ səviyyəsindəki qrammatik strukturlaşma xüsusi adlar səviyyəsinə eyni şəkildə keçmir. Antroponimin quruluşu ümumi sözlərdə olduğu kimi kök və şəkilçilərə, sözlərin mexaniki və ya üzvi birləşməsinə görə yox, mürəkkəb adın tərkibindəki üzvlərin sayına görə müəyyənləşir. Şəkilçilər mürəkkəb söz tərkibində ayrıca üzv kimi çıxış etmək imkanına malik olmadığından dilimizdə düzəltmə adlar yoxdur. Ona görə də antroponimlər tərkib daxilindəki müstəqil üzvlərin sayına görə yalnız sadə və mürəkkəb ola bilər. M.N.Çobanov antroponimlərin quruluşu barədə yazır: “Həm sadə, həm düzəltmə, həm də mürəkkəb kök sözlər əsasında düzələn antroponimlər yalnız bir antroponimik vahiddən (şəxs adından) ibarət olub sadə antroponimlər hesab edilir. Sadə antroponimlər isə onun əsasında duran ümumişlək sözlərin quruluşundan (sadə, düzəltmə, mürəkkəb) asılı olmadan birüzvlü antroponimik vahidlərdir” {49, s. 268}.

Bu baxımdan tədqiqat üçün seçdiyimiz bütün şəxs adları ad kimi yalnız sadə antroponimlər hesab olunmalıdır. Bu adlar yalnız soyad, ata adı, təxəllüs, ləqəb və ya ayrı yazılan titulla birgə işləndikdə mürəkkəb ad formasına düşə bilər. Amma nəzərdən keçirəcəyimiz şəxs adları da sadə, düzəltmə, yaxud mürəkkəb kök sözlər əsasında formalaşmışdır. Beləliklə, müstəqillik dövründə geniş funksionallığa malik olan şəxs adlarını kök sözlərə istinadən, aşağıdakı kimi təsnif etmək olar.

1. *Sadə sözlər əsasında formalaşmış şəxs adları*: Bu qəbildən olan şəxs adlarının yaranması bir neçə formada özünü göstərir. 1) Ümumi isimlərin xüsusiləşməsi nəticəsində yaranan şəxs adları: *Arzu, Əfsanə, Vüqar, Aslan, Çiçək, Maral, Günəş, Şəbnəm* və s.; 2) Sifətlərin konversiyası nəticəsində yaranan şəxs adları: *Gözəl, Lətif, Yaxşı, İgid, Qəhrəman, Azad, Sarı, Qara, Qoca* və s.; 3) Fellərin semantik konversiyası nəticəsində yaranan şəxs adları: *Solmaz, Qorxmaz, Ucal, Yüksəl* və s. 4) Zərfin konversiyası nəticəsində yaranan şəxs adları: *Rəvan, Sakit, İlkın, Səhər* və s. 5) Qoşmanın konversiyası nəticəsində yaranan şəxs adları: *Tərəf*. 7) Nidanın konversiyası nəticəsində yaranan şəxs adları: *Əhsən, Maşallah, Afərin, İnşallah* və s.

2. *Düzəltmə sözlər əsasında formalaşmış şəxs adları*: Antroponimiyaya dair mövcud ədəbiyyatlarda şəxs adı düzəldən suffikslərin tərkibi müəyyənləşdirilmişdir. Bu suffikslərin böyük hissəsi dilimizə ərəb və fars dillərindən keçən və hazırda dilin apelyativ səviyyəsində funksionallığını itirmiş qeyri-məhsuldar şəkilçilərdən ibarətdir: -an – *Cavidan, Şəhran, Türkan,*

Ayan, Nuran; -dan – Eldan, Nurdan, Aydan; -lan – Nurlan, Aylan; -ulla – Şeyxulla, Sədulla, Abdulla; -iyyə – Zülfıyyə, Rəbiyyə, Xeyriyyə, Əhmədiyyə, Ülviyyə; -iyyət – Rəbiyyət, Ülviyyət; -dar – Eldar, İldar, -nar – Elnar, Gülnar; -çin – Gülçin, Elçin; -mar – Şahmar, Elmar; -al – İlkal; -dar – Cahandar, Ələmdar; -stan⁴ – Gülüstan, Gürcüstan və s.

Antroponim yaradıcılığında -ə şəkilçisinin yerinə yetirdiyi funksiya da xeyli maraqlıdır. Məlumdur ki, bu şəkilçi ərəb-fars mənşəli isimlərin sonuna əlavə olunaraq qadın cinsi kateqoriyasının əlaməti kimi çıxış edir. Məsələn: *müəllimə, şairə, alimə, mərhumə* və s. Antroponim səviyyəsində isə bu şəkilçi əsasən oğlan adlarına qoşulmaqla onlardan qız adları əmələ gətirir. Belə adlara tədqiqat nümunələri arasında da rast gəlmək olar. Məsələn: *Vüsal – Vüsalə, Xəyal – Xəyalə, İlqar – İlqarə, Çinar – Çinarə, Elnur – Elnurə, Naid – Naidə, Zabit – Zabitə, Turan – Turanə* və s. -ə şəkilçisi eyni zamanda qadın adlarından yeni qadın adları yaratmaq imkanına da malikdir ki, nümunələr arasında bu cür adlara da təsadüf edilir. Məsələn: *Gülnar – Gülnarə, Nərmin – Nərminə, Nuran – Nuranə* və s. Nümunələr arasında həmçinin -ə şəkilçisinin birbaşa apelyativə qoşularaq yaratdığı adlar da nəzərə çarpır. Məsələn: *Aliyə, Dinarə* və s.

Düzəltmə kök sözlər əsasında formalaşan şəxs adlarının bir qismi də isimlərdən sifət düzəldən -lı⁴ şəkilçisinin iştirakı ilə yaranmışdır: *Vəfalı, Uğurlu, Meyvəli, Telli, Elli, Güllü* və s.

Müstəqillik dövründə körpələrimizə qoyulan adlar sırasında sözdəyişdirici şəkilçilərin-fleksiyaların

iştirakı ilə yaradılmış antroponimlər də müəyyən funksionallığa malikdir. Buna misal kimi saitle bitən isimlərə qoşulan, üçüncü şəxsin təki və cəminə aid -sı² mənsubiyyət şəkilçisi vasitəsilə yaradılmış adları göstərə bilərik: *Ağası, Balası* və s. Tədqiqat nümunələri arasında kəmiyyət şəkilçisinin titullara artırılması ilə yaradılmış şəxs adlarının da öz yeri vardır: *Bəylər, Xanlar, Şahlar, Ağalar*.

-ar² şəkilçisinin iştirakı ilə yaradılmış antroponimlər də vardır ki, onların tərkibindəki -ar² morfeminin suffiks, yoxsa fleksiya olduğunu, eyni zamanda bu şəkilçinin iştirakı ilə formalaşmış şəxs adlarının hansı qrammatik kateqoriyaya aidliyini müəyyən etmək xeyli çətindir. Məlumdur ki, -ar² morfemi sözdüzəldici şəkilçi kimi həm düzəltmə isim (*axar, çıxar, açar, kəsər* və s.), həm də feli sifət (*gülər gözlər, yanar ürək* və s.) əmələ gətirir. -ar² eyni zamanda felin müzare zaman şəkilçisi kimi çıxış edir. Göründüyü kimi, tərkibində bu şəkilçi olan *Gülər, Yaşar, Sevar, Yetər* və s. bu kimi antroponimləri həm düzəltmə ismin xüsusiləşməsi, həm feli sifətin, həm də felin semantik konversiyasının nəticəsi kimi götürmək mümkündür. Elə buna görə də -ar² şəkilçisinin iştirakı ilə yaranmış şəxs adlarının təsnifatı zamanı tədqiqatçılar bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən fikirlər irəli sürmüşlər. A.A.Axundov, M.N.Çobanov bu kimi adların tərkibindəki şəkilçini müzare zaman şəkilçisi kimi götürərək belə adların felin semantik konversiyası nəticəsində yarandığını güman edirlər. {10, s.147; 48, s.221} M.H.Hüseynzadə isə şəxs adları daxilindəki -ar²/-r morfemini sırf leksik şəkilçi kimi nəzərdən keçirir. Onun fikrincə, bu şəkilçi birbaşa felə artırılaraq dü-

zəltmə şəxs adları əmələ gətirmək imkanına malikdir. {88, s.36} Güman edirik ki, M.H.Hüseynzadənin bu qənaəti daha əsaslı hesab olunmalıdır. Çünki dilimizdə bu şəkildən başqa -ı⁴/-ş, həmçinin dialektal -oş/öş komponentlərinin ümumi və xüsusi sözlərə artırılaraq bilavasitə şəxs adı yaratdığı başqa hallarla da qarşılaşırıq: *Qaraş, Balaş, Gülüş, Əliş, Caboş* və s.

3. *Mürəkkəb kök sözlər əsasında yaranmış şəxs adları*: Bu kateqoriyadan olan adların yaranma variantları da kifayət qədər çoxdur və belə çoxvariantlılıq səbəbsiz deyildir. M.N.Çobanov bu barədə yazır: “Dilimizdə bir qrup elə sözlər vardır ki, onların hər biri onlarla mürəkkəb kişi və qadın adlarının düzəlməsi üçün əsas təşkil edir” {48, s.276}. Alim statistik üsuldan istifadə edərək dilimizdə təkcə “gül” sözünün köməyilə 308, “nur” sözünün köməyilə 257, “zər” sözünün köməyilə 204, “naz” sözünün köməyilə 187, “nar” sözünün köməyilə 132, “xan” sözünün köməyilə 88, “xanım” sözünün köməyilə 81, “bəy” sözünün köməyilə 58, “şah” sözünün köməyilə 53, “ağa” sözünün köməyilə 67, “el” sözünün köməyilə 33, “yar” sözünün köməyilə 28, “can” sözünün köməyilə 11 antroponimin düzəldiyini göstərir və hələ bunun da son hədd olmadığını əlavə edir. Bu səbəbdən aşağıda təqdim olunan variantlar müstəqillik dövründə körpələrimizə verilmiş mürəkkəb köklü ad nümunələrinin yalnız cüzi bir hissəsini əhatə edə bilər.

Birinci komponentə görə: 1) Birinci komponenti arxaik “əmir” titulunun ixtisarından ibarət olan mürəkkəb quruluşlu şəxs adları: *Mirsaat, Mirməmməd, Mirabbas, Mirağa, Mirkamal, Mirkənan, Mirnurəddin* və s.

2) Birinci komponenti “ağa” titulundan ibarət olan mürəkkəb quruluşlu şəxs adları: *Ağazaman, Ağadaş, Ağahüseyn, Ağaxan, Ağamövsüm, Ağanadir, Ağazəki, Ağamehdi, Ağanemət* və s. 3) Birinci komponenti “el” sözündən ibarət olan mürəkkəb quruluşlu şəxs adları: *Eltac, Elturan, Elxan, Elyar, Elgün, Elvin* və s. 4) Birinci komponenti “bala” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Balahəzi, Balakəşi, Balaqardaş* və s. 5) Birinci komponenti “ata” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Atakamal, Atabala, Ataxan, Atakəşi* və s. 6) Birinci komponenti “ana” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Anaqız, Anagül, Anaxanım* və s. 7) Birinci komponenti “gül” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Gülcahan, Gülnisə, Gülay, Gültac, Gülbəniz, Gülabbas, Güloğlan, Gülbala* və s. 8) Birinci komponenti “Əli” antroponimindən ibarət olan şəxs adları: *Əlibrahim, Əliabbas, Əlicəfər, Əlibala, Əlipaşa, Əliheydər* və s. 9) Birinci komponenti “ay” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Aybəniz, Ayxan, Aytən, Aylan, Aynur, Aytac, Ayşən, Aysel, Aygün, Aygül* və s. 10) Birinci komponenti “bəy” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Bəydəmir, Bəyməmməd* və s. 11) Birinci komponenti “türk” epionimindən ibarət olan şəxs adları: *Türkel*. 12) Birinci komponenti “nur” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Nurcahan, Nurcan, Nurbala* və s.

İkinci komponentə görə. 1) İkinci komponenti “xanım” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Minaxanım, Tutuxanım, Bikəxanım, Sonaxanım, Səliməxanım, Bəyimxanım, Xırdaxanım, Balacaxanım* və s. 2) İkinci komponenti “kişi” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Atakəşi, Ağakəşi, Balakəşi, Əlikəşi* və s. 3) İkinci komponenti “bala” sözündən ibarət olan şəxs adları: *Əzizba-*

la, Ağabala, Əlibala, Hacıbala, Xanbala və s. 4) İkinci komponenti “bəy” sözündən ibarət olan şəxs adları: Soltanbəy, Hacıbəy, Balabəy, Əlibəy, Elbəy, Orxanbəy və s. 5) İkinci komponenti “əli” sözündən ibarət olan şəxs adları: Orucəli, Məlikəli, Mehrəli, Seyidəli, Balaəli və s. 6) İkinci komponenti “təkin” qoşmasından ibarət olan şəxs adları: Aytəkin, Gültəkin və s. 7) İkinci komponenti “tən” sözündən ibarət olan şəxs adları: Aytən, Eltən, Gültən və s. 8) İkinci komponenti “nur” sözündən ibarət olan şəxs adları: İlknur, Elnur, Gülnur, Aynur, Şahnur və s. 9) İkinci komponenti “qulu” sözündən ibarət olan şəxs adları: Ağaqulu, Meylamqulu, Əliqulu və s. 10) İkinci komponenti “xan” titulundan ibarət olan şəxs adları: Səlimxan, Muradxan, Urxan, Orxan, Sevhan, Sərxan, Tərxan və s. 11) İkinci komponenti “ağa” titulundan ibarət olan şəxs adları: Həsənağa, Əhmədağa, Böyükağa, Əliağa, Abbasağa, Səmədağa, Gülağa, Əzi-zağa, Hüseynağa, Hacıağa və s. 12) İkinci komponenti “gül” sözündən ibarət olan şəxs adları: Naringül, Səməngül, Ağagül və s. 13) İkinci komponenti “zar” sözündən ibarət olan şəxs adları: Gülzar, Laləzar və s. 14) İkinci komponenti “ay” sözündən ibarət olan şəxs adları: Günay, Şənay, Sənay, Sunay, Türkay, İlkay və s.

Müstəqillik dövründə qeydə alınmış ad nümunələrində hecaların sayı məsələsi də böyük maraq doğurur. Müşahidələr göstərir ki, bu dövrdə bir və ikihecalı adlara meyl daha da güclənmiş, ümumi sistemdə bu qəbildən olan antroponimlərin funksionallığı nəzərə-çarpacaq dərəcədə artmışdır. Buna rəğməən çoxhecalı adların işlənmə tezliyi xeyli aşağı düşmüşdür. Əlbəttə, ayrı-ayrı illər və qruplar üzrə bu göstərici dəyişə bilər. Lakin ümumi üstünlük yenə də dəyişməz qalacaq.

Əgər mürəkkəb tərkibli adların dildə dolaşılıq, ağırlıq yaratdığını nəzərə alsaq, sadə tərkibli adlara meyllin güclənməsi dilin inkişafı baxımından müsbət hal hesab olunmalıdır.

3.4. Şəxs adlarının semantikasi

Türkdilli xalqlarda şəxs adlarının semantikasına dair konkret bölgü yoxdur. V.A.Nikonov türk antroponimlərini semantikasına görə aşağıdakı qruplar üzrə bölməyi daha məqsədəuyğun saymışdır. 1.Təsviri (deskriptiv) adlar. 2. Arzu və istək bildirən (deziderativ) adlar. 3. İthaf (memorativ) adlar {185, s. 85-131}.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin leksikasına daxil olan təbii şəxs adlarının məna əsasına görə müxtəlif formalarda qruplaşdırılması faktlarına da rast gəlinir. H.Həsənov Azərbaycan dilində şəxs adlarının 16 yolla əmələ gəldiyini göstərmişdir {83, s. 22-24}. N.M.Xudiyev isə hesab edir ki, şəxs adlarının semantik təsnifatı zamanı cins üzrə təsnifat (kişi və qadın adları), yaranma üsuluna görə təsnifat (təbii və süni adlar) prinsipinə üstünlük verilməlidir. Təbii adları isə o, təsviri, köçürmə, abstrakt və dini məzmunlu olmaqla dörd qrup üzrə bölmüşdür {94, s.32-35}. Bu təsnifat da dilimizdəki şəxs adlarını məna əsasına görə tam müəyyənləşdirmir. Şəxs adlarının semantik qruplara bölünməsi əslində şərti bir prosesdir. Adın yaranma mənbəyindən asılı olaraq ən müxtəlif semantik qruplar ortaya çıxa bilər və bu hal müstəqillik dövrünə aid şəxs adları nümunələrində də özünü göstərir.

1) Toponimlər əsasında yaranmış adlar: *Turan, Şirvan, Muğan, Laçın, Təbriz, Mədinə, Qoşqar* və s.; 2) Etonimlər əsasında yaranmış adlar: *Ruslan, Türkan, Qacar* və s.; 3) Hidronimlər əsasında yaranmış adlar: *Araz, Göyçə, Xəzər* və s.; 4) Zoonimlər əsasında yaranmış adlar: *Aslan, Ceyran, Maral* və s.; 5) Fitonimlər əsasında yaranmış adlar: *Nərgiz, Fidan, Bə-növşə, Jalə, Lalə, Çinar* və s.; 6) Quş adları əsasında yaranmış adlar: *Qumru, Kəklik, Durna, Zümrüd, Sona* və s.; 7) Astionimlər əsasında yaranmış adlar: *Venera, Zöhrə, Asiman, Ayxan, Ülkər, Sitarə, Günəş* və s.; 8) Meyvə adları əsasında yaranmış adlar: *Gilas, Püstə* və s.; 9) Metal adları əsasında yaranmış adlar: *Polad, Dəmir, Altun* və s.; 10) Daş-qaş adları əsasında yaranmış adlar: *Firuzə, Yaqut, Mirvari, Sədəf, Brilliant, Almaz* və s.; 11) Mifonimlər əsasında yaranmış adlar: *İlahə, Məryəm, Məhəmməd, Fatimə, İsa, Musa, Oruc, Zülfüqar, Cənnət, Abdulla* və s.; 12) Ailənin istək və arzuları əsasında yaranmış adlar: *Səadət, Arzu, Ülvi, Sevinc, Qismət, Aqil, Kamil, İsmət, Vüqar, Kamal, Cəsarət* və s.; 13) Vaxt anlayışı əsasında yaranmış adlar: *Gündüz, Səhər* və s.; 14) Bayram adları əsasında yaranmış adlar: *Novruz, Ramazan, Qurban* və s.; 15) Tarixi şəxsiyyətlərin şərəfinə verilən adlar: *Şamil, Əcəmi, Gəncəvi, Babək, Cavidan, Tamerlan, Cavanşir* və s.; 16) Dastan, əfsanə qəhrəmanlarının şərəfinə verilən adlar: *Qorqud, Tural, Uruz, Selcan, Nigar, Həcər, Eyvaz, Tomris, Baniçiçək, Burla* və s.; 17) Zahiri əlamətlərə görə verilən adlar: *Ağca, Alagöz, Gözəl, Qaraş* və s.; 18) Yüksək insani keyfiyyətlərlə bağlı adlar: *İradə, Cəsarət, Kamal, İsmət, Qeyrət, Vaqif, Adil, Mərhəmət, Natiq* və s.; 19) Gözəl məfhumlarla bağlı adlar: *Jalə, Şəbnəm,*

Mina və s.; 20) Təxəllüslər əsasında yaranmış adlar: *Səbuhi, Müşfiq, Vurğun, Xaqani, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Firdovsi, Məhsəti, Cavid, Natəvan* və s.; 21) Ədəbi əsərlərdən götürülən adlar: *Fərhad, Xosrov, Ofelya, Leyli, Nuşirəvan, Əfrasiyab, Səyavuş* və s.; 22) İlan adları əsasında yaranmış adlar: *Yelmar, Şahmar* və s.; 23) Vəzifə və rütbə adları əsasında yaranmış adlar: *Sərdar, Zabit, Əsgər* və s.; 24) Təbiət hadisələri əsasında yaranmış adlar: *Boran, Tufan, Ayaz* və s.; 25) Coğrafi terminlər əsasında yaranmış adlar: *Dağlar, Səhra, Səhrayə, Mənzərə, Şalalə* və s.; 26) Silah adları əsasında yaranmış adlar: *Qılınc, Qalxan, Şəmşir, Kaman, Kamandar* və s.

Əslində, bu təsnifat da şəxs adlarının semantik qruplarının yalnız bir hissəsidir. Müstəqillik dövründə körpələrimizə qoyulmuş adların məna əsəsindəki müxtəlifliyə uyğun olaraq bu sıranı ixtiyari sayda genişləndirmək olar.

3.5. Ktematonimlərin linqvistik təhlili

Əvvəlki fəsildə bu onomastik vahidlər barədə verilən məlumatlardan da göründüyü kimi, ktematonimlər çoxşaxəlidir. Ktematonimin linqvistik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşməsində onların hansı ktematonimik növə aid edilməsinin də müəyyən rolu vardır. Müstəqillik dövründə Azərbaycan cəmiyyətinin ən müxtəlif sahələrində baş verən böyük dəyişikliklər ktematonimlərin tərkibini də dəyişmiş, bu onomastik sistem rəngarəng nümunələrlə zənginləşmiş və linqvistik xüsusiyyətlərinə görə ktematonim növlərinin ən müxtəlif formaları ortaya çıxmışdır.

Ktematonimlərin qrammatik xüsusiyyətlərinin təhlilinə nəzəri araşdırmalarda, demək olar ki, təsadüf edilmir. Bu baxımdan, müstəqillik dövründə yaranmış ktematonim nümunələrindən müəyyən qrupunun linqvistik xüsusiyyətləri barədə irəli sürdüyümüz fikirlər tənqidlə qarşılana bilər. Ümid edirik ki, araşdırmaların növbəti mərhələsi daha dəqiq sistemləşmənin aparılmasına şərait yaradacaqdır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ktematonimlərinin dil xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, bu sahəyə dair konkret fonetik, qrammatik, leksik-semantik norma və prinsiplərin müəyyənləşdirilməsinə çox ciddi ehtiyac vardır. Əgər bu istiqamətdə müəyyən addımlar atılarsa, yəqin ki, bu gün Azərbaycanın ktematonim mühitində nəzərə çarpan xaos vəziyyəti xeyli dərəcədə nizama salmaq olar.

Ktematonim növlərindən olan erqonimlər (idarə, müəssisə, təşkilat, ictimai-mədəni obyekt, düşərgə və s.) barədə yazarkən professor Y.Seyidov bu mürəkkəb adların mürəkkəb söz deyil, söz birləşməsi olduğunu göstərmişdir: “Biz onlardan söz birləşmələri kimi bəhs etməyi daha məqsədəuyğun sayırıq. Bunlar söz birləşmələrinin bütün tələblərinə cavab verir. Bunlarda sözə, mürəkkəb sözə uyğun olan bir cəhət varsa, o da onların müəyyən dərəcədə sabitləşmiş adlara çevrilməsindən ibarətdir. Bu isə onların söz birləşməsi deyil, mürəkkəb söz hesab edilməsinə heç bir əsas vermir” {143, s. 57}. Mürəkkəb adlar tərkib etibarilə ən azı iki komponentdən təşkil olunur. Müstəqillik dövründə onomastik sistemə daxil olan yeni erqonimlər də iki və daha çox sayda komponentlər üzrə müəyyənləşmişdir.

1) İkikomponentli mürəkkəb adlar: *Milli Məclis, Xəzər Universiteti, Mətbuat Şurası* və s.; 2) Üçkomponentli mürəkkəb adlar: *Vətəndaş Həmrəyliyi Partiyası, Bakı Əyləncə Mərkəzi, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, Dünya Azərbaycanlıları Konqresi, Qarabağ Azadlıq Təşkilatı* və s.; 3) Dördkomponentli mürəkkəb adlar: *Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Vətən Müharibəsi Vəteranlar Birliyi, Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi* və s.; 4) Çoxkomponentli mürəkkəb adlar: *Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Vahid Azərbaycan Milli Birlik Partiyası, Azərbaycan Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası* və s.

İstifadə zamanı asan olsun deyə, birləşmə tərkibindəki komponentlərin müxtəlif formada ixtisarı da mürəkkəb adların əsas əlamətlərindəndir. Y.Seyidovun fikrincə, bu zaman mürəkkəb ad artıq söz birləşməsinə məxsus keyfiyyətlərini itirir və sözə çevrilir. Belə ixtisarların xüsusi sözlər kimi izah edilməsi tamamilə doğrudur {143, s. 57}. Yeni ktematonimik vahidlərin dildə ahəngdarlığını təmin etmək üçün onların ixtisarı zamanı da müxtəlif ənənəvi üsullardan istifadə edilmişdir.

1) İnsial üsulu: *AMEA (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası), YAP (Yeni Azərbaycan Partiyası), TQDK (Tələbə Qəbulu Üzrə Dövlət Komissiyası), BŞİH (Bakı şəhər İcra Hakimiyyəti) BAB (Bütöv Azərbaycan Birliyi)* və s.; 2) *Komponentlərdən bir neçəsinin tam ixtisarı üsulu: Qaçqınkom (Qaçqın və Məcburi Köçkünlərlə İş üzrə Dövlət Komissiyası), Sosdem (Sosial Demokrat Partiyası)* və s.; 3) *Bütün komponentlərin qismən ixtisarı üsulu: Aztelekom (Azərbaycan Telekommunikasiya Mərkəzi)* və s.

Ktematonim yaradıcılığının leksik və qrammatik üsulundan danışmaq düzgün olmazdı. Çünki bütün ktematonimlər onların hansı növə aid olmasını bildirən nomenklatur terminlə ifadə olunur və daha çox ikinci növ təyini söz birləşməsi strukturunda olur. Bu baxımdan ktematonim yaradıcılığında da vəziyyət təxminən toponim yaradıcılığında olduğu kimidir. Ktematonimlər də əhatə dairəsini genişləndirib makroktematonim səciyyəsi daşıyarkən onlarla birgə işlənən nomen ixtisar oluna bilər. Ktematonimlərin növündən asılı olaraq onların tərkibində işlənən nomenklatur terminlər də müxtəlif olur. Məsələn, erqonimlərdə: *idarə, müəssisə, birgə müəssisə, zavod, fabrik, teatr, kinoteatr, partiya, cəmiyyət, assosiasiya, birlik, firma, şirkət, kooperativ, mağaza, restoran, şadlıq evi, klub, kafe* və s. ideonimlərdə: *nəşriyyat, qəzet, jurnal, televiziya, radio, agentlik, roman, povest, şeir, poema, mahnı, romans, film, kino, klip, veriliş, proqram, kollektiv, qrup, orden, medal, nişan* və s. xrematonimlərdə: *gəmi, bərə, qurğu, qatar* və s. xrononimlərdə: *bayram, gün, orden, medal* və s.

Müstəqillik dövründə baş verən dəyişikliklər nomenklatur terminlərin sayını daha da artırmışdır. Məsələn, erqonimlərə aid *MC (Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət), LTD, Açıq Tipli Səhmdar Cəmiyyət, Qapalı Tipli Səhmdar Cəmiyyət, assosiasiya* və s. bu kimi nomenlər yeni ictimai-iqtisadi münasibətlər dövrünün məhsuludur.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, müstəqillik dövründə onomastik fonda daxil olan ktematonimlərin böyük əksəriyyəti ikinci növ təyini söz birləşməsi

strukturundadır. Lakin burada birinci və ikinci komponentlərin sayı, qrammatik quruluşu baxımından heç bir məhdudiyət yoxdur. Ktematonimlərin birinci komponenti sadə, düzəltmə, mürəkkəb söz, birinci, ikinci, üçüncü növ təyini söz birləşməsi və hətta bəzi hallarda cümlə quruluşunda da ola bilər. Bir sıra hallarda isə birləşmənin ikinci tərəfini təşkil edən nomenklatur termin də bir neçə söz və söz birləşməsi əsasında qurulur. Bu baxımdan müstəqillik dövründə onomastik fonda daxil olan ktematonim nümunələri qrammatik-semantik xüsusiyyətlərinə görə rəngarəngdir.

1. Birinci tərəfi sadə sözlərdən ibarət olan ktematonimlər: Bu kateqoriyaya aid tədqiqat nümunələri ayrı-ayrı semantik qruplar üzrə müəyyənləşmişdir. 1) Birinci tərəfi şəxs adları əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“Yeganə” şadlıq sarayı, “Günay” qəzeti, “Zülfüqar” restoranı, “Bahar” ticarət mərkəzi* və s.; 2) Birinci tərəfi toponimlər əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“Zəngəzur” restoranı, “Neapol” istirahət mərkəzi, “İstanbul” apteki, “Şirvan” hazırlıq kursu* və s.; 3) Birinci tərəfi etnonimlər əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“Oğuz” kontorı*; 4) Birinci tərəfi titullar əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“Ağa” musiqi alətləri, “Axund” hamamı* və s. 5) Birinci tərəfi xüsusiləşmiş sadə isimlər əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“İstiqlal” ordeni, “Şöhrət” ordeni, “Tərəqqi” medalı, “Lider” televiziyası, “Məhsul” cəmiyyəti, “Melodiya” mağazası* və s.; 6) Birinci tərəfi arxaik sözlər əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: *“Yasavul” firması*; 7) Birinci tərəfi mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş sözlərdən ibarət olan ktematonimlər:

"Dədəmin" kafesi və s. 8) Birinci tərəfi şəxs adı və insialdan ibarət olan ktematonimlər: *"Mətanət-A" şirkəti*, *"Cəlal-İ" tədris mərkəzi*, *"Ramil-A" firması* və s.; 9) Birinci tərəfi şəxs adı və konkret tarixdən ibarət olan ktematonimlər: *"Nicat-98" firması*, *"Odlar Yurdu- 95" firması* və s.

Tədqiqat nümunələri arasında elə ktematonimlərə də rast gəlinir ki, onların tərkibindəki sözlər ixtisar edilmiş, yalnız baş hərflərin insialı saxlanmış və hərf birləşmələri tələffüzdə sadə söz şəklinə düşmüşdür. Məsələn: *"AMAY" firması*, *"E.N.E.L" şirkəti*, *"EMA" mağazası*, *"AZAL" və s.*

2. Birinci tərəfi düzəltmə sözlər əsasında müəyyənləşən ktematonimlər: 1) Birinci tərəfi sənət-peşə məzmunlu düzəltmə sözlər əsasında müəyyənləşmiş ktematonimlər: *"Pərdəçi" mağazası*, *"Şərabçı" firması* və s.; 2) Birinci tərəfi hal-vəziyyət, yer, əlamət, keyfiyyət və s. məzmunlu düzəltmə sözlər əsasında müəyyənləşmiş ktematonimlər: *"Yüksəklik" LTD*, *"Birlik" kiçik müəssisəsi*, *"Halallıq" kooperativi*, *"Qardaşlıq" Cəmiyyəti*, *"Dirçəliş" şirkəti*, *"Bolluq" firması*, *"Varlı" fermer təsərrüfatı*, *"Dadlılar" firması* və s. 3) Birinci tərəfi soyadlar əsasında müəyyənləşmiş ktematonimlər: *"Davudlu" kiçik müəssisəsi*, *"Ağayev və Zülfüqar zadə" hüquq firması* və s.

3. Birinci tərəfi mürəkkəb sözlər əsasında müəyyənləşmiş ktematonimlər: Tədqiqat nümunələri arasında bu cür adlar çoxluq təşkil edir. 1) Birinci tərəfi ata adları əsasında müəyyənləşmiş ktematonimlər: *"Məmmədoğlu" firması*, *"Seyidoğlu" şirkəti*, *"Adiloğlu" nəşriyyatı* və s. 2) Birinci tərəfi ləqəb əsasında

müəyyənləşmiş ktematonimlər: *“Hacıoğlu” TEKSTİL* və s. 3) Birinci tərəfi xüsiləşmiş mürəkkəb isimlərdən ibarət olan ktematonimlər: *“Təzəbəy” hamamı*, *“Gümüşsuyu” mağazası* və s.

İxtisar olunmuş sözlərin birləşməsi nəticəsində yaranan ayrı-ayrı adlar da tərkib etibarilə mürəkkəb söz kimi təsnif olunmalıdır. Y.Seyidov hesab edir ki, bu cür ixtisarlara zamanı mürəkkəb adlar söz birləşməsinə məxsus xüsusiyyətləri itirərək sözə çevrilir. O, bu qəbildən olan ixtisarlara “xüsusi söz tipi” kimi nəzərdən keçirən M.Adilovun mövqeyini haqlı sayır {143, s.57}. Müstəqillik dövründə dilimizin onomastik fonduna daxil olan nümunələr sırasında bu cür söz tipləri də az deyildir. Onların ən müxtəlif formalarına təsadüf etmək olar. Məsələn: *Azəriqazbank, Azərdizayn, Bakinternet, Azdəmiryolbank, Azərenerji, Aztürkqaz, Türkbaycan, Aztəmirpoliqrəf, Bakinkom MMC, Qaradağsəment* və s.

4. Birinci komponenti söz birləşmələri əsasında formalaşan ktematonimlər: Nümunələr sırasında bu tipli mürəkkəb adlar da vardır. 1) Birinci tərəfi birinci növ təyini söz birləşməsindən ibarət olan ktematonimlər: *“Qızıl tac” şadlıq sarayı*, *“Sarı qaya” restoranı*, *“Qızıl açar” şadlıq sarayı*, *“Sarı gəlin” restoranı*, *“Milli dirçəliş” kiçik müəssisəsi*, *“Sağlam həyat” mərkəzi*, *“Yeni Nəsil” Jurnalistlər Birliyi* və s.; 2) Birinci tərəfi ikinci növ təyini söz birləşməsindən ibarət olan ktematonimlər: *“Xan bağı” restoranı*, *“Xalq qəzeti”*, *“Şərq ulduzu” mağazası*, *“Dağ çiçəyi” apteki*, *“Çiçək yağışı” mağazası*, *“Azərbaycan bayrağı” ordeni* və s.

Müstəqillik dövründə dilimizin onomastik sisteminə daxil olan ktematonimlərin qrammatik semantik-təsnifatı təbii ki, göstərilən qruplarla məhdudlaşmır. Araşdırma zamanı elə ktematonim tiplərinə təsadüf edilir ki, onlar bu qrupların heç birinə aid deyil.

1) Birinci tərəfi qoşma birləşmələrindən ibarət olan ktematonimlər: *“Sərhəddə fərqlənməyə görə” medalı, “İgidliyə görə” medalı, “Hərbi xidmətlərə görə” medalı* və s.; 2) Birinci tərəfi ləqəb və ata adından ibarət olan ktematonimlər: *“Paxlavaçı Güllüoğlu”* və s.; 3) Birinci tərəfi tarixi şəxsiyyətlərin adlarından ibarət olan ktematonimlər: *Şah İsmayıl ordeni, Dədə Qorqud firması, Nəsrəddin Tusi LTD, İbn-Sina klinikası* və s.; 4) Birinci tərəfi film, veriliş, film qəhrəmanlarının adlarından ibarət olan ktematonimlər: *“Nu poqadi” uşaq geyim mağazası, “Naf-naf” mağazası, Məşədi İbad hamamı, “Bir cənub şəhərində” mağazası, “Hüseynova bacıları” restoranı, “Bu şəhərdə” kafesi* və s.; 5) Birinci tərəfi nişdalardan ibarət olan ktematonimlər: *“Mübarək” atelyesi, “Pəh-pəh” klub* və s.; 6) Birinci tərəfi ideomatik ibarələr əsasında müəyyən olmuş ktematonimlər: *“Həmişə toylarda” mağazası, “Sağlam olun” apteki* və s.; 7) Birinci tərəfi predikativ birləşmələrdən ibarət adlar: *“Həyat burda” restoranı* və s.; 8) Birinci tərəfi saylardan ibarət olan ktematonimlər: *“215 KL” müs-təqil teleşirkət* və s.

Təqdim olunan tipik fakt və təsnifatla müstəqillik dövründə dilimizin aktiv fonduna daxil olmuş adların linqvistik xüsusiyyətləri barədə təxmini təsəvvür yaratmağa çalışdıq. Heç şübhəsiz ki, bütün hallarda bununla ümumi sistemin yalnız müəyyən bir hissəsi əhatə oluna bilər. Bu da dilin onomastik tərkibi-

nin son dərəcə zənginliyindən irəli gəlir. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastik fondunda funksionallıq qazanmış adların linqvistik xüsusiyyətlərinin daha geniş şəkildə təhlilə cəlb edilməsi, bu sahədə dəqiq, tam, əsaslandırılmış təsnifatın aparılması, yəqin ki, gələcək tədqiqatlar nəticəsində mümkün olacaqdır.

IV FƏSİL

XÜSUSİ ADLARIN VİRTUAL MÜHİTİ

“İNTERNETİ İNDİDƏN QIYMƏTLƏNDİRMƏYƏN ÖLKƏLƏR BİR MÜDDƏTDƏN SONRA ONU İNDİDƏN QIYMƏTLƏNDİRƏN ÖLKƏLƏRİN NÖKƏRİNƏ ÇEVRİLƏ BİLƏRLƏR”. ABŞ-ın sabiq dövlət katibi Albert Qorun bu fikri bütün dünyada populyar kəlama çevriləndə hələ 90-cı illərin sonları idi.

1969-cu ildə ABŞ-da hərbi təmayüllü dövlət layihəsi kimi meydana çıxan internet, doğrudan da, qısa bir dövr ərzində öz ilkin təyinatından uzaqlaşaraq, qlobal informasiya-kommunikasiya sisteminə, ümumbəşəri sərvətə, əsrlərdən bəri həllini gözləyən problemlərin həlli vasitəsinə çevrilmiş, dünyanın virtuallaşması və qloballaşmasına səbəb olmuşdur. Bu dəyər bütün mütərəqqi cəhətləri ilə yanaşı, eyni zamanda real və virtual dünya arasında bir sıra kəskin ziddiyyətlər, dövlətlər, xalqlar, ayrı-ayrı insanlar və

bütövlükdə bəşəriyyət üçün əvvəllər mövcud olmayan müxtəlif təbiətli təhlükələr də doğurmuşdur.

İnternetin qısa müddət ərzində keçdiyi sürətli inkişaf yolu bir çox təzadlarla, siyasi, ideoloji qarşıdurmalarla, mühafizəkar düşüncə tərzindən, mental dəyərlərin itirilmə qorxusundan irəli gələn təhlükələrlə müşayiət olunur. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, internet getdikcə daha böyük sürətlə dünyanın hər bir tərəfinə yayılmaqda, cəmiyyətin ən müxtəlif fəaliyyət sferalarına daha dərindən nüfuz etməkdə, insanların gündəlik həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. Bu mənada interneti bəşər tarixində analoqu olmayan, heç bir vasitə ilə müqayisəyə gəlməyən, inkişaf perspektivlərinin, təsirlərinin, yaratdığı imkan və təhlükələrin dəqiq proqnozlaşdırılması mümkün olmayan qeyri-adi bir fenomen kimi qiymətləndirən tədqiqatçılar öz mövqelərində tam haqlıdılar.

Son illər internetin və ümumilikdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) inkişafı sahəsində əldə edilən misilsiz nailiyyətlər müxtəlif elm sahələrində inkişaf perspektivlərini də artırmaqdadır. Bu nailiyyətlərin tətbiqi ilə əlaqədar olaraq yeni elmi istiqamətlərin müəyyənləşməsi humanitar elmlərin də tədqiqat hədudlarını genişləndirir. Bu baxımdan müasir dilçilik elmində izlədiyimiz yeni meyillər xüsusilə mühüm aktuallığa malikdir.

Bu gün dünya dilçiliyində ənənəvi tədqiqat mövzuları ilə yanaşı mətnin formal təhlili, maşın tərcüməsi, elektron lüğətçilik və s. kimi mövzulara marağın artması dövrün inkişaf məntiqindən irəli gəlir. İKT-nin inkişafı dilin cəmiyyətdə daşdığı funksiyaları daha da

artırmışdır. Bu gün dil bir işarələr sistemi olaraq tək-cə insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış etmir, eyni zamanda insanla maşın arasında verbal əlaqəni və virtual dünyanın potensial sakini kimi hər bir insanın rəqəmli dünyadakı ünsiyyətini təmin edir. Belə bir qarşılıqlı əlaqə zaman keçdikcə saysız-hesabsız dil işarələri sırasından ən uyğun olanlarını seçməklə özünün təkmilləşmiş ünsiyyət sistemini formalaşdırır. Bu ünsiyyətin ən vacib elementlərindən biri də onomastik vahidlərdir.

4.1. Yeni onomastik vahidlər – domen adları

Əhatəmizdəki fərdləri, coğrafi obyektləri, istehlakçısı olduğumuz məhsulları bir anlıq adsız, ünvan-sız təsəvvür etsək, xüsusi adların real dünyadakı rolu barədə tam qənaətə gələ bilərik. Virtual dünya real aləmin rəqəmsal modeli olduğundan virtual dünyada da heç nəyi adsız-ünvansız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Eyni zamanda real dünya ilə müqayisədə virtual dünyada bütün münasibətlərin təkrar olunmaz, vahid rəqəmlərin dili ilə reallaşması burada konkret adlar və ünvanlarla bağlı hər hansı təhrif və istisnalara yer qoymur.

Real dünyada üz tutduğumuz coğrafi məkanı toponimlərin, müraciət etməli olduğumuz şəxsi antroponimlərin, alacağımız məhsulun çeşidini, növünü ktematonimlərin və s. köməyi ilə müəyyənləşdiririk. Virtual dünyada isə bu vəzifəni ilk növbədə domen adları yerinə yetirir. Hər bir kompüter internet mühitində təkrar olunmaz ünvan malikdir və bu, IP-ünvan ad-

landırılır. İP-ünvan 8 rəqəmdən ibarət olur. Lakin rəqəmləri yadda saxlamaq çətinlik törətdiyindən dünya internet cəmiyyəti domen adlar sistemini yaratmışdır. Ünvanın bir şəkildən başqa şəklə çevrilməsi xüsusi Domen Adları Xidməti (DNS – Domain Name Service) tərəfindən yerinə yetirilir. Yəni, səkkiz rəqəmli ədəd əvəzinə, www.uyğun ad (coğrafi ad və ya təşkilat adı) və com, yaxud net, org və digər domenlər yazılır. Məsələn: www.azerbaijan.com və s.

Domenlər birinci, ikinci üçüncü səviyyəli olur. internet şəbəkəsinə üzv olan ölkələrə məxsus birinci səviyyəli milli domenlər həmin ölkələri bildirmək üçün istifadə edilən iki simvoldan ibarətdir. Məsələn: birinci səviyyəli domen olan “az” bu domenin Azərbaycana aid olduğunu bildirir. İkinci səviyyəli domenlərə com, edu, gov, net, info və s. kimi domenlər misal göstərilə bilər. Üçüncü səviyyəli domen adları isə son illərin populyar peşə sahiblərinə çevrilmiş bloggerlərin öz bloqları üçün seçdikləri adlardan ibarətdir.

Birinci səviyyəli domenlərin idarə edilməsi ilə İCANN-ın (The Internet Corporation for Assigned Names and Numbers) tapşırığı ilə xüsusi təşkilatlar məşğul olur. İP-ünvanların paylanması, domen adlar, eləcə də digər xüsusi məsələlərin yerinə yetirilməsi məqsədilə 1998-ci ilin oktyabrında yaradılmış İCANN ABŞ hökuməti qarşısında məsuliyyət daşıyır. Bu cür təşkilatlar qeyri-kommersiya istiqamətini əsas götürərək internet ictimaiyyətinin maraqlarından çıxış edir.

Domen adları ən müxtəlif məqsədlərlə (informasiya müharibəsi, kommersiya və s.) qeydiyyatdan keçirilə bilər. Hər bir domen qeydiyyatı üçün müəyyən

məbləğdə haqq ödənilir və domen adını qeydiyyatdan keçirən şəxs bu domenə aid bütün hüquqlara malik olur. Domen adları kimi isə adətən nüfuzlu adamların adları, tarixi-mənəvi dəyərlər, coğrafi adlar və s. seçilir.

Domen adları virtual dünyada ünvan funksiyasını yerinə yetirməklə bərabər, real dünyada da gəlirli bir biznes növünə çevrilmişdir. Hər bir domen alqı-satqı predmeti ola bilər. Azərbaycanada domen adları biznesi yenicə təşəkkül tapmağa başlasa da, bir sıra xarici ölkələrdə bu sahə ənənəvi biznes sahələri ilə rəqabət aparacaq səviyyədə inkişaf etmişdir. Müasir dünyada bir sıra məşhur domenlərin qiyməti bir neçə milyon dollar arasında dəyişir. Domenlərin əsas satışı təkrar bazarda gedir. Yəni cəmi 5-10 dollar müqabilində qeydiyyatdan keçirilən istənilən domen virtual dünyada uğur qazandıqdan sonra təkrar bazarda milyonlarla dollar vəsaitə satıla bilər. Cəmi 7 dollara alınan domenin bir müddətdən sonra 7 milyon dollara satıldığı internetin tarixindən məlumdur. Məsələn: “fund.com” adı 10, “business.com” adı hələ 1999-cu ildə 7,5 milyon dollara satılmışdır. Oyuncaqlar mənasını verən “toys.com” adının qiyməti isə 5 milyon dollardan bahadır. İstənilən halda indi dünyada qiyməti 1 milyon dollardan baha olan yüzlərlə domen adına təsadüf etmək olar. Domen biznesinin maraqlı cəhəti bundan ibarətdir ki, burada heç bir adın perspektivini irəlicədən görmək mümkün deyildir. Qeydiyyatdan keçirilən domen adının nə qədər uğurlu olduğunu da im gələcək göstərir.

Azərbaycanda domen adlarının qara bazarındakı dinamikanın və domen adlarının qiymətinin hələlik

bir o qədər də yüksək olmaması isə iki səbəblə izah edilə bilər. Birincisi, ölkəmizdə internet mühiti hələ xaricdəki qədər inkişaf etməmişdir. Digər tərəfdən, domen adlarının uğurunu təmin edən ən başlıca amil onun bütün dünyada tanınmasıdır ki, “az” domenləri də bu baxımdan hələ “com” qədər dünyada məşhurluq qazanmamışdır. Bununla belə, qiyməti bir neçə min manata çatan domen adları artıq Azərbaycanda da yenilik sayılır. Azərbaycan Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin açıqladığı məlumata görə, son 2-3 il ərzində “az” domen adlarının alınması halları sürətlə artmaqdadır. Artıq “az” zonasında qeydiyyatdan keçmiş domenlərin sayı 10 minə yaxındır ki, bu da son 2-3 ildə 2-3 dəfə artım deməkdir. Azərbaycanda üçüncü səviyyəli domenlərə maraq da böyükdür. Veb-bloqların yaradılması artıq daha çox fərdi səhifələrin meydana gəlməsinə səbəb olub. Hazırda Azərbaycan dilində olan blog sistemlərindəki ünvanların sayı ümumilikdə 100 minə yaxındır.

Domen adlarının alqı-satqısında müəyyən məhdudiyətlər vardır. Bu məhdudiyətlər, əsasən, xüsusi əhəmiyyəti olan tarixi-coğrafi adlar və ticarət nişanları ilə bağlı domenlərə tətbiq edilir. Sonluğu “com”, “edu”, “org” olan domen əgər, məsələn, “cococola.com”, “microsoft.org” kimi ticarət nişanları, eyni zamanda intellektual mülkiyyətdirsə, bu cür domenlər kənar şəxslərə satıla bilməz. “azerbaycan.com” kimi ümumi xarakterli domen adlarının alınib-satılmasında elə bir məhdudiyətin olmaması isə erməni yalanlarına və ölkəmiz əleyhinə təxribatlar törədən digər düşmən qüvvələrə qarşı informasiya müharibəsini dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən elan etmiş

Azərbaycan üçün son illər virtual aləmdə bir sıra ciddi problemlər yaratmaqdadır.

İnternet istifadəçilərinə yaxşı məlumdur ki, hər bir istifadəçi internetin köməyi ilə hər hansı ölkə, tarixi hadisə, şəxsiyyət və s. haqqında məlumat əldə etmək istəyərkən ilk növbədə müvafiq axtarış sisteminə uyğun açar sözü daxil edir, yaxud, həmin ölkənin, tarixi faktın, şəxsiyyətin adına uyğun domenlərdən istifadə edir. Məsələn, internetə bağlanaraq Azərbaycan dövləti, Dağlıq Qarabağ konfliktini, Azərbaycanın bir çox şəhərləri haqqında nə isə öyrənmək istədikdə ilk yazacağımız domenlər aşağıdakılar olacaqdır: www.azerbaijan.com, www.baku.com, www.karabakh.com, www.susha.com, www.lachin.com, www.sumqait.org və s. Lakin bu ünvanlara daxil olarkən həmin saytların Azərbaycana heç bir aidiyyəti olmayan materiallardan təşkil olunduğunu, yaxud ilk baxışda hər birimizi heyrləndirəcək yalanlarla doldurulduğunu görə bilərik. Məsələn, sumqait.info saytında azərbaycanlıların Sumqayıtda guya ermənilərə qarşı törətdikləri “soyqırımı” haqqında məlumatlarla qarşılaşanda, yaxud karabakh.net saytı açılan kimi qondarma Dağlıq Qarabağ Respublikası haqqında oxuyanda necə heyrlənməyəsən?! Bu, başqa sözlə, anti-təbliğət adlanır və əfsuslar olsun ki, erməni lobbisi hələ ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarından Azərbaycana qarşı belə bir anti-təbliğət kampaniyasından geniş istifadə etməkdədir. Xarici ölkələrdə yaşayan erməni əsilli biznesmenlər Azərbaycanın demək olar ki, bütün regionlarının adlarını ikinci dərəcəli domen kimi qeydiyyatdan keçirərək hazırda bu domenlərdən müxtəlif məqsədlərlə istifadə etməkdədirlər. Məsələn, www.baku.net dome-

ni 2001-ci ildə Hindistanda, www.baku.co.uk, www.ordubad.com domenləri Honk-Konqda, www.nakhchivan.com domeni 2000-ci ildə İngiltərədə, www.babek.am, www.susha.net, www.sumqait.info domenləri Ashot Amatuni adlı şəxs tərəfindən 2003-cü ildə Yerevanda, www.nakhchivan.net, www.yevlakh.com, www.yevlakh.net domenləri 1999-cu ildə Amerikada alınmışdır.

Bu cür faktların ortaya çıxmasını Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətsizliyi, informasiya müharibəsinin zəif təşkili kimi dəyərləndirmək düzgün olmazdı. Nəzərə almaq lazımdır ki, internetin Azərbaycanın ictimai həyatına hələ yenicə daxil olduğu təxminən 10-15 il əvvəl erməni lobbisi dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində artıq çoxdan bu imkanlara sahib idi və erməni lobbisi domen adlarının informasiya müharibəsində yaradaçağı gələcək perspektivi qabaqcadan görürdü. Onu da qeyd etməliyə ki, oxşar problem təkcə Azərbaycan üçün xarakterik deyildir. Domen adlarının seçilməsi və qeydiyyatı alınması istiqamətində, bəzi domen zonalarındakı liberal məhdudiyətlər nəzərə alınmazsa, demək olar ki, tam sərbəstlik və bu sərbəstliyin bir çox işbazlar üçün yaratdığı imkanlar bir sıra kommersiya qurumlarının, intellektual mülkiyyət sahiblərinin də əsaslı narahatlığına səbəb olur. Məsələn, son illərin təcrübəsində domen adlarının xüsusi alverçilər - kibersvotterlər tərəfindən ələ keçirilərək, sonradan bahə qiymətə satılmasına dair onlarla fakt mövcuddur. Domen fırıldaqçıları - taypsvottinglər isə məşhur adlara yaxın domen adları tapır (məsələn, “panasonic - panasonik”, “kommersant.ru - commersant.ru” və s.) və bu yolla pul qazanırlar.

Amma Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini, coğrafi adlarını özündə əks etdirən domenlərin sırf fırıldaqçı və alverçilər tərəfindən mənimsənildiyini düşünmək sadələşmə olardı. Aydın məsələdir ki, Azərbaycan adları altında yaradılan domen adlarının əsl mahiyyəti başqadır və bu, ölkəmizə qarşı antitəbliğət kampaniyasının əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

Domen adları üzərində qurulan bu cür kampaniyalar, əsasən, iki formada tətbiq edilir. Birinci halda, məsələn, Azərbaycana aid domen adları altında fəaliyyət göstərən veb-resurslarda Azərbaycana qarşı əks-təbliğət kampaniyası aparılır. İkinci halda isə Azərbaycana məxsus məşhur adların əks olduğu veb-saytlar məşğul edilərək donuq vəziyyətə salınır. Başqa sözlə, domen adı “öldürülür” və ölkə ətrafında informasiya blokadası yaradılır. Yeri gəlmişkən, qarşıya qoyulmuş məqsədlər fərqli olsa da, bu hal Azərbaycan dilindəki bir sıra uğurlu adların “reket jurnalistika” təmsilçiləri tərəfindən, sonradan nəşr olunmayan qəzet və jurnalların adı kimi qeydiyyatdan keçirilərək “öldürülməsi” ənənəsinə çox bənzəyir.

Virtual məkanda bu cür prosesləri tənzimləməkdən ötrü beynəlxalq səviyyədə qəbul olunmuş sənəd və mexanizmlər olmamış deyildir. İnformasiya cəmiyyəti məsələlərinə həsr olunmuş dünya sammitlərinin sənədləri (Cenevrə – 2003, Tunis – 2005), BMT-nin XI Konqresi (aprel, 2005), Avropa Şurasının “Kompüter cinayətkarlığı ilə mübarizə haqqında” Konvensiyası, WIPO (Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı) və ICANN (İnternetdə Ad və Nömrələrin Verilməsi

Təşkilatı) tərəfindən hazırlanmış “Domen adları üzrə mübahisələrin araşdırılması üzrə vahid siyasət və Qaydalar”ı (UDRP) buna misal göstərmək olar. WIPO, İCANN, Avropa Şurası, BMT kimi müvafiq qurumlara müraciət etməklə, virtual məkanda Azərbaycan adlarına təcavüz etmiş adamlara qarşı mübarizə aparmaq mümkündür. Belə ki, zəbt olunmuş domen adlarının qaytarılması ilə bağlı bəzi şirkətlərin bir neçə dəfə beynəlxalq arbitraj məhkəmələrinə cəlb olunması, onlar tərəfindən qeyri-qanuni ələ keçirilmiş domen adlarının həqiqi sahiblərinə qaytarılması faktları məlumdur. Lakin bunun üçün kifayət qədər mürəkkəb və vaxt aparan prosedurlardan keçmək lazım gəlir. Eyni zamanda internetlə bağlı hüquqi mübahisələrin həlli sahəsində münasibətlərin yoluna qoyulmasının özü də bu gün ciddi bir problemdir. İnternet şəbəkəsinin yaratdığı geniş imkanlar insanların düşüncə tərzində, ünsiyyətində, fəaliyyətində və sosial münasibətlərində böyük dəyişikliklərə səbəb olduğu kimi, coğrafi sərhədlər çərçivəsində tətbiq olunan beynəlxalq hüquq normaları və ölkə qanunlarını da gücsüz vəziyyətə gətirir. İnternet texnologiyalarının imkanları hesabına formalaşan virtual münasibətləri mövcud qanunlarla tənzimləmək xeyli çətinləşir və bəzi hallarda hətta mümkün olmur. Ona görə də bu gün internetin ayrı-ayrı seqmentlərinə münasibətdə dövlət yurisdiksiyasının hüdudları ilə bağlı problemlər müasir hüququn ən mühüm və mürəkkəb məsələlərindən biri kimi çıxış edir. Bu kimi məqamları nəzərə alaraq Azərbaycana aid domen adları ilə bağlı məlum problemin həllində təkcə beynəlxalq hüquq normalarına bel bağlamaq düzgün olmazdı.

Məsələnin məhkəmə qaydasında həllindən başqa, belə domen adlarını satın almaq yolu ilə geri qaytarmaq da mümkündür. Amma bu cür adları satışa çıxaran şəxslər müqabilində külli-miqdarda vəsait tələb etdiklərindən, bu, Azərbaycanın dövlət büdcəsi üçün əlavə yüküdür. Mütəxəssislər isə hesab edirlər ki, belə informasiya hücumlarının qarşını almaq üçün ən yaxşı çıxış yolu Azərbaycanın öz informasiya resurslarını genişləndirməsi və təkmilləşdirməsidir. Yəni, Azərbaycanın həmin adları baha qiymətə geri almasındansa, onların əvəzinə yüksək keyfiyyətli yeni saytların yaradılması, orada ətraflı məlumatların yerləşdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı. Eyni zamanda virtual məkanda strateji əhəmiyyət daşıyan adlarımız düşmənlərin əlinə keçməmiş, onların domen adı kimi qeydiyyatdan keçirilərək məşğul (bron) edilməsi də təxirəsalınmaz tədbir kimi diqqətdən kənar qalmamalıdır. Həmin adların dəqiq siyahısının hazırlanması, onların konkret təsnifat qrupları üzrə sistemləşdirilməsi isə müvafiq elmi-tədqiqat institutları və dövlət qurumlarının birgə missiyasıdır.

4.2. Çoxdilli internet (Multilingual internet)

Bir sıra milli respublikalar kimi bu gün Azərbaycan dövləti qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri də ölkənin rəsmi dövlət dilində və latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında domen adlarının yaradılmasından ibarətdir. Qeyd edək ki, “Çoxdilli internet” (Multilingual internet) anlayışı artıq on ilə yaxındır ki, qlobal çevrələrdə böyük aktualıq qazanmışdır. Bu, anlayış virtual məkanda latın əlifbasının üstünlüyünün milli

əlifbaların xeyrinə dəyişdirilməsi məqsədini əsas götürür. Yaxın gələcəkdə hər bir xalqa öz ana dilində və milli əlifbasında internet resurslarına sahib olması imkanlarının yaradılması üçün hər il dünyanın müxtəlif ölkələrində bir sıra beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar keçirilməkdədir. 2009-cu ilin oktyabrında isə ICANN təşkilatı müvafiq standartlardan istifadə etməklə hər bir ölkənin öz milli dilində və əlifbasında domen adları yaratmasını dəstəkləyən qərar qəbul etmiş, 2009-cu ilin noyabrından müxtəlif ölkələrdən müraciətlərin qəbulu başlanmışdır. Məlumat üçün bildirək ki, qeyri-latin domen adlarının ilk istifadəçiləri Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Çin və Tailand sayılır. ICANN-ın qərarından əvvəl də bu ölkələrdə saytların adlarını həmin ölkələrin dövlət dilində yazmaq mümkün olsa da, bu işləmələr beynəlxalq səviyyədə tanınmadığından bu cür üsulu indiyə qədər hər kompüter qəbul etmir və beləliklə, işin əhəmiyyəti azalır. Analitiklər hesab edirlər ki, ICANN-ın qərarı bu problemin yoluna qoyulmasına kömək göstərəcək və hazırki internet istifadəçiləri ilə bərabər, gələcəkdə internet xidmətlərindən yararlananların da işini asanlaşdıracaq.

Beynəlxalq səviyyədə qeyri-latin domen adlarının tətbiqinə başlandıqda Azərbaycanda da milli əlifba hərflərindən istifadə olunmaqla domenlər yaradılacaq. Artıq bu istiqamətdə müəyyən işlər görülməkdədir. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, Azərbaycanda latin əlifbasından istifadə olunduğu üçün milli domenlərimizin yaradılması o qədər böyük çətinlik törətməyəcək. Bununla belə, Azərbaycan əlifbasında dilimizin daxili qanunlarına uyğunlaşdırılmış, ə, ı, ü

kimi hərflər milli domenlərin yaradılmasından ötrü bir sıra texniki məsələlərin həllini zəruri edir.

Məlum olduğu kimi, hazırda latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasındakı müvafiq hərflərin digər dillərə çevrilməsi zamanı onların hansı hərflər və hərflər birləşmələrinə uyğun gəldiyini müəyyən edən konvertor mövcud deyildir. Ölkəmizdə istifadə edilən milli düzülüşlü klaviaturalarda yazılışı ingilis əlifbasının yazılışı ilə üst-üstə düşməyən Azərbaycan hərfləri xüsusi yapışqan kağızın köməyi ilə boş qalmış klavişlərdə yerləşdirilmişdir. Bu şəkildə, milli mühitə adaptasiya edilmiş klaviaturalar tərkibində ğ, ə, ı, ü və s. kimi spesifik sait və samitlərin olduğu Azərbaycan sözlərinin birqiymətli formada başqa dillərə çevrilməsini qeyri-mümkün edir, bu zaman identifiklik itir. Ona görə də bu kimi məsələlər öz həllini tapmamış yaradılan milli domen adlarının ilk mərhələdə ancaq Azərbaycan hüduqlarından istifadəsi mümkün ola bilər. Çünki, əks halda xarici ölkələrdə yaşayan istifadəçilər milli domenlərlə açılan saytlara daxil ola bilməyəcəklər. Mütəxəssislər də belə hesab edirlər ki, ilk mərhələdə milli domenlərin ölkə daxilindəki internet istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulması daha məqsədəuyğun olardı. Eyni zamanda, gələcəkdə klaviatura düzümünün təkmilləşdirilməsi, hətta lüzum yaranarsa, Azərbaycan əlifbasında internet əsrinin tələblərinə uyğun bəzi korrektələrin aparılması da qarşıda dayanan vəzifələr sırasındadır.

4.3. İnternetdə transliterasiya

Müasir dövrdə Azərbaycan üçün ən vacib məsələlərdən biri də milli internet informasiya resursları ka-

taloqunun və dövlət dilində axtarış sisteminin yaradılmasından ibarətdir. Milli axtarış sisteminin yaradılması Azərbaycan vətəndaşlarının, eyni zamanda dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycandilli informasiya resurslarına tələbatını ödəmək və onların tarixi, iqtisadi, mədəni resurslarına çıxışını asanlaşdırmaqla yanaşı, ölkədə elektron informasiya xidmətlərinin inkişafına da səbəb ola bilər. Milli axtarış sisteminin inkişaf etdirilməsi ölkədə elektron kommersionun inkişafına böyük təsir göstərir, internet-mağazaların sayını artırmış olar.

Bütün bunlara paralel olaraq son illər xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir problemin də həlli barədə düşünmək zamanıdır ki, bu da transliterasiya problemi. Dilçilik ədəbiyyatında sözün fonetik strukturunun uyğun qaydalara əsasən başqa dilə çevrilməsi kimi şərh olunan “transliterasiya” termini internet dilinə şamil olunduqda da eyni mənanı verir. İnternet istifadəçiləri transliterasiya problemi ilə getdikcə daha tez-tez üzləşirlər. Bir çox hallarda internetdə sözlərin, bütöv mətnlərin bir əlifbadan digərinə keçidi düzgün aparılmır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif qrafikalararası keçidləri tənzimləyən (konvertasiya) milli standartların qəbul olunması vacibdir. İnternetdə coğrafi, eyni zamanda ayn-ayrı şəxslərin adlarının bir deyil, 8-10 variantda meydana çıxması ciddi problemlər yaradır. Transliterasiya dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi istiqamətində də mövcud olan əsas problemlərdən biridir. Çünki müxtəlif ölkələrdə yaşayan soydaşlarımız Azərbaycan dilində danışsalar da, obyektiv və subyektiv səbəblərdən müxtəlif əlifbalardan istifadə edirlər. Məsələn, İranda yaşayan azərbaycanlı-

lar bizim ölkədə nəşr olunan informasiyaları, bizlər də orada dərc olunan materialları oxuya bilmirik. Bunun da nəticəsində həm yazılı mənbələrdə -kitab, qəzet və jurnallarda, həm də elektron resurslarda - veb-saytlarda, kompakt disklərdə olan məlumatlar müxtəlif qrafikalarda olduğuna görə dünya azərbaycanlılarının bu materiallardan geniş istifadəsi çox çətinləşir. Faktiki olaraq milli informasiya məkanı bu qrafikalar (kodlar) vasitəsilə hissələrə bölünür.

Təkcə ötən əsrdə ölkəmizdə 3 qrafikadan - ərəb, kiril və latın qrafikalarından istifadə olunması indiyə qədər dərc olunmuş informasiya resurslarının - kitab, jurnal və digər yazı materiallarının təşkil etdiyi milli informasiya məkanımızı da 3 hissəyə bölmüşdür. Bunun hansı problemlər yaratdığı isə hamıya məlumdur. Ona görə də həm bütün dünya azərbaycanlıları arasında qrafika problemini aradan qaldırmaq, həm də əlifbanın bir neçə dəfə dəyişməsi ilə Azərbaycanda nəsillər arasında qırılmış yazılı rabitəni yenidən bərpa etmək, ümumi bir informasiya mühiti yaratmaq üçün müxtəlif dillərin əlifbasında olan hərflərin qarşılıqlı çevrilməsini - konvertasiyasını həyata keçirən xüsusi proqram təminatı vasitələrinin hazırlanması son dərəcə vacibdir.

Məlumdur ki, kağız üzərində olan məlumatların bir qrafikadan digərinə keçidi praktiki olaraq həddən çox çətindir. İnformasiya texnologiyalarının və dilçilərin bu işi həyata keçirməsi üçün ilk növbədə lazım olan bütün əlifbalar arası, ikiistiqamətli çevirmə cədvəlləri milli və beynəlxalq standartlaşdırma qurumları tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Qeyd etmək lazımdır

ki, bu sahədə başqa millətlərin və ölkələrin böyük təcrübəsi vardır.

Beləliklə, bu proqram təminatı vasitələri hazırlandıqdan sonra bütün azərbaycandilli elektron resurslar - veb-saytlar, elektron dərsliklər, elektron qəzet və jurnallar və s. həmin konvertasiya cədvəlləri ilə təmin olunmalıdır. Bunun da nəticəsində dünyanın istənilən ölkəsində yaşayan hər bir azərbaycanlı kompüterin ekranında yerləşdirilmiş cədvəldə bir düyməni basmaqla istədiyi qrafikanı seçib lazımi məlumatı oxuyacaq, eyni zamanda, digər qrafikadan istifadə edən azərbaycanlılarla heç bir maneə olmadan elektron yazışmalar aparacaqdır. Transliterasiya problemi həll olunacağı halda, İnternetdə Azərbaycana məxsus tarixi, coğrafi, musiqi, folklor və s. incilərin adları da müəyyən bir standart əsasında başqa dillərin qrafikalarında yazılar, virtual məkanda axtarış vaxtı bu adlarla bağlı çoxçeşidli adlar meydana gəlməz. Məsələn, Gəncə, Şuşa, Naxçıvan və s. coğrafi adlara internetdə ingilis dilində bir neçə variantda rast gəlinir. Təbii olaraq, bu yanlışlıqlar da virtual məkanda milli sərvətlərin identifikliyinə böyük zərbə vurur, gələcək problemlər üçün zəmin hazırlayır.

Yuxarıda sadalanan çatışmazlıqlar nəzərə alınmaqla virtual məkanda Azərbaycan həqiqətlərini, milli və mənəvi dəyərləri əks etdirən domen adlarının artırılması, inkişaf etdirilməsi, onun xaricə axınının qarşısının alınması, domen adlarının kibersvotterlərdən qorunması, domen bazarının tənzimlənməsi, idarəsi, nəzarəti, veb-in monitoringi və s. üçün, qeydiyyat məlumatlarının avtomatik təs-

nifəti, domen adları sahiblərinin qruplaşdırılması, identifikasiyası istiqamətində intellektual analiz üsullarının və alqoritmlərinin işlənməsi aktual məsələlərdən biridir.

Bu məsələlərin həll edilməsi “Elektron Azərbaycan” dövlət proqramında da öz əksini tapmışdır. Proqramda nəzərdə tutulan virtual məkanda Azərbaycan dilinin, əlifbasının, terminlərinin geniş tətbiq olunması və qorunması, milli dəyərlərin (tarixi, ərazisi, mədəniyyəti və s.) mühafizəsi, milli kontentin formalaşdırılması və s. kimi qarşıya qoyulmuş məsələlər milli domen adları sistemi biliklər bazasının yaradılmasını aktuallaşdırır.

4.4. Elektron hökumətdə adlar

Azərbaycan adlarının transliterasiya və orfoqrafiyası problemi təkcə internetdəki axtarış sistemləri üçün aktual deyildir. Bu problemin həlli elektron hökumətin qurulmasını özünün başlıca məqsədlərindən elan etmiş Azərbaycan dövlətində rəqəmli məlumat bazalarının yaradılması, bu məlumatların operativ istifadəsi, təhlili və s. baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məlum olduğu kimi, elektron hökumətin əsas fəaliyyət prinsipi uzun illər ərzində kağız qovluqlarda toplanmış sənədlərin rəqəmsal formata keçirilməsi, elektron sənəd dövriyyəsinin təşkili, elektron hökumətin hər bir subyekti haqqında müfəssəl məlumat bankının yaradılmasından ibarətdir. Bunun üçün isə dəqiqlik, müxtəlifvariantlılığa yol verilməməsi ən vacib şərtədir. Elektron hökuməti

təşkil edən rəqəmli məlumat bazalarında informasiyaların, əsasən, konkret adlar ətrafında toplandığını və istifadə məqsədilə məhz həmin adlara uyğun axtarıldığını nəzərə alsaq, şəxs, coğrafi obyekt, təşkilat və s. adlarını bildirən onomastik vahidlərin məlumat bazalarına dəqiq toplanmasının nə qədər böyük zərurət olduğunu təsəvvür edə bilərik. Amma bunun üçün ilk növbədə real dünyanın özündə adların dəqiqliyi təmin olunmalıdır. Onların yazılışı, tələffüzü ilə bağlı məsələlər nizama salınmalıdır. Məsələn, əgər biz islam inanlı ölkələrdə çox funksional olan Məhəmməd adının təkcə Azərbaycanda bir neçə variantına rast gəliriksə (Məhəmməd, Məhəmmət, Məhəməd, Məmməd, Məhmət və s.), yaxud eyni bir soyadın həm Ələsgərov, həm Ələskərov, həm Əliəskərov, həm də Əliəsgərov variantları ilə qarşılaşırsaq, identifikliyi bu cür ad və soyadlarla təmin edilməli olan subyektləri əlavə vaxt itirmədən məlumat bazalarında necə tapıb ayırd etməli?! Məlum olduğu kimi, hələ bir neçə il əvvəl Azərbaycanda “Elektron rəqəmli imza haqqında” qanun qəbul edilmişdir və hazırda bu qanunun icrasının təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. “Elektron rəqəmli imza haqqında” qanunun tətbiqinə başladıqdan sonra elektron hökumət mühitində adların şifrələnməsi, ad və pinkod kimi məsələlər və bu qəbildən olan problemlərin həlli daha böyük aktuallıq qazanır.

Virtual dünyada fərdlərin identifikliyinin təmin olunması üçün uzun illər ərzində öyrəşdiyimiz adlarla yanaşı, indi müxtəlif variantlarda elektron poçt ünvanlarına, linklərə, psevdonimlərə, təxəllüslərə,

ləqəblərə də rast gəlinir. Biz virtual dünyada təkrarlanmayan rəqəmlərlə təmsil olunuruq. Rəqəmlərdə kodlaşmış informasiyalar isə adların bələdçiliyi ilə açılır. Əgər adlar dəqiq olmasa, rəqəmlər öz sirrini açmayacaq. Biz də hər dəfə nə vaxtsa adların yazılışında yol verdiyimiz cüzi yanlışlıqların böyük məyusluğunu yaşamal olacağıq. Ona görə də bu kimi məsələlər vaxtında nizama salınmalıdır. Eyni zamanda virtual məkanda hər bir dünya azərbaycanlısı üçün ortaq olan ad mühiti yaradılmalıdır ki, bu mühit təkcə fərd olaraq deyil, bir toplum olaraq da bizim identifikliyimizi təmin edə bilsin. Bütün bunlar isə, müxtəlif elm sahələrində çalışan alimlərin, informasiya texnologiyaları mütəxəssislərinin birgə əməkdaşlığını vacib edir. Bu əməkdaşlıq zəmnində müvafiq texniki sistemlərin, kompüter resurslarının yaradılmasını zərurətə çevirir. Belə resursların yaradılması, xüsusi adların rəqəmli məlumat bazalarında toplanması ölkənin adlar mənzərəsini tam təsəvvür etməyə və bu təsəvvürlər əsasında müəyyən məqsədlər üzrə analitik təhlillər aparmağa da imkan verir.

4.5. Adların ekologiyası

İndiyə qədər, əsasən, ətraf mühitlə bağlı məsələlərin şərhində istifadə etdiyimiz ekologiya termininin müasir dünyada adlar sisteminə də şamil olunması, bəlkə də, ilk baxışda təəccüb doğura bilər. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, adlar da mühit yaradır. Qloballaşma dövründə bu mühitin sahmana salınması və daim nizamlı bir vəziyyətdə saxlanması isə o qədər də əhəmiyyətsiz məsələ deyildir. Adlar cəmiyyətin dün-

yagörüşünü, mədəni səviyyəsini, ictimai düşüncəsini, insanların həyatına təsir edən sosial amilləri öz məzmununda əks etdirir. Həmin cəmiyyətin subyektləri haqqında müəyyən təəssürat yaradır. Bir neçə on il ərzində Azərbaycanda uşaqların bir qisminə qoyulan Kolxoz, Kombayn, Komandir, Pəsərək, Pambıq və s. kimi adları, o dövrdə bu adları övladlarına yaraşdırmış valideynlərin o qədər də yüksək olmayan mədəni səviyyəsinə, məhdud dünyagörüşünə, bəlkə də, güzəştə getmək olardı. Amma artıq dövr dəyişmiş, hər bir Azərbaycan vətəndaşı istər-istəməz lokal sosial münasibətlərlə yanaşı, həm də qlobal proseslərin fəal iştirakçısına çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan ailələrində tərbiyə olunan körpə vətəndaşlarımız dünyanın ən nüfuzlu ali məktəblərinin potensial tələbələridir. Çoxmillətli əmək kollektivlərinin gələcək üzvləridirlər. Onların adları qlobal mühitdə ümumilikdə Azərbaycan haqqında münasibət formalaşdıracaqdır. Dünyanın bütün xalqlarının dillərində elə sözlər vardır ki, həmin sözlərin səs kompleksi, digər dildə təhqir mənası verən sözün səs kompleksi ilə üst-üstə düşür. Belə sözlərdən ad, soyad, ata adı və s. kimi istifadə əcnəbi mühitdə o adları daşıyan insanlar üçün problemlər yarada bilər. Yəqin ki, hansısa soydaşımızın gələcəkdə öz adına görə utanc hissi keçirməsini heç birimiz istəməzdik. Adların ekologiyası qayğısına qalmaq, Azərbaycan Respublikası Milli Elmlər Akademiyasının təqdim etdiyi “işıqfor” sistemli xüsusi proqram təminatlarının köməyi ilə bir neçə on il ərzində Azərbaycan ad və soyadlarını süzgəcdən keçirmək, cilalamaq məhz buna görə lazımdır.

Bu qeydlərdən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq onomastika

bir elm sahəsi kimi öz tədqiqat istiqamətlərini yenedən müəyyənləşdirməli, İKT-nin inkişafı ilə bağlı ortaya çıxan yeni təmayüllər xüsusi adlarla bağlı gələcək tədqiqatlarda aparıcı yer tutmalıdır. İnformasiya texnologiyaları mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq zəminində xüsusi adların orfoqrafiyası, orfoepiyası, transliterasiyası, bir dildən digər dilə tərcüməsi, soyad sonluqlarının müəyyənləşməsi, xüsusi adların rəqəmli məlumat bazalarının yaradılması qaydaları haqqında elmi-metodik tövsiyələrin hazırlanması, xüsusi adlar üzrə axtarış prosesində operativliyin, səmərəliliyin təmin olunması, adların identifikasiyasında qeyri-dəqiqliklərin aradan qaldırılması s. kimi məsələlər bu gün Azərbaycan onomatoloqları qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

NƏTİCƏ

“MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN onomastikasında gedən proseslər” mövzusunun ətraflı tədqiqindən aşağıdakı nəticələr çıxır:

1. XX əsrin sonlarına doğru Azərbaycan cəmiyyətində ümumi istiqamətləri müəyyən edən müstəqillik meyllərindən irəli gələrək dilimizin xüsusi adlar sistemində də köklü dəyişikliklər baş vermiş və beləliklə, bu dövr Azərbaycan dili onomastikası tarixində yeni bir inkişaf mərhələsinə çevrilmişdir.
2. Faktlar göstərir ki, bu dövrdə Azərbaycan dili onomastikasının müxtəlif qollarından toponimiya sahəsi daha böyük dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu da coğrafi adların spesifik xüsusiyyətlərindən, toponimik vahidlərin ekstralinqvistik amillərin təsirinə qarşı həssaslığından irəli gəlir. Toponimlər cəmiyyətin ictimai-siyasi-mədəni həyatında çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xalqın, onun dil və mə-

dəniyyət tarixinin öyrənilməsindən, qorunmasından ötrü ən etibarlı məxəzlərdən biri də məhz coğrafi adlardır. Bu baxımdan, müstəqillik dövründə coğrafi adların xalqın tarixi və taleyindəki rolu daha aydın şəkildə dərk edilmiş, vaxtilə Azərbaycan tarixinin saxtalaşdırılması məqsədilə yer-yurd adlarımıza qarşı aparılmış təcavüz siyasətinin ağırlı nəticələrinin aradan qaldırılması üçün təsirli tədbirlər görülmüşdür.

3. Müstəqillik dövrü Azərbaycan toponimiyası tarixinin dilimizin coğrafi adlar qatında milliləşmə meyllərinin güclənməsi, unutturulmuş qədim toponimlərimizin yenidən yaddaşlara qaytarılması, dil sistemində yad, süni təsir bağışlayan qondarma adların, ələlxüsus memorial oykonimlərin yeni onomastik vahidlərlə əvəz edilməsi və s. bu kimi əlamətlərlə səciyələnen yeni bir inkişaf mərhələsidir.
4. Statistik faktlar göstərir ki, 1989-2012-ci illər ərzində Azərbaycanın ali qanunverici orqanı ölkə ərazisində təxminən 400-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin adının dəyişdirilməsi, yaxud dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı qərar çıxarmışdır. Hər birinin semantikasında yüz illərin tarixi fakt və hadisələri mühafizə olunan qədim coğrafi adlarımızın bərpası elmi dəlillərlə əsaslandırılmışdır.
5. Bütün müsbət cəhətləri ilə yanaşı coğrafi adların dəyişdirilməsi, habelə dəqiqləşdirilməsi prosesi bir sıra məqamlarda kampaniya xa-

rakteri daşımış, ayrı-ayrı adlara münasibətdə emosionallıq elmiliyi arxa plana keçirmiş, obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bu istiqamətdə müəyyən nöqsanlara da yol verilmişdir. Məsələn, Xaçbulaq coğrafi adının Xoşbulaq, Xoşkeşik toponiminin Xoşkeşin kimi rəsmiləşdirilməsi, Duvannı toponiminin sənədlərdən çıxarılması, ətraflı araşdırma aparılmadan Vartaşen oykoniminin Oğuz, Qutqaşen oykoniminin Qəbələ adları ilə əvəz edilməsi və s. kimi digər çoxsaylı nümunələr də bu qəbildəndir. Zaman keçdikcə bu qüsurların aradan qaldırılması, mübahisəli adlara yenidən baxılması bir zərurətdir.

6. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin coğrafi adlar sistemində həyata keçirilmiş dəyişiklikləri linqvistik xarakterinə görə fonetik, morfoloji, sintaktik və leksik səviyyələr üzrə qruplaşdırmaq olar.
7. Toplanmış coğrafi ad nümunələrinin linqvistik təhlili zamanı onların üç quruluş tipi ortaya çıxır: leksik əsaslı coğrafi adlar, morfoloji əsaslı coğrafi adlar, sintaktik əsaslı coğrafi adlar. Toponimlərin yaranma formalarından asılı olaraq bu qrupların tərkibində də ən müxtəlif tipoloji bölgülər müəyyən olmuşdur. Leksik əsaslı toponimlərin təhlili göstərir ki, bu qəbildən olan coğrafi adlar sözün yeni məna kəsb etməsi ilə yanaşı, fonetik tərkibin dəyişməsi, düzəltmə və mürəkkəb sözlərin sadələşməsi hesabına da yarana bilər.

8. Son 15 ildə Azərbaycan dilinin coğrafi adlar sistemində gedən proseslər təkcə oykonimlər fondunu əhatə etməmişdir. Bu dövrdə dilimizin urbanonimlər fondu da ciddi dəyişikliyə məruz qalmışdır. Faktlara istinadən deyə bilərik ki, 1988-1998-ci illər arasındakı 10 illik müddət ərzində təkcə Bakı şəhərində 5 meydanın, 10 bağ və parkın, 20-ə yaxın prospektin, 800-dən artıq küçənin və 50-ə qədər döngənin adı dəyişdirilmişdir. Paytaxt hadonimlərinin dəyişdirilməsi işi də bir çox hallarda elmi prinsiplərə uyğun aparılmamış, bu isə Bakının urbanonimlər sistemindəki monotonluğu, pərakəndəliyi daha da gücləndirmişdir. Paytaxtın qədim tarixini özündə əks etdirən bəzi urbanonimlərin kampaniyaçılıq əhval-ruhiyyəsinin təsiri altında memorial xarakterli urbanonimlərlə əvəz edilməsi də ciddi bir nöqsan kimi nəzərdən keçirilməlidir.
9. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslər dilimizin xüsusi adlar sisteminin digər sahələrinə də sirayət etmişdir. Dilin onomastik tərkibinin ictimai həyatla sıx bağlı-antroponimiya və ktematonimiya qollarında bu təsir daha çox özünü büruzə verir.
10. Bu dövrdə Azərbaycan dili antroponimiyasında nəzərə çarpan yeniliklər daha çox əsas ad kateqoriyasına aiddir. Köməkçi adlar kateqoriyası üzrə dəyişikliklər isə əsas adlarla müqayisədə xeyli azdır.

11. Azərbaycan dilinin şəxs adları sistemi son illər maraqlı yeniliklərin izləndiyi antroponimik kateqoriyalardandır. Bu dövrdə şəxs adları üzrə baş verən dəyişikliklər bir neçə istiqamət üzrə getmiş, qədim türk adlarının bərpası, aktiv fonda yenicə daxil olan milli adların funksionallığının artırılması, dilin daxili imkanları hesabına yeni adların yaradılması, başqa türk dillərindən şəxs adlarının alınması, ərəb-fars konstruksiyalı, yaxud ərəb və fars sözləri ilə türk sözlərinin birləşməsindən yaranmış mürəkkəb konstruksiyalı adlardan, həmçinin sovetizmlərdən, üç-komponentli slavyan-rus familiya modelindən imtina və s. kimi meyllər bu dövr üçün xarakterik olmuşdur.
12. Vaxtilə ayrı-ayrı vətəndaşlara qoyulmuş erməni, rus, Avropa mənşəli adların, milli antroponimiya sistemində yabançı təsir bağışlayan soyadların dəyişdirilməsi üçün VVAQ idarələrinə müraciət halları tədqiqat dövründə daha da güclənmişdir.
13. Milli soyad formantlarının müəyyənləşdirilməsi problemi müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin onomastikasına dair ən aktual məsələlərdən biri sayıla bilər. Xalqın milli kimliyinin əsas əlamətlərindən hesab edilən soyadlar bütün strukturu ilə məxsus olduğu xalqın dil qayda-qanunlarına tabe olmalıdır. Türk dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində nəsil adı ilə adlandırılmanın zəngin tarixi

ənənələri olsa da, XIX əsrin sonları-XX əsrin əvvəllərindən etibarən rus mədəniyyətinin və Rusiya imperiyasının inzibati-amirlik metodlarının təsiri altında familiya sosial hadisə kimi Azərbaycan vətəndaşlarının həyatına daxil olmuş, baba adlarına qoşulan -ov/-ova, -yev/-yeva formantları süni şəkildə yayılaraq tarixi ənənələri unutturmuşdur.

14. Müstəqillik dövründə isə ilk növbədə familiya terminini soyad termini əvəz etmiş, milli soyad sonluqlarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində intensiv axtarışlar başlanmışdır. Bu istiqamətdə gedən müzakirələrdə əsas etibarilə milli soyad sonluqları kimi -lı⁴, “oğlu”, “qızı”, sıfır formantı, həmçinin -gil, soy kimi eksperimental variantlar nəzərdən keçirilmişdir. Fikrimizcə, müasir anlamda nəsil adı bildirmənin şərtlərinə tam cavab verdiyinə görə -lı⁴ və sıfır formantının milli soyad sonluğu kimi seçilməsi daha məqbul olardı.
15. Bu illərdə Azərbaycan dilinin antroponimlər sistemində gedən proseslər köməkçi adlar kateqoriyasında da bir sıra yeniliklərə gətirmiş, təxəllüslərin işlənmə arealı genişlənmiş, sovet dövründə arxaikləşərək sıradan çıxan ayrı-ayrı dini və qeyri-dini tutullar yenidən aktiv lüğət fonduna qaytarılmışdır. Bu dövrdə ləqəblərin də funksiyasında müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. İnformasiya texnologiyalarının inkişafı sahəsində qazanılmış fantastik nailiyyətlərlə bağlı ola-

raq bu onomastik vahidlərin işlənmə dairəsi genişlənməmiş, yeni-yeni formaları meydana çıxmışdır.

16. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası antroponimiyanın fəxri adlar tərkibində də bir sıra yeniliklərə rəvac vermişdir. İctimai-siyasi quruluşun dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq keçmiş dövrün bir sıra fəxri adları əhəmiyyətini itirmiş, yeni fəxri adlar təsis edilmişdir.
17. Azərbaycan dilinin ktematonimlər sistemi müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasının ən çox inkişaf etmiş sahələrindəndir. Bu dövrdə yaradılmış çoxsaylı dövlət və özəl qurumlar üçün müəyyənləşdirilən əmtəə nişanları, yeni meydana çıxan mal, xidmət və s. adları ilə dilimizin ktematonimik tərkibi xeyli dərəcədə zənginləşmişdir.
18. Ktematonimik vahidlərlə adlandırma zamanı yad mənşəli adlara meyl güclənmişdir ki, bu da böyük təəssüf doğurur. Əfsuslar olsun ki, sovet dövründə bu sahədə rus dilinin oynadığı üstün rolu hazırda ingilis dili yerinə yetirməkdədir. Bu halın aradan qaldırılması üçün səylərin səfərbər edilməsi son dərəcə vacibdir.
19. Bu illərdə linqvistik xüsusiyyətlərinə görə ktematonim növlərinin də ən müxtəlif formaları ortaya çıxmışdır. Gələcək elmi tədqiqatlarda bu xüsusiyyətlərin əhatəli öyrə-

nilməsi, ktematonim yaradıcılığı və bu onomastik vahidlərlə adlandırmanın dəqiq elmi prinsiplərinin işlənilib hazırlanması xeyli vacib məsələlərdəndir.

20. Müstəqillik dövründə istər toponimlərin, istər şəxs adları və soyadların, istərsə də digər müvafiq onomastik vahidlərin adlandırılmasını, dəyişdirilməsini, mühafizəsini və s. məsələləri nəzərdə tutan qanunvericilik bazası da yenilənmiş, daha da təkmilləşdirilmişdir. Araşdırmaların nəticələri göstərir ki, tədqiq edilən tarixi dövrün ictimai-siyasi-mədəni, dil xüsusiyyətləri müstəqillik dövründə Azərbaycan dili onomastikasında gedən proseslərdə də öz əksini tapmışdır.
21. İnformasiya texnologiyaları mütəxəssisləri ilə əməkdaşlıq zəminində xüsusi adların orfoqrafiyası, orfoepiyası, transliterasiyası, tərcüməsi, adların rəqəmli məlumat bazalarında toplanması, emalı, istifadəsi prinsiplərinin işlənməsi yaxın gələcəkdə Azərbaycan dili onomastikasının əsas tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini öz müstəqil dövlətçiliyinin başlıca əlamətlərindən biri sayır, onun tətbiqi, qorunması və inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır, dünya azərbaycanlılarının Azərbaycan dili ilə bağlı milli-mədəni özünüifadə ehtiyaclarının ödənilməsi üçün zəmin yaradır.

Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayır.

I FƏSİL

Ümumi müddəalar

Maddə 1. Dövlət dilinin hüquqi statusu

1.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 21- ci maddəsinin I hissəsinə müvafiq olaraq Azərbaycan dilidir. Dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur.

1.2. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası dövlət dilinin işlənməsini, qorunmasını və inkişafını təmin edir.

1.4. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarında, dövlət qurumlarında, siyasi partiyalarda, qeyri-hökumət təşkilatlarında (ictimai birlik və fondlarda), həmkarlar təşkilatlarında, digər hüquqi şəxslərdə, onların nümayəndəliklərində və filiallarında, idarələrdə dövlət dilinin tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət bu Qanuna uyğun olaraq həyata keçirilir, o cümlədən kargüzarlıq işləri dövlət dilində aparılır.

1.5. Dövlət dilinin tətbiqinin normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

1.6. Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla (və ya onların nümayəndəlikləri ilə) və xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndəlikləri ilə yazışmalar Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq xarici dildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmaq şərti ilə aparıla bilər.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik

Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, digər normativ hüquqi aktlardan və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir.

Maddə 3. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

3.0. Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.0.1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və bu Qanunun tələblərinə uyğun olaraq dövlət dili ilə bağlı hüquq qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;

3.0.2. dövlət dilinin tətbiqi işinə, bu dilin işlənməsi və qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin müddəalarına riayət olunmasının təmin edilməsi;

3.0.3. dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması və dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;

3.0.4. dövlət dilinin saflığının qorunması, dilçilik elminin nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi;

3.0.5. dövlət dilinin işlənməsi üçün zəruri olan maddi bazanın yaradılması;

3.0.6. xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına, bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi.

II FƏSİL

Dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı

Maddə 4. Dövlət dilinin rəsmi mərasimlərdə işlənməsi

4.1. Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, dövlət qurumlarının keçirdiyi bütün rəsmi mərasim və tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində aparılır.

4.2. Bu Qanunun 4.1-ci maddəsinin tələbləri Azərbaycan Respublikasının təşkil etdiyi beynəlxalq səviyyəli rəsmi mərasimlərə və tədbirlərə, habelə müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən digər ölkələrdə keçirilən hər hansı rəsmi mərasim və tədbirə şamil olunmur.

Maddə 5. Dövlət dilinin təhsil sahəsində işlənməsi

5.1. Azərbaycan Respublikasında təhsil dövlət dilində aparılır.

5.2. Azərbaycan Respublikasında başqa dillərdə təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir. Belə müəssisələrdə dövlət dilinin tədrisi məcburidir.

5.3. Azərbaycan Respublikasında ali və orta peşə-ixtisas təhsili müəssisələrinə qəbul zamanı Azərbaycan dili fənnindən imtahan verilməlidir.

Maddə 6. Dövlət dilinin televiziya və radio yayımlarında işlənməsi

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikası ərazisində təsis edilən və fəaliyyət göstərən, dövlət dilində yayımlanan bütün televiziya və radio kanallarının aparıcıları dövlət dilini mükəmməl bilməli və səlis danışmaq qabiliyyətinə malik olmalıdırlar. Televiziya və radio kanallarında dublyaj olunan filmlər və verilişlər dövlətin müəyyən etdiyi dil normalarına uyğun olmalıdır.

Maddə 7. Dövlət dilinin xidmət sahələrində, reklam və elanlarda işlənməsi

7.1. Azərbaycan Respublikası ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili işlənir. Əcnəbilərə xidmət göstərilməsi ilə bağlı müvafiq xidmət sahələrində dövlət dili ilə yanaşı digər dillər də tətbiq oluna bilər. Zəruri hallarda reklam və elanlarda (lövhələrdə, tablolarda, plakatlarda və sair) dövlət dili ilə yanaşı, digər dillər də istifadə oluna bilər, lakin onların tutduğu sahə Azərbaycan dilindəki qarşılığının tutduğu sahədən böyük olmamalı və Azərbaycan dilindəki yazıdan sonra gəlməlidir.

7.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində bütün xidmət sahələrində, reklam və elanlarda dövlət dili dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq tətbiq edilməlidir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində istehsal edilən, habelə ixrac edilən malların üzərindəki etiketlər və digər yazılar müvafiq xarici dillərlə yanaşı, dövlət dilində də olmalıdır.

7.4. Azərbaycan Respublikasına idxal edilən mal və məhsulların üzərindəki etiketlər və adlar, onlardan istifadə qaydaları barədə izahat vərəqələri başqa dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinə tərcüməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

Maddə 8. Dövlət dilinin xüsusi adlarda işlənməsi

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları, atalarının adları və soyadları dövlət dilində yazılır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının adları və soyadlarının dəyişdirilməsi müvafiq qanunvericiliklə tənzimlənir.

Maddə 9. İnzibati ərazi bölgüsü ilə əlaqədar dövlət dilindən istifadə

“Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsünü təşkil edən inzibati ərazi vahidlərinin - şəhər, rayon, inzibati ərazi dairəsi, qəsəbə və kəndlərin adları dövlət dilində yazılmalıdır, onların dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir. Bu maddədə göstərilən inzibati ərazi vahidlərinin adları dövlət dili ilə yanaşı xarici dillərdə də yazıla bilər. Belə olan halda inzibati ərazi vahidinin adı əvvəlcə dövlət dilində və ondan sonra xarici dildə verilməlidir.

Maddə 10. Coğrafi obyektlərin adlarında dövlət dilinin işlədilməsi

10.1. Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərin adlarının dövlət dilinin normalarına uyğun olaraq yazılışı müvafiq qurum tərəfindən müəyyənləşdirilir.

10.2. Azərbaycan coğrafi adlarının xarici dillərdə verilməsi Azərbaycan dilində səslənməsinə, coğrafi adların beynəlxalq yazılış qaydalarına uyğun olaraq müəyyən edilir.

Maddə 11. Dövlət dilinin hüquq mühafizə orqanlarında, Silahlı Qüvvələrdə, notariat fəaliyyətində, məhkəmə icraatında və inzibati xətalər üzrə icraatda işlənməsi

11.1. Azərbaycan Respublikasının hüquq mühafizə orqanlarında Azərbaycan Respublikasının dövlət dili işlənir. Dövlət dilini bilməyən şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərcüməçidən istifadə edə bilərlər.

11.2. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində, sərhəd qoşunlarında və daxili qoşunlarda qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, dövlət dili işlənir.

11.3. Azərbaycan Respublikasının notariat fəaliyyəti üzrə karguzarlıq dövlət dilində aparılır. “Notariat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq notariat hərəkətlərinin aparılması üçün müraciət etmiş şəxs dövlət dilini bilmirsə və ya notariat hərəkətinin hər hansı başqa dildə aparılmasını xahiş edirsə, notarius imkan daxilində tərəfindən rəsmiləşdirilən sənədlərin mətnlərini arzu edilən dildə tərtib edə bilər və ya mətn tərcüməçi tərəfindən ona tərcümə edilə bilər.

11.4. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində cinayət mühakimə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada məhkəmələrdə cinayət mühakimə icraatı digər dillərdə aparıla bilər.

11.5. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrində mülki işlər və iqtisadi mübahisələr üzrə məhkəmə icraatı dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bütün növ məhkəmə icraatları digər dillərdə aparıla bilər.

11.6. Azərbaycan Respublikasında inzibati xətalər üzrə icraat dövlət dilində aparılır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada inzibati xətalər üzrə icraat digər dillərdə aparıla bilər.

Maddə 12. Dövlət dilinin beynəlxalq yazışmalarda işlənməsi

12.1. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq yazışmaları dövlət dilində aparılır. Belə yazışmalar zəruri hallarda dövlət dili ilə yanaşı, müvafiq xarici dillərdən birində də aparıla bilər.

12.2. Azərbaycan Respublikasının ikitərəfli beynəlxalq müqavilələri dövlət dilində də, çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr isə müqavilə bağlayan tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilən dildə (dillərdə) tərtib olunmalıdır.

12.3. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (sazişlər və s.) və qoşulduğu beynəlxalq konvensiyalar (protokollar və s.) dövlət dilində nəşr edilməlidir.

Maddə 13. Dövlət dilinin normaları

13.1. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya normaları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təsdiq edilir. Hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər həmin normalara əməl etməlidirlər.

13.2. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 5 ildə bir dəfədən az olmayaraq yazı dili normalarını təsbit edən lüğətin (orfoqrafiya lüğətinin) nəşr olunmasını təmin edir.

Maddə 14. Dövlət dilinin əlifbası

Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin əlifbası latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasıdır.

Maddə 15. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi

15.1. Dövlət dilinin nəşriyyat işində işlənməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilir.

15.2. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilində nəşr olunan çap məhsulları latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında buraxılmalıdır.

15.3. Azərbaycan yazı mədəniyyətinin tarixində mühüm rol oynamış ərəb və kiril əlifbalarından xüsusi hallarda (lüğətlərdə, elmi nəşrlərdə ədəbiyyat göstəricisi və s.) istifadə edilə bilər.

Maddə 16. Dövlət dilinin vətəndaşların şəxsiyyətini təsdiq edən rəsmi və vahid nümunəli sənədlərdə işlədilməsi

16.1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının doğum və nikah haqqında şəhadətnamələri, şəxsiyyət vəsiqəsi, əmək kitabçası, hərbi bileti və yalnız ölkə daxilində etibarlı sayılan digər rəsmi və vahid nümunəli sənədlər dövlət dilində tərtib edilir.

16.2. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının pasport və təhsil haqqında sənədləri, zəruri hallarda digər sənədləri dövlət dili ilə yanaşı xarici dillərdə də tərtib edilir.

Maddə 17. Dövlət dilinin dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adında işlədilməsi

Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi şəxslərin, onların nümayəndəliklərinin və filiallarının, idarələrin adları Azərbaycan dilinin normalarına uyğun olaraq yazılır. Göstərilən təsisatların adını əks etdirən lövhələr, blanklar, möhürlər və kargüzarlıqla bağlı rəsmi xarakterli bütün digər ləvazimatlar dövlət dilində tərtib olunur.

Maddə 18. Dövlət dilinin qorunması və inkişafı

18.1. Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinə qarşı gizli, yaxud açıq təbliğat aparmaq, bu dilin işlənməsinə müqavimət göstərmək, onun tarixən müəyyənləşmiş hüquqlarını məhdudlaşdırmağa cəhd etmək qadağandır.

18.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki bütün kütləvi informasiya vasitələri (mətbuat, televiziya, radio və s.), kitab nəşri və digər nəşriyyat işi ilə məşğul olan qurumlar Azərbaycan dilinin normalarına riayət olunmasını təmin etməlidirlər.

III FƏSİL Yekun müddəaları

Maddə 19. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunu pozan hüquqi, fiziki və vəzifəli şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 20. Qanunun qüvvəyə minməsi

20.1. Bu Qanun dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

20.2. Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündən “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1992-ci il tarixli 413 nömrəli Qanunu qüvvədən düşmüş hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Heydər Əliyev

Bakı şəhəri, 30 sentyabr 2002-ci il

N: 365-IIQ

Coğrafi obyektlərin adları haqqında AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektlərə ad verilməsi, onların adlarının dəyişdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyatı, uçotu və qorunub saxlanılması sahəsindəki fəaliyyətin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Maddə 1. Əsas anlayışlar

1.0. Bu Qanunda istifadə edilən anlayışlar aşağıdakı mənalara ifadə edilir:

1.0.1. coğrafi obyektlər - təbii və antropogen mənşəli, bütöv və nisbətən sabit ərazi törəmələri: materiklər, okeanlar, dənizlər, körfəzlər, boğazlar, adalar, yarımadalar, dağlar, zirvələr, meşələr, çaylar, göllər, buzlaqlar, səhralar, vulkanlar və digər təbiət obyektləri; milli parklar, təbiət qoruqları və bu kimi digər obyektlər; şəhərlər, rayonlar, şəhər rayonları, qəsəbələr və kəndlər; hava və dəniz limanları, dəmiryol stansiyaları;

1.0.2. coğrafi obyektlərin adları – coğrafi obyektlərin tanınması və bir-birindən fərqləndirilməsi məqsədi ilə onlara verilən adlar;

1.0.3. coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi – coğrafi obyektlərin mövcud adlarının aydınlaşdırılması, coğrafi obyektlərə ad verilməsi və onların adlarının dəyişdirilməsi;

1.0.4. coğrafi obyektin adının dəqiqləşdirilməsi – coğrafi obyektin daha çox istifadə edilən adının seçilməsi və həmin adın yazılışının Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin normalarına uyğunlaşdırılması;

1.0.5. ekzonim – Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektin adının xarici dillərdə istifadə edilən və Azərbaycan Respublikasının dövlət dilindən fərqli olan forması.

Maddə 2. Coğrafi obyektlərin adları haqqında
Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Coğrafi obyektlərin adları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı müvafiq beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

Maddə 3. Qanunun əhatə dairəsi

3.1. Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə başqa cür nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan tədqiqatçıları tərəfindən kəşf edilmiş coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyatı, uçotu və qorunub saxlanılması üzrə fəaliyyətə şamil edilir.

3.2. Bu Qanun habelə digər dövlətlərin ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin, eləcə də hər hansı dövlətin suverenliyinin və yurisdiksiyasının şamil edilmədiyi coğrafi obyektlərin adlarının Azərbaycan Respublikasında işlədilməsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

3.3. Azərbaycan Respublikasının ərazi vahidlərinə (şəhərlərə, rayonlara, şəhər rayonlarına, qəsəbələrə və kəndlərə) adların verilməsi və onların adlarının dəyişdirilməsi “Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

3.4. Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektlərinə adların verilməsi və onların adlarının dəyişdirilməsi bu Qanunun 5-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Maddə 4. Coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyatı, uçotu və qorunub saxlanması sahəsində dövlətin əsas vəzifələri

4.0. Coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi, dəqiqləşdirilməsi, işlədilməsi, qeydiyyatı, uçotu və qorunub saxlanması sahəsində dövlətin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

4.0.1. coğrafi obyektlərin adları ilə bağlı dövlət siyasətinin müəyyən edilməsi;

4.0.2. coğrafi obyektlərin adlarının Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin normaları nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməsinin və dəqiqləşdirilməsinin təmin edilməsi;

4.0.3. coğrafi obyektlərin adlarının qeydiyyatının və uçotunun aparılmasının təşkili;

4.0.4. coğrafi obyektlərin adları lüğətlərinin və soraq kitablarının nəşrinin təşkili;

4.0.5. Coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqunun yaradılması və aparılmasının təşkili;

4.0.6. coğrafi obyektlərin adları ilə bağlı dövlət proqramının hazırlanması və qəbulu;

4.0.7. coğrafi obyektlərin adları sahəsində görülməli işlərin maliyyələşdirilməsi qaydasının müəyyənləşdirilməsi;

4.0.8. coğrafi obyektlərin adlarının işlənməsində bu Qanunun tələblərinə riayət olunmasının təmin edilməsi;

4.0.9. coğrafi obyektlərin adlarının qeydiyyatının və uçotunun aparılması qaydasının, coğrafi obyektlərin adları lüğətlərinə və soraq kitablarına dair tələblərin, Coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqunun yaradılması və aparılması qay-

dalarının, coğrafi obyektlərin adları sahəsində vahid norma və qaydaların müəyyənləşdirilməsi;

4.0.10. coğrafi obyektlərin adları və ekzonimlərlə bağlı vahid tələblərin və qaydaların müəyyənləşdirilməsi;

4.0.11. coğrafi obyektlərin adları sahəsində digər məsələlər.

Maddə 5. Coğrafi obyektlərin adlarının müəyyənləşdirilməsi

5.1. Coğrafi obyektin mövcud adı müvafiq dövlət orqanlarının və yerli özünüidarə orqanlarının sənədlərinə, rəsmi kartoqrafiya, soraq nəşrlərinə və digər mənbələrə, müvafiq ərazilərin əhalisinin, habelə mütəxəssislərin rəyinə əsaslanmaqla aydınlaşdırılır və bu Qanunun 5.5.1-5.5.4-cü maddələrində nəzərdə tutulan hallar olduqda dəyişdirilir.

5.2. Coğrafi obyektə verilən ad həmin coğrafi obyektin xüsusi əlamətlərini əks etdirməli və ad verilərkən ümumdövlət və ümumxalq mənafeyi, bu obyektin yerləşdiyi ərazinin coğrafi, tarixi, təbii və digər xüsusiyyətləri, həmin ərazidə yaşayan əhalinin rəyi nəzərə alınmalıdır. Coğrafi obyektin adı üç sözdən artıq olmamalıdır.

5.3. Coğrafi obyektə onun kəşfində, öyrənilməsində, yaxud əsasının qoyulmasında bilavasitə iştirak etmiş şəxslərin, görkəmli dövlət, ictimai, elm və mədəniyyət xadimlərinin, dövlət qarşısında xüsusi xidmətləri olmuş şəxslərin adları, bir qayda olaraq, ölümündən sonra və adı olmayan coğrafi obyektə verilə bilər.

5.4. Bir ərazi vahidi hüdudları daxilində eyni növlü bir neçə coğrafi obyektin eyni adla adlandırılmasına yol verilmir.

5.5. Coğrafi obyektin adı aşağıdakı hallarda dəyişdirilə bilər:

5.5.1. bir ərazi vahidi hüdudları daxilində eyni növlü coğrafi obyektlərin adları təkrarlandıqda;

5.5.2. coğrafi obyektin tarixi adını bərpa etmək zərurəti yarandıqda;

5.5.3. coğrafi obyektin funksiyası və ya təyinatı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdikdə;

5.5.4. coğrafi obyektin adı bu Qanunun 5.2-ci maddəsində göstərilən tələblərə uyğun olmadıqda.

5.6. Coğrafi obyektin adının dəyişdirilməsi zamanı müvafiq ərazinin əhalisinin rəyinin nəzərə alınmasına dair tələb coğrafi obyektin tarixi adının bərpa edilməsi, habelə coğrafi obyektin iki və daha çox inzibati ərazi vahidləri ərazisində yerləşdiyi hallarına şamil edilmir.

5.7. Coğrafi obyektə ad verilərkən müvafiq ərazinin əhalisinin rəyinin nəzərə alınmasına dair tələb coğrafi obyektin iki və daha çox inzibati ərazi vahidi ərazisində yerləşdiyi hallarına şamil edilmir.

Maddə 6. Coğrafi obyektlərə adların verilməsi və coğrafi obyektlərin adlarının dəyişdirilməsi qaydası

6.1. Coğrafi obyektlərə adların verilməsi və ya coğrafi obyektlərin adlarının dəyişdirilməsi haqqında təkliflər müvafiq icra hakimiyyəti orqanına Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları, yerli özünüidarə orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları, hüquqi şəxslər və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən verilə bilər.

6.2. Coğrafi obyektlərə adların verilməsi və ya onların adlarının dəyişdirilməsi haqqında təkliflər və həmin təklifləri əsaslandırان sənədlər müvafiq normativ hüquqi aktlara uyğun hazırlanır.

6.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı bu Qanunun 6.1-ci maddəsində göstərilən təkliflərə baxır və onları məqbul hesab etdikdə bu Qanunla tələb olunan hallarda müvafiq ərazidə yaşayan əhalinin rəyini öyrənir və əhalinin müsbət rəyi olduqda coğrafi obyektə ad verilməsi və ya coğrafi obyektin adının dəyişdirilməsi barədə qərar qəbul edir.

Maddə 7. Coğrafi obyektlərin adlarının dəqiqləşdirilməsi və işlədilməsi

7.1. Coğrafi obyektlərin adlarının dəqiqləşdirilməsi zamanı tarixi, mədəni, etnik, dil və digər xüsusiyyətlər, habelə xüsusi elmi tədqiqatların nəticələri nəzərə alınmalıdır.

7.2. Coğrafi obyektlərin adlarının dəqiqləşdirilməsi "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir.

7.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki yol nişanlarında, reklamlarda, lövhələrdə və digər göstəricilərdə coğrafi obyektlərin adları dövlət dilində yazılır.

7.4. Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki beynəlxalq avtomobil yollarındakı yol nişanlarında coğrafi obyektlərin adları dövlət dilindən başqa beynəlxalq sazişlərə uyğun olaraq xarici dillərdə də yazıla bilər.

Maddə 8. Coğrafi obyektlərin adlarının qeydiyyatı və uçotu

8.1. Coğrafi obyektlərin mövcud və yeni verilən adları Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyata alınır və onların uçotu aparılır.

8.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarının eyni cür və sabit işlədilməsinin təmin edilməsi və həmin adların qorunub saxlanması məqsədi ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən Coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqu yaradılır.

8.3. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı coğrafi obyektlərin adları lüğətlərini və soraq kitablarını, habelə Azərbaycan Respublikasının xəritə və atlaslarını hazırlayır və nəşr edir.

8.4. Coğrafi obyektlərin adlarının qeydiyyatı və uçotunun aparılması qaydası, coğrafi obyektlərin adları lüğətlərinə və soraq kitablarına dair tələblər, Coğrafi obyektlərin adlarının dövlət kataloqunun yaradılması və aparılması qaydaları mü-

vafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiq etdiyi Əsasnamə ilə tənzimlənir.

Maddə 9. Coğrafi obyektlərin adlarının işlədilməsi və qorunub saxlanması

9.1. Dövlət və yerli özünüidarə orqanları, hüquqi şəxslər, kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən, habelə tədris, kartoqrafiya, soraq, ensiklopedik nəşrlərdə, elanlarda, reklamlarda, lövhələrdə, yol göstəricilərində, poçt göndərişlərində və digər sahələrdə coğrafi obyektlərin adlarına istinad edilərkən onların bu Qanuna uyğun olaraq müəyyənləşdirilmiş adlarından istifadə edilməlidir.

9.2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarının təhrif olunmasına yol verilmir.

9.3. Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adları dövlət tərəfindən mühafizə olunur.

Maddə 10. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunun tələblərinin pozulması Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyətə səbəb olur.

Maddə 11. Qanunun qüvvəyə minməsi

Bu Qanun dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 18 dekabr 2007-ci il

Nº 512-IIIQ

Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU

Qəbul edilmişdir: 12 iyun 1998-ci il, № 504-IQ.

Əlavə və dəyişikliklər: 30 aprel 2004-cü il, № 643-IIQD.

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin qeydə alınması, hüquqi mühafizəsi və istifadəsi ilə bağlı münasibətləri tənzimləyir.

I FƏSİL

Ümumi müddəalar

Maddə 1. Əsas anlayışlar

Bu Qanunda istifadə edilən anlayışlar aşağıdakı mənaları daşıyır:

əmtəə nişanı – sahibkarın əmtəələrini və ya xidmətlərini digər sahibkarın əmtəələrindən və ya xidmətlərindən fərqləndirən və qrafik təsvir edilən nişan və ya nişanların hər hansı bir uzlaşmasıdır (kombinasiyasıdır);

coğrafi göstərici – əmtəənin mənşəcə dövlətin və ya bölgənin ərazisi ilə, yaxud bu ərazidəki yerlə (coğrafi obyektə) bağlı olduğunu bildirən, onun xüsusi keyfiyyətini, şöhrətini və başqa xüsusiyyətlərini əks etdirən göstəricidir;

kollektiv nişan – ittifaqın, assosiasiyanın, hər hansı birliyin adına qeydə alınan nişan və ya nişanların kombinasiyasıdır;

transliterasiya – bir yazı sistemindəki hərflərin başqa yazı sisteminin hərfləri ilə verilməsidir.

Maddə 2. Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi

Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə bu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyənləşdirildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq olunur.

Maddə 3. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin hüquqi mühafizəsi

Azərbaycan Respublikasında müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən qeydə alınan əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin hüquqi mühafizəsi bu Qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydalara və nişanların beynəlxalq qeydiyyatına dair Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərə və müqavilələrə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında qeydə alınmayan, lakin Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə görə qüvvəsi olan əmtəə nişanı və coğrafi göstərici bu Qanuna uyğun olaraq mühafizə edilir.

Maddə 4. Əmtəə nişanı kimi qeydə alınan nişanlar

Əmtəə nişanı kimi aşağıdakı nişanlar qeydə alınma bilər: sözlər, şəxsi adlar, hərflər, rəqəmlər, təsviri elementlər, əmtəə-

lərin forması və ya onların qablaşdırılması, rənglərin və yuxarıda göstərilənlərin hər hansı uzlaşması.

Maddə 5. Əmtəə nişanını qeydə almaqdan imtina edilməsinin mütləq əsasları

Aşağıda göstərilən nişanların qeydə alınmasına yol verilmir:

a) bu Qanunun 1-ci maddəsində verilmiş “əmtəə nişanı” anlayışına və 4-cü maddəsinə uyğun gəlməyən nişanlar;

b) fərqlənmə qabiliyyətinə malik olmayan əmtəə nişanları, yəni əsas amillərlə fərqlənməyən nişanlar;

c) əmtəələrin və ya xidmətlərin növünü, keyfiyyətini, miqdarını, təyinatını, dəyərini, habelə onların istehsal olunduğu yeri və tarixi və digər xüsusiyyətlərini göstərən nişanlar;

ç) şərabların və spirtli içkilərin mənşəyinə aid olmayan, lakin onları eyniləşdirməklə tərkibində coğrafi göstərici saxlayan əmtəə nişanları;

d) əmtəənin mahiyyətini əks etdirən, ona mühüm dəyər verən və texniki nailiyyət üçün zəruri olan formalar;

e) ictimai qaydaya, mənəviyyata və əxlaqa zidd olan ifadələrdən, şəxsiyyətin nüfuzdan düşməsinə səbəb ola bilən elementlərdən, din və dövlət rəmzlərindən ibarət nişanlar;

ə) uzun illər Azərbaycan Respublikasının ticarət fəaliyyətində istifadə olunan, adı dildə çox işlənən nişan və ya göstəricidən ibarət əmtəə nişanları;

f) əmtəələrin və ya xidmətlərin xüsusiyyətləri, keyfiyyəti və ya coğrafi mənşəyi ilə əlaqədar istehlakçını yanlış bilən əmtəə nişanları;

g) sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi üzrə Paris Konvensiyasının (bundan sonra - “Paris Konvensiyası” adlandırılacaqdır) 6-ter maddəsinə uyğun olaraq qeydə alınması mümkün hesab edilməyən əmtəə nişanları;

ğ) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı olmadan təltiflər və başqa fərqlənmə nişanları.

Bu Qanun qüvvəyə minənədək yuxarıda göstərilən nişanlar qeydə alınmışdırsa, onların qeydiyyatı ləğv olunur.

İddia sənədinin verildiyi tarixədək bu maddənin 1-ci hissəsinin “b”, “c”, “ç” bəndlərində göstərilən, lakin istifadəsi zamanı fərqləndirmə qabiliyyətinə malik olan əmtəə nişanının qeydə alınmasından imtina edilə bilməz və ya həmin əmtəə nişanı qeydə alınmışdırsa, qeydə alınma etibarsız sayıla bilməz.

Bu maddənin 1-ci hissəsinin “f” bəndinə aid nişanları tərkibində saxlayan əmtəə nişanlarının istifadəsi qadağandır.

Maddə 6. Əmtəə nişanını qeydə almaqdan imtina edilməsinin digər əsasları

Aşağıdakılarla eyni olan və ya onlara qarışdırılacaq dərəcədə bənzər olan nişanlar əmtəə nişanı kimi qeydə alınmır:

a) Azərbaycan Respublikasında eyni və ya oxşar əmtəələrə və ya xidmətlərə aid başqa şəxsin adına əvvəl qeydə alınmış və ya qeydə alınmaq üçün iddia edilmiş əmtəə nişanları;

b) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sazişlərə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında daha əvvəl mühafizə edilən əmtəə nişanları;

c) bu Qanunun 7-ci maddəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasında mühafizə edilən geniş tanınmış əmtəə nişanları;

ç) eyni və ya oxşar əmtəələr və ya xidmətlər üçün əmtəə nişanına dair iddia sənədinin daxil olduğu tarixdən əvvəl Azərbaycan Respublikasında firma adlarından istifadə hüququ əldə etmiş başqa şəxslərə məxsus firma adları barəsində nişanlar (rəsmi bülletəndə dərc olunmaq şərti ilə);

d) mühafizəsiz element kimi əmtəə nişanına daxil edilmiş coğrafi göstəricilər istisna olmaqla coğrafi göstəricidən istifadə hüququ olan şəxsin adına qeydə alınan və Azərbaycan Respublikasında mühafizə edilən coğrafi göstəricilər;

e) qeydə alınmış sertifikat nişanları.

Aşağıdakıları təkrar edən nişanlar əmtəə nişanı və ya onun elementi kimi qeydə alınmır:

a) Azərbaycan Respublikasında başqa şəxslərə məxsus olan sənaye nümunələri;

b) müəlliflik hüququ sahibinin və ya onun varisinin razılığı olmadan Azərbaycan Respublikasında məşhur elm, ədəbiyyat, incəsənət əsərləri, onların personajları, onlardan sitatlar və ya onların fraqmentləri;

c) tanınmış şəxslərin və onların varislərinin razılığı olmadan həmin şəxslərin soyadları, adları, təxəllüsləri və bunlardan törəyən ifadələr.

Tanınmış şəxslərin özlərinin və varislərinin olmadığı halda həmin işarələr Azərbaycan Respublikasının tarixi və mədəni sərvətidirsə, onların qeydə alınması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının icazəsi olmalıdır.

Aşağıdakılar əmtəə nişanını qeydə almaqdan imtina üçün əsas ola bilməz:

a) əmtəə nişanını qeydə almaq üçün onun barəsində iddia sənədinin verildiyi tarixədək iddiaçının həmin əmtəə nişanından istifadə etməməsi;

b) əmtəənin və ya göstərilən xidmətin xarakterik cəhətləri;

c) mənşə ölkəsində mühafizə edilən nişandan yalnız elementlərlə fərqlənən, nişanın fərqləndirici xarakterini dəyişməyən və onların eyniliyini pozmayan əmtəə nişanları.

Maddə 7. Geniş tanınmış əmtəə nişanına qoyulan tələblər

Geniş tanınmış əmtəə nişanları Paris Konvensiyasının 6-bis maddəsinin tələblərinə uyğun gələn nişanlardır.

Əmtəə nişanının geniş tanınması müəyyən edilərkən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı aşağıdakıları nəzərə alır:

Azərbaycan Respublikası ərazisində nişanın istifadə edildiyi əmtəələrin və xidmətlərin istifadəçiləri arasında onun tanınma dərəcəsi;

nişanın aid edildiyi əmtəələrin və xidmətlərin yayılma kanalları və kommertiya sahələri;

Azərbaycan Respublikasında və dünya bazarında əmtəə nişanından istifadə edilməklə əmtəənin keyfiyyəti bərədə istehlakçıların məlumatı;

əmtəə nişanına xas olan, yaxud istifadə nəticəsində əldə edilmiş fərqləndirici xüsusiyyətlər;

nişanın istifadə ərazisi, müddəti, miqyası, həcmi, xüsusən nişanın əmtəə və ya xidmətlərə tətbiq edilməsi nəticəsində yarmarka və sərğilərdə əldə olunan məlumatlar, elanlar, reklamlar daxil olmaqla nişana üstünlük verən ərazilər, hərəkətlər (kampaniyalar);

Azərbaycan Respublikasının və başqa dövlətlərin ərazisində nişanın istifadə edildiyi əmtəənin və xidmətin bazarda tutduğı yer.

Azərbaycan Respublikasında qeydə alınan geniş tanınmış əmtəə nişanının başqa şəxs tərəfindən bütün növ əmtəələrdə və xidmətlərdə istifadə edilməsi onun sahibinə ziyan vurduqda bu hal geniş tanınmış nişan sahibinin hüquqlarının pozulması hesab edilir.

Maddə 8. Coğrafi göstərici kimi qeydə alınan nişanlar

Bu Qanunun 1-ci maddəsində verilmiş "coğrafi göstərici" anlayışına uyğun gələn nişanlar coğrafi göstərici kimi qeydə alınır.

Adı coğrafi göstərici olan ölkənin, şəhərin, bölgənin və ya ərazinin coğrafi adı ilə yanaşı coğrafi göstəricinin qrafik və ya təsviri ifadəsi də mühafizə edilir.

Coğrafi ad saxta və yanıldıcı mənşəyi ifadə etmirsə, ondan əm-tənin və ya xidmətin xarakterik elementi kimi istifadə oluna bilər.

Coğrafi göstəricidən istifadə həmin ərazidə xidmət göstə-rən sahibkarlar üçün nəzərdə tutulur.

Coğrafi obyektin rəsmi adı, tarixi adı və ya onlardan törə-mə adlar coğrafi göstərici kimi istifadə oluna bilər.

Bu maddədə müəyyənləşdirilmiş tələblər yerinə yetiril-mədikdə nişan coğrafi göstərici kimi qeydə alınmır.

Coğrafi obyektin adı olan və ya bu adı özündə əks etdirən, lakin Azərbaycan Respublikasında coğrafi obyektə aid olma-yan nişan coğrafi göstərici kimi qeydə alınmır.

Mənşə ölkəsində mühafizə olunmayan coğrafi göstərici Azərbaycan Respublikasında qeydə alınmır.

II FƏSİL

Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin qeydə alınması

Maddə 9. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin qeydə alınması barədə iddia sənədinin verilməsi

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydə alınması barədə iddia sənədini iddiaçı müvafiq icra hakimiyyəti orqa-nına verir.

İddiaçı müvafiq icra hakimiyyəti orqanına iddia sənədini aşağıdakı qaydada verə bilər:

bilavasitə;

Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydə alınmış patent müvəkkili vasitəsi ilə.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə başqa qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyəti göstərənlər istisna olmaqla xarici hüquqi və fiziki şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanına iddia sənədini yalnız patent müvəkkilləri vasitəsi ilə verirlər.

İddia sənədi ərizədən və ona qoşulan zəruri sənədlərdən ibarət olmaqla bir əmtəə nişanına, bir coğrafi göstəriciyə aid olmalıdır.

Əmtəə nişanının qeydə alınmasına dair ərizədə aşağıdakılar göstərilməlidir:

iddiaçının adı, yerləşdiyi və ya yaşadığı yer, imzası (iddia sənədi patent müvəkkili vasitəsi ilə verildikdə, patent müvəkkilinin soyadı, adı, ünvanı və imzası);

iddia edilən nişanın şəkli və üçölçülü forması;

əmtəələrin, xidmətlərin, nişanların qeydiyyatı üçün əmtəələrin və xidmətlərin Nitsa təsnifatı üzrə qruplaşdırılmış siyahısı;

əmtəə nişanının rəngi;

nişanın və ya onun müəyyən hissəsinin transliterasiyası və tərcüməsi.

Coğrafi göstəricinin qeydə alınmasına dair ərizədə aşağıdakılar göstərilməlidir:

qeydiyyat barəsində vəsatət;

iddiaçının adı, yerləşdiyi və ya yaşadığı yer, imzası (iddia sənədi patent müvəkkili vasitəsi ilə verildikdə, patent müvəkkilinin soyadı, adı, ünvanı və imzası);

iddia edilən coğrafi göstəricinin şəkli;

coğrafi göstəricinin aid ediləcəyi əmtəənin və ya xidmətin adı;

əmtəənin istehsal edildiyi və ya xidmətin göstərildiyi coğrafi obyektin hüdudları; əmtəənin xüsusiyyətlərinin təsviri.

Ərizəyə aşağıdakılar qoşulur:

dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən sənəd;

iddia sənədi patent müvəkkili vasitəsi ilə verildikdə onun səlahiyyətlərini təsdiq edən sənəd;

kollektiv nişanın nizamnaməsi, kollektiv nişanı öz adına qeydə almağa vəkil edilmiş subyektdən adı, kollektiv nişandan istifadə hüququ olan subyektdən bütün üzvlərinin siyahısı, bu nişanın aid ediləcəyi əmtələrin və ya xidmətlərin siyahısı, vahid keyfiyyət və digər xüsusiyyətləri;

zəruri halda əmtəə nişanının bu Qanunun 10-cu maddəsinə uyğun ilkinliyini təsdiq edən sənəd;

iddiəçinin göstərilən coğrafi obyektə olması, şöhrəti, xüsusiyyəti başlıca olaraq coğrafi mənşəyindən irəli gələn əmtəəni istehsal etməsi və ya xidməti göstərməsi barədə sənəd və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəyi;

əmtəənin mənşə ölkəsində iddiəçinin iddia etdiyi coğrafi göstərici üzərində hüququnu təsdiq edən sənəd.

Bu maddənin yeddinci hissəsində nəzərdə tutulan sənədlər müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ərizənin verildiyi tarixdən 2 ay ərzində təqdim edilir.

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydə alınmasına dair ərizə iddiəçinin istəyinə uyğun olaraq özü və ya səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən imzalanır.

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydə alınmasına dair ərizə Azərbaycan dilində verilir.

İddia sənədinə daxil olan digər sənədlər Azərbaycan dilində və ya başqa dillərdə verilə bilər. İddia sənədinin başqa dildə verilmiş materiallarının Azərbaycan dilinə tərcüməsi iddia sənədinin verildiyi gündən 2 ay ərzində təqdim olunmalıdır.

Bu maddənin yeddinci və on birinci hissələrində nəzərdə tutulan sənədlər müəyyənləşdirilmiş müddətdə müvafiq icra

hakimiyyəti orqanına verilmədikdə və bu müddət başa çatana qədər onun uzadılmasına dair əsaslandırılmış vəsatət təqdim edilmədikdə iddia sənədi verilməmiş sayılır. Əlavə dövlət rüsumu ödənilməklə müəyyənləşdirilmiş müddət 2 aya qədər uzadılır.

Bu maddənin beşinci və altıncı hissələrində müəyyənləşdirilmiş tələblərə uyğun gələn ərizənin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olduğu tarix iddia sənədinin verildiyi tarix sayılır.

İddia sənədlərinin verilməsi qaydalarını müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyənləşdirir.

Maddə 10. Əmtəə nişanının ilkinliyi

Əmtəə nişanının ilkinliyi bu Qanunun 9-cu maddəsinə uyğun olaraq iddia sənədinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olduğu tarixdən müəyyənləşdirilir.

Əmtəə nişanının ilkinliyi Paris Konvensiyasının iştirakçısı olan ölkədə birinci iddia sənədinin verildiyi tarixdən də müəyyənləşdirilə bilər (Konvensiya ilkinliyi). Bu halda iddia sənədi həmin tarixdən 6 ay ərzində müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olmalıdır.

Paris Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərdən birinin ərazisində təşkil edilmiş rəsmi beynəlxalq sərgilərin eksponatlarında yerləşdirilmiş əmtəə nişanının ilkinliyi sərgidə eksponatın açıq göstərildiyi tarixdən müəyyənləşdirilə bilər (sərgi ilkinliyi). Bu halda əmtəə nişanı barəsində iddia sənədi həmin tarixdən ən gec 6 ay ərzində müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olmalıdır.

Sərgi ilkinliyi Konvensiya ilkinliyinin müddətini uzatmır.

Konvensiya və ya sərgi ilkinliyi hüququndan istifadə etmək istəyən iddiaçı, bu tələbini iddia sənədini verərkən və ya iddia sənədinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına daxil olduğu tarixdən ən gec 3 ay ərzində bildirməlidir.

Maddə 11. Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici barəsində iddia sənədinin ekspertizası

Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici barəsində iddia sənədinin ekspertizası bu Qanuna və müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyənləşdirdiyi qaydalara uyğun olaraq ilkin ekspertizadan və ekspertizadan ibarət olmaqla müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilir.

İddia sənədinin ekspertizasının aparıldığı dövrdə ona dair qərar qəbul edilənədək iddiaçı müəyyənləşdirilmiş dövlət rüsumu ödəyərək öz təşəbbüsü ilə iddia sənədinin materiallarını tamamlaya, dəqiqləşdirə və ona düzəliş edə bilər.

Əlavə materiallar qeydiyyata verilmiş nişanın mahiyyətini dəyişirsə və ya iddia sənədində göstərilən əmtəələrin və xidmətlərin siyahısına onlarla həmcins olmayan əmtəələri və ya xidmətləri daxil edirsə, həmin materiallar baxılmağa qəbul olunmur və iddiaçı tərəfindən müstəqil iddia sənədi kimi rəsmiləşdirilə bilər.

İddiaçı tərəfindən və ya onun xahişi ilə iddia sənədi sadalanan əmtəələrin və xidmətlərin bölünməsi yolu ilə bir neçə iddia sənədinə ayrıla bilər. Ayrılmış iddia sənədləri ilk iddia sənədinin verildiyi tarixi və iddia edilmiş əmtəə nişanının ilkinliyini saxlayır.

Ekspertizanın aparıldığı dövrdə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı iddiaçıdan ekspertiza üçün zəruri olan əlavə sənəd tələb edə bilər.

Ekspertizanın tələbinə əsasən əlavə sənəd tələbin alındığı tarixdən 2 ay ərzində təqdim edilməlidir. Bu müddət iddiaçının verdiyi vəsatətə əsasən əlavə dövlət rüsumu ödəmək şərti ilə 2 ay uzadıla bilər. İddiaçı göstərilən müddəti pozarsa və ya ekspertizanın tələbinə cavab verməzsə, iddia sənədi verilməmiş sayılır və bu barədə iddiaçıya bildiriş göndərilir.

Maddə 12. İddia sənədinin geri götürülməsi

Əmtəə nişanı və ya coğrafi göstərici barəsində iddia sənədi ona baxılmasının istənilən mərhələsində iddiaçının xahişi ilə geri götürülə bilər.

Kollektiv nişan barəsində iddia sənədi yalnız həmin nişandan istifadə hüququ olan birliyin bütün üzvlərinin razılığı ilə geri götürülə bilər.

Maddə 13. İlk ekspertiza

Əmtəə nişanı və ya coğrafi göstərici barəsində iddia sənədlərinin ilkin ekspertizası bu Qanunun 9-cu maddəsinə uyğun iddia sənədlərinin daxil olduğu tarixdən 1 ay müddətində aparılır.

Əmtəə nişanı və ya coğrafi göstərici barəsində iddia sənədlərinin ilkin ekspertizasının aparılması gedişində iddia sənədinin məzmununu, zəruri sənədlərin mövcudluğu, habelə müəyyənləşdirilmiş tələblərə uyğunluğu yoxlanılır. İlk ekspertizanın nəticələrinə əsasən iddia sənədinin baxılmaq üçün qəbul və ya rədd edildiyi iddiaçıya bildirilir.

İddiaçının Konvensiya və ya sərgi ilkinliyini tələb etdiyi, lakin iddia sənədinin baxılmağa qəbul olunduğu anadək həmin tələbin hüquqiliyini təsdiqləyən zəruri sənədləri təqdim etmədiyi hallarda əmtəə nişanı barəsində iddia sənədinin daxil olduğu tarixdən onun ilkinliyi müəyyənləşdirilir və bu barədə iddiaçıya məlumat verilir.

Maddə 14. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin ekspertizası

Əmtəə nişanının ekspertizası ilkin ekspertizanın başa çatmasından sonra 6 ay ərzində aparılır. İddia edilən nişanın ekspertizası gedişində bu Qanunun 1-ci maddəsində verilmiş "əmtəə nişanı" anlayışına, 4-cü, 5-ci və 6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğunluğu yoxlanılır və onun ilkinliyi müəyyənləşdirilir.

Coğrafi göstəricinin ekspertizası bu Qanunun 1-ci maddəsində verilmiş "coğrafi göstərici" anlayışına və 8-ci maddəsində göstərilən tələblərə uyğun aparılır.

Ekspertizaların nəticələrinə əsasən əmtəə nişanının və ya coğrafi göstəricinin qeydə alınmasına və ya qeydə almaqdan imtina edilməsinə dair əsaslandırılmış qərar qəbul edilir.

Ekspertizanın nəticəsi barədə qərar 10 gün müddətində iddiaçıya göndərilir. İddiaçı ekspertiza qərarında göstərilən sənədlərlə tanış ola bilər. İddiaçı iddia sənədi üzrə qərarı aldıqdan sonra 1 ay ərzində həmin sənədlərin surətini tələb edə bilər.

Əmtəə nişanının qeydə alınması barədə qərara bu Qanunun 10-cu maddəsinə uyğun yenidən baxıla bilər.

Qeydə alınması haqqında qərar qəbul edildikdə iddiaçı dövlət rüsumunu ödədikdən sonra əmtəə nişanları və ya coğrafi göstəricilər qeydə alınır, onlara dair məlumat dərc edilir və şəhadətnamə verilir.

Bu Qanunun 9-cu maddəsinə uyğun verilən iddia sənədinin ekspertizası iddiaçının vəsatəti əsasında və müəyyənləşdirilmiş dövlət rüsumları ödənilməklə 1 ay ərzində keçirilə bilər.

Maddə 15. İddia sənədinə dair qərara etiraz

İddiaçı əmtəə nişanına və ya coğrafi göstəriciyə dair iddia sənədi barədə ekspertizanın qərarı ilə razı olmadıqda dövlət rüsumu ödəmək şərti ilə qərarı aldığı tarixdən 3 ay ərzində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının Apellyasiya komissiyasına etiraz verə bilər.

Apellyasiya komissiyası etiraza daxil olduğu tarixdən 2 ay ərzində baxır.

İddiaçının və ya patent müvəkkilinin Apellyasiya komissiyasında iddiaya baxılmasında iştirak etmək və çıxarılmış qərarın materialları ilə tanış olmaq hüququ vardır.

İddiaçı Apellyasiya komissiyasının qərarını aldığı tarixdən 3 ay ərzində həmin qərardan məhkəmə qaydasında şikayət edə bilər.

Maddə 16. Ötürülmüş müddətin bərpası

Bu Qanunun 15-ci maddəsinin birinci hissəsinə uyğun olaraq Apellyasiya komissiyasına etirazın verilməsi müddəti

iddiaçı tərəfindən ötürüldükdə həmin müddət iddiaçının vəsatətinə əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən 6 ay keçənədək bərpa edilə bilər.

Maddə 17. Əmtəə nişanlarını və coğrafi göstəriciləri
Dövlət reyestrində qeydə alma

Ekspertizanın qərarına və Apellyasiya komissiyasının etirazla bağlı müsbət qərarına əsasən, habelə bu Qanunun 14-cü maddəsinin altıncı hissəsinə uyğun olaraq 1 ay ərzində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı əmtəə nişanını və coğrafi göstəricini əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilərin Dövlət reyestrində (bundan sonra - "reyestr" adlandırılacaq) qeydə alır.

Reyestrə əmtəə nişanının şəkli, ilkinliyi, sahibi haqqında məlumat, qeydə alındığı tarix, Nitsa təsnifatının sinifləri üzrə əmtələrin və ya xidmətlərin qruplaşdırılmış siyahısı daxil edilir.

Reyestrə əmtəə nişanının qeydə alınması, qeydiyyatın qüvvədə olma müddətinin uzadılması, qeydiyyatın ləğvinə dair məlumat və sonrakı dəyişikliklər daxil edilir. Reyestrə kollektiv nişan qeydə alınarkən ondan istifadə hüququ olanlar barəsində məlumat da əlavə olunur.

Reyestrə coğrafi göstəricinin şəkli, ondan istifadə hüququ alan şəxsə dair məlumat, əmtəənin xüsusi xassələrinin təsviri, qeydə alındığı tarix və onun qüvvədə olma müddətinin uzadılmasına aid məlumat və sonrakı dəyişikliklər daxil edilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı reyestr məlumatlarından çıxarışı dövlət rüsumu ödənildikdən sonra verə bilər.

Dövlət reyestrlərinin aparılma qaydası müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 18. Qeydiyyatda dair məlumatların dərci

Bu Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən reyestrə daxil edilmiş məlumatlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəsmi bülletenində dərc edilir.

Qeydə alınmış kollektiv nişana dair məlumatın dərci zamanı əlavə olaraq nişanın aid edildiyi əmtəənin keyfiyyəti və digər xüsusiyyətləri barədə kollektiv nişanın nizamnaməsindən çıxarış verilir.

Maddə 19. Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici haqqında şəhadətnamə

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı qeydə alınmış əmtəə nişanına və ya coğrafi göstəriciyə dair Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvədə olan qeydiyyat şəhadətnaməsi verir.

Əmtəə nişanına dair şəhadətnamə iddia edilmiş nişanın əmtəə nişanı kimi qeydə alınması faktını, onun ilkinliyini, əmtəələrə və göstərilən xidmətlərə aid nişan sahibinin müstəsna hüququnu təsdiq edir və qeydə alınmış nişanın təsvirini özündə əks etdirir. Kollektiv nişana dair şəhadətnaməyə nişandan istifadə hüququ olanlar (birliyin üzvləri) barəsində məlumatlar da daxil edilir.

Coğrafi göstəricidən istifadə hüququna dair şəhadətnamə coğrafi göstərici kimi iddia edilmiş nişanın qeydə alınması faktını və şəhadətnamə sahibinin göstərilən əmtəə və ya xidmətdən istifadə hüququnu təsdiq edir.

Coğrafi göstərici barədə şəhadətnamə, qeydə alınmış coğrafi göstəricidən istifadəyə müstəsna hüquq vermir. Şəhadətnamə onun sahibinə həmin göstəricidən qanunsuz istifadəni qadağan etməyə dair tələb irəli sürmək hüququ verir.

Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici barədə şəhadətnamə reystrdə qeydə alındığı tarixdən 1 ay müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilir.

Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici haqqında şəhadətnamənin forması müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Maddə 20. Qeydiyyatı etiraz

Qeydə alınmış əmtəə nişanı, coğrafi göstərici barədə məlumatın dərc edildiyi tarixdən 3 ay ərzində hər bir şəxs rüsum

ödəməklə Apellyasiya komissiyasına onun qeydə alınması faktına qarşı əsaslandırılmış etiraz verə bilər.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı etirazın daxil olduğu tarixdən 10 gün ərzində əmtəə nişanının sahibinə və ya coğrafi göstəricidən istifadə hüququ əldə etmiş şəxsə bu barədə bildiriş göndərir. Bildiriş alındığı tarixdən 1 ay ərzində onlar müvafiq icra hakimiyyəti orqanına əsaslandırılmış cavab verə bilər.

Bu maddənin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan etiraza Apellyasiya komissiyası 2 ay ərzində baxır. Etiraz əsaslı hesab edildikdə əmtəə nişanının və ya coğrafi göstəricinin qeydiyyatı ləğv edilir və bu barədə məlumat müvafiq icra hakimiyyəti orqanının rəsmi bülletenində dərc olunur.

Apellyasiya komissiyasının qəbul etdiyi qərara dair bildiriş 10 gün müddətində bütün maraqlı tərəflərə göndərilir.

Apellyasiya komissiyasının qərarından onun qəbul edildiyi tarixdən 3 ay ərzində məhkəməyə şikayət vermək olar.

Maddə 21. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin qeydiyyatının qüvvədə olma müddəti

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydiyyatı iddia sənədinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına verildiyi tarixdən 10 il müddətində qüvvədə olur. Bu müddət nişan sahibinin ərizəsi-nə əsasən dövlət rüsumu ödənilməklə hər dəfə 10 il uzadıla bilər.

Qeydiyyatın qüvvədə olma müddəti qurtardıqdan sonra onun uzadılması üçün əmtəə nişanının sahibinə və coğrafi göstərici barədə şəhadətnamənin sahibinə əlavə dövlət rüsumu ödəmək şərti ilə 6 ay möhlət verilir.

Qeydiyyat müddətinin uzadılmasına dair məlumat reyestrə və şəhadətnaməyə daxil edilir və rəsmi bülletendə dərc olunur.

Maddə 22. Reyestrə və şəhadətnamədə dəyişikliklər edilməsi

Əmtəə nişanının, kollektiv nişanın və coğrafi göstəricinin qeydiyyatına dair şəhadətnamənin sahibi qeydiyyatla bağlı

məlumatlardakı dəyişikliklər barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməlidir.

Dəyişikliklər reyestrə və şəhadətnaməyə dövlət rüsumu ödənilməklə daxil edilir.

Maddə 23. Təkrar qeydiyyatın şərtləri

Kollektiv nişan qeydiyyat müddətinin bitdiyi tarixdən 3 il ərzində nişanın əvvəlki sahibi və ya onun hüquq varisi istisna olmaqla başqa şəxsin adına yenidən qeydə alınma bilməz. Bu qayda kollektiv nişanın sahibi qeydiyyatın qüvvədə olma müddəti bitənədək nişandan imtina etdikdə də tətbiq olunur.

Maddə 24. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin xarici dövlətlərdə qeydə alınması

Azərbaycan Respublikasının hüquqi və ya fiziki şəxslərinin müəyyənləşdirilmiş qaydada əmtəə nişanını və coğrafi göstəricini xarici dövlətlərdə qeydə aldırmaq və ya onun beynəlxalq qeydiyyatını həyata keçirmək hüququ vardır.

Əmtəə nişanının beynəlxalq qeydiyyata dair iddia sənədi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı vasitəsi ilə verilir.

Coğrafi göstəricinin xarici dövlətlərdə qeydiyyata dair iddia sənədi coğrafi göstərici Azərbaycan Respublikasında qeydə alındıqdan sonra verilir.

III FƏSİL

Əmtəə nişanlarından və coğrafi göstəricilərdən istifadə

Maddə 25. Əmtəə nişanı üzərində müstəsna hüquq

Əmtəə nişanının qüvvədə olduğu müddətdə nişan sahibinin Azərbaycan Respublikasının ərazisində onun barəsində sərəncam verməyə və ondan istifadə etməyə müstəsna hüququ vardır.

Əmtəə nişanı sahibinin icazəsi olmadan onun əmtəə nişanı ilə eyni və ya oxşar olan əmtəə nişanından eyni və ya oxşar

olan əmtəə və xidmətlərdə başqa şəxslərin istifadəsi qadağandır. Eyni və ya oxşar olan əmtəə nişanları istehlakçılarda yanlış təsəvvür yaratdıqda da bu şərt nəzərə alınır.

Geniş tanınmış əmtəə nişanına aid olan əmtəə və xidmətlər barəsində yanlış təsəvvür yarada bilən eyni və ya oxşar əmtəə nişanının istifadəsi tanınmış əmtəə nişanı sahibinin maraqlarına toxunmaq hesab olunur.

Geniş tanınmış əmtəə nişanının sahibi onun nişanı barədə yanlış təsəvvür yarada bilən reproduksiyadan, oxşatmadan və tərcümə olunmuş sözdən ibarət olan əmtəə nişanının və ona aid olan əmtəələrin və xidmətlərin, geniş tanınmış əmtəə nişanına aid olan əmtəələrlə və xidmətlərlə eyni və ya oxşar olduğu, qeydə alınmış əmtəə nişanının sahibi isə əmtəələrlə və xidmətlərlə eyni və ya oxşar olmadığı təqdirdə də yanlış təsəvvür yarada bilən nişanın qadağan olunmasını tələb edə bilər.

Müstəsna hüquq əmtəə nişanının müstəqil əmtəə nişanı kimi qeydə alınma bililməyən elementlərinə şamil edilmir.

Maddə 26. Əmtəə nişanlarından və coğrafi göstəricilərdən istifadə

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin bir qayda olaraq onların aid edildiyi əmtəələrdə, əmtəə qablarında və göstərilən xidmətlərdə tətbiqi onlardan istifadə sayılır. Onların reklamlarda, mətbu nəşrlərdə, lövhələrdə, Azərbaycan Respublikasında keçirilən sərgilərin və yarmarkaların eksponatlarında və əmtəələrin bazara çıxarılması ilə bağlı digər sənədlərdə tətbiqi də istifadə sayılır.

Yuxarıda sadalanan hallarda istifadə məqsədi ilə əmtəənin istehsalı, anbara yığılması, bazara çıxarılması, idxalı, ixracı da nişandan istifadə sayılır.

Əmtəənin satışı üçün təklif olunması, satışı və ya xidmətin göstərilməsi qeydə alınmış nişanlardan istifadəni təsdiq edir.

Əmtəə nişanından nişan sahibi ilə bağlanmış müqavilə əsasında başqa şəxslər də istifadə edə bilər.

Əmtəə istehsalçısının və ya xidmət göstərəninin əmtəə nişanı ilə yanaşı, aralarındakı müqaviləyə uyğun vasitəçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər özlərinə məxsus əmtəə nişanından da istifadə edə bilirlər.

Kollektiv nişanın sahibləri kollektiv nişanla yanaşı əmtəə və ya xidmətlərə dair özlərinin əmtəə nişanından da istifadə edə bilirlər.

Maddə 27. Xəbərdarlıq işarəsi

Əmtəə nişanına və ya coğrafi göstəriciyə dair şəhadətnamənin sahibi əmtəə nişanının və ya coğrafi göstəricinin yanında onların Azərbaycan Respublikasında qeydiyyatda olmasını bildirən xəbərdarlıq işarəsi qoya bilər.

Maddə 28. Əmtəə nişanına dair hüquqların verilməsi

Əmtəə nişanının sahibi əmtəə nişanından istifadə hüququnu lisenziya müqaviləsi, əmtəə nişanına dair hüququ isə müqavilə əsasında həmin nişanın aid edildiyi əmtəələrin və xidmətlərin hamısı və ya bir hissəsi barədə başqa şəxsə verə bilər. Bu müqavilələr dövlət rüsumu ödənilmək şərti ilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydə alınır və onların barəsində məlumatlar rəsmi bülletəndə dərc olunduqdan sonra başqa şəxslərin hüquqa zidd hərəkətlərinə tətbiq olunur.

Əmtəə nişanına dair hüququn verilməsi əmtəə nişanının qeydə alınması üçün təqdim olunan iddia sənədinə də aid edilə bilər. Bu halda əmtəə nişanının yeni sahibinin hüququ iddia sənədinin verildiyi gündən qüvvədə olur. Əmtəə nişanına dair hüququn verilməsi əmtəə, xidmət və istehsalçı barədə istehlakçıda yanlış təsəvvür yaratmamalıdır.

Hər hansı ittifaqın, assosiasiyanın, birliyin adına kollektiv nişan qeydə alınabilir və bu nişana, eləcə də ondan istifadəyə dair hüquq başqa şəxsə onların bütün üzvlərinin razılığı ilə verilə bilər.

Lisenziya müqaviləsi əmtəə nişanı sahibinin (lisenziarın) nişandan istifadə hüququnun başqa şəxsə (lisenziata) veril-

məsi barədə sənəddir. Bu müqavilə yalnız qeydə alınmış əmtəə nişanına aiddir və qeydiyyatda göstərilən əmtəələr və xidmətlər barəsində qüvvədə olur.

Lisenziya müqaviləsinə görə lisenziatın əmtəəsinin və ya xidmətinin keyfiyyəti lisenziarınkindan aşağı olmamalı və lisenziar bu şərtin yerinə yetirilməsinə nəzarət etməlidir.

Lisenziya müqaviləsinə əmtəənin və ya xidmətin keyfiyyəti barədə sənəd əlavə edilir.

Qeydə alınmış lisenziya müqaviləsində tərəflərin razılığı ilə və dövlət rüsumu ödənilməklə dəyişikliklər edilə bilər.

Qeydə alınmış lisenziya müqaviləsi qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş qaydada ləğv oluna bilər.

Əmtəə nişanına dair lisenziya müqaviləsinin məcburi bağlanması yol verilmir.

Coğrafi göstəricidən istifadə hüququ olan şəxs bu hüququn verilməsinə və ondan istifadəyə dair lisenziya müqaviləsi bağlaya bilməz.

IV FƏSİL

Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin hüquqi mühafizəsinin xitamı

Maddə 29. Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydiyyatının etibarsız sayılması

Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici bu Qanunun 1-ci maddəsində verilmiş “əmtəə nişanı” və “coğrafi göstərici” anlayışlarına uyğun gəlmirsə və ya 5-ci maddənin tələbləri pozulmaqla qeydə alınmışsa, qeydiyyatın qüvvədə olduğu müddət ərzində, 6-cı maddənin birinci və ikinci hissələrində nəzərdə tutulmuş əsaslara görə isə qeydiyyata dair məlumatın rəsmi bülletəndə dərc edildiyi tarixdən 5 il ərzində tamamilə və ya qismən etibarsız sayıla bilər.

Maraqlı şəxs göstərilən müddətlərdə Apellyasiya komissiyasına qeydiyyat qarşı əsaslandırılmış etiraz təqdim edə bilər. Etiraza onun daxil olduğu tarixdən 2 ay ərzində baxılmalıdır. Etiraz vermiş şəxsin, habelə qeydə alınmış nişan sahibinin Apellyasiya komissiyasında etiraza baxılmasında iştirak etmək hüququ vardır.

Apellyasiya komissiyasının qərarından 3 ay ərzində məhkəmə qaydasında şikayət verilə bilər.

Maddə 30. Qeydə alınmış əmtəə nişanından və coğrafi göstəricidən istifadə edilmədikdə qeydiyyata xitam verilməsi

Əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydə alındığı tarixdən fasiləsiz olaraq 5 il, habelə maraqlı şəxsin onlardan istifadə olunmaması barədə verdiyi ərizənin daxil olduğu tarixə qədər 5 il ərzində istifadə olunmadıqda müvafiq icra hakimiyyəti orqanının Apellyasiya komissiyası qeydiyyatı xitam verə bilər.

Apellyasiya komissiyasında ərizəyə dövlət rüsumunun ödənilməsi şərti ilə 2 ay ərzində baxılır. Ərizə barədə 2 həftə ərzində nişan sahibinə bildiriş göndərilir.

Maraqlı şəxsin, əmtəə nişanı sahibinin, onun lisenziatının, coğrafi göstəriciyə dair şəhadətnamə sahibinin ərizəyə baxılmasında iştirak etmək hüququ vardır.

Qeydə alınmış əmtəə nişanından və coğrafi göstəricidən istifadə olunmaması ilə əlaqədar qeydiyyata xitam verilməsi məsələsinə baxılarkən nişan sahibinin həmin nişandan özündən asılı olmayan səbəblərə görə istifadə etmədiyinə dair gətirdiyi dəlillər nəzərə alın bilər.

Apellyasiya komissiyasının qərarından 3 ay ərzində məhkəmə qaydasında şikayət verilə bilər.

Vahid keyfiyyət və başqa xüsusiyyətləri olmayan əmtəələrdə və göstərilən xidmətlərdə kollektiv nişandan istifadə edildikdə maraqlı hüquqi və ya fiziki şəxsin ərizəsinə əsasən onun qeydiyyatına məhkəmə qaydasında vaxtından əvvəl tamamilə və ya qismən xitam verilə bilər.

Qeydiyyatata xitam verilməsi barədə məlumat rəsmi bülletəndə dərc edilir.

Maddə 31. Əmtəə nişanlarının və coğrafi göstəricilərin qeydiyyatının ləğvi

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı aşağıdakı hallarda əmtəə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydiyyatına xitam verir:

bu Qanunun 21-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddətin qurtarması ilə əlaqədar;

şəhadətnamə sahibi qeydiyyatdan imtina etdikdə;

bu Qanunun 29-cu maddəsinə uyğun olaraq qeydiyyat etibarsız sayıldıqda;

bu Qanunun 30-cu maddəsinə uyğun qəbul olunmuş qərara əsasən;

əmtəə və göstərilən xidmət coğrafi göstərici barədə xüsusi xassələrini itirdikdə;

coğrafi göstəricinin mənşə ölkəsində hüquqi mühafizəsinə xitam verildikdə.

Mənşəyi göstərilən ərazidən olmayan əmtəələrə dair coğrafi göstəricidən istifadə edilməsi istehlakçıları həqiqi mənşə yeri barəsində yanlış bilərsə, onun qeydiyyatından imtina olunur və ya qeydiyyatı ləğv edilir.

Qeydiyyatın ləğvinə dair məlumat rəsmi bülletəndə dərc edilir.

V FƏSİL

Qeydə alınmış nişanların hüquqi mühafizəsi

Maddə 32. Qeydə alınmış əmtəə nişanına və coğrafi göstəriciyə dair hüquqların pozulması

Bu Qanunun 25-ci və 26-cı maddələrinə uyğun olaraq əmtəə nişanı sahibinin razılığı olmadan ondan istifadə edil-

məsi qeydə alınmış əmtəə nişanına dair hüquqların pozulması sayılır.

Tərkibində coğrafi göstərici saxlayan şərab və spirtli içkilər üçün əmtəə nişanından nişan sahibinin razılığı olmadan istifadə qeydə alınmış əmtəə nişanına dair hüquqların pozulması sayılır.

Göstərilən mənşəyə daxil olmayan şərabları və spirtli içkiləri müəyyənləşdirən coğrafi göstəricidən ibarət əmtəə nişanının qeydə alınmasından maraqlı tərəfin tələbi ilə imtina edilir və ya qeydiyyat etibarsız sayılır.

Coğrafi göstərici məlum olarsa, mənşə adından tərcümə edilərsə, “cins”, “tip”, “təqlid” və başqa ifadələrlə birgə işlənərsə, eləcə də şəhadətnaməsi olmayan şəxslər tərəfindən xüsusiyyətləri istehlakçıları yanılda bilən bircinsli əmtəələr (o cümlədən, şərab və spirtli içkilər) barəsində eyni və ya oxşar nişandan istifadə edilərsə, bu hal qeydə alınmış coğrafi göstəriciyə dair hüquqların pozulması sayılır.

Qeydə alınmış əmtəə nişanı və coğrafi göstəricinin istifadəsi ilə bağlı aşağıdakılar qadağan olunur:

əmtəənin, göstərilən xidmətin və ya sahibkarlıq fəaliyyətinin başqası ilə qarışdırılmasına səbəb olan hərəkətlər;

kommersiya fəaliyyəti həyata keçirilərkən əmtəəni, göstərilən xidməti və ya sahibkarlıq fəaliyyətini gözdən salan yanlış rəylər;

kommersiya fəaliyyəti həyata keçirilərkən istifadəsi əmtəənin xüsusiyyəti, keyfiyyəti, yararlığı barədə ictimaiyyəti çaşdırma bilən göstəricilər.

Maddə 33. Mübahisələrə baxılması

Bu Qanunun icrası ilə əlaqədar aşağıdakı mübahisələrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müəyyənləşdirilmiş qaydada məhkəmədə baxılır:

əmtəə nişanı və coğrafi göstəriciyə dair qeydiyyat şəhadətnaməsinin verilməsi;

əmtəə nişanına dair müstəsna hüququn pozulması;

vaxtından əvvəl əmtəə nişanı və coğrafi göstəricinin qeydiyyatının qüvvəsinə xitam verilməsi və ya onun etibarsız sayılması;

lisenziya müqaviləsinin və hüquqların verilməsinə dair müqavilənin bağlanması və icrası;

coğrafi göstəricidən qanunsuz istifadə.

Mübahisələrə məhkəmədə baxılarkən əmtəələrin istehsalı və ya xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı əmtəə nişanı sahibinin kommersiya sirlərinin saxlanılmasına riayət olunur.

Maddə 34. Hüquqların pozulmasına görə sanksiyalar

Əmtəə nişanından və coğrafi göstəricidən qanunsuz olaraq qismən və ya tamamilə istifadə edən şəxs istifadəyə son qoymalı və nişan sahibinə dəyən ziyanı ödəməlidir.

Qeydə alınmış nişandan qanunsuz istifadəyə məhkəmə qaydasında baxılarkən istifadəyə son qoyulması, ziyanın ödənilməsi, istifadə edilən nişanın və onun hazırlanması üçün avadanlığın, eləcə də əmtəələrin (əgər qanunsuz istifadə edilən nişanları qoparmaq mümkün deyilsə) müsadirə olunması və ya məhvi haqqında qərar qəbul edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasında qeydə alınmamış əmtəə nişanı və coğrafi göstərici barəsində xəbərdaredici işarə istehsal edən şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

Əmtəə nişanı və coğrafi göstərici ilə qanunsuz təchiz edilmiş əmtəələr Azərbaycan Respublikasına gətirilərkən, tranzit mallar istisna olmaqla, onların üzərinə prokurorun, məhkəmənin, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının və ya maraqlı tərəfin tələbi ilə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada həbs qoyulur.

Əmtənin mənşəyi və ya sahibkarın şəxsiyyəti barədə yalan göstəricilərdən bilavasitə və ya dolayısı ilə istifadə edildikdə də əmtənin üzərinə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada həbs qoyulur.

Əmtə nişanı sahibinin və ya lisenziatın nişanı ilə qanunsuz təchiz edilmiş əmtəələr Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhədindən keçirilərkən onların saxlanması üçün gömrük orqanlarına əsaslandırılmış xahişlə müraciət etmək, əmtələrin miqdarı və göndərənin adı barədə məlumat almaq hüququ vardır.

Əmtə nişanının sahibi və ya lisenziat əmtələrin həbsi haqqında məhkəmə qərarını və ya məhkəmənin başlanması barədə sənəd təqdim etmədikdə, onların saxlanması xərclərinin ödənilməsi üçün girov qoymadıqda bu cür əmtəələr yalnız 15 gün müddətində saxlanıla bilər.

Əmtə gömrük sərhədində qanunsuz saxlanılırsa, onun sahibinə dəyən ziyan təqsirkar tərəfindən ödənilir.

Əmtələrin keyfiyyəti orijinaldan fərqlənərsə, əmtə nişanlarından və coğrafi göstəricidən qanunsuz istifadə edən şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır.

VI FƏSİL

Yekun müddəaları

Maddə 35. Dövlət rüsumunun ödənilməsi

Əmtə nişanının və coğrafi göstəricinin qeydə alınması, müvafiq şəhadətnamələrin verilməsi və onlarla bağlı digər hüquqi hərəkətlər üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada dövlət rüsumu ödənilir.

Maddə 36. Xarici hüquqi və fiziki şəxslərin hüquqları

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, xarici hü-

quqi və fiziki şəxslər əmtəə nişanlarına və coğrafi göstəricilərə dair Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri ilə bərabər hüquqa malikdirlər.

Maddə 37. Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət

Bu Qanunu pozan hüquqi və fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyırlar.

**Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində
zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə
və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair
Dövlət Proqramı haqqında**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN
SƏRƏNCAMI**

Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Bu dildə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olan misilsiz əsərlər yaradılmışdır.

Hər bir azərbaycanlı tarixin ayrı-ayrı dövrlərində dilimizin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsindən böyük qürur hissi keçirir. Ölkəmizin zaman-zaman müxtəlif imperiyalar tərkibində yaşamağa məcbur olmasına baxmayaraq, ana dilimiz hətta bu ağır vaxtlarda belə milli məfkurənin, milli şüurun və milli-mədəni dəyərlərin layiqincə yaşamasını və inkişafını təmin etmişdir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur.

Ana dilimiz öz ifadə imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlisliyi və qrammatik strukturunun sabitliyi ilə səciyyələnilir. Müasir Azərbaycan ədəbi dili siyasi-ictimai, elmi-mədəni sahələrdə geniş işlənmə dairəsinə malik, yüksək yazı mədəniyyəti olan və daim söz ehtiyatını zənginləşdirən bir dildir. O, özünün indiki yüksək səviyyəsinə görkəmli şair və yazıçıların, maarifpərvər ziyalıların zəhməti sayəsində çatmışdır. Bu prosesdə Azərbaycan dilçilik elminin böyük xidməti vardır.

Azərbaycanda müasir mətbuatın, teatrın və təhsil sisteminin təşəkkül tapması, xalqımızın ictimai-siyasi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər Azərbaycan dilçiliyinin də inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Ana dili ilə bağlı yeni-yeni dərslilər, lüğətlər və sanballı elmi tədqiqatlar meydana çıxmışdır. Bu sahədə görkəmli ziyahlarımız Mirzə Kazım bəy, Mirzə Fətəli Axundzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Sultan Məcid Qənizadə, Məhəmməd ağa Şahtaxtı, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli və başqalarının mühüm xidmətləri vardır.

Ana dilimizin tədqiqi xüsusilə ötən əsrin ilk onilliklərindən başlayaraq bilavasitə diqqət mərkəzində olmuşdur. Həmin dövrdə Üzeyir Hacıbəyli, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Bəkir Çobanzadə, Cavad Axundzadə, Xalid Səid Xocayev və digərlərinin dilimizin qrammatikasına dair bir çox tədqiqatları işıq üzü görmüşdür. 1926-cı ildə Birinci Türkoloji Qurultayın Bakıda keçirilməsi ölkəmizdə dilçilik sahəsində əldə olunan nailiyyətlərin məntiqi davamı kimi yeni-yeni tədqiqatların meydana çıxmasına təkan vermişdir.

1920-ci illərdə respublikada aparılan dilçilik tədqiqatları Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətində və Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunda mərkəzləşmişdi. Sonralar SSRİ Elmlər Akademiyası Zaqafqaziya filialının Azərbaycan şöbəsinin və SSRİ Elmlər Akademiyası Azərbaycan Filialının Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun yaradılması ilə həmin tədqiqatlar daha sistemli və əhatəli aparılmağa başladı. 1945-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası təşkil olunduqdan sonra Azərbaycan dilçiliyi yeni mərhələyə qədəm qoydu. 1969-cu ildə müstəqil Dilçilik İnstitutunun fəaliyyətə başlaması ilə dilşünaslıq elmimizin sürətli inkişaf yolu tutaraq ardıcıl şəkildə müvəffəqiyyətlər qazanması üçün möhkəm zəmin yarandı. Azərbaycan dilçiliyi Məmmədəğa Şirəliyev, Əbdüləzəl Dəmirçizadə, Muxtar Hüseynzadə, Əliheydər Orucov, Səlim Cəfərov, Ələvsət Abdullayev, Fərhad Zeynalov və digər alimlərimizin yüksək elmi səviyyəli tədqiqatları yalnız dilşünaslığımızı yox, ümumən Azərbaycan ictimai fikrini zənginləşdirdi.

Xalqımızın böyük ođlu Heydər Əliyev respublikamıza rəhbərlik etməyə başladığı ilk vaxtlardan Azərbaycan ədəbi dilinə ayrıca diqqət yetirmiş, ana dilimizin Azərbaycan SSR Konstitusiyasında dövlət dili kimi xüsusi maddədə göstərilməsinə nail olmuşdu. Heydər Əliyevin hazırlayıb həyata keçirdiyi dövlət quruculuđu strategiyasının tərkib hissəsi olan dil siyasətinin nəticəsidir ki, 1970-ci illərdə Azərbaycan dilinin tarixi intensiv şəkildə öyrənilmiş, müasir Azərbaycan dilinin problemləri ilə bađlı çoxsaylı elmi-nəzəri əsərlər yaradılmışdır. Ali məktəblər üçün yazılmış dörd cildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyi 1974-cü ildə məhz ulu öndərin təşəbbüsü ilə milli dilçilik elminin inkişafına töhfə kimi qiymətləndirilərək respublikanın Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Azərbaycan dilinə və ümumiyyətlə Azərbaycan dilçilərinin əməyinə verilən qiymət və onlara göstərilən qayđı Azərbaycanın keçmiş sovet məkanında, eyni zamanda beynəlxalq elm aləmində türkologiyanın mərkəzlərindən biri kimi tanınmasına gətirib çıxarmışdır. SSRİ Elmlər Akademiyasının bu istiqamətdə yeganə “Türkologiya” jurnalı məhz Bakıda nəşr edilirdi.

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyinin bərpasına nail olduqdan sonra Azərbaycan dili xalqımızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni həyatında dövlətin rəsmi dili kimi müstəsna əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli və “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanları ilə ədəbi dilimizin fəaliyyət meydanı daha da genişləndirilmiş, onun müxtəlif üsullarının potensialı bir daha üzə çıxarılmış, bütünlükdə dil mədəniyyətimiz qarşısında yeni üfüqlər açılmışdır.

Bununla yanaşı, son dövrlərdə müasir Azərbaycan ədəbi dilinin tükənməz imkanlarından lazımınca və düzgün istifadə edilməməsi diqqəti çəkir. Ədəbi dilimizin özünəməxsus inkişaf qanunauyğunluqlarına xələl gətirə biləcək yad ünsürlərin üzə çıxarılması və qarşısının alınması istiqamətində mütəxəs-

sislər heç də həmişə çeviklik nümayiş etdirə bilmirlər. Nəticə etibarilə dövlət dilimizin tətbiqi sahəsində bir sıra problemlər özünü qabarıq şəkildə büruzə verir.

Dilin böyük ictimai-siyasi hadisə və mənəvi həyatımızın mühüm amili olduğunu çox zaman nəzərdən qaçıran bəzi mətbuat orqanlarında, radio və televiziya kanallarında ədəbi dil normalarının pozulması adi hal almışdır. Dublyaj edilən filmlərin, xarici dillərdən çevrilən elmi, bədii və publisistik əsərlərin tərcüməsi bir qayda olaraq yüksək estetik tələblərə cavab vermir, onlar sönük və yarıtmazdır, dilimizin hüdsuz ifadə imkanları ilə müqayisə edilməyəcək qədər aşağı səviyyədədir. Küçə və meydanlardakı reklamlarda, afişalarda Azərbaycan dilinin ən adi leksik və qrammatik qaydalarının pozulması təkcə dil mədəniyyətinin deyil, ümumi mədəni səviyyənin də arzu edilməz göstəricisinə çevrilmişdir.

Bəzən dilimizin tarixinə aid səslənən səhv fikirlərə vaxtılı-vaxtında cavab verilmir və bu dilin keçdiyi inkişaf mərhələlərini etibarlı tarixi mənbələr əsasında dolğun əks etdirən fundamental əsərlər yaranmır. Elmi tədqiqatlar üçün bəzi hallarda müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsindən xeyli geri qalan, heç bir ciddi praktik əhəmiyyət daşımayan bəsit mövzular seçilir.

Azərbaycan dilində internet resurslarının qıtlığı, elektron və interaktiv dərsliklərin yoxluğu, Azərbaycan dilini öyrənən əcnəbi dilli insanlar üçün tədris vəsaitlərinin bir çox hallarda müasir tələblərə cavab verməməsi narahatlıq doğurur. Sovet dövründə Azərbaycan dilçilərinin dünya elmində gedən proseslərdən təcrid olunması ilə ölkəmizdə dilçilik sahəsindəki nəzərəçarpan boşluq hələ də aradan qaldırılmamışdır.

Dilçilik elmimiz təkcə Azərbaycan dili ilə bağlı deyil, həmçinin onun digər türk dilləri ilə münasibətlərini öyrənmək istiqamətində ciddi addımlar atmalı, müasir dillərin nəzəri cəhətdən araşdırılmasına, eyni zamanda qədim dünya dilləri və mədəniyyətlərinin tədqiqinə yönələn yeni layihələr işləyib hazırlamalıdır.

Dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, ölkəmizdə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və digər aidiyyəti qurumlarla birlikdə Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramının layihəsini hazırlayıb 2012-ci il oktyabr ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamın 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan Dövlət Proqramının layihəsini 2012-ci il noyabr ayının 1-dək Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

3. Azərbaycan dilində termin yaradıcılığı sahəsində işlərin tənzimlənməsi və koordinasiya edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası yaradılsın.

4. Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə tərcümə işinin mərkəzləşdirilmiş qaydada və məqsədyönlü aparılması üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tərcümə Mərkəzi yaradılsın.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 23 may 2012-ci il

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair DÖVLƏT PROQRAMI

*Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
2013-cü il 9 aprel tarixli Sərəncamı ilə
təsdiq edilmişdir*

QANUNVERİCİLİK

1. GİRİŞ

Bu gün Azərbaycan dilinin milli dövlətçiliyin başlıca rəmzlərindən olaraq istifadəsi və əsaslı tədqiqi, ölkədə dilçilik elmi sahəsində vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli zəmin yaradılmışdır. Eyni zamanda elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi hazırkı qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir.

Respublikada dil siyasətinin birmənalı şəkildə formalaşdırılması, ana dilinin dövlət dili kimi tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi və dünya azərbaycanlılarının ünsiyyət vasitəsinə çevrilərək milli həmrəyliyin göstəricisi kimi beynəlxalq aləmdə rolu və nüfuzunun yüksəlməsi Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Müstəqil Azərbaycanın 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin Azərbaycan Respublikasının dövlət dili kimi təsbiti, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2001-ci il 18 iyun tarixli 506 nömrəli və “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü-

nün təsis edilməsi haqqında” 2001-ci il 9 avqust tarixli 552 nömrəli fərmanları, eləcə də “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və dil siyasəti sahəsində normativ hüquqi aktlar, həmçinin digər tədbirlər Azərbaycanda dilçilik sahəsinin hüquqi əsaslarını və icra mexanizmini müəyyən etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli 55 nömrəli və “Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında” 2004-cü il 12 yanvar tarixli 56 nömrəli sərəncamlarına əsasən latın qrafikalı yeni Azərbaycan əlifbası ilə dərsliklərin, elmi əsərlərin, lüğətlər və bədii ədəbiyyat nümunələrinin çap olunaraq istifadəyə verilməsi milli ədəbi dilin daha da zənginləşməsi ilə yanaşı, dilçiliyin əsaslı inkişafı baxımından da əhəmiyyətli olmuşdur.

Eyni zamanda, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və azərbaycançılıq məfkurəsi əsasında hərtərəfli inkişafı baxımından gənc nəslin ana dilinə sevgi və hörmət ruhunda tərbiyə olunması, ədəbi dilin normalarına ciddi surətdə əməl edilməsi, o cümlədən dilçilik elminin müxtəlif sahələri üzrə yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanması dövrün tələbi olaraq qalır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında” 2012-ci il 23 may tarixli 2236 nömrəli və “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında” 2012-ci il 29 may tarixli 2240 nömrəli sərəncamları ölkədə dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsində mühüm fəaliyyət sənədləridir. “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı” (bundan sonra – Dövlət Proqramı) həmin sərəncamlardan irəli gələn məsələlərin həllinə yönəlmişdir və 2013–2020-ci illər ərzində bu istiqamətdə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

2. DÖVLƏT PROQRAMININ MƏQSƏDİ

Dövlət Proqramının məqsədi Azərbaycan dilinin istifadəsinə və tədqiqinə dövlət qayğısının artırılmasını, Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsini, ölkədə dilçilik araşdırmalarının əsaslı surətdə yaxşılaşdırılmasını, dilçiliyin aparıcı istiqamətlərində fundamental və tətbiqi tədqiqatların inkişafına yönəldilmiş yaradıcılıq səylərinin birləşdirilməsini və dilçiliyin müasir cəmiyyətin aktual problemləri ilə əlaqələndirilməsini təmin etməkdir.

3. DÖVLƏT PROQRAMININ ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ

3.1. Dövlət Proqramının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

3.1.1. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun inkişafı, qorunması, elektron məkanda daha geniş istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişaf etdirilməsi mexanizminin yaradılması;

3.1.2. dilçilik sahəsində yüksəkixtisaslı kadrların hazırlanmasının təkmilləşdirilməsi;

3.1.3. dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyillərini nəzərə almaqla, elmi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

3.1.4. dilçilik sahəsində dünyanın aparıcı elmi mərkəzləri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;

3.1.5. dilin inkişafı və tədrisi məsələlərinin uzlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi;

3.1.6. dilçi alimlərin müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının yaradılmasında iştirakının təmin edilməsi;

3.1.7. dil (ədəbi dil) və mədəniyyət tarixinin daha əsaslı tədqiqini təmin etmək üçün qədim dillərin tarixinin öyrənilməsi;

3.1.8. dilin inkişafını və ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

3.1.9. dil və nitq mədəniyyətinin yüksəldilməsi;

3.1.10. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinin və qrammatik normalarının sistemləşdirilməsi;

3.1.11. Azərbaycanda dil situasiyalarının və dil əlaqələrinin öyrənilməsi.

4. GÖZLƏNİLƏN NƏTİCƏLƏR

4.1. Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsindən gözlənilən nəticələr aşağıdakılardır:

4.1.1. Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişafının dövlət səviyyəsində təmin olunması;

4.1.2. dünya dilçilik elminin müasir inkişaf meyilləri nəzərə alınaraq, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında və respublikanın digər elmi müəssisələrində, ali məktəblərində aparılan fundamental və tətbiqi tədqiqatların prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.3. dilçiliyin inkişafı sahəsində fəaliyyət göstərən elmi müəssisə və qurumların maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi;

4.1.4. Azərbaycan dilinin və dilçilik elminin inkişafı ilə bağlı qısamüddətli və uzunmüddətli kompleks elmi proqramların işlənilib həyata keçirilməsi;

4.1.5. Azərbaycan dilçiliyinin prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.6. qədim dillərin öyrənilməsi sahəsində dönüş yaradılması və müasir dünya dilçiliyinin nəzəri səviyyəsinə uyğun elmi tədqiqatlar aparılması işinin gücləndirilməsi;

4.1.7. dilçilik sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi;

4.1.8. dünyanın aparıcı mərkəzləri ilə beynəlxalq elmi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, dilçiliyin aktualıq kəsb edən müxtəlif problemlərinə dair birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

4.1.9. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafı, tədrisi, lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, qrammatik quruluşunun qorunması, söz yaradıcılığı prosesinə nəzarətin gücləndirilməsi və nitq mədəniyyəti sahəsində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;

4.1.10. dilin inkişafını və ədəbi dil normalarının qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

4.1.11. mətbuat orqanlarında, televiziya və radio kanallarında, internet resurslarında və sosial şəbəkələrdə ədəbi dil normalarının pozulması hallarının qarşısını almaq üçün mexanizmlərin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.12. elmi, bədii və publisistik əsərlərin orijinaldan tərcüməsi, eləcə də filmlərin dublyajı sahəsində qüsurların aradan qaldırılması üçün tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi;

4.1.13. reklam, afişa və elanlarda ədəbi dil normalarının pozulması hallarının qarşısını almaq üçün yollar müəyyən edilməsi;

4.1.14. Azərbaycan dilini öyrənən xarici vətəndaşlar və xarici dil öyrənmək istəyən azərbaycanlılar üçün tədris vəsaitlərinin daha intensiv hazırlanmasının təmin olunması;

4.1.15. Azərbaycan dilinin düzgün işlənilməsində çevikliyin təmin olunması üçün müvafiq internet resurslarının yaradılması;

4.1.16. Azərbaycan dilində internet resurslarının, elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması sahəsində işlərin görülməsi.

5. DÖVLƏT PROQRAMININ MALİYYƏLƏŞDİRİLMƏSİ

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində müvafiq dövlət qurumlarının xərclər smetasında elmi tədqiqatların aparılması üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitlər, büdcədən kənar vəsaitlər, grantlar, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.

6. DÖVLƏT PROQRAMININ İCRASINA DAİR TƏDBİRLƏR PLANI

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.1. Normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi			
6.1.1.	Dövlət dilinin elm və təhsil müəssisələrində istifadəsi və tətbiqi ilə bağlı mövcud normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Ədliyyə Nazirliyi	2013-2015
6.1.2.	Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının təhsilin bütün pillələri üzrə yeni standartlarının hazırlanması	Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	2013-2015
6.1.3.	Qloballaşma dövrünün tələblərinə uyğun olaraq Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Dilçilik İnstitutunun strukturunun təkmilləşdirilməsi və maddi-texniki bazasının müasirləşdirilməsinin təmin edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	2013
6.1.4.	Milli transliterasiya standartlarının hazırlanması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	2013-2014
6.1.5.	Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi inkişafında və dilin təmizliyinin qorunmasında, eləcə də ədəbi dilin normalarına əməl olunmamasının, reklamlarda, ictimai işə obyektlərində Azərbaycan dilinin ləksik və qrammatik qaydalarının pozulmasının qarşısının alınmasında ictimaiyyətin iştirakının təmin edilməsi və operativ tədbirlər görülməsi məqsədilə qaynar xəttin yaradılması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, yerli icra hakimiyyəti orqanları	2013-2014

QANUNVERİCİLİK

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.2. Azərbaycan dilinin tədrisinin genişləndirilməsi			
6.2.1.	Azərbaycan Respublikasının xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərində əcnəbi vətəndaşlar, diaspor nümayəndələri və digər maraqlı göstərən şəxslər üçün təsərrüfatəsaslı Azərbaycan dili kurslarının yaradılmasına dair təkliflərin hazırlanması	Xarici İşlər Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi	2015
6.2.2.	Ali təhsil müəssisələrində müvafiq ixtisaslar üzrə "Nüfuzlu mədəniyyəti" fənninin tədris olunmasının təmin edilməsi	Təhsil Nazirliyi	mütəmadi
6.2.3.	Dövlət idarəçiliyində, kütləvi informasiya vasitələrində Azərbaycan ədəbi dilinin düzgün tətbiq olunması məqsədilə maarifləndirmə tədbirlərinin və treninqlərin təşkil edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, Mətbuat Şurası, Milli Televiziya və Radio Şurası	mütəmadi
6.3. Azərbaycan dilinin tətbiqinin genişləndirilməsi			
6.3.1.	Ölkədə tədris edilən digər dillərdə aparıldığı ümumtəhsil müəssisələrində dövlət dilinin tədrisinin təmin edilməsi	Təhsil Nazirliyi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	mütəmadi
6.3.2.	Ölkədə qədim dünya dillərinin və qədim mədəniyyətlərin öyrənilməsi üçün yeni layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi	mütəmadi

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.3.3.	Türk dillərinin fonetika, leksika və qrammatikasının müqayisəli tədqiqi sahəsində işlərin intensivləşdirilməsi, ortaq əlifba, terminologiya və ədəbi dillə bağlı birgə layihələrin hazırlanması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi	2013-2020
6.3.4.	Azərbaycan dilinə daxil olan yeni elementlərin öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi və təbiiqimin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi	mütəmadi
6.3.5.	Azərbaycan dilinin müxtəlif dialekt və şivələrinin müasir dövürün tələblərinə uyğun olaraq öyrənilməsinin təmin edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyi, Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi	mütəmadi
6.3.6.	Qloballaşma şəraitində Azərbaycanda dil situasinyaının və dillərin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsinin intensivləşdirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	mütəmadi
6.3.7.	Azərbaycana idxal olunan malların etiketlərində və adlarında iş-tehliyə üçün Azərbaycan dilində zəruri məlumatların olmasına nəzarət edilməsi	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Standardlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi	mütəmadi

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.3.8.	Küçə adları, afişa və reklamlarda Azərbaycan ədəbi dilinin normalarının pozulması hallarının qarşısını almaq məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, Əmlak Məsələləri Dövlət Komitəsi, yerli icra hakimiyyəti orqanları və bələdiyyələr	2013-2015
6.3.9.	Milli transliterasiya standartları əsasında Azərbaycan əlifbasından digər əlifbalara transliterasiyanı həyata keçirən proqram təminatının hazırlanması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi	2013-2014
6.4. Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi			
6.4.1.	Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi ümumi informasiya bazasının yaradılması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və informasiya Texnologiyaları Nazirliyi	2013-2015
6.4.2.	Azərbaycan dilinin təkmilləşdirilmiş yeni orfoqrafik, izahlı, frazeoloji, terminoloji, tərcümə, ensiklopedik və tezlik elektron lüğətlərinin hazırlanması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və informasiya Texnologiyaları Nazirliyi	2013-2020

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.4.3.	Azərbaycan dilində internet resurslarının, elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması istiqamətində fəaliyyətin gücləndirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi	müəmmadi
6.4.4.	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan əlyazmalardan istifadəni asanlaşdırmaq məqsədilə "Əlyazmaların elektron kitabxanası"nın və internet portalının yaradılması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi	2013-2015
6.4.5.	Beynəlxalq standartlar əsasında milli terminoloji informasiya sisteminin yaradılması	Azərbaycan Respublikası Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası	2013-2015
6.4.6.	Azərbaycan dilində antiplagiat sisteminin yaradılması	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi, Mütəllif Hüquqları Agentliyi	2013-2016
6.4.7.	Azərbaycan dilinin daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi üçün internet texnologiyalarının, məşin tərcüməsi sistemlərinin və digər müasir təbiiq linqvistik texnologiyaların yaradılması və inkişaf etdirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi	2013-2020

№	Tədbirin adı	İcraçılar	İcra müddəti (illər üzrə)
6.5. Azərbaycan dilinin kütləvi informasiya vasitələrində təbliği			
6.5.1.	Kütləvi informasiya vasitələrində dövlət dilinin təbliğinin gücləndirilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Milli Televiziya və Radio Şurası, Mətbuat Şurası	mütləmadi
6.5.2.	Televiziya və radio verilişlərində, yazılı və elektron mətbuatda Azərbaycan ədəbi dilinin normalarına əməl olunmasını təmin etmək məqsədilə teleradio şirkətləri və kütləvi informasiya vasitələri sahəsində çalışan mütəxəssislərin dil hazırlıqlarının yüksəldilməsinin təmin edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Milli Televiziya və Radio Şurası, Mətbuat Şurası, Təhsil Nazirliyi	mütləmadi
6.5.3.	Teleradio şirkətlərində dil və nitq mədəniyyətinin qorunması üçün bədii şuraların yaradılması	Milli Televiziya və Radio Şurası	2013
6.5.4.	Qeyri-hökumət təşkilatlarının, kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinin iştirakı ilə seminarlar, dəyirmi masalar, konfranslar, televiziya və radio verilişlərinin təşkil edilməsi	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Təhsil Nazirliyi, Milli Televiziya və Radio Şurası, Mətbuat Şurası	mütləmadi

Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi

QAYDALARI

*Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin
2011-ci il 12 may tarixli 79 nömrəli qərarı ilə
təsdiq edilmişdir*

QANUNVERİCİLİK

1. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

1.1. Bu Qaydalar “Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcələsinə əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 31 may tarixli 1016-IIIQD nömrəli Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2010-cu il 14 iyul tarixli 294 nömrəli Fərmanının 1.3-cü bəndinin icrasını təmin etmək məqsədi ilə hazırlanmışdır və Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin, Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin rayon (şəhər) qeydiyyat şöbələri (bundan sonra - qeydiyyat şöbəsi) və ya rayon tabeli şəhərlərdə, qəsəbələrdə və kəndlərdə rayon, şəhər, şəhər rayonu icra hakimiyyətlərinin nümayəndəlikləri (bundan sonra - icra hakimiyyətinin nümayəndəliyi), xaricdə daimi yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına münasibətdə konsul-luqlar (bundan sonra - konsulluq) tərəfindən adların, ata adlarının və soyadların verilməsi, həmçinin qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən onların dəyişdirilməsi məsələlərini tənzimləyir.

1.2. Milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların nümayəndələri olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının, doğumu Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydə alınmış və daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin müraciətləri əsasında onlara adların, ata adlarının və soyadların verilməsi və dəyişdirilməsi bu Qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir.

1.3. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 26.1-ci maddəsinə əsasən hər bir fiziki şəxsin adı addan, ata adından və soyaddan ibarətdir.

1.4. Uşağın mənafeyinə xələl gətirə biləcək, habelə şəxsin cinsinə uyğun gəlməyən və ya gülünc adın verilməsinə yol verilmir.

1.5. Adın verilməsindən və ya dəyişdirilməsindən imtina edilməsi barədə qeydiyyat orqanının qərarından inzibati qaydada və (və ya) məhkəməyə şikayət verilə bilər.

2. ADIN VERİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 53.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq uşağa ad valideynlərin razılığı ilə verilir.

2.2. Valideynlər arasında uşağın adına münasibətdə razılıq olmadıqda, yaranan fikir ayrılığı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən bu Qaydaların müddəaları nəzərə alınmaqla həll olunur.

3. ATA ADININ VERİLMƏSİ

3.1. Uşağa ata adı atasının adına, valideynlər öz aralarında nikahda olmadıqda isə uşağın atası kimi qeydə alınan şəxsin adına görə verilir.

4. SOYADIN VERİLMƏSİ

4.1. Uşağın soyadı, bir qayda olaraq, valideynlərin soyadı ilə müəyyən edilir.

4.2. Uşağın valideynlərinin soyadları müxtəlif olduqda, uşağa valideynlərin razılığı ilə atanın və ya ananın soyadına uyğun soyad verilir.

4.3. Valideynlər arasında uşağın soyadına münasibətdə razılıq olmadıqda, yaranan fikir ayrılığı yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanları tərəfindən bu Qaydaların müddəaları nəzərə alınmaqla həll olunur.

5. SOYAD SONLUĞUNA DƏYİŞİKLİK EDİLMƏSİ

5.1. Azərbaycan Respublikasının 18 yaşına çatmış hər bir vətəndaşının ərizəsinə əsasən onun mövcud soyadının sonluğuna dəyişiklik edilir. 18 yaşına çatmayanların soyadlarının sonluğuna dəyişiklik onların valideynlərinin və digər qanuni nümayəndələrinin (övladlığa götürənlərin, qəyyumun və ya himayəçinin) ərizəsi əsasında həyata keçirilir.

5.2. Hər iki valideynin soyadının sonluğu dəyişdirildikdə, 18 yaşına çatmayanların soyadlarının sonluğu da dəyişdirilir. 10 yaşına çatmış uşağın soyadının sonluğu yalnız onun razılığı ilə dəyişdirilir.

5.3. Soyadın sonluğuna dəyişiklik edilməsi ilə əlaqədar müvafiq akt qeydlərində bu barədə qeyd edilir və yeni şəhadətnamələr verilir.

5.4. Soyadın sonluğuna dəyişiklik edilməsi haqqında ərizə vətəndaşın yaşayış yeri və ya müvafiq aktın olduğu yer üzrə qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa verilir. Müvafiq akt qeydləri (ərizə verən şəxsin doğumu, nikahı, övladlarının doğumu və sair) ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsində və ya konsulluqda olduqda, soyadın sonluğuna dəyişiklik orada edilir və əvvəllər verilmiş şəhadətnamələr ləğv edilməklə, ərizə verən şəxsə yeni şəhadətnamələr verilir.

5.5. Ərizə verən şəxsin doğumu haqqında və barəsində tərtib edilmiş digər vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydi başqa qeydiyyat orqanında olduqda, ərizə 3 gün müddətində həmin orqana göndərilir.

5.6. Akt qeydlərinin olduğu yerin qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 15 gün müddətində daxil olmuş ərizə əsasında həmin akt qeydlərinə zəruri dəyişiklik edir, dəyişikliyin əsasını və tarixini göstərməklə müvafiq qeydlər aparır. Bu qeydlər onu apan şəxsin imzası və möhürlə təsdiq edilir. Ərizə verən şəxsə təqdim edilməsi üçün yeni şəhadətnamə ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa 3 iş günü müddətində göndərilir.

5.7. Ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq şəhadətnamənin daxil olması barədə ərizə verən şəxsə 3 iş günü müddətində məlumat verir və ərizə verən şəxs qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa müraciət etdikdə, şəhadətnaməni imza etdirməklə ona təqdim edir.

5.8. Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq soyadın sonluğuna dəyişiklik edilməsi haqqında daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, hərbi vəzifəlilərin və çağırışçıların soyadının sonluğuna dəyişiklik edilməsi barədə isə hərbi komissarlığa 7 gün müddətində məlumat verir.

5.9. Ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq, akt qeydi başqa qeydiyyat şöbəsində və ya konsulluqda olduqda isə həmin orqan 3 gün müddətində akt qeydlərinə dəyişiklik edilməsi barədə onların ikinci nüsxələrinin saxlandığı Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Reyestri Xidmətinə bildiriş göndərir.

5.10. Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən soyadın sonluğuna dəyişiklik edilməsinə şəxs həm yetkinlik yaşına çatanadək, həm də yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra yol verilir. Soyadın sonluğuna yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra növbəti dəfə dəyişiklik edilməsinə yol verilmir.

6. ADIN, ATA ADININ VƏ SOYADIN DƏYİŞDİRİLMƏSİ

6.1. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının öz adını, ata adını və soyadını dəyişdirməsinə 18 yaşına çatdıqdan sonra yol verilir.

6.2. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən həyata keçirilir.

6.3. Adın, ata adının və soyadın növbəti dəfə dəyişdirilməsinə (ər-arvadın birinin digərinin soyadını qəbul etməsi və ya nikahdan əvvəlki soyadına qayıtması halları istisna olmaqla) bu Qaydaların 6.24-6.28-ci bəndlərində müəyyən olunmuş hallarda yol verilir.

6.4. Ərizə verən şəxsin istəyi ilə ata adı onu tərbiyə etmiş şəxsin razılığı ilə həmin şəxsin adı ilə dəyişdirilir.

6.5. Ərizə verən şəxs cinayət mühakimə icraatına şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edildiyi dövrdə, onun götürülməmiş və ya ödənilməmiş məhkumluğu olduqda, habelə barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilmiş şəxs olduqda adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsinə yol verilmir.

6.6. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizə (1 nömrəli əlavə) vətəndaşın yaşayış yeri üzrə qeydiyyat şöbəsinə, xarici ölkədə daimi və ya il ərzində 182 gündən artıq müvəqqəti yaşayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı tərəfindən isə konsulluğa verilir.

6.7. Ərizə iki nüsxədə təqdim olunur. Nüsxələrdən birinin üzərində ərizənin qəbul edilməsinə dair qeyd aparılır və o, ərizə verən şəxsə qaytarılır.

6.8. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizədə aşağıdakı məlumatlar göstərilməlidir:

6.8.1. ərizə verən şəxsin soyadı, adı, atasının adı;

6.8.2. adını, ata adını və ya soyadını dəyişdirmək istəyi;

6.8.3. daşımaq istədiyi ad, ata adı və soyad;

6.8.4. doğulduğu tarix və yer;

6.8.5. milliyyəti və vətəndaşlığı;

6.8.6. yaşayış və iş yeri, vəzifəsi;

6.8.7. hərbi uçot yeri;

6.8.8. əvvəllər ad, ata adı və soyad dəyişdirilibsə, nə vaxt və harada;

6.8.9. ərizə verənədək bağladığı nikahlar və onların pozulması haqqında məlumat (kimlə nikah bağlanıb və ya pozulub, nə vaxt və harada);

6.8.10. övladları (soyadı, adı, atasının adı, doğulduğu tarix və yer);

6.8.11. xarici ölkələrdən deportasiya olunmuşdursa, hansı ölkədən, nə vaxt;

6.8.12. şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd (seriyası, nömrəsi və verilmə tarixi).

6.9. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizəyə aşağıdakı sənədlər əlavə edilir:

6.9.1. ərizə verən şəxsin doğum haqqında şəhadətnaməsi;

6.9.2. ərizə verən şəxs nikahdadırsa, nikah haqqında şəhadətnamə;

6.9.3. ərizə verən şəxsin nikahı pozulmuşdursa, nikahın pozulması haqqında şəhadətnamə;

6.9.4. ərizə verən şəxsin yetkinlik yaşına çatmayan uşaqları varsa, onların doğumu haqqında şəhadətnamələr;

6.9.5. şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin notariat qaydasında təsdiq olunmuş surəti;

6.9.6. çağırış məntəqəsinə təhkim olunma vəsiqəsinin və ya hərbi biletin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

6.9.7. ərizə verən şəxsin 3x4 sm ölçüdə 2 ədəd fotosəkli;

6.9.8. “Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş hallarda dövlət rüsumunun ödənilməsinə dair qəbz.

6.10. Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq ad, ata adı və soyad dəyişdirildikdən sonra şəxsiyyət vəsiqəsinin və digər sənədlərin dəyişdirilməsinin zəruriliyini ərizə verən şəxsə izah edir.

6.11. Ərizəyə əlavə edilmiş fotosəkillərdən biri həmin ərizənin, digəri isə qeydiyyat şöbəsinin və ya konsulluğun bu Qaydaların 6.17-ci bəndində nəzərdə tutulmuş rəyinin yuxarı sol küncünə yapışdırılır, vəzifəli şəxsin imzası və möhürü ilə təsdiq edilir. Möhürün bir hissəsi fotosəkillin üzərinə düşməlidir.

6.12. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi məsələsinin düzgün həll olunması üçün qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq ərizə daxil olduğu vaxtdan 7 gün müddətində ərizə verən şəxsin doğumu, nikahdadırsa nikah haqqında, övladları varsa, onların doğum haqqında akt qeydlərinin surətlərini, müvafiq hallarda isə övladlığa götürmə, atalığın müəyyən edilməsi və nikahın pozulması haqqında akt qeydlərinin surətlərini əldə etmək məqsədi ilə bu aktların saxlanıldığı qeydiyyat orqanına, akt qeydi həmin orqanda olmadıqda isə Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Reyestri Xidmətinə sorğu verir.

6.13. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi haqqında ərizəyə bu Qaydaların 6.12-ci bəndində göstərilən akt qeydləri olduqda baxılır. Həmin akt qeydləri itirilmişdirsə və ya onlarda hər hansı uyğunsuzluq varsa, ərizə və ona əlavə edilmiş sənədlər ərizə verən şəxsə qaytarılır, itirilmiş akt qeydinin bərpa olunması və ya akt qeydində dəyişiklik aparılması qaydası ona izah edilir.

6.14. Xarici dövlətlərdə doğulmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşının adının, ata adının və soyadının dəyişdirilməsi haqqında ərizəsinə onun doğumu haqqında və nikahdadırsa nikah haqqında akt qeydləri xarici ölkələrin səlahiyyətli orqanlarından konsulluq vasitəsilə və ya digər rəsmi yolla qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq tərəfindən əldə edildikdən sonra baxılır.

6.15. Ərizə verən şəxsin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, eləcə də adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi ilə istintaqdan, məhkəmədən, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiqindən yayınmasının qarşısının alınması məqsədi ilə qeydiyyat şöbəsi toplanmış sənədləri yoxlama aparılması üçün ərizə verən şəxsin yaşayış yeri üzrə rayon (şəhər) polis idarəsinə (şöbəsinə) göndərir.

6.16. Rayon (şəhər) polis idarəsi (şöbəsi) sənədlər daxil olduğu vaxtdan 15 gün müddətində bütün sənədləri yoxlamanın nəticələri haqqında əsaslandırılmış rəylə birlikdə qeydiyyat şöbəsinə qaytarır.

6.17. Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq əldə olunmuş sənədlərə əsasən ərizənin məzmununu və yoxlamanın nəticələrini nəzərə alaraq, 15 gün müddətində ərizə verən şəxsin soyadının, adının, ata adının dəyişdirilməsinin mümkünlüyünü əks etdirən rəy tərtib edir (2 nömrəli əlavə).

6.18. Adın, ata adının və soyadın dəyişdirilməsi mümkün hesab edilmədikdə, qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq bundan imtina edilməsi barədə bu Qaydaların 1.5-ci bəndində nəzərdə tutulan qərarı çıxarır, 5 iş günü müddətində bu barədə ərizə verən şəxsə məlumat verir və qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa gəldiyi gün həmin qərarın bir nüsxəsini təqdim etdiyi sənədlərlə birlikdə ona qaytarır.

6.19. Ad, ata adı, soyad dəyişdirildiyi halda qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 3 iş günü müddətində bu barədə ərizə verən şəxsə məlumat verir və o, qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa gəldiyi gün adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsini qeydə alır və müvafiq şəhadətnamə verir.

6.20. Bu Qaydaların 6.12-ci bəndində göstərilən akt qeydlərində dəyişiklik edilməsi və yeni şəhadətnamələrin verilməsi üçün adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsini qeydə almış qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq onların olduğu yerin qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa 3 gün müddətində bildiriş göndərir.

6.21. Qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsi haqqında daxili işlər orqanlarının müvafiq qurumlarına, hərbi vəzifəliyə və çağırışçıların adının, ata adının, soyadının dəyişdirilməsi barədə hərbi komissarlığa, doğumu Azərbaycan Respublikasının ərazisində qeydə alınmış və daimi yaşayan vətəndaşlığı olmayan şəxslərin adının, ata adının və soyadının dəyişdirilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Xidmətinə 7 gün müddətində məlumat verir.

6.22. Bu Qaydaların 6.12-ci bəndində göstərilən akt qeydlərinin olduğu yerin qeydiyyat şöbəsi və ya konsulluq 15 gün müddətində daxil olmuş bildiriş əsasında həmin akt qeydlərinə zəruri dəyişiklik edir və ərizə verən şəxsə təqdim edilməsi üçün yeni şəhadətnaməni ərizəni qəbul etmiş qeydiyyat şöbəsinə və ya konsulluğa, 3 gün müddətində isə bildirişi akt qeydlərinin ikinci nüsxəsinin saxlandığı Vətəndaşlıq Vəziyyəti Aktlarının Reyestri Xidmətinə göndərir.

6.23. Akt qeydlərində müvafiq dəyişikliklər aparılması və yeni şəhadətnamələrin ərizə verən şəxsə təqdim edilməsi bu Qaydaların 5.6-cı və 5.7-ci bəndlərinə uyğun həyata keçirilir.

6.24. Ər-arvaddan birinin soyadını dəyişdirməsi digərinin soyadının dəyişilməsinə səbəb olmur.

6.25. Atanın öz adını dəyişdirməsi qeydə alınarkən, onun yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının ata adı dəyişdirilir. Yetkinlik yaşına çatanların ata adı yalnız o hallarda dəyişdirilir ki, onların özləri bu barədə müraciət etmiş olsunlar.

6.26. Hər iki valideynin soyadı dəyişdirildikdə, yetkinlik yaşına çatmayanların soyadı dəyişdirilir. Soyadı valideynlər-

dən biri dəyişdirərsə, onun yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarının soyadının dəyişdirilməsi məsələsi valideynlər arasında razılığa görə, razılıq olmadıqda isə yerli icra hakimiyyətinin qəyümlüq və himayə orqanı tərəfindən həll edilir.

6.27. Valideynlərdən birinin və ya hər ikisinin soyadı, yaxud atanın adı dəyişdirildikdə, yetkinlik yaşına çatmış övladın ərizəsi ilə onun soyadı və ata adı dəyişdirilir.

6.28. Valideynlərdən biri və ya hər ikisi adını, ata adını, soyadını dəyişdirdikdə istər yetkinlik yaşına çatmayan, istərsə də yetkinlik yaşına çatmış övladların doğum haqqında akt qeydlərində valideynlər haqqında məlumata dəyişiklik edilir. Bunun üçün yetkinlik yaşına çatmış övladların ərizəsi tələb olunmur. Övladlığa götürənlər övladlığa götürülənin valideyni qismində yazılmışlarsa, yetkinlik yaşına çatan və çatmayan övladlığa götürülənlərin doğum haqqında akt qeydlərində, övladlığa götürmə haqqında akt qeydində, eləcə də atalığın müəyyən edilməsi haqqında akt qeydində eyni qaydada dəyişiklik edilir.

6.29. Adın, ata adının, soyadın dəyişdirilməsinə dair sənədlər, o cümlədən qeydiyyat orqanının rəyi qeydiyyat şöbəsində və ya konsulluqda 75 il müddətində saxlanılır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Toponimiya komissiyası haqqında

ƏSASNAMƏ

*Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin
2008-ci il 16 may tarixli 602-IIIQR nömrəli
Qərarı ilə təsdiq edilmişdir*

QANUNVERİCİLİK

I. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

1.1. Bu Əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Toponimiya komissiyasının (bundan sonra - Komissiya) təşkilinin və fəaliyyətinin hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

1.2. Komissiya Azərbaycan Respublikasının inzibati ərazi bölgüsündə ərazi vahidlərinə və yaşayış məntəqələrinə (bundan sonra - ərazi vahidləri) ad verilməsi, onların adlarının dəyişdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi məsələlərinə baxmaq və rəy vermək üçün yaradılır.

1.3. Komissiya öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, "Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, bu Əsasnaməni və digər normativ hüquqi aktları rəhbər tutur.

II. KOMİSSİYANIN TƏRKİBİ

2.1. Komissiya tarix, dilçilik, coğrafiya, geodeziya, etnoqrafiya və digər əlaqəli sahələr üzrə alimlərdən və mütəxəssislərdən ibarət tərkibdə təşkil olunur.

2.2. Komissiyanın tərkibi Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə təsdiq edilir.

2.3. Komissiyanın tərkibi Komissiyanın sədrindən, sədr müavinindən, üzvlərindən və katibindən ibarətdir.

III. KOMİSSİYANIN HÜQUQ VƏ VƏZİFƏLƏRİ

3.1. Komissiya aşağıdakı hüquqlara malikdir:

3.1.1. Komissiyanın ilk iclasında Komissiyanın sədrini, sədr müavinini və Komissiyanın katibini seçmək;

3.1.2. Komissiyanın tərkibində dəyişiklik edilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təklif vermək;

3.1.3. zəruri sənədlərin və materialların Komissiyaya təqdim edilməsi ilə bağlı dövlət və yerli özünüidarə orqanlarına sorğu göndərmək;

3.1.4. Milli Məclisin deputatlarını, müvafiq yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarə orqanlarının nümayəndələrini, habelə alim və mütəxəssisləri öz iclaslarına dəvət etmək.

3.2. Komissiyanın vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

3.2.1. ərazi vahidlərinə ad verilməsi və ya onların adlarının dəyişdirilməsi barədə təkliflərə dair rəy hazırlamaq;

3.2.2. ərazi vahidlərinin tarixi adlarının bərpa edilməsi və ya dəqiqləşdirilməsi üçün rəy hazırlamaq;

3.2.3. ərazi vahidlərinə ad verilməsi, onların adlarının dəyişdirilməsi və ya dəqiqləşdirilməsi barədə təklifə dair rəy verərkən təklif olunan adın müvafiq ərazi vahidinin tarixi və coğrafi xüsusiyyətlərinə, habelə Azərbaycan Respublikasının dövlət dilinin normalarına uyğun olmasını təmin etmək.

IV. KOMİSSİYANIN İŞİNİN TƏŞKİLİ

4.1. Komissiyanın fəaliyyətinə rəhbərliyi və işinin təşkilini Komissiyanın sədri həyata keçirir.

4.2. Komissiyanın sədri olmadıqda onun səlahiyyətlərini Komissiya sədrinin müavini həyata keçirir.

4.3. Komissiyanın katibi Komissiyanın iclaslarının keçirilməsi ilə bağlı təşkilati məsələləri həll edir, zəruri sənədləri hazırlayır, karguzarlıq fəaliyyətini həyata keçirir.

4.4. Komissiyanın iclasları onun üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir.

4.5. Komissiyanın hər bir üzvü bir səsə malikdir.

4.6. Komissiyanın qərarları iclasda iştirak edən Komissiya üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

4.7. Qərar qəbul edilərkən səslər bərabər olduqda Komissiyanın sədri həlledici səsə malikdir.

4.8. Komissiyanın iclasının protokolu Komissiyanın sədri və katibi, Komissiyanın qərarı Komissiyanın sədri tərəfindən imzalanır.

4.9. Ərazi vahidlərinə ad verilməsi, onların adlarının dəyişdirilməsi və ya dəqiqləşdirilməsi barədə qəbul edilmiş qərarlar və iclas protokolu maraqlı tərəflərə göndərilir.

V. KOMİSSİYANIN FƏALİYYƏTİNİN TƏMİNATLARI

5.1. Komissiyanın fəaliyyətinin maddi-texniki təchizatu Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Aparatı tərəfindən təmin edilir.

5.2. Komissiyanın işinin təşkilini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi Aparatının müvafiq struktur bölməsi həyata keçirir.

5.3. Komissiya üzvlərinə vəsiqə verilir.

5.4. Komissiya ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərir.

VI. KOMİSSİYANIN SƏNƏDLƏRİNİN ARXİVLƏŞMƏSİ

6.1. Komissiyaya daxil olan bütün sənədlər, komissiyanın iclaslarının protokolları və qərarları saxlanılmaq üçün Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin arxivinə verilir.

6.2. Komissiyanın sənədləri arxivdə ayrıca qovluqda saxlanılır.

6.3. Arxiv sənədlərinin qorunması təmin edilir.

6.4. Arxiv sənədləri müddətsiz saxlanılır.

**Azərbaycan xalqının tarixi adları,
tarixi və mədəni sərvətlərinin adları və onlarla
bağlı xüsusi işarələrin hüquqi və fiziki şəxslər
tərəfindən əmtəə nişanı kimi istifadəsinə
icazə verilməsi**

QAYDALARI

*Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət
Nazirliyinin 05 noyabr 2008-ci il tarixli
sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir*

QANUNVERİCİLİK

1. Bu qaydalar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında”, “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında”, “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında”, “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında”, “Reklam haqqında” qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarına, Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq hazırlanıb və aşağıdakı müddəalara əsaslanır:

– dövlət mülkiyyətində olan tarixi adlar, tarixi və mədəni sərvətlərin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrdən istifadə rejimi müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (hazırkı halda Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi) tərəfindən müəyyən edilir;

– dövlət mülkiyyətində olan tarixi adlar, tarixi və mədəni sərvətlərin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrdən onların mülkiyyətçisinin (hazırkı halda Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi) razılığı olmadan əmtəə nişanı kimi istifadə edilə bilməz.

2. Bu qaydalar Azərbaycan xalqının tarixi adları, tarixi-mədəni sərvətlərinin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən əmtəə nişanı kimi istifadə olunmasına icazə verilməsini müəyyən edir.

3. Əmtəə nişanı dedikdə – sahibkarın əmtəələrini və ya xidmətlərini digər əmtəələrdən və ya xidmətlərdən fərqləndirən və qrafik təsvir edilən nişan və ya nişanların hər hansı bir uzlaşması başa düşülür. Azərbaycan xalqının tarixi adları, tarixi-mədəni sərvətlərinin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələr əsasında əmtəə nişanları yaradıla bilər.

4. Tarixi adları, tarixi və mədəni sərvətlərinin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrdən əmtəə nişanı kimi istifadə dedikdə – həmin ad və işarələr əsasında yaradılan əmtəə nişanlarının aid edildikləri əmtəələrdə, əmtəə qablarında və göstərilən xidmətlərdə, reklamlarda, mətbu nəşrlərdə, lövhələrdə, sərgi və yarmarkaların eksponatlarda və əmtəələrin bazara çıxarılması ilə bağlı digər sənədlərdə tətbiqi nəzərdə tutulur.

5. Azərbaycan xalqının tarixi adları, tarixi və mədəni sərvətləri dedikdə – Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” qanununda göstərilən mədəniyyət sərvətləri nəzərdə tutulur.

6. Tarixi adlar, tarixi və mədəni sərvətlərin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən əmtəə nişanı kimi istifadə olunmasına Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən icazə verilir.

7. Tarixi adlar, tarixi və mədəni sərvətlərin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələr əsasında hazırlanmış əmtəə nişanından istifadə etmək istəyən fiziki və ya hüquqi şəxs bu qay-

dalarda göstərilən sənədləri təqdim etdikdən sonra ona həmin əmtəə nişanından istifadə icazəsi verilir.

8. “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” qanunla qeydə alınması mümkün olmayan formada hazırlanmış əmtəə nişanlarından istifadəyə icazə verilə bilməz.

9. Ərizə ilə bərabər bu sənədlər təqdim olunmalıdır:

– əmtəə nişanının eskizi

– əmtəə nişanından istifadə edilməklə istehsal olunan məhsulun və ya xidmətlərin siyahısı

10. Bütün sənədlər Azərbaycan dilində təqdim edilməlidir.

11. Qeyd olunan adlar və xüsusi işarələrdən əmtəə nişanı kimi istifadə edilməsinə icazə verilməsi barədə qərar Nazirliyin Nəşriyyat, reklamın təşkili və informasiya şöbəsi tərəfindən verilmiş ekspert rəyindən sonra qəbul olunur və istifadəçiyə müvafiq “İcazə vərəqəsi” verilir.

12. Azərbaycan xalqının tarixi adları, tarixi və mədəni sərvətlərinin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrdən əmtəə nişanı kimi istifadə “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” qanun əsasında tənzimlənir və bu nişanlardan istifadə barədə icazəyə həmin qanuna müvafiq qaydada xitam verilə bilər.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikası ərazisində dəyişdirilmiş toponimlər haqqında məlumat

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
1	Abadlı	Təhlə	Bərdə	29.04.1992
2	Abalı	Abəəli	Zaqatala	01.09.2004
3	Abasallı	Abasallı	Cəlilabad	21.03.2001
4	Ağbəylənc	Ağbəyalı	Tərtər	29.12.1992
5	Ağəhməd	Axəməd	Şərur	01.03.2003
6	Axtaçı Şaumyan	Axtaçı	Sabirabad	29.12.1992
7	Axtaçı	Yuxarı Axtaçı	Sabirabad	01.09.2004
8	Akaku	Ağdam	Xocavənd	29.12.1992
9	Akop-Kamari	Lüləsaz	Tərtər	29.12.1992
10	Alagözmezrə	Məzrə	Babək	01.03.2003
11	Allar	Alar kəndi	Cəlilabad	21.03.2001
12	Aleksandrovka	Gödəkli	Xaçmaz	29.04.1992
13	Aleksandrovka	Şəhriyar	Sabirabad	14.09.2004

№	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
14	Andreyevka	Qarazəncir	Cəlilabad	29.04.1992
15	Astanlı	Aşağı Astanlı	Yardımlı	09.01.2004
16	Aşağı Aza	Azakənd	Ordubad	01.03.2003
17	Aşağı Əndəmiç	Aşağı Əndəmic	Ordubad	01.03.2003
18	Aşağı Bilnə	Bilnə	Lerik	29.03.2005
19	Aşağı Bradi	Bradi	Lerik	29.03.2005
20	Aşağı Qaragüvəndi və Yuxarı Qaragüvəndi	Qaragüvəndi	İmişli	07.02.1991
21	Aşağı Remeşen	Qızıl Qışlaq	Şahbuz	01.03.2003
22	Aşağı Zeyd	Aşağı Zeyid	Xaçmaz	01.09.2004
23	Aşan	Həşan	Xocavənd	29.12.1992
24	Aşrallar	Aşırallar	Tovuz	04.12.2001
25	Aterik	Həsənriz	Kəlbəcər	29.12.1992
26	Arçadzor	Dovşanlı	Kəlbəcər	29.12.1992
27	Arxangelovka	Bağbanlar	Biləsuvar	07.02.1991

LÜGƏT

N�	Ke�miŐ ad	Yeni ad	Rayon	D�yiŐdirilm� tarixi
28	Arıqıran	�i�ekli	G�d�b�y	07.02.1991
29	Arınc	Ayrınc	Őahbuz	01.03.2003
30	Aronovka	�zizli	Xa�maz	29.04.1992
31	Arutunaqomer	Qızılqaya	K�lb�c�r	29.12.1992
32	AvuŐ	HavuŐ	Ő�rur	01.04.2003
33	Ayding�n	Yeni Uluxanlı	Salyan	12.01.2008
34	Az�rbaycan	G�n�Őli	Lerik	08.05.2007
35	Badamlısu	Badamlı	Őahbuz	01.03.2003
36	Bađban	Bađban	K�rd�mir	14.09.2004
37	Bađrılı Dađ	Dađ Bađrılı	Masallı	27.03.2001
38	Bala H�Őimxanlı	Bala H�Őimxanlı	Sabirabad	14.09.2004
39	Balvarı	Balvar	Sabirabad	14.09.2004
40	Ballıqaya	AŐađı Ballıqaya	Goranboy	14.12.2004
41	Ballıqaya	Yuxarı Ballıqaya	Goranboy	14.12.2004
42	Banazur	Bin�d�rəsi	Xocav�nd	29.12.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
43	Bədəşxan	Badaşqan	Babək	01.03.2003
44	Bəhrud	Behrud	Ordubad	01.03.2003
45	Bəyi	Beyi	Kürdəmir	14.09.2004
46	Birinci Aratkənd	Maşadqanlı	Ağsu	29.12.1992
47	Birinci İmamverdili	İmamverdili	Beyləqan	07.02.1991
48	Blaband	Xəlifəküçə	Lerik	29.03.2005
49	1 May	Bəhrəmtəpə	İmişli	29.04.1992
50	Borispol	Sərkarlı	Xaçmaz	29.04.1992
51	Bozayran	Şükürlü	Cəlilabad	06.05.1997
52	Böyük Düz	Böyükdüz	Babək	01.03.2003
53	Cağazur	Şahbulaq	Şərur	01.03.2003
54	Camaldin	Camaldın	Culfa	01.03.2003
55	Camaldin	Camaldın	Tərtər	29.12.1992
56	Camanşəir	Camanşəir	Lerik	29.03.2005
57	Canavarlı	Seyid Yusifi	Bərdə	25.04.2008

N�	Ke�miŐ ad	Yeni ad	Rayon	D�yiŐdirilm� tarixi
58	Cerabert	�il�b�rt	T�rt�r	29.12.1992
59	C�lik�nd k�ndi	C�lik�nd	Ő�rur	01.03.2003
60	Cimcimli	Cicimli	B�rd�	22.05.2007
61	Cumay	Cumak�nd	Ő�ki	17.09.2004
62	Coni	Conu	Lerik	29.03.2005
63	�alaberti	Veyisli	Goranboy	03.07.1998
64	�ay Qaraqoyunlu	�ayqaraqoyunlu	Ő�ki	17.09.2004
65	�arxan	�arhan	Őamaxı	27.06. 2003
66	�aylı	Birinci �aylı	Masallı	27.03. 2001
67	�aylı	ikinci �aylı	Masallı	27.03.2001
68	��n�n�b	��n�n�b	Ordubad	01. 03.2003
69	�i�ekli	Arıqran	G�d�bay	29.04.1992
70	�il�gir	�il�gir	Xa�maz	01.09.2004
71	�iragidzor	�iragd�r�	G�yg�l	29.12.1992
72	�oqara	��k�r�,	Lerik	29.03.2005

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
73	Danaqurt	Anaqut	Ordubad	01.03.2003
74	Daşbulaq	Dəllər Daşbulaq	Şəmkir	27.03.2001
75	Daşşen	Daşkənd	Xocalı	29.12.1992
76	Dəhrov	Qayabaşı	Xocalı	29.12.1992
77	Dər kəndi	Dərəkənd	Ordubad	01.03.2003
78	Dərəcənnətli	Dərəcənnət	Şəki	17.09.2004
79	Dərəkənd kəndi	Dərəkənd	Şərur	01.03.2003
80	Dəvəçi	Şabran		02.04.2010
81	Disər	Başkənd	Ordubad	01.03.2003
82	Domı	Binə	Xocavənd	29.12.1992
83	Dostalılı	Dostalılı	Cəlilabad	21.03.2001
84	Drmbon	Heyvalı	Kəlbəcər	29.12.1992
85	Engelskənd	İrmaşlı	Şəmkir	29.12.1992
86	Erməni Borisi	Börü	Goranboy	29.12.1992
87	Əbrəqunis	Əbrəqunis	Culfa	01.03.2003

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
88	Əlikli	Ələkli	Şərur	01.03.2003
89	Əliabad	Veri Əliabadı	Lerik	29.03.2005
90	Əli Bayramlı	Şirvan		25.04.2008
91	Əliuşağı	Aluşaqı	Samux	18.12.2007
92	Ərəb Yengicə	Ərəbyengic	Şərur	01.03.2003
93	Əzizbəyov	Daylaqlı	Şahbuz	01.03.2003
94	Fərzəli	Fərzəli	Cəlilabad	21.03.2001
95	Gavahan	Gavaşın	Xocavənd	29.12.1992
96	Geçəzur	Ağbulaq	Şahbuz	01.03.2003
97	Gedəmiş	Suqovuşan	Daşkəsən	29.12.1992
98	Gəncə (i.r.)	Nizami	Gəncə	07.02.1991
99	Gətişen	Çaykənd	Daşkəsən	29.12.1992
100	Göylər Çöl	Çöl-Göylər	Masallı	27.03.2001
101	Gövdərə	Gövdərə	Lerik	29.03.2005
102	Gültəpə	Kültəpə	Babək	01.03.2003

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
103	Güneyqaler	Güneyxırman	Xocavənd	29.12.1992
104	Hadılı	Qədili	Samux	18.12.2007
105	Hacıahılı	İkinci Hacıallı	Bərdə	22.05.2007
106	Hatsi	Çörəkli	Xocavənd	29.12.1992
107	Haşımxanlı	Həşimxanlı	Sabirabad	14.09.2004
108	Herher	Qarqar	Xocavənd	29.12.1992
109	Hetavan	Qozlukörpü	Kəlbəcər	29.12.1992
110	Hintağlar	Köhnə Tağlar	Xocavənd	29.12.1992
111	Hoğa	Üçbulaq	Füzuli	29.04.1992
112	Hovuzbulaq	Kövüzbulaq	Cəlilabad	21.03.2001
113	Xaçbulaq	Xoşbulaq	Daşkəsən	07.02.1991
114	Xanağahlı	Xanağalı	Bərdə	22.05.2007
115	Xanazax	Xanyurdu	Xocalı	29.12.1992
116	Xanlar	Bibiheybət	Səbail	29.04.1992
117	Xantsk	Xanyeri	Xocalı	29.12.1992

LEĞET

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
118	Xarxaput	Məşəli	Goranboy	03.07.1998
119	Xersonovka	Nəsimi	Sabirabad	01.09.2004
120	Xəlifəkənd	Xəlifəkənd	Lerik	29.03.2005
121	Xndzristan	Almalı	Xocalı	29.12.1992
122	Xnuşinak	Xanoba	Xocavənd	29.12.1992
123	Xoşkeşiş	Xoşkeşin	Culfa	01.03.2003
124	Xoylu	Şirvan	Şamaxı	26.07.1994
125	Xtsabert	Çaylaqqala	Xocavənd	29.12.1992
126	Xanlar	Göygöl		25.04.2008
127	İkinci Aratkənd	Aratlı-Curuđlu	Ađsu	29.12.1992
128	İkinci İmamverdili	Qaralılar	Beyləqan	07.02.1991
129	İkinci Şordəhnə	Bəylük	Ađdaş	29.04.1992
130	İlis	Qarakötük	Xocalı	29.12.1992
131	İliç	Şərur		07.02.1991
132	26 Bakı komissarı	Səbail		29.04.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
133	İyirminci	Pıran	Lerik	07.02.1991
134	28 Aprel	Aran	Yevlax	29.04.1992
135	Jarski	Şirvanlı	Neftçala	03.07.1998
136	Jdanov	Beyləqan		18.03.1989
137	Kalininkənd	Vurğun	Ağstafa	29.12.1992
138	Kert	Quzumkənd	Xocavənd	29.12.1992
139	Keskon	Geskon	Lerik	29.03.2005
140	Keştaz	Çəmənli	Şuşa	01.03.2003
141	Ketam	Kotam	Ordubad	01.03.2003
142	Kənd Şahbuz	Şahbuzkənd	Şahbuz	01.03.2003
143	Kənzə	Gənzə	Ordubad	01.03.2003
144	Kərməçatax	Gərməçataq	Babək	01.03.2003
145	Kiçan	Balıqaya	Ağdam	29.12.1992
146	Kilsəli	Turşsu	Gədəbəy	07.02.1991
147	Kirov	Bineqədi	Bakı	29.04.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
148	Kirnə	Kırna	Culfa	01.03.2003
149	Kirovabad	Gəncə		07.12.1989
150	Kirovka	Həsənsu	Ağstafa	29.12.1992
151	Kirovka	Mircəlal	Saathı	07.02.1991
152	Kirov	Yeni Suraxanı	Bakı	29.12.1992
153	Kirov	Binəqədi		29.04.1992
154	Kirov	Kiçik Qaladərəsi	Şuşa	14.12.2004
155	Kirov	Kiçik Qaladərəsi	Şuşa	14.12.2004
156	Kirovkənd	Ənvər Məmmədخانlı	Ucar	12.01.2008
157	Kulibinka	Ovcubərə	Biləsuvar	03.07.1998
158	Kuybişev	Ölcələr	İmişli	29.04.1992
159	Küçay	Küçeyi	Quba	11.06.2002
160	Kürd Çullu	Kürçülü	Şərur	01.03.2003
161	Kürdəsər	Gürdəsər	Lerik	29.03.2005
162	Kürdkənd	Kürkənd	Şərur	01.03.2003

№	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
163	Kolxozaşen	Arpadüzü	Xocavənd	29.12.1992
164	Kolxozkənd	Bayramlı	Şəmkir	29.12.1992
165	Komintern	Soyuqbulaq	Gədəbəy	29.04.1992
166	Komraqç	Qırmızıqaya	Xocavənd	29.12.1992
167	Komsomol	Yuxarı Aran	Beyləqan	29.12.1992
168	Konistantinovka	İsmətli	Biləsuvar	29.12.1992
169	Kötük	Ağgədik	Xocalı	29.12.1992
170	Köynük	Göynük	Culfa	01.03.2003
171	Krasnoselski	Qara Nuru	Saatlı	29.12.1992
172	Qal	Gal	Culfa	01.03.2003
173	Qarahonc	Qarazəmi	Xocavənd	29.12.1992
174	Qaravəlili	Qaravəlli	Masallı	27.03.2001
175	Qarmigüc	Qızıloba	Xocalı	29.12.1992
176	Qarmiravan	Qızıloba	Tərtər	29.12.1992
177	Qarabəyli	Gəraybəyli	Ucar	05.10.2001

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
178	Qarabullu	Qabullu	Şərur	01.03.2003
179	Qarabürç	Qaraburc	Şərur	01.03.2003
180	Qarahacı	Qarağacı	Bərdə	22.05.2007
181	Qaralar	Yuxarı Qaralar	İmişli	14.09.2004
182	Qaris Əyribənd	Garis Əyribənd	Kürdəmir	24.09.2004
183	Qarqulu	Qarğılu	Cəlilabad	21.03.2001
184	Qarnakar	Çormanlı	Kəlbəcər	29.12.1992
185	Qasabovka	Xaspoladoba	Xaçmaz	29.04.1992
186	Qasım İsmayılov	Goranboy		07.02.1991
187	Qazıməmməd	Hacıqabul		24.04.1990
188	Qırmızı Oktyabr	Yenikənd	İsmayilli	21.03.2001
189	Qışlaq Abbas	Qışlaqabbas	Şərur	01.03.2003
190	Qışi	Kiş	Xocavənd	29.12.1992
191	Qutqaşen	Qəbələ		07.02.1991
192	Quruba	Qurumba	Lənkəran	05.10.2001

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
193	Quşçu Armavir	Quşçu Görən	Göygöl	29.12.1992
194	Quzeyqalər	Quzeyxırman	Xocavənd	29.12.1992
195	Qoçbek	Qoçbəyli	Xocavənd	29.12.1992
196	Qoçoqot	Yayıcı	Kəlbəcər	29.12.1992
197	Qorelsk	Daşbulaq	Gədəbəy	14.09.2004
198	Qoşmalıyan	Qosmalıyan	Lerik	29.03.2005
199	Qoşa Dizə	Qoşadizə	Babək	01.03.2003
200	Qoşa Dizə	Qoşadizə	Ordubad	01.03.2003
201	Qovlar	Kovlar	Sabirabad	14.09.2004
202	Leninabad	Bəşirli	Goranboy	06.05.1997
203	Leninabad	Samuxlu	Bərdə	29.04.1992
204	Leninabad	Sanqalan	Ağsu	29.12.1992
205	Leninabad	Təklə	Qobustan	29.04.1992
206	Leninavan	Şıxarx	Tərtər	29.12.1992
207	Lenin	Çınarlı	Şəmkir	29.12.1992

N�	Keçmiř ad	Yeni ad	Rayon	D�yiřdirilm� tarixi
208	Lenin	Sabunçu		29.04.1992
209	Lenink�nd	Qıraqlı	Saatlı	29.12.1992
210	Lenink�nd	Mustafab�yli	Saatlı	29.12.1992
211	Lenink�nd	N�rimanlı	Goranboy	06.05.1997
212	Lenin	Sabunçu	Bakı	29.04.1992
213	Levonarx	G�yax	T�rt�r	29.12.1992
214	Maçqalařen	C�tç�	Xocav�nd	29.12.1992
215	Mağavuz	Çardaqlı	T�rt�r	29.12.1992
216	Mahmudk�nd k�ndi	Mahmudk�nd	řur	01.03.2003
217	Manařid	M�n�řli	Goranboy	29.12.1992
218	Maniklu	M�likli	Ağdam	29.12.1992
219	Maralıq	M�l�lik	řahbuz	01.03.2003
220	Mardakert	Ağd�r�		26.11.1991
221	Marksovka	X�tai	Ağstafa	29.12.1992
222	Martunařen	Qarabulaq	G�yg�l	29.12.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
223	Martuni	Xocavənd		26.11.1991
224	Marzigi	Marzılı	Yevlax	11.06.2002
225	Masmına	Ağbulaq	Xocavənd	29.12.1992
226	Matsex	Mazix	Zaqatala	27.03.2001
227	Mehdişen	Mehdibeyli	Xocalı	29.12.1992
228	Mehralı	Mehrili	Şəmkir	27.03.2001
229	Metstağlar	Böyük Tağlar	Xocavənd	29.12.1992
230	Metsqaladəresi	Böyük Qaladəresi	Şuşa	29.12.1992
231	Metsşen	Ulu Qarabəy	Tərtər	29.12.1992
232	Mişleş	Mişleş	Zaqatala	27.03.2001
233	Məmmədadzor	Məmməddərə	Xocavənd	29.12.1992
234	Məmmədallı	Qapanlı	Şəmkir	26.07.1994
235	Məmmədli	Məhəmmədli	İmişli	04.12. 2001
236	Mərəzə	Qobustan		05.01.1991
237	Mixaylovka	Dəyirmanlar	Goranboy	03.07.1998

№	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
238	Mixtarikənd	Muxtar	Xocalı	29.12.1992
239	Minqrelks	Məqreləy	Tərtər	29.12.1992
240	Mirbəşir	Tərtər		07.02.1991
241	Mironabad	Nərimanabad	Yevlax	25.05.1991
242	Miruşen	Mirikənd	Xocavənd	29.12.1992
243	Mirzəyəndigah	Mərzəndiyə	Masallı	27.03.2001
244	Moşxmhat	Quşçubaba	Xocalı	29.12.1992
245	Möhərətağ	Kiçik Qarabəy	Tərtər	29.12.1992
246	Musaköy	Xanlıqlar	Qusar	26.07.1994
247	Naxçıvanik	Naxçıvanlı	Xocalı	29.12.1992
248	Nareştər	Narıncılar	Kəlbəcər	29.12.1992
249	Nasoslu	Hacı Zeynalabdin	Sumqayıt	07.02.1991
250	Nergin Oratağ	Aşağı Oratağ	Tərtər	29.12.1992
251	Nerkin Qılıçbağ	Aşağı Qılıçbağ	Xocalı	29.12.1992
252	Nerkin Sıznek	Aşağı Yemişan	Xocalı	29.12.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
253	Nəcəfəli Dizə	Nəcəfəlidizə	Babək	01.03.2003
254	Nəftəluq	Söyüdlü	Cəlilabad	21.03.2001
255	Nərimanovka	Nərimankənd	Biləsuvar	25.05.1991
256	Nəzirli	İkinci Nazırlı	Bərdə	22.05.2007
257	Ninki	Cəmiyyət	Xocavənd	29.12.1992
258	Nizami	Barlıbağ	Şəmkir	26.07.1994
259	Nizovaya	Niyazoba	Xaçmaz	29.04.1992
260	Norağün	Təzəbinə	Xocalı	29.12.1992
261	Noraşen	Güneşli	Hadrut	25.05.1991
262	Noraşen	Göydərə	Culfa	07.02.1991
263	Norşen	Yenikənd	Xocavənd	29.12.1992
264	Novoqerelovka	Ərtəpə	Gədəbəy	07.02.1991
265	Novoqolovka	Uzuntəpə	Cəlilabad	29.04.1992
266	Novoqrajdانovka	Çinarlı	Biləsuvar	07.02.1991
267	Novomixaylovka	Zəhmətabad	Biləsuvar	07.02.1991

LÜGƏT

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
268	Novospasovka	Pirbulaq	Gədəbəy	07.02.1991
269	Novotroitskoye	Nəsimi	Biləsuvar	07.02.1991
270	Novovasıliyevka	Kürkənd	Neftçala	15.05.2003
271	Nurs	Nursu	Şahbuz	01.03.2003
272	Nurullar	Nurallar	Yevlax	11.06.2002
273	Nüravud	Nuravud	Lerik	29.03.2005
274	Paiz	Payız	Babək	01.03.2003
275	Paravatumb	Qarıtapə	Xocalı	29.12.1992
276	Petrovaylovka	Dəlləkli	Quba	29.12.1992
277	Plankənd	Keçili	Şəmkir	26.07.1994
278	Pokrovka	Günəşli	Cəlilabad	27.03.2001
279	Poqosoqomer	Dəvədaşı	Kəlbəcər	29.12.1992
280	Porsova	Porsova	Cəlilabad	21.03.2001
281	Poştbinə	Gərəkli	Balakən	25.05.1991
282	Pravda	Qılıncbəyli	Şəmkir	03.07.1998

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
283	Prişib	Göytəpə	Cəlilabad	29.04.1992
284	Prorva	Dalğalı	Neftçala	03.07.1998
285	Puşkin	Biləsuvar	Biləsuvar	07.02.1991
286	Oxodərə	Axodərə	Zaqatala	27.03.2001
287	Oktyabrabad	Şirinbəyli	Saatlı	29.12.1992
288	Oktyabr	Yasamal	Bakı	29.04.1992
289	Olxovka	Göyşaban	Lənkəran	29.04.1992
290	Ordubad qəsəbəsi	Şəhriyar	Ordubad	01.03.2003
291	Orconikidze	Suraxanı	Bakı	18.04.1990
292	Orconikidze	Nərimankənd	Gədəbəy	14.09.2004
293	Oruc Dizə	Kalbaoruc Dizə	Babək	01.03.2003
294	Oryat	Öryət	Şəki	17.09.2004
295	Osyedərə	Osyodərə	Lerik	29.03.2005
296	Otradnoye	Qazanbatan	Saatlı	29.12.1992
297	Oytala	Hüytala	Zaqatala	14.09.2004

N�	Ke�miŐ ad	Yeni ad	Rayon	D�yiŐdirilm� tarixi
298	30-cu kilometr	HamarmeŐ	Lerik	07.02.1991
299	37-ci kilometr	PeŐt�tik	Lerik	07.02.1991
300	PuŐkin	Bil�suvar		07.01.1991
301	Razin	Bakıxanov	Sabu�cu	29.04.1992
302	Rev	Őelv�	Xocalı	29.12.1992
303	Rodnikova	Ađtala	Xa�maz	29.04.1992
304	Sabir	Sabirk�nd	Ordubad	01.03.2003
305	Saltax	Saltaq	Culfa	01.03.2003
306	Saratovka	Sahiloba	Neft�ala	18.12.2007
307	Sarxanlı	S�rxanlı	Ő�rur	01.03.2003
308	SardareŐen	S�rdark�nd	Xocalı	29.12.1992
309	SaruŐen	Dađyurd	Xocalı	29.12.1992
310	Sarov	Sarovlu	Goranboy	29.12.1992
311	Semyonovka	Qızılk�nd	İmiŐli	07.02.1991
312	Serebrovski	Qara�uxur	Suraxanı	29.04.1992

N^ö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
313	Seydişen	Seyidbəyli	Xocalı	29.12.1992
314	Seyidlər	Aşağı Seyidlər	Zərdab	06.05.1997
315	Seyidoba	Seyidlər	Saathl	18.12.2007
316	Səfərəliyev	Nəbiəğalı	Samux	29.12.1992
317	Səhra	Yuxarı Kəbirli	Beyləqan	26.07.1994
318	Sərkisəşen	Çağadüz	Xocavənd	29.12.1992
319	Sixtoraşen	Şıx Dursun	Xocavənd	29.12.1992
320	Siliban	Zilban	Zaqatala	27.03.2001
321	Sovetabad	Arpaçay	Şərur	01.03.2003
322	Sovxoz	Xətai	Şərur	07.02.1991
323	Sovxoz	Oğuzkənd	Şərur	01.03.2003
324	Spitakşen	Ağkənd	Xocavənd	29.12.1992
325	Stepanakert	Xankəndi		26.11.1991
326	Svetlaya Zaryə	Muğan	Cəlilabad	21.03.2001
327	Şahmasur	Şahmansurlu	Kəlbəcər	29.12.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
328	Şaqax	Şahyeri	Xocavənd	29.12.1992
329	Şamxor	Şəmkir		07.02.1991
330	Şaumyan	Xətai	Bakı	05.01.1990
331	Şaumyan	Gurbulaq	Daşkəsən	07.02.1991
332	Şaumyan	Qaradolaq	Ağcabədi	07.02.1991
333	Şaumyanovka	Məmişlər	Sabirabad	29.12.1992
334	Şaumyan	Pirverdilər	Daşkəsən	07.02.1991
335	Şaumyanovsk	Aşağı Ağcakənd	Goranboy	29.04.1992
336	Şarukkar	Kəmərqaya	Daşkəsən	29.12.1992
337	Şilyan	Ərəş	Yevlax	07.02.1991
338	Şirvanzadə	Xoylu	Şamaxı	29.12.1992
339	Şurakənd	Abbasqulular	Goranboy	11.06.2002
340	Şurakənd	Günəşli	Gədəbəy	14.09.2004
341	Şurakənd kəndi	Şahdağ	Gədəbəy	14.09.2004
342	Tatyanovka	Aranlı	Biləsuvar	07.02.1991

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
343	Təzəkənd kəndi	Təzəkənd	Babək	01.03.2003
344	Təzəkənd kəndi	Təzəkənd	Şərur	01.03.2003
345	Təzəkənd	Uğurbəyli	Bərdə	07.02.1991
346	Tirkeş	Türkeş	Şahbuz	01.03.2003
347	Traxtik	Zoğalbulaq	Xocavənd	29.12.1992
348	Tsmaqaqoğ	Bazarkənd	Kəlbəcər	29.12.1992
349	Tsur	Sor	Xocavənd	29.12.1992
350	Tyak	Dağdöşü	Xocavənd	29.12.1992
351	Tülüconi	Tülüconu	Lerik	29.03.2005
352	Udullu	Birinci Udullu	Hacıqabul	15.05.2003
353	Ulya Noroşen	Oğlanqala	Şərur	07.02.1991
354	Ustupu	Üstüpu	Ordubad	01.03.2003
355	Üçüncü Beynəlmiləl	Əliyaqublu	Şəmkir	11.02.1997
356	Üzeyirkənd	Avşar	Ağcabədi	07.02.1991
357	Vaqaus	Qozlu	Kəlbəcər	29.12.1992

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
358	Vardanlı	Kərimli	Oğuz	07.02.1991
359	Vartaşen	Oğuz		07.02.1991
360	Vasilyevka	Ağçay	Xaçmaz	29.04.1992
361	Verxıyan	Bəhmənli	Zaqatala	29.12.1992
362	Verin Oratağ	Yuxarı Oratağ	Kəlbəcər	29.12.1992
363	Vənklı	Vəngli	Kəlbəcər	29.12.1992
364	Vladimirovka	Nizami	Sabirabad	14.09.2004
365	Voytala	Vühtala	Zaqatala	14.09.2004
366	Yenikənd	Danyeri	Şərur	01.03.2003
367	Yenikənd	Kiçikoba	Şahbuz	01.03.2003
368	Yeniyoł	Məmmədza Dizə	Babək	01.03.2003
369	Yelenovka	Hacıhüseynli	Quba	29.12.1992
370	Yenikənd	Aşağı Kəsəmən	Ağstafa	29.12.1992
371	Yuxarı Aza	Aza	Ordubad	01.03.2003
372	Yuxarı Əndəmiç	Yuxarı Əndəmiç	Ordubad	01.03.2003

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Rayon	Dəyişdirilmə tarixi
373	Yuxarı Remeşen	Güney Qışlaq	Şahbuz	01.03.2003
374	Yuxarı Vılık	Vılık	Lerik	29.03.2005
375	Zamzur	Dərəkənd	Xocavənd	29.12.1992
376	Zeyxuroba	Xanoba	Xaçmaz	14.09.2004
377	Zorkeşiş	Hacıxanlı	Laçın	07.02.1991
378	Zupun	Zopun	Cəlilabad	27.03.2001
379	Zuvandlı	Yeni Zuvand	Masallı	27.03.2001
380	Zümürxaç	Zümürxan	Bərdə	22.05.2007

Gürcüstan Respublikası ərazisində adı dəyişdirilmiş Azərbaycan şəhərləri

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad	Dəyişdirilmə tarixi
1	Ağbulaq	Tetriskaro	1940
2	Barmaqsız	Salka	1932
3	Başkeçid	Dmanisi	1947
4	Qaratəpə-Qarayazı	Qardabani	1947
5	Çörük Qəmərli	Katarinenfeld	1817
		Lüksemburq	1921
		Bolnisi	1943
6	Sarvan	Borçalı	1929
		Marneuli	1947
7	Şülöyür	Şaumyan	1925
		Şulayer	1991

1991-1992-ci illərdə Gürcüstanın Bolnisi və Qardabani rayonlarında dəyişdirilmiş Azərbaycan toponimləri

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad
8	Faxralı	Talaveri
9	Arıxlı	Naxeduri
10	Hasanxocalı	Xidiskuri
11	Daşlıqullar	Mixrani
12	Qoçulu	Çapala
13	Əsmələr	Mskneti

Nö	Keçmiş ad	Yeni ad
14	Cəfərli	Samtreti
15	İmirhəsən	Savaneti
16	Molla Əhmədli	Xataveri
17	Saraçlı	Mamxuti
18	Aşağı Qoşakilsə	Kvemo Arkvani
19	Yuxarı Qoşakilsə	Zemo Arkvani
20	Sarallar	Zvateri
21	Mığırılı	Vanati
22	İncioğlu	Şua Bolnisi
23	Aşağı Güləver	Geta
24	Yuxarı Güləver	Cipori
25	Dəmirli	Xaxlojvari
26	Kibirçik	Jresi
27	Arakel	Cecpariani
28	Babakiçilər	Musaprian (sonradan Poçxveriani)
29	Beytəkər	Bartakari
30	Muğanlı	Farizi
31	Kolagir	Tsurtavi
32	Abdallı	Cavşantaş
33	Qaratikan	Saberiti
34	Tapan	Disleli
35	Çatax	Xaissopeli
36	Qaradaşlı	İçrita
37	Kəpənəkçi	Kvemo Bolnisi
38	Soğanlıq	Poniçala

2010-2011-ci illərdə Gürcüstanın Marneuli və Salk rayonları üzrə dəyişdirilmiş Azərbaycan toponimləri

Marneuli rayonu üzrə:

№	Keçmiş ad	Yeni ad
39	Dəmyə Gorarxı	Zenemxari
40	Axlı Lalə	Kvemo Zenemxari
41	Araplı	Qağma Şavgele
42	Axlı Mahmudlu	Qamoğma Şavgele
43	Yenikənd	Axalsopeli
44	Baytar	Cxaltashua
45	Ambarovka	Ambarovka-Baqratisa
46	Azizkənd	Patara Algeti
47	Bəylər	Didi Beğlebi
48	Bala Bəylər	Patara Beğlebi
49	Ajiiskendi	Mlaşnari
50	Budionovka	Kveda Medzamula
51	Daştəpə	Kldistsiri
52	Beitarapçı	Arxiscalı
53	Damiyə	Mtistsiri
54	Burdazor	Banoş
55	Ulyanovka	Berxviani
56	Ağkürpü	Saba

Salk rayonu üzrə:

Nº	Keçmiş ad	Yeni ad
57	Xadiki	Tbeti
58	Qunyaqala	Saqmeba
59	Tiakilsə	Qantiadi
60	Yeddikilsə	Sakdrioni
61	Axlıki	Koxta
62	Şipiaki	Çrdilisubani
63	Kvemo Xaraba	Xareba
64	Kiyariyaki	Axalşeni
65	Sapar-Xaraba	Samadlo
66	Çapayevka	Kavta
67	Cinisi	Artsivani
68	Qaraqum	Sabecisi

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov M.Ə. Bəndəliyev N.S., Məmmədov X.H. Böyük Qafqazın Cənub-Şərq hissəsinin toponimiyası. Bakı: Maarif, 1993, 196 s.
2. Abdullayev B. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı: Azərnəşr, 1985, 68 s.
3. Abiyev A. Azərbaycan türk şəxs adlarının izahlı lüğəti. Bakı: Nərgiz, 1998, 188 s.
4. Abiyev A. Şəxs adları lüğəti. Bakı: Çıraq, 2002, 398 s.
5. Adilov.M.M., Paşayev.A. Azərbaycan onomastikası. Bakı: ADU, 1987, 86 s.
6. Adilov.M.M. Şəxs adlarımızın bugünkü vəziyyəti barədə / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları (15-16 aprel 1988), Bakı: APİ, 1988, s. 27-29
7. Afad Qurbanov və onun onomastika məktəbi / N.M.Xudiyevin redaktəsi ilə Bakı: Maarif, 1999, 311 s.
8. Axundov A.A. Dil və ədəbiyyat, I cild. Bakı: Gənclik, 2003, 660 s.
9. Axundov A.A. Torpağın köksündə tarixin izləri. Bakı: Gənclik, 1983, 136 s.
10. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1982, 254 s.
11. Aslanov V. Azərbaycan şəxs adları haqqında // "Bakı" qəzeti, 10 aprel 1978.

12. Aşurbəyli S. "Bakı" toponimi / Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakı: Elm, 1973, s. 16 - 18
13. Aşurbəyova S. Bakı şəhərinin tarixi. Bakı: Azər nəşr, 1998, 356 s.
14. Azərbaycan Ali Sovetinin məlumatları. 1989, (№ 1-12); 1990 (№ 1-12), 1991 (№ 1-12); 1992 (№ 1-12); 1993 (№ 1-12); 1994 (№ 1-12).
15. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Elm, III cild, 1983, 555 s.
16. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Bakı, Çıraq, II cild, 1999, 412 s.
17. Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı: APİ, 1987, 333 s.
18. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları (15-16 aprel 1988). Bakı: APİ, 1988, 307 s.
19. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları (28-29 mart 1990). Bakı: APU, 1990, 311 s.
20. Azərbaycan onomastik problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları (26-27 mart 1992). Bakı: APU, 1993, 243 s.
21. Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfransın materialları (20-31 oktyabr 1994-cü il). Bakı: ADPU, 1995, 164 s.
22. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu / Azərbaycan Ali Sovetinin Məlumatı. 1992, № 12.
23. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu / "Azərbaycan" qəzeti, 4 yanvar 2003.
24. Azərbaycan Respublikasının fəxri adları haqqında Azərbaycan Respublikası qanunu / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 1998 № 5, s. 1068
25. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu. 1998-2004.
26. Azərbaycan SSR. İnzibati-ərazi bölgüsü. Bakı: Azər nəşr, 1979, 224 s.

27. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Məlumatı. 1996-1997.
28. Azərbaycan şəxs adları. Soraq kitabı / Tərtib edəni: M.Şirəliyev, B.Abdullayev, Ş.Sədiyev. Bakı: Işıq, 1987, 84 s.
29. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı lüğəti / Tərtib edəni A.Paşayev, A.Bəşirova. Bakı: 2003, 190 s.
30. Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakı: Elm, 1973.
31. Azərbaycan toponimləri, ensiklopedik lüğət. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 2000, 588 s.
32. Bayramov. A. Qədim Oğuz ellərinin – Ağbaba, Şərəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları (toponimləri). Sumqayıt: 1996, 241 s.
33. Bakıxanov A. Gülüstanı-İrəm. Bakı: Azərbaycan SSR EA Nəşriyyatı, 1951, 252 s.
34. “Bakı” qəzeti. 19 avqust 1989.
35. Bakı şəhərinin toponimik məlumat kitabı. Bakı: Qorqud, 1999, 223 s.
36. Budaqov B.Ə. Azərbaycan coğrafiya terminlərinin bəzi məsələlərinə dair // Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. 1959, № 1 s. 149-153
37. Budaqov B.Ə. Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsi və vəzifələri haqqında / Azərbaycan toponimiyasının öyrənilməsinə həsr edilmiş elmi konfransın materialları. Bakı: Elm, 1973, s. 3 - 6
38. Budaqov B. Ə. Toxunulmaz müqəddəslər // “Elm və həyat” jurnalı, 1979, № 12, s. 5-7
39. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Oğuz eli, 1998, 452 s.
40. Budaqov B.Ə. Türk uluslarının yer yaddaşı. Bakı: Elm, 1994, 270 s.
41. Bünyadov T. Azərbaycan arxeologiyası oçerkləri. Bakı, Azər-nəşr, 1960, 180 s.
42. Cəfərov S.Ə., Qarayev A.H., Cəfərova K.Ə. Avropa mənşəli sözlərin qısa lüğəti. Bakı: Maarif, 1981, 234 s.

43. Cəfərov S.Ə. Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı. Bakı: API, 202 s.
44. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1980, 215 s.
45. Cəfərov Y.M. Müstəqillik dövründə Bakı şəhərinin urbanonimlər sistemində gedən proseslər // Tədqiqlər, Bakı: Elm, 2004, №3, s. 260-268
46. Cəfərov Y.M. Azərbaycanın kütləvi informasiya vasitələrində onomastik vahidlərin adlandırılması və ifadəsi // Kontekst-3, Bakı: Elm, 2003, s. 134-142
47. Cəmşidov Ş.A. “Baylaqan” adının mənası haqqında // Azərbaycan SSR EA-nın Məruzələri, 1964, № 12, s. 51-53
48. Çobanov M.N. Azərbaycan antroponimiyasının əsasları. Bakı: Maarif, 1998, 332 s.
49. Çobanov M.N. Familiya, təxəllüs. Tbilisi: Qanatləba, 1987, 92 s.
50. Dəmirçizadə Ə. 50 söz. Bakı: Gənclik, 1968, 104 s.
51. Elli M. “Varta”, “Qutqa”, “Şen” adları necə yaranıb? // “Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 28 iyul 1985.
52. Eyvazova. R. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı: Elm, 1995, 242 s.
53. Əhmədova E. Yazılı dastanlarda onomastik leksika (“Şəhriyar” dastanının materialları əsasında). Bakı: Şərq-Qərb, 2001, 74 s.
54. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti / Tərtib edəni: Ə.Mirəhmədov. Bakı: Maarif, 1988, 268 s.
55. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti. 2 mart 1990.
56. Əhmədov T.M. Azərbaycan paleotoponimiyası. Bakı: ADU, 1985, 88 s.
57. Əhmədov T.M. Azərbaycan toponimikasının əsasları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1991, 318 s.
58. Əhmədov T.M. El-obamızın adları. Bakı: Gənclik, 1984, 128 s.
59. Əliyərli S. Hörmətli yoldaşlar! // “Azərbaycan gəncləri” qəzeti 25 iyul 1965-ci il.
60. Əliyeva D. Toponimlərin üslubi linqvistik xüsusiyyətləri (M.S.Ordubadinin romanları əsasında). Bakı: Maarif, 2000, 81 s.

61. Əliyev Ə.İ. Uzaq keçmişimizin şahidləri // " Elm və həyat" jurnalı, 1978, № 6 s. 29-31
62. Əliyeva R.Z. Azərbaycan toponimiyasında gedən proseslər (I hissə) // Filologiya məsələləri, AEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, VI buraxılış. Bakı: Örnək, 1996, s.25-47
63. Əliyeva R.Z. Azərbaycan toponimiyasında gedən proseslər (II hissə) // Filologiya məsələləri, VII buraxılış. Bakı: Örnək, 1996, s. 15-27
64. Əliyeva R.Z. Azərbaycan toponimləri (XVIII-XIX əsrlər rus və Avropa səyyahlarının əsərlərində qeydə alınmış Azərbaycan toponimlərinin tarixi-linqvistik təhlili). Bakı: Qanun, 2002, 135 s.
65. Əliyeva S. Orxon-Yenisey abidələrində toponimlər. Bakı: Elm, 2003, s. 149.
66. Əliyev H. Ümumi antroponimika problemləri. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1995, 126 s.
67. Əliyev H. Familiyaların formalaşması məsələlərinə dair / Azərbaycan onomastik problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları (26-27 mart 1992). Bakı: APU, 1993, s. 13
68. Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu / Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000, № 10, 4242 – 4251.
69. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: Azərbaycan SSR EA-nın nəşri, 1966, 314 s.
70. Əzizov E.İ. Söz xəzinəsi – söz haqqında araşdırmalar. Bakı: Maarif, 1995, 128 s.
71. Fərəcov N.R. Familiyalarımızın taleyinə dair mülahizələr / Azərbaycan dilinin etimologiya və onomastikası məsələləri. Bakı BDU nəşriyyatı, 1990, s. 96-100
72. Fərzəli Əjdər. Qobustan (Respublika ərazisində Qobu və Qobustanla bağlı toponimlər haqqında) // "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 12 iyun 1984.
73. Gəncə (tarixi oçerk). Bakı, Elm, 1994. 152 s.
74. Göyalp Z. Türkçülüyün əsasları. Bakı: Maarif, 1991, 175 s.
75. İsrailova R.D., Məşədiyev Q.İ., Cəfərov Q.H. Azərbaycan dilinin onomastikası (oçerklər). Bakı: Elm, 1987, 188 s.

76. Hacıyev A.Ş. Müasir Azərbaycan onomastikasında gedən proses / Azərbaycan onomastik problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları (26-27 mart 1992). Bakı: APU, 1993, s. 192-195
77. Hacıyev A.Ş. Azərbaycan dilinin onomastik sistemi. (Azərbaycan toponimlərinin linqvistik xüsusiyyətləri) Bakı: API, 1990, 102 s.
78. Hacıyev. T.İ. Satira dili. "Molla Həsərdin" in dili. Bakı: ADU, 1975, 178 s.
79. Hacıyev İ.Z., Vəliyev S.İ. Yeni doğulmuş uşaqlara verilən şəxs adlarının statistik-struktur sistemində dair / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları (15-16 aprel 1988). Bakı: API, 1988, s. 86.
80. Həsənov A.Q. Coğrafi adlarda tarixin izləri // Bakı: ADU-nun elmi əsərləri. Dil və ədəbiyyat seriyası, 1966, № 3, s. 19-27
81. Həsənov Ə. Azərbaycan şəxs adlarının izahlı-etimoloji lüğəti. Bakı: Mütərcim, 2002, 287 s.
82. Həsənov H. Söz və adların yaranması. Bakı: Azərb. SSR. Bilik Cəmiyyəti, 1978, 40 s.
83. Həsənov H. Söz və ad. Bakı: Maarif, 1984, 100 s.
84. Həsənov H.Ə. Fəmiya sosial-ictimai hadisə kimi / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları (28-29 mart 1990). Bakı: APU, 1990, s. 9 - 11
85. Həsənov X. Kəndlərimizin adı da müasir olmalıdır // "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 25 iyul 1965.
86. Hüseynzadə Ə. Sabunçu toponiminin mənşəyi // Azərb. SSR. Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin elmi əsərləri. Tarix və fəlsəfə seriyası, 1975, № 7, s. 44-46.
87. Hüseynzadə Ç. Tarixi adlar qaytarılmalıdır // "Kommunist" qəzeti 16 may 1989.
88. Hüseynzadə M.H. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif, 1983, 319 s.
89. Xalqova R.F. Azərbaycan antroponimlərində tarixi və ictimai-siyasi şəraitin əksi // Azərbaycan EA-nın xəbərləri. Ədəbiyyat dil və incəsənət seriyası, 1990, № 4, s. 52-54

90. Xalıqov F.R. Folklor onomastikası. Bakı: Elm, 1998, 137 s.
91. Xasiyev Z. Tovuzun toponim dünyası. Bakı: Sabah, 1997, 110 s.
92. Xudiyev N.M. Azərbaycan antroponimlərinin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Azərneşr, 2005, 160 s.
93. Xudiyev N.M. Müasir Azərbaycan antroponimikasında progressiv meyllər / Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı: APİ, 1987, s. 282-284
94. Xudiyev N.M. Sovet dövrü Azərbaycan ədəbi dilinin şəxs adları hesabına zənginləşməsi/ Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları Bakı: APİ, 1987, s. 32-35
95. Karnegi D. Dostu necə qazanmalı. Bakı: Işıq, 1993, 239 s.
96. Kompas-2004. Ensiklopedik məlumat-biznes kataloqu. Bakı: Kompas-Azərbaycan, 2004, 1081 s.
97. Qaziyev S. Azərbaycanın qədim abidələri. Bakı: Uşaqgəncneşr, 1948, 68 s.
98. Qeybullayev Q. Ə. Azərbaycanda qırçaq mənşəli etnotoponimlər haqqında // Azərb. SSR EA Məruzələri, 1976, № 4, s. 81 – 84
99. Qeybullayev Q.Ə. Azərbaycanın bəzi toponimlərinin mənşəyinə dair (Qutqaşen, Zaqatala, Kəlbəcər, Tovuz) // Azərb. SSR EA Məruzələri, 1974, № 11, s. 62-65
100. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I cild. Bakı: Nurlan. 2004, 340 s.
101. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomastikası. Bakı: APİ, 1986, 116 s.
102. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomastikası məsələləri, Bakı: APİ, 1986, 100 s.
103. Qurbanov A.M. Dünyada türk adları. Bakı: Elm, 2000, 27 c.
104. Qurbanov A.M. Ortaq müsəlman adları. Bakı: Elm, 2000, 22 s.
105. Qurbanov A.M. Poetik onomastika. Bakı: APİ, 1988, 38 s.
106. Qurbanov A.M. Türk antroponimlərinin inkişafı dövrləri. Bakı: Elm, 2000, 58 s.
107. Qurbanov A.M. Azərbaycanlı adları – uşağa necə ad seçməli. Bakı: Gənclik, 1993, 112 s.

108. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomastikasının müasir problemləri / Azərbaycan onomastik problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları (26-27 mart 1992). Bakı: APU, 1993, s. 3-6
109. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomologiyası və müasir tələblər / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfransın materialları (20-31 oktyabr 1994-cü il). Bakı: ADPU, 1995, s. 3-5
110. Qurbanov A.M. Dilçi onomoloqların vəzifələri // "Azərbaycan müəllimi" qəzeti 14 iyun 1995.
111. Qurbanova F.A. Antroponimyanın nəzəri məsələlərinə dair (Altay dilləri materialları əsasında). Bakı: Elm, 2001, 134 s.
112. Qurbanova F.A. Oğuz qrupu türk dillərində soy adları və onların xüsusiyyətləri / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfransın materialları (20-31 oktyabr 1994-cü il). Bakı: ADPU, 1995, s. 50
113. Mahmudova S. Ermənistanda türk mənşəli yer adları. Bakı: Yazıçı, 1995, 68 s.
114. Mamayev H.M. Azərbaycan SSR-də coğrafi adların düzgün yazılışı haqqında (Müzakirə təriqi ilə). Bakı: Azərbaycan SSR EA-nın nəşri, 1950, 17 s.
115. Mehreliyev Ə.B. Azərbaycan SSR-də coğrafi adları öyrənməyin bəzi məsələləri haqqında // Azərb. SSR EA-nın Xəbərləri. Geologiya-coğrafiya elmləri seriyası, 1958, № 1, s. 115-125
116. Məmmədquluzadə C. Felyetonlar, məqalələr, xatirələr, məktublar. Bakı: 1961, 1018 s.
117. Məmmədquluzadə C. Xatiratım. Bakı: Gənclik, 1971, 109 s.
118. Məmmədli N.G. Adını mən verdim, yaşını Allah versin. (Türk şəxs adlarının izahlı sözlüyü). Bakı: Maarif, 1995, 100 s.
119. Məmmədov F. Azəri adları və ya Azərbaycanda ən çox işlənən adlar. Bakı: Çapaşoğlu, 2004, 53 s.
120. Məmmədov N.G. Azərbaycan respublikasının oronimləri. Bakı: BDU, 1999, 297 s.
121. Məmmədov N.G. Azərbaycanın yer adları. Bakı: Azərneşr, 1993, 179 s.
122. Məşədiyev Q.İ. Zaqafqaziyanın Azərbaycan toponimləri. Bakı: Elm, 1990, 146 s.

123. Məşədiyev Q. İ. Gəncə toponimi haqqında // "Elm və həyat" jurnalı. 1985, № 9, s. 25-27
124. Məşədiyev Q.İ. Müstəqillik dövründə Azərbaycan onomastikasında gedən proseslər // "Elm" qəzeti, 30 may 2003, № 17-18
125. Mirzə O.M. Adlarımız: Məlumat kitabı. Bakı, Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1993, 269 s.
126. Mirzəyev H. Aşıq pöeziyasında yaşayan adlarımız və tariximiz. Bakı: ADPU, 1997, 351 s.
127. Mirzəyev H. Dərələyəz mahalının toponimləri və şivə sözləri. Bakı: Ağrıdağ, 2003, 359 s.
128. Mirzəyev M., Ağayev Ş. Masallı toponimləri. Bakı: Maarif, 1992, 59 s.
129. Mirzəzadə A. Xankəndi – Azərbaycanın mirvari şəhəri //
130. Mollazadə S.M. Coğrafi adlar və Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı: Elm, 1973, 44 s.
131. Mollazadə S.M. Azərbaycan dilində coğrafi adlar necə yaranmışdır? Bakı: Elm, 1974, 36 s.
132. Mustafayeva Q. Adların üslubi imkanları. Bakı: APİ, 1990, 100 s.
133. Mustafayeva Q. Onomastik vahidlərin üslubi-linqvistik xüsusiyyətləri. Bakı: Nurlan, 2001, 179 s.
134. Nəsrəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. Bakı: Elm, 1989, 256 s.
135. Nuriyev E.B. Azərbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası. Bakı: Elm, 1989, 110 s.
136. Nuriyev E.B. Vartaşen və Qutqaşen oykonimlərinin mənşəyinə dair // Azərb. SSR. EA-nın Məruzələri XLIII c., № 2, 1987, s. 78-79
137. Paşa A. Azərbaycan antroponimiyasının leksik problemləri. Bakı: Maarif, 1997, 253 s.
138. Paşa A. Azərbaycan şəxs adları. Bakı: Maarif, 1996, 208 s.
139. Sadiq F. Adını de, səni tanıyım // "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti 5 may 1989.
140. Sadiq İ. Tarixdən silinmiş adlar // "Ulduz" jurnalı 1990, № 6 s. 55-63

141. Sadıqov Z. Azərbaycan dilində şəxs adları: Fil. elm. nam. ...dis. Bakı, 1975.
142. Sarabski H. Köhnə Bakı. Bakı: Yazıçı, 1982, 252 s.
143. Seyidov Y.M. Azərbaycan ədəbi dilində söz birləşmələri. Bakı, Maarif, 1966, 340 s.
144. Sədiyev Ş.M. Dil haqqında hekayələr. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1959, 126 s.
145. Sədiyev Ş.M. Adlar necə yaranmışdır. Bakı: Gənclik, 1969, 70 s.
146. Sədiyev Ş.M. Azərbaycan fəmiliaları. Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi // 1978, № 4, s. 72-77
147. Səlimov-Şağani S.T. Abşeronun yer adları. Bakı: Elm, 1993, 72 s.
148. Şahbazov F. Xoşagəlməz adlar, addəyişmə və çoxadlılıq / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş II elmi-nəzəri konfransın materialları (15-16 aprel 1988). Bakı: APİ, 1988, s. 99-101
149. Tanrıverdiyev Ə. "Kitabi-Dədə-Qorqud"da şəxs adları. Bakı: Elm, 1999, 158 s.
150. Tanrıverdiyev Ə. Türk mənşəli Azərbaycan antroponimləri. Bakı: ADPU, 1996, 159 s.
151. Tapdıqoğlu N. Füzuli rayonu və onun toponimiyası (qısa etimoloji lüğət) Bakı: Ünsiyyət, 2008, 984 s.
152. Tapdıqoğlu N. Göyçay rayonu və onun toponimiyası. Bakı: Təhsil, 2004, 244 s.
153. Tapdıqoğlu-Vəlişov N. Kəlbəcərin toponimləri (qısa ensiklopedik lüğət) Bakı: Təhsil, 2002, 140 s.
154. Tapdıqoğlu N. Cəbrayıl rayonu və onun toponimiyası (qısa etimoloji lüğət) Bakı: Təhsil, 2004, 454 s.
155. Təkləli M. Qərbdən-Şərqə. Ulu Türk Yurd adlarının dəyişdirilməsi tarixindən. Bakı: Elm, 1999, 244 s.
156. Verdiyeva Z.N. Köməkçi ad kateqoriyası. Bakı: Maarif, 1990, 228 s.
157. Vəliyev M.H. Azərbaycan. (Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi öçerk). Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı. 1993, 192 s.

158. Vəliyev S. Qədimdən qədim Azərbaycanım. Bakı: Azərnəşr, 112 s.
159. Vəliyeva T. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin onomastik sistemi haqqında / Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfransın materialları (20-31 oktyabr 1994-cü il). Bakı: ADPU, 1995, 135-137
160. Yusifov Y.B., Kərimov S.K. Toponimikanın əsasları. Bakı: Maarif, 1987, 201 s.
161. Yusifova Ş. Milli soyadlarımız haqqında /Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş V elmi-nəzəri konfransın materialları (20-31 oktyabr 1994-cü il). Bakı: ADPU, 1995, s. 41- 49
162. Yüzbaşov R.M.. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər). Bakı: Azərb. SSR EA-nın nəşri, 1966, 158 s.
163. Yüzbaşov R.M. Müəllimin toponimik lüğəti // Tarix, ictimaiyyət coğrafiya tədrisi jurnalı. Bakı: 1969, № 6, s. 50
164. Yüzbaşov R.M., Əliyev K. H., Sədiyev Ş.M. Azərbaycan coğrafi adları. Oçerklər. Bakı: Maarif, 1972, 96 s.
165. Zərbədi H. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1960

Rus dilində

166. Ашурбейли С.Б. О названии города Баку // ДАН Азерб.ССР, т.14, 1958, № 3, с.735-740
167. Бакиханов А.К. Сочинения, записки, письма. Баку: Элм,1983, 284 с.
168. Баскаков Н.А. Русские фамилии тюркского происхождения. Баку: Язычы, 1992, 280 с.
169. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование). Баку: Элм, 1986, 167 с.
170. Гейбуллаев Г.А. О некоторых закономерностях в образовании топонимики Азербайджана (в порядке обсуждения) // Изв. АН Азерб. ССР. Сер. истории, философии и права, 1975, № 1, с 95 - 102
171. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнопонимов Азербайджана / Азербайджанский этнографический сборник . Баку: Элм, 1981, с. 153-164.

172. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнопонимов Азербайджана (Галагани, Гаялы, Гаргалыг, Дана-чы, Дуванны, Улашлы) // ДАН Азерб. ССР, т. 34. 1978, № 11 с. 69-72
173. Гулиева Л.Т. Типология семантической структуры топонимиков разносистемных языков (на материале топонимии Азербайджана). Баку: АПИ, 1990, 202 с.
174. Гумилев Л.Н. Древние тюрки. М.: Изд. Наука, 1967, 504 ст.
175. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка том IV, Р V. М. Русский язык, 1982, 683 с.
176. Жучкевич В.А. Общая топонимика. Минск: Вышэйш школа, 1968, с. 429.
177. Ибн Хордадбех. Книги путей и стран. Баку: Элм, 1986, 427 с.
178. Мамаев Г.М. О правильной транскрипции названий географических объектов Азербайджанской ССР. Баку: Изд. АН Аз. ССР, 1950, 15 с.
179. Материалы докладов II научной конференции, посвященной изучению топонимии Азербайджанской ССР. Баку, Элм, 1981, с. 221.
180. Моллазаде С.М. Топонимия северных районов Азербайджана. Баку: Маариф, 1979, 206 с.
181. Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая. Изд. Саратовского ун-та, 1982, 256 с.
182. Мурзаев Э.М. География в названиях. М.: Наука, 1982, 176 с.
183. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. М.: Мысль, 1974, 382 с.
184. Никонов В.А. География фамилий. М.: Наука, 1988, 189 с.
185. Никонов В.А. Имя и общество. М.: Наука, 1974, 278 с.
186. Никонов В.А. Введение в топонимику. М.: Наука, 1965, 179 с.
187. Подолская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. М: Изд. Наука, 1978, 198 с.
188. Сирийские источники XII-XIII вв. об Азербайджане. Баку: Изд. Акад. Наук Аз ССР. 1960, с. 192
189. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. М.: Наука, 1973, 366 с.

190. Суперанская А.В., Сулова А.В. Современные русские фамилии. М.: Наука, 1981, 176 с.
191. Суперанская А.В. Что такое топонимика? М.: Наука, 1984, 182 с.
192. Халыгова Р.Ф. Пути развития современной Азербайджанской антропониимии (в социолингвистическом аспекте): Автореф. дис. канд. фил. наук. Баку: 1992, 22 с.
193. Чичагов В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий. М.: Учнедгиз, 1959, 128 с.

İnternet ünvanları:

194. <http://www.president.az/articles/2041>
195. <http://www.ives.ru/info/cities.html>
196. <http://www.meclis.gov.az/layiheler/>
197. <http://bakililar.az/index.php>
198. <http://www.mediaforum.az/articles.php?lang=az&page=04&articleid=20100407015326045>

MÜNDƏRİCAT

BİR NEÇƏ SÖZ	3
GİRİŞ	8

I FƏSİL AZƏRBAYCAN TOPONİMİYASI MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ	23
1.1. Toponimlərin dəyişdirilməsini şərtləndirən amillər.....	25
1.2. Azərbaycanda yer adlarının dəyişdirilməsi prinsipləri	31
1.3. Oykonimlər	37
1.4. Hidronimlər.....	51
1.5. Urbanonimlər.....	57

II FƏSİL MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ ONOMASTİKASININ SAHƏLƏRİ ÜZRƏ GEDƏN PROSESLƏR	84
2.1. Antroponimlər.....	85
2.1.1. Şəxs adları.....	86
2.1.2. Soyad	105
2.1.3. Ləqəblər	133
2.1.4. Təxəllüslər	134
2.1.5. Titullar.....	136
2.1.6. Fəxri adlar.....	138
2.2. Ktematonimlər	139
2.2.1. Erqonimlər	141
2.2.2. Xrematonimlər	151

2.2.3. Xrononimlər.....	152
2.2.4. İdeonimlər	154
III FƏSİL ADLARIN LİŦQVİSTİK TƏHLİLİ	164
3.1. Toponimlərin qrammatik xüsusiyyətləri.....	164
3.2. Toponimlərin semantikasi.....	177
3.3. Şəxs adlarının qrammatik xüsusiyyətləri.....	217
3.4. Şəxs adlarının semantikasi	224
3.5. Ktematonimlərin linqvistik təhlili.....	226
IV FƏSİL XÜSUSİ ADLARIN VİRTUAL MÜHİTİ.....	235
4.1. Yeni onomastik vahidlər – domen adları	237
4.2. Çoxdilli internet (Multilingual internet).....	245
4.3. İnternetdə transliterasiya	247
4.4. Elektron hökumətdə adlar	251
4.5. Adların ekologiyası.....	253
NƏTİCƏ	256
QANUNVERİCİLİK.....	264
Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu	264
Coğrafi obyektlərin adları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu	273
Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu	280
Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı	306
Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı	311
Adın, ata adının və soyadın verilməsi və dəyişdirilməsi qaydaları.....	323

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi yanında Toponimiya komissiyası haqqında əsasnamə.....	333
Azərbaycan xalqının tarixi adları, tarixi və mədəni sərvətlərinin adları və onlarla bağlı xüsusi işarələrin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən əmtəə nişanı kimi istifadəsinə icazə verilməsi Qaydaları	337
LÜĞƏT.....	340
Müstəqillik dövründə Azərbaycan Respublikası ərazisində dəyişdirilmiş toponimlər haqqında məlumat.....	340
Gürcüstan Respublikası ərazisində adı dəyişdirilmiş Azərbaycan şəhərləri.....	366
1991-1992-ci illərdə Gürcüstanın Bolnisi və Qardabani rayonlarında dəyişdirilmiş Azərbaycan toponimləri...	366
2010-2011-ci illərdə Gürcüstanın Marneuli və Salk rayonları üzrə dəyişdirilmiş Azərbaycan toponimləri.....	368
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	370

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

QEYD ÜÇÜN

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

